

Опір путінському режиму

Білл Браудер

Білл Браудер

ОПІР ПУТІНСЬКОМУ РЕЖИМУ

*Реальна історія про вбивства, відмивання брудних грошей та
супротив однієї людини беззаконню російської влади*

Переклад з англійської на російську Івана Черкасова

Переклад з російської на українську Михайла Гумірова

Присвячую моїй дружині та дітям, які були поруч, підтримували та
любили, які переживали зі мною події, що описуються в цій книзі. Я знаю,
що це було нелегко, і нескінченно вдячний усім і кожному з вас.

Від автора

Усе в цій книзі — правда. Але вона напевне засмутить деяких впливових і
небезпечних осіб. Тому, щоб уберегти багатьох чесних людей від свавілля, низку імен
та назв змінено.

Арешт активів, або накладання арешту на майно — міра процесуального примусу,
що передбачає заборону власнику майна розпоряджатися чи використовувати його, а
також вилучання майна та передавання його на зберігання.

Передмова

З моменту, коли путінський режим убив нашого юриста Сергія Магнітського, який
розкрив масштабну податкову аферу російських спец'служб, минуло майже 13 років. За
цей час світ сильно змінився і зовсім не на краще. Сьогодні в Україні режим Путіна
щодня знищує сотні миролюбних людей. І навіть звична для Кремля брехливість — і та
лишилася в минулому.

Ні, за потреби Кремль бреше, як раніше, і навіть гірше попереднього. Але тепер він
частіше не соромлячись говорить ще й нахабну викривлену правду — хоч перед ООН,
хоч перед Папою Римським. Так, це ми вбили ваших дітей у Вінниці нашими ракетами.
Так, це ми розбомбили одеський порт через день після підписання мирної угоди щодо
вивезення зерна. Чому? Бо маємо право; а право маємо тому, що відчуваємо
безкарність, а від цього нахабство; а хто має нахабство — у того є своя "правда" і право

на насильство.

Чому українцям потрібна та важлива історія Магнітського? Чому вони мають читати про справи давно минулих днів, коли їхні діти гинуть під ракетним обстрілом, а їхні власні юристи, забувши про кодекси, артисти, залишивши сцену, звичайні робітники, покинувши станки — зі зброєю в руках захищають свою країну від безжального агресора на фронті? Напевно, тому, що у справі Магнітського, як у сльозі, відбилася вся без залишку ідеологія примату сили над справедливістю та законом, філософія насильства в момент її зародження, ще до того, як стала інструментом для знищення цілого народу (а у хворобливій уяві — і багатьох народів).

Ця книга продовжує розповідь, започатковану в бестселері "Червоний циркуляр". У ній розповідається вже не так про справу Магнітського, як про те, як Кремль і Росія просувають свою варварську філософію у світі, насамперед — на Заході. Кремлівська влада скуповує і корумпує інститути, покликані перешкоджати поширенню брехні та насильства; окремі люди та цілі корпорації працюють на Кремль, замітаючи сліди його злочинів і переслідуючи жертв терору, який творить він. Тема книги зрозуміла і близька українцям, які сьогодні борються зі спробами Кремля за будь-яку ціну розколоти коаліцію європейських народів, які підтримують Україну.

Добра новина в тому, що попереду — гарний кінець. Кремль невсесильний, а правда здатна себе захистити. Скільки би брехні не нагромадив Путін та його поплічники, але рано чи пізно настане віддяка та кара за всі скоєні злочини. Сподіваюся, історія тріумфальної ходи Акта Магнітського — першого в новітній історії акта, що накладає персональні санкції на тих, хто чинить свавілля та зневажає права людини, — надихне українців, які сьогодні ведуть нерівну боротьбу з агресором.

Білл Браудер

Лондон, 20 серпня 2022 року

1. Арешт у Мадриді

Весна 2018

Кінець весни в Мадриді видався нетипово холодним. Я прилетів на зустріч із Хосе Грінда, одним із головних антикорупційних прокурорів Іспанії, щоб дати свідчення про те, як на брудні гроші, пов'язані із вбивством мого юриста, Сергія Магнітського, скуповується елітна нерухомість на іспанському курорті Коста-дель-Соль. Зустріч була запланована наступного дня об 11, що за іспанськими мірками вважається вранішнім часом.

Коли я увійшов до готелю, то помітив, як управитель поклався до стійки реєстрації та відсунув чергового клерка. "Пане Браудер?", — запитав він. Я кивнув. "Добрий вечір, ласкаво просимо до "Гран Готел Інглес". У нас для вас сюрприз!"

Я часто зупиняюся в готелях, і зазвичай все обходиться без сюрпризів. "Що,

вибачте?" — перепросив я. "Побачите. Дозвольте, я вас проведу". Він добре говорив англійською, але був підсолоджено-люб'язним: "Можна ваш паспорт і кредитну картку?". Я простягнув.

Відсканувавши паспорт, він провів картою — чорною Американ Експрес, яку я нещодавно отримав як апгрейд — по кардрідеру. Вийшовши з-за стійки, він віддавав мені ключ-карту від номера обома руками, складеними разом японською манерою.

Вказавши у напрямку ліфта, він сказав: "Після вас". На останньому поверсі двері відчинилися, і він знову дозволив мені пройти вперед, але миттєво обігнав і зупинився біля білих дверей. Недовго повозившись, він відкрив їх своїм ключем, і я зайшов. То були президентські апартаменти. Упевнений, що управитель поселив мене тут не тому, що знав, хто я, а завдяки моїй новій чорній карті Американ Експрес.

Я ніколи не розумів цієї метушні зі статусом карток, але тепер збагнув. "Ого", — вирвалося в мене. Я пройшов через фое в білу вітальню, обставлену сучасними меблями, підібраними зі смаком. На низькому столику стояв кошик з іспанським хамоном, сирами та фруктами.

Управитель не вгамовувався, розповідаючи про те, яка честь для готелю приймати такого поважного гостя. Але я сумнівався, що він знав про мене хоча б щось, окрім моєї кредитки.

Він ходив за мною по п'ятах в очікуванні схвалення. В обідній залі був накритий стіл із тістечками, шоколадом та шампанським на льоду, далі був зала для читання з невеликою бібліотекою, потім кімната відпочинку зі скляною барною стійкою, невеличкий робочий кабінет із приглушеним затишним світлом і, нарешті, спальня з окремою ванною, що стовбичила біля високого вікна.

Я ледве стримував посмішку. Звичайно, мені дуже сподобалися апартаменти — а кому б вони не сподобалися? — але ж я приїхав до Мадрида у відрядження на одну ніч. А такою кількістю їжі можна було нагодувати не менше шістьох людей. До того ж, думаю, якби управитель знав про мету мого візиту — бесіду з правоохоронними органами про російських бандитів, які так часто зупиняються в подібних номерах — він, мабуть, був би стриманішим у своєму захваті. Але я був шанобливий, і коли тур закінчився, й ми повернулися у фое, я схвально кивнув і посміхнувся знов: "Прекрасно, дякую щиро".

Тільки-но він вийшов, я подзвонив своїй дружині — Олені, яка залишилася вдома, у Лондоні, з нашими чотирма діточками. Я розповів їй про номер, дуже розкішний та недоладний одночасно, та про те, як би хотів, щоб вона була зараз поруч.

Після передягнувся в джинси та легкий светр і вийшов прогулятися вечірнім Мадридом, подумки готуючись до завтрашньої зустрічі з прокурором. Звичайно, я швидко заблукав у лабіринтах вулиць старого міста, тому назад до готелю довелося їхати на таксі.

Наступний ранок був ясным та сонячним та, на відміну від попереднього дня, теплішим. Приблизно за чверть на дев'яту я перевірів документи, захопив стос візитівок та зібрався піти поснідати — проте, відчинивши двері, замер. Прямо переді

мною стояв управитель.

Він уже підняв руку, щоб постукати. Обабіч нього було по поліцейському. Шеврон на їхніх згладжених темно-синіх сорочках звіщав: POLICIA NACIONAL.

"Прошу вибачення, пане Браудер", — сказав управитель, дивлячись у підлогу, — "але ці джентльмени хочуть бачити ваше посвідчення".

Я простягнув свій британський паспорт вищому на зріст. Обличчя в обох були кам'яні. Порівнявши сторінку моїх даних із папірцем, який тримав у руці, він почав говорити з управителем іспанською, якою я не володів.

Управитель переклав: "Мені дуже шкода, пане Браудер, але вам доведеться пройти з ними".

"Це для чого?" — запитав я, дивлячись повз нього. Він повернувся до довготелесого і затріщав щось на своєму.

Поліцейський уп'явся в мене поглядом і виразно сказав: "Інтерпол. Раша".

Чорт.

Росіяни марно намагалися заарештувати мене протягом останніх років, й ось це відбувається.

Цікаво, що викид адреналіну змушує помічати незначущі речі. Я звернув увагу на промінь світла, який раптом згас у кінці вестибюля і на невелику жирну пляму на лацкані управителя. Я також звернув увагу і на те, що управитель більше не виглядав зажуреним, а став, навпаки, стурбованим. Було очевидно, що він переживав не за мене, а через президентські апартаменти, які не зможе запропонувати новим постояльцям, поки там мої речі.

Він дуже хотів якнайшвидше нас позбутися і швидко переговоривши з поліцейськими, сказав: "Ці джентльмени дозволять вам зібратися". Я поквапився у спальню через усі кімнати номера, залишивши поліцейських чекати біля входу. І раптом мене осяяло: я сам і маю шанс. Якщо я думав, що цей номер — надмірність, то тепер сприйняв це як провидіння. Я набрав дружину, але вона не відповіла.

Тоді я зателефонував до Руперта, мого іспанського адвоката, який допоміг організувати зустріч з прокурором Грінда. Марно!

Закидаючи речі у валізу, я раптом згадав, що порадила мені дружина після мого затримання в аеропорту Женеви у лютому. "Якщо це знову трапиться", — говорила вона, — "і ти не зможеш ні до кого додзвонитися — твітни про це всьому світові". Я почав користуватися твітером кілька років тому, і на той час мав 135 тисяч підписників, багато з яких були журналістами, офіційними особами, політиками з різних країн. Я так і написав:

"ТЕРМІНОВО: щойно заарештований іспанською поліцією в Мадриді на запит російського бюро Інтерполу. Везуть на поліцейську дільницю".

Схопивши валізу, я повернувся до поліцейських, які чекали на мене. Я думав, що мене заарештують за всіма правилами, але вони поводитися не як копи у кіно. Вони не надягли на мене кайданки, не обшукали і нічого не відібрали. Просто веліли слідувати за ними.

Не промовивши жодного слова, ми спустилися вниз. Вони стояли за моєю спиною, доки я розраховувався за номер. Гості готелю, що проходили повз, витріщалися на мене.

Управитель за стійкою порушив мовчання: "Пане Браудер, ви не хочете залишити валізу в нас, поки ви будете розбиратися з цими джентльменами на дільниці? Я впевнений, це непорозуміння дуже швидко владнається".

Знаючи все те, що я знав про Путіна та Росію, я не був у цьому певен.

"Дякую, але я візьму її з собою", — відповів я.

Я розвернувся до поліцейських, які одразу затиснули мене з двох боків. На вулиці нас чекав їхній маленький поліцейський "пежо". Поки один закинув мою валізу в багажник, другий заштовхав мене на заднє сидіння.

Двері зачинилися.

Заднє сидіння було із жорсткого пластику, який використовують для виготовлення трибун на стадіонах, а товстий плексиглас відокремлював мене від передніх сидінь. Ручок дверей та склопідйомників не було. У салоні тхнуло сечею та потом. Той, що сів за кермо, завів машину, а другий увімкнув сирену і мигалку. Ми поїхали.

Як тільки завилла сирена, мене охопили похмурі думки. А раптом вони не поліцейські? Раптом вони якимось чином роздобули форму та машину, і лише видають себе за них? І везуть мене не на дільницю, а на приватний аеродром, щоби літаком відправити до Москви?

Це була не параноя. Мені десятки разів погрожували вбивством, а кілька років тому правоохоронці США попередили, що за їхньою інформацією планувалося моє викрадення.

Серце билося в страшному ритмі. Як мені з цього вибратися? Я почав переживати, що ніхто не повірить моєму твіту. Аж раптом вони подумують, що мою сторінку хакнули, і це просто розіграш?

Дякувати богам, поліцейські — або ті, ким вони були насправді — не відібрали у мене телефон. Я витяг мобільник із піджака і потай зробив знімок через скло, зафіксувавши потилиці поліцейських та їхнє радіо, встановлене на передній панелі. І швидко твітнув це фото, поставивши телефон у беззвучний режим. Якщо раніше хтось і сумнівався в моєму арешті, то тепер навряд чи.

Мій телефон мовчав ще кілька секунд, але потім прорвало. Дзвінки один за одним стали надходити від журналістів різних видань та станцій, але я не міг на них відповісти. А ось і довгоочікуваний дзвінок від мого іспанського адвоката. Я маю повідомити йому те, що сталося. Зігнувшись у три погібелі і прикривши долонею телефон, я прошепотів: "Я заарештований і перебуваю в поліцейській машині". Тут поліцейські почули мене.

Водій вдарив по гальмах і притулився до узбіччя. Обидва вистрибнули з машини. Довготелесий відчинив двері та витягнув мене з авто. Він роздратовано і міцно обмацав мене і відібрав два моїх телефони.

"Ноуфоунс!" — голосно як глухому прокричав той, що був нижчим, — "Арешт!"

"Адвоката", — зажадав я.

"Ноуадвоката!"

Довготелесий знову заштовхав мене в машину і з силою захлопнув двері. Ми продовжили шлях вулицями старого міста.

"Ноуадвоката"? Що, чорт забирай, це означає? Це ж країна Євросоюзу, я був упевнений, що мені належить мати адвоката. Я сканував вулиці, якими ми їхали, у пошуках поліцейських дільниць, але їх не було! Я намагався нав'язати собі, вимовляючи як заклинання: Мене не викрали. Мене не викрали. Мене не викрали.

Але, звісно, саме так і відбуваються викрадення.

Зробивши різкий розворот, ми зненацька зупинилися за припаркованою вантажівкою.

У цей момент мене охопила паніка. Я відчайдушно шукав вихід, але не міг його знайти. З найближчої будівлі вийшов водій вантажівки та, побачивши поліцейську машину з увімкненою мигалкою, поспішив звільнити дорогу. Ми плутали вуличками міста ще п'ятнадцять хвилин. Нарешті, під'їхавши до безлюдної площі, машина сповільнила хід. Зупинилися перед непоказною офісною будівлею. Навколо не було ні душі, а на будівлі — жодної таблички зі вказівкою, що це поліцейська дільниця. Поліцейські вибралися з машини і, вставши по обидва боки задніх дверей, наказали мені виходити.

"Що ми тут робимо?" — поцікавився я, випрямляючись.

"Медикалекзем", — промимрив низькорослий.

Медогляд? Ніколи не чув про медогляд під час арешту. Мене пробив холодний піт, а залишки волосся на голові заворушилися. Нізачо з доброї волі я не зайду в цей каламутний заклад і не дозволю провести огляд, хоч би яким він був. Я вже почав вірити, що це і є викрадення, і малював у голові картини того, що чекає на мене всередині: білий кабінет зі сталеву каталкою, столик із набором шприців і ефесбешники в дешевих костюмах. Як тільки зайду всередину, одразу щось уколють, а потім прокинуся вже в московському СІЗО, і моє життя на цьому закінчиться.

"Ноумедикалекзем!" — відповів я войовничо, інстинктивно стиснувши кулаки, як перед бійкою. Я не бився з восьмого класу відтоді, як був підлітком у школі-інтернаті в Стрімбоут-Спрінгс, штат Колорадо. Але зараз — несподівано для себе — зараз я був готовий до бою, аби мене не викрали.

Але раптом щось змінилося в їхній поведінці. Один із них підійшов до мене дуже близько, поки інший гарячково дзвонив комусь по мобільному. Закінчивши розмову, він щось набрав у гугл-перекладачі та показав мені: "Медогляд обов'язкова процедура".

"Хрінь собача. Адвоката і зараз же!"

Той, що стояв ближче, знову повторив: "Ноуадвоката".

Я оберся спиною на машину і ногами — в асфальт. Той, що з телефоном, знову комусь зателефонував і видав тираду іспанською. Перш ніж я встиг збагнути, що сталося, мене заштовхали назад у машину. Знову сирена та мигалка. Ми виїхали з

площі та вирушили у протилежний бік.

Незабаром ми знову опинилися у заторі, цього разу навпроти Королівського палацу, застрягши серед скупчення туристичних та шкільних автобусів. Поки я був чи заарештований, чи викрадений, світ не чекав і продовжував вирувати.

Люди жили своїм життям, насолоджувалися гарною погодою та витріщалися на всі боки. Через десять хвилин ми звернули на вузьку вуличку, заставлену поліцейськими машинами. Темно-синій знак "POLICIA" висів на застарілій стіні цегляної будівлі.

Ці двоє справді були поліцейськими. Російська ФСБ мене не викрадала, я залишався у правовому полі європейського правосуддя. Принаймні мені будуть доступні всі передбачені правові процедури, перш ніж справа дійде до можливої екстрадиції до Москви.

Поліцейські витягли мене з авто та провели всередину дільниці. У повітрі відчувалося напруження. Ще б пак, не кожен день невелика поліцейська дільниця в центрі Мадрида успішно затримує та заарештовує міжнародного злочинця, який перебуває у розшуку по лінії Інтерполу!

Вони відвели мене в кімнату для допитів, а валізу поставили в куток. Телефони кинули на стіл екранами вниз та заборонили їх чіпати. Це було простіше сказати, аніж зробити. Мої телефони розривалися. Екрани світилися новими повідомленнями, есемесками та твітами. Пищали повідомлення про пропущені дзвінки. Я знаходив якийсь комфорт у тому, що моя ситуація не залишилася поза увагою.

Коли я залишився наодинці, мене знову охопив жах від того, що відбувається. Це не було викраденням, але все ж таки я був у руках іспанської кримінальної системи на запит Кремля і російського ордеру на арешт. Усі ці роки я знав, через що мені доведеться пройти, якщо це станеться. Я вивчив процедуру напам'ять. Країна, яка затримала людину, зв'яжеться з Москвою і повідомить: "Ваш утікач у нас, які ваші вказівки?"

Росія відповість: "Готуйте до екстрадиції". Далі вона матиме сорок п'ять днів для відправлення формального запиту на мою екстрадицію. Після цього я матиму тридцять днів для відповіді на запит, і у росіян ще тридцять днів для відповіді на мій протест. Зважаючи на неминучі затримки в процесі, мені доведеться провести за ґратами в задушливій іспанській в'язниці приблизно шість місяців, після чого мене або відпустять, або відправлять до Росії.

У той момент я думав про мою дванадцятирічну доньку — Джессіку. Ще тиждень тому ми з нею повернулися з довгоочікуваної поїздки: ми вдвох побували у дуже англійському містечку Котсволдс (Cotswolds). Я думав про мою другу донечку — десятирічну Вероніку, якій я обіцяв схожу подорож. Тепер їй, можливо, доведеться відкласти надовго. Я розмірковував про мого старшого сина — Девіда, який щойно вступив до Стенфордського університету, і в нього вже почалося самостійне життя. Він досить стійко переносив негаразди, які чинив нам Кремль. Але випробування, на які ми чекаємо попереду, і мій твіт, безумовно, позначатимуться на ньому.

Я думав про дружину і про те, як вона зараз божеволіє і не знаходить собі місця.

Двадцять хвилин очікування здалися мені вічністю. До кімнати увійшла молода жінка, сіла навпроти мене і вимовила чистою англійською: "Я перекладачка".

"Коли я зможу побачити свого адвоката?" — зажадав я.

"Вибачте, але я перекладачка. Я тільки хотіла представитися", — відповіла вона, після чого встала та пішла з кімнати, так і не представившись.

Минуло ще десять хвилин, і вона повернулася у супроводі літнього поліцейського. Він навис наді мною, зачитуючи мені звинувачення англійською по папірцю. Відповідно до законів Євросоюзу, будь-якому затриманому мають бути пред'явлені звинувачення його рідною мовою.

Я нахилився, щоб краще розглянути цей документ. Це був шаблонний текст із пробілами в тих місцях, куди повинні бути вписані злочини, які поставлені в провину. Єдине слово, яке було вписано — шахрайство.

Стілець скрипнув, коли я повернувся в початкову позу. Я подивився на поліцейського та перекладачку. Вони хотіли побачити мою реакцію. Протягом багатьох років путінський режим звинувачував мене у куди серйозніших злочинах, тому просто "шахрайство" не справило на мене жодного враження. Я здивувався скупості Кремля у цьому питанні.

Я знову зажадав свого адвоката.

"Свого часу", — відповіла перекладачка.

У цей момент у коридорі почалася метушня. Поліцейський, якого я до цього не бачив, влетів у суміжну кімнату, щільно запаковану людьми у формі, і голосно грюкнув дверима. Офіцер і перекладачка, які були зі мною, презирнулися і швидко вийшли, знову залишивши мене самого. Через п'ять хвилин двері в ту кімнату відчинилися, і звідти випав цілий натовп.

Я гукнув перекладачку, вона зайшла до моєї кімнати. "Що відбувається?" — благав я. Пройгнорувавши моє запитання, вона вийшла та розчинилася в натовпі.

Проте через п'ять хвилин до кімнати зайшов поліцейський, який звинувачував мене. За собою він тягнув перекладачку, як на буксирі. Обидва виглядали похмуро. Він щось пробурмотів їй іспанською, і повернувшись до мене, вона переклала: "Пане Браудер, ми щойно отримали вказівку з Генерального секретаріату Інтерполу в Ліоні. Вони вимагають вашого негайного звільнення, повідомивши нам, що ордер на ваш арешт недійсний".

Я підбадьорився. Мій телефон знову задзвонив, я встав і запитав: "Тепер я можу користуватися своїм телефоном?"

"Сі", — перекладу я вже не потребував.

Я швиденько забрав свої телефони, а разом і документ зі звинуваченням. 178 пропущених дзвінків. Серед них було повідомлення від міністра закордонних справ Великобританії Бориса Джонсона із проханням зателефонувати йому, як тільки зможу. Практично всі бюро новин — "Ей-Бі-Сі", "Скай ньюз", "Бі-Бі-Сі", "Сі-Ен-Ен", "Тайм", "Вашингтон пост" — цікавилися тим, що відбувається. Були звістки від дружини, від сина Девіда і багатьох моїх друзів по всьому світу, включно з Росією. Я відправив

есемеску дружині, повідомивши, що живий і здоровий, і незабаром їй передзвоню. Такі ж повідомлення я надіслав Девіду та моїм колегам у нашому лондонському офісі.

Я поспішив перейти до частини дільниці, відкритої для відвідувачів. Настрій поліцейських явно змінився. Ще б пак, вони думали, що затримали Карлоса Шакала наших днів, а він тепер просто йде. Нарешті, я видзвонив мого іспанського адвоката. Поки мене тримали в дільниці, він обдзвонював усіх, кого знає в правоохоронних органах Іспанії, але все марно.

Врятував мене твітер. Один твіт породив шквал дзвінків до Інтерполу та керівництва Іспанії, які зрештою усвідомили, в яку авантюру їх втягнули.

Коли я залишав дільницю, поліцейський, який брав участь у моєму затриманні, сором'язливо підійшов до мене з перекладачкою. "Вони просять видалити твіт із їхньою фотографією. Чи зможете?" — спитала вона.

"Я порушу закон, якщо цього не зроблю?" — переклала вона моє запитання. Поліцейський знизав плечима.

"Тоді ні, я не видалятиму його". Мій твіт і досі там, де він має бути — на моїй стрічці у твітері.

Хоч як не смішно, вони запропонували підкинути мене до готелю. З посмішкою я відповів: "Мабуть, не варто. Через всю цю колотнечу я вже спізнився на зустріч із прокурором Хосе Грінда на сорок п'ять хвилин".

Варто мені було згадати його ім'я, як їх обличчя побіліли. Вони мало не впали на коліна, бажаючи дозволити їм відвезти мене до нього. Я погодився. Цього разу ми поїхали на авто набагато вище класом. Менше ніж за пів години, ми вже були в прокуратурі. У вестибюлі мене зустрічав сам Хосе Грінда. Він був явно пригнічений тим, що, приїхавши до Мадрида на його запрошення дати свідчення проти російських бандитів, я був заарештований його колегами за наказом цих самих бандитів.

Ми пройшли до кабінету, і я розповів йому історію, що сталася із Сергієм Магнітським, історію, яку я вже багато разів розповідав. Я розповів, що Сергій був моїм російським юристом, і що у 2008 році його взяли у заручники корумповані силовики, і що його вбили у СІЗО за те, що він працював зі мною. Я розповідав йому про тих, хто стоїть за вбивством Сергія, і про тих, хто нажився на крадіжці наших 230 мільйонів доларів податків, тій самій крадіжці, яку він допоміг розкрити. А ще я розповів йому про те, що 33 мільйони доларів із цих злочинних грошей пішли на скупку елітної нерухомості на Іспанській Рив'єрі.

За виблиском у його очах, я відчував інтерес до нашої історії. По закінченні зустрічі я зрозумів, що в нас з'явився ще один союзник на Заході, а з порепаного потьомкінського фасаду путінського авторитету відвалився ще один величезний шмат штукатурки.

2. Флейта

Як же я примудрився опинитися в цій ситуації?

У всьому винна флейта. Саме вона, справжня срібна флейта, яку подарували на моє одинадцятиріччя. Це був подарунок від мого улюбленого дядька, якого теж звали Білл, як і мене. Він був флейтистом-аматором і професором математики у Принстонському університеті.

Я обожнював цю флейту. Мені подобалося в ній все: який вона має вигляд, і як лежить у моїх долонях. Мені подобалося, як вона звучала, але я був ще той флейтист. І все одно я займався на ній стільки, скільки міг, і мене навіть взяли в шкільний оркестр, щоправда, останнім флейтистом. Репетиції оркестру проходили тричі на тиждень.

Експериментальна школа при університеті була в районі Гайд-парке Південного Чикаго. Моя сім'я жила в таун-гаусі з червоної цегли в чотирьох кварталах від Чиказького університету, де мій тато був професором математики, як і мій дядько. На той час район Гайд-парк був дуже неспокійним, а сусідні райони — ще менш благополучними. Дітям було суворо заборонено йти далі 63-ї вулиці на півдні, Котедж-Гров на заході і 47-ї вулиці на півночі. На сході дозволену територію обмежувало озеро Мічиган. Питання безпеки своїх викладачів та їхніх сімей університет завжди ставив на чільне місце, тому найняв безліч приватних нарядів на допомогу поліції та встановив телефони безпеки практично на кожному кутку. У результаті в районі Гайд-парку охорони на одну особу було більше ніж у будь-якому іншому районі країни.

Завдяки цим заходам безпеки батьки дозволяли мені ходити до школи самому.

Якось весняним ранком 1975 року дорогою до школи до мене підійшли три підлітки, які були старшими і міцнішими за мене. Один із них, тицяючи у футляр із флейтою в моїй лівій руці, прогримів: "Гей, шмаркачу, що це в тебе в коробці?"

Притиснувши флейту обома руками до себе, я відповів: "Нічого".

"Ну звісно, нічого, — застрашливо заржав він. — А ну показуй, що там!"

Перш ніж я встиг відповісти, другий хлопець схопив мене, а третій потягнувся за футляром. Я спробував вирватись, але марно. Їх було троє, а мені виповнилося тільки одинадцять. Найздоровіший із силою рвонув за футляр, вирвав його з моєї руки, і вони кинулися драла. Я спробував їх наздогнати, і біг за ними ще кілька кварталів, але десь у районі 63-ї вулиці їх і слід прохолов. Я зупинився перевести дух. Поруч побачив телефон безпеки, встановлений університетом. Взявши себе в руки, якомога чіткіше розповів наряду охорони що сталося. За декілька секунд під'їхали дві машини університетської охорони, а трохи згодом і поліцейський наряд.

Поліцейські відвезли мене додому, підвели до входних дверей і зателефонували. Відчинила мати. "Що сталося?" — спитала вона з порога, обводячи поглядом кожного. Я заплакав...

"Мадам, якісь підлітки вкрали у вашого сина флейту, — пояснив один із них. Мама подякувала їм за те, що вони доставили мене додому. Поки вона зачиняла двері, другий поліцейський запитав, чи не бажаю я заявити про те, що сталося, і описати хуліганів.

Вона відповіла не одразу. Я відчував — вона не хоче, щоб я це робив. Але я наполіг. Утираючи сльози, я сказав: "Я дуже хочу зробити це, Єво" (не знаю чому, але в нас з братом була дивна звичка називати батьків на ім'я). Ми ще трохи посперечалися між собою, і мама здалася. Вона неохоче запросила поліцейських за стіл у кухню.

Я відповідав на запитання, а вони записували їх у блокнот. Коли вони пішли, мама зазначила, що, імовірно, ми ніколи вже не почуємо про нашу флейту.

Через місяць пролунав дзвінок із поліції. Вони заарештували трьох підлітків, які намагалися продати викрадені музичні інструменти до ломбарду. Затримані були схожі на мій опис. Звичайно, моя флейта безслідно зникла, але поліція хотіла знати, чи готовий я прийти в відділок на упізнання.

Мама не хотіла додаткових проблем, але я був непохитним, і до призначеної години ми вирушили до поліцейської дільниці на нашому старому "б'юку сенчурі".

Нас зустрів молодий офіцер і через забруднені коридори провів у маленьку затемнену кімнатку з вбудованим оглядовим вікном. Він роз'яснив, що ми можемо бачити підлітків через скло, а вони нас — ні. "А тепер поглянь і скажи, тут є ті хлопці, які відібрали у тебе флейту?" — спитав він мене.

Усі троє були там, вони стояли впереміш з іншими хлопцями. Один з них навіть був одягнений у той же червоний светр із короткими рукавами, в якому він був того дня.

"Це вони", — сказав я, вказуючи на них.

"Ти впевнений?"

"Так, точно вони". Я ніколи не забуду їхніх облич.

"Добре", — продовжив він, і обернувся до моєї мами: "Мадам, ми хотіли б, щоб ваш син дав свідчення в суді проти цих підлітків".

"І мови бути не може", — відрізала мама.

Я потягнув її за рукав: "Ну мамо, я дуже хочу". Ці хлопці вчинили погано, і я хотів, щоб вони отримали по заслугі.

За два місяці нас викликали до суду округу Кук у справах неповнолітніх. Це був новий будинок на Рузвельт-роуд, навпроти будівлі ФБР. Слухання проходили у великій сучасній залі, в якій були присутні лише ця трійця, їхні мами, суддя, громадський захисник, помічник окружного прокурора, моя мама та я. Трійця поводитися так, ніби те, що відбувається, їх мало турбувало.

Вони носилися по залі, і навіть коли суддя відкрив засідання, вони продовжували перешіптуватися й хихикати напівголосно. Але коли прокурор попросив упізнати підслідних, то їхні дурні жарти припинилися і вони дивилися на мене.

Їхній адвокат не зумів вибудувати захист. Після того, як я розповів, що сталося, суддя визнав усіх трьох винними у крадіжці. Але замість того, щоб відправити їх відбувати строк покарання у колонію для неповнолітніх, суддя засудив їх до умовного строку, а це означало, що вони й дня не проведуть за ґратами.

Моя флейта була втрачена безповоротно, а весь цей інцидент залишив поганий осад у моїй душі.

Але все ж таки те, що сталося, якимось чином вплинуло на мене, змусивши по-

іншому сприймати роль правоохоронної системи.

З цього моменту я став одержимий усім тим, що було пов'язане з роботою поліції.

Дорогою до школи я завжди проходив повз грецьку закусочну "Агора" на 57-й вулиці. Біля неї завжди були припарковані поліцейські машини і мені стало дуже цікаво, що там робить стільки поліцейських.

Якось я не витримав, зібрався духом і зайшов усередину. Жінка за касою дозволила мені скористатися туалетом. Дорогою я побачив за столиками два поліцейські наряди. Вони пили каву та розглядали фотографії людей з досить неприємними фізіономіями.

Повертаючись із туалету та витираючи мокрі руки об штани, я ще раз спробував роздивитися їх.

Вже вдома я зібрав всі свої дрібні гроші та наступного дня на шляху зі школи знову зайшов до "Агори". Цього разу я взяв склянку газованки "Рутбір" і сів за сусідній столик із поліцейськими, крадькома поглядаючи на фотографії.

Спроба пройшла досить невдало: дужий поліцейський середнього віку спіймав мій погляд і суворо сказав: "Гей, сюди не можна підглядати. Це секретна інформація".

Я занурив погляд у склянку з газованкою і зробив ковток.

Поліцейські засміялися. Один з них сказав: "Хлопче, а ну підійди". Ну ось, знову влип, подумав я.

Але той продовжив: "Не слухай його. Він пожартував. Хочеш глянути?"

Я несміливо кивнув. Тоді він показав те, що вони називали "орієнтуваннями". З одного боку аркуша були набиті номери викрадених автомобілів, а з іншого — фотографії та опис підозрюваних, яких розшукувала поліція, і список злочинів, у яких вони звинувачувалися. Того дня орієнтування було видано на двох осіб, яких розшукували за вбивства, на одного — за зґвалтування, і ще на двох за збройне пограбування.

Я не знав, що це все означає, але звучало страшно і водночас захопливо. Кожна фотографія була вікном у страшну історію, про яку мені дуже хотілося дізнатися.

Доброзичливий поліцейський помітив, як мене це захопило, і запитав: "Хочеш взяти їх собі?" Я кивнув. "Забирай і приходь завтра за новою партією". Я так і зробив. Я забрав орієнтування наступного дня, і наступного за ним, і забирав їх щодня. До червня у мене зібралося під сотню орієнтувань. Я був таким захопленим, що пізніше поліцейські запропонували мені вступити до дитячого патруля поліції Чикаго.

Не дуже розуміючи, що це означає, я у захваті погодився.

Весь наступний навчальний рік, щочетверга в другій половині дня я разом з іншими хлопцями з нашого району ходив на лекції, де нам розповідали про злочини, роботу поліції та кар'єру в правоохоронних органах.

Як це часто буває з дитячими нав'язливими ідеями, інтерес до них поступово згасає з віком. Згодом і мій інтерес згас остаточно — я виріс.

І в той момент ніхто не міг припустити, що боротьба за верховенство закону і правосуддя стане основним сенсом мого дорослого життя.

3. Джон Москоу

1989-2008 роки

Чотирнадцять років після, в 1989 році, я закінчив Вищу школу бізнесу Стенфордського університету. У тому році був повалений Берлінський мур. Через три роки я влаштувався в інвестиційний банк "Саломон Бразерс" у Лондоні, у відділ інвестицій Східної Європи. У тій частині світу відкривалися величезні можливості, і 1996 року я заснував інвестиційний фонд Hermitage та переїхав до Москви. Я назвав фонд ім'ям музею "Ермітаж" у Санкт-Петербурзі, де зберігаються шедеври образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва Росії.

Управляти інвестиціями фонду в Росії було зовсім непросто. Олігархи та корупціонери тим чи іншим способом обкрадали компанії, в які інвестував фонд.

Моїх колег за фінансовим цехом гнітила образа, але вони сприймали цю ситуацію як належне, своєрідну сплату за ведення бізнесу в Росії. А я не міг змиритися з тим, що маленька група людей збагачується на інших, і це їм минається безкарно. Це нагадувало мені історію з флейтою, але в грандіозному масштабі.

Тому я вирішив боротися. Замість аналізу корпоративних звітів про прибутки та збитки й бухгалтерських балансів (звичайне заняття керуючих) ми разом з моєю командою вивчали обсяги та способи злочинства в цих компаніях та тих, хто цим зловживав.

На підставі зібраних фактів ми подавали судові позови, боролися за голоси акціонерів та також інформували органи влади, включно з міністрами, про завдану державі шкоду.

Наша активність, безперечно, мала позитивний ефект, але головною нашою зброєю була публічність, а саме — винесення всього цього бруду на сторінки міжнародної преси.

br>

Ми не могли зупинити крадіжки повністю, але з точки зору інвестицій потрібно було всього лише створити достатній тиск для невеликих змін. Річ у тім, що компанії, в які ми інвестували, були настільки недооцінені ринком, що навіть невелика позитивна динаміка приводила до суттєвого росту акцій.

Такий підхід до інвестицій у Росії (його можна назвати "знайди та присором") виявився достатньо сприятливим. Через деякий час фонд Hermitage став одним із перших у рейтингу світових інвестфондів із прибутковості. На вершині кар'єри я керував 4,5 мільярдами доларів інвестицій у російські цінні папери.

Але боротьба з корупцією не сприяла моїй славі в очах олігархів, і з часом мої дії призвели до низки катастрофічних наслідків для фонду та його співробітників.

У листопаді 2005 року Путін оголосив мене загрозою національній безпеці та депортував із країни. Для захисту активів моїх інвесторів ми розпродали акції

російських компаній фонду Hermitage. Я терміново евакуював до Лондона свою команду та їхні родини, включно з моїм операційним директором Іваном Черкасовим і директором з корпоративних досліджень Вадимом Клейнером. Як стало зрозумілим пізніше, це було слушним рішенням.

Через півтора року до мого московського офісу вдерлася дюжина бійців МВС, яку очолював підполковник Артем Кузнецов. В цей час інша група поліцейських орудувала в офісі наших юристів. Під час обшуку вони вилучили велику кількість документів, зокрема нашу фінансову звітність, правоустановчі документи, сертифікати та печатки наших російських інвестиційних компаній (На відміну від Заходу, у Росії не обійтися без печаток, без них просто неможливо вести бізнес). Усе конфісковане було надано в розпорядження майора МВС Павла Карпова. І поки документи та печатки знаходилися у нього, частина з них була використана для того, щоб сфальсифікувати зміну власників наших компаній на осіб зі страшним кримінальним минулим.

І хоч наші компанії були вкрадені, фінансові втрати виявилися незначними: ми встигли розпродати їхні активи. Мабуть, можна було залишити все як є. Але для того, щоб провести обшуки і вилучити потрібні для шахрайства документи та печатки, співробітники МВС відкрили кримінальну справу проти Івана Черкасова.

Ця кримінальна справа обернулася б катастрофою, якби Іван залишився у Москві, де його б арештували та посадили. Але навіть попри те, що він був у безпеці в Лондоні, треба було протидіяти цим безпідставним звинуваченням, інакше вони б повернулися до нас бумерангом.

Для цього ми найняли команду російських юристів в Москві. Вони достатньо швидко зібрали свідчення того, що кримінальна справа проти Івана була сфальшована від початку й до кінця.

У процесі збору доказів спливли геть нечувані факти. Ці злодії не тільки вкрали наші компанії, але й ще нашвидкуруч сфальшували проти них позови сумарно на один мільярд доларів від трьох компаній-прокладок. Три позови на цю суму були подані в суди в трьох регіонах Росії. Юристи зі сторони шахраїв представляли в цих справах одночасно і позивачів, і відповідачів, тобто наші вкрадені компанії — природно, визнаючи їх винними. Корумповані судді, не ставлячи ніяких запитань, за п'ять хвилин ухвалили та оформили рішення на користь несправжніх позивачів.

Ми гадки не мали, навіщо їм знадобилися ці підроблені позови. Але через те, що до справи були причетні корумповані поліцейські, ми сподівалися, що як тільки-но ми надамо ці факти правоохоронним органам, усі учасники шахрайства: корупціонери в погонах та їхні друзяки-злочинці — будуть заарештовані та засуджені, а кримінальне впровадження проти Івана буде скасовано.

На початку грудня 2007 року ми подали три заяви в різні інстанції, в яких назвали всіх корупціонерів, включно з Кузнецовим та Карповим, поіменно. Але замість того, щоб провести розслідування, справу передали Карпову, щоб він її проводив сам проти себе. Перше, що він зробив — це відкрив кримінальну справу проти мене, і я трохи згодом був оголошений у федеральний розшук.

Чим більше працювали наші юристи і викривали нові подробиці того, що сталося з нашими компаніями — тим стрімкіше погіршувалася ситуація. В червні 2008 року наш юрист Сергій Магнітський виявив, що шахраї використали вкрадені компанії та фіктивні позови проти них для незаконного повернення раніше сплачених ними податків у розмірі 5,4 мільярда рублів (230 мільйонів доларів). Саме стільки податків наші компанії сплатили в бюджет 2006 року, коли ми розпродали їхні фінансові активи. Повернення податків зайняло лише один день — 24 грудня. Ще два дні пішло на переказ цієї величезної суми з казначейства. Це сталося 26 грудня, за п'ять днів до Нового року. Вся сума переказу зрештою опинилася в невідомому та доволі каламутному банку "Універсальному банку заощаджень". Мабуть, це була найбільша крадіжка податків у новітній історії Росії.

Власником "Універсального банку заощаджень" був сумнівний тип — Дмитро Ключев, а його підприємство з дуже великим припущенням можна було назвати банком. У російському банківському рейтингу він займав 920-те місце: банк мав один філіал та капітал у 1,5 мільйона доларів. Усе вказувало на прокладку з метою відмивання грошей, а не на легальну фінансову установу. Наші юристи подали нові заяви про виявлений злочин, маючи надію на більш адекватну реакцію. Російській владі може бути байдуже, що обікрали іноземного інвестора, але ж крадіжка податків із бюджету повинна була сприйнятися як образа! Однак у відповідь ми отримали нові репресії.

Шахраї відправили в Лондон двох своїх спільників. Ті прийшли до офісу міжнародного кур'єра — компанії DHL. Офіс знаходився в районі Ламбет на південному березі Темзи, навпроти Вестмінстерського палацу. Звідти вони і спрямували документи, які використовували для крадіжки податків, до офісу наших московських юристів, вказавши відправником нашу компанію та адресу нашого офісу: "Hermitage Capital Management, 2 Golden Square, London, England".

Вони намагалися створити вигляд, що ми самі відправили підроблені документи для розкрадання своїх же податків нашим російським юристам.

Як тільки DHL привезла посилку, співробітники поліції увірвалися до офісу наших юристів та "конфіскували" її. Юристів миттєво викликали на допити, зрештою все стало прозорим як божий день. Вони вирішили зробити нас самих шахраями, що вкрали 230 мільйонів доларів податків. А наших юристів — спільниками. Їх треба було терміново рятувати. Двоє встигли швидко залишити Росію, виїхавши до Лондона, але третій, Сергій Магнітський, вирішив залишитися. Ми благали його їхати, але він вірив, що Росія змінилася у кращій бік, і що верховенство законів обов'язково його захистить.

Ми подумали, що в Росії йому стане в пригоді допомога Заходу. Тут багато адвокатів-захисників. Але нам потрібен був адвокат, який працює на випередження. Поки я шукав такого спеціаліста, чотири юристи не домовляючись назвали одне прізвище — Джон Москоу. Це викликало у мене посмішку.

Джон Москоу пропрацював 33 роки в офісі окружного прокурора Нью-Йорка і був там одним із найвойовничіших прокурорів. Він бився з корупцією і міжнародними фінансовими злочинами та виступав головним обвинувачем у відомій справі проти

Міжнародного банку кредиту та комерції (Bank of Credit and Commerce International), який опинився у центрі дуже гучного скандалу з відмиванням грошей. Він також вів справу проти керівників вищої ланки американського конгломерату компанії "Тайко" (Тусо), а саме — генерального виконавчого директора та фінансового управителя, які були визнані винними в розкраданні сотень мільйонів із компанії. В середині 2000-х Джон Москоу зайнявся приватною практикою і zarazом став партнером у престижній міжнародній юридичній фірмі в Нью-Йорку — "Бейкер-Гостетлер".

У вересні 2008 року я зв'язався з "Бейкер-Гостетлер". Від секретарки Джона я дізнався, що, на щастя, він у цей момент був в Англії, на Міжнародному симпозиумі щодо запобігання фінансових злочинів у Кембриджі. Вона запропонувала організувати зустріч в нашому лондонському офісі.

Людина, що з'явилася через декілька днів, ніяк не нагадувала знаменитого та безжального бійця зі злочинністю. Зросту він був нижче середнього, із сивиною, з невеличкою амбліопією ("лінивим оком") та виглядав, скажемо відверто, трохи незграбним.

Я спробував почати зі світської бесіди, але вона явно не задалася — або він не бачив у цьому сенсу, або не знав, як її підтримати. Але коли я поклав перед ним нашу презентацію з перерахунком вчинених проти нас злочинів у хронологічному порядку, він пожвавішав та почав ставити запитання.

— Це підполковник Кузнецов, — сказав він, вказуючи пальцем на фото людини, яка керувала обшуками у наших офісах. — Треба обов'язково документально підтвердити, що відбувалося під час обшуків, що він вилучив і де ці документи потім виплили.

— Добре, — сказав я, — вони залишили опис вилученого.

— А це офіційний документ? — Він посміхнувся.

— Звичайно, — відповів я. — Росія є країною бюрократії, що перемогла. Вони все скрупульозно документують.

— Прекрасно! — Він перегорнув декілька сторінок презентації. — Так. А ось ці печатки та сертифікати, вони...

— Так, їх використали для переєстрації наших компаній.

— Якщо ця справа коли-небудь дійде до суду в США, вам знадобиться експерт, який зможе пояснити, як працюють печатки в Росії та чому вони такі важливі. Є хто-небудь характерний?

Мені дуже сподобалося, як мислив цей чоловік. Ідея суду в Америці була прекрасна — і чому вона раніше не спадала мені на думку?

— Я впевнений, що Сергій Магнітський зможе дати свідчення, — відповів я. — Він дуже грамотний юрист.

— Відмінно. Ключ до успіху в суді — якість свідчень і репутація свідків.

— Вас не лякає той факт, що ми будемо боротися з дуже небезпечними людьми? — спитав я.

— Білле, я витратив більшу частину свого життя відправляючи небезпечних типів за ґрати. Це моя робота.

Тепер я зрозумів, чому він заробив таку репутацію, і дуже захотів бачити його у нашій команді.

4. Сліди на снігу

Літо 2008 — осінь 2009 року

Другого жовтня 2008 року. МВС Росії порушило кримінальні справи на двох наших юристів, тих, які змогли вибратися до Лондона, звинувачуючи їх у використанні "фальшивих" довіреностей для подання скарг та заяв від імені наших вкрадених компаній. Звинувачення стверджувало, що наші юристи не можуть на законних підставах представляти наші компанії, оскільки самі компанії нам уже не належать. Це ніби працівники ДАІ сказали б, що єдиний, хто може подавати заяву про викрадення автомобіля — сам викрадач.

Такий цинізм настільки зачепив Сергія Магнітського, що через п'ять днів він уже давав свідчення у Слідчому комітеті РФ, попри очевидну небезпеку. Намагаючись захистити своїх колег, він розповів, що та сама група шахраїв, яка стоїть за крадіжкою наших компаній, також викрала з бюджету 230 мільйонів доларів^[1].

Вже після цих свідчень Сергій виявив нові, ще більш убивчі факти про наших ворогів. Він знайшов документи, які підтверджують, що за рік до розкрадання 230 мільйонів доларів із бюджету ті ж люди вивели з казни ще 107 мільйонів доларів. Це також були податки, сплачені низкою інших компаній.

Здавалось, якщо довести, що ця ж злочинна група використала ту ж схему роком раніше, то звинувачення нас у крадіжці 230 мільйонів доларів розвалиться. Потрібно було терміново оприлюднити цю інформацію. Я зателефонував Джейсону Бушу, англійцю, голові московського бюро щотижневого журналу "Бізнесвік". Я добре знав його ще з часів наших антикорупційних розслідувань щодо "Газпрому", які ми робили у фонді Hermitage.

Джейсон був заінтригований. Своє розслідування за нашими матеріалами він закінчив за два тижні. Що далі він копав, то більше спливало злочинів: та сама група людей переказувала мільярди рублів на рахунки компаній-прокладок, зареєстрованих десь у глушині. Щойно гроші залишали їхні рахунки, ці компанії швидко ліквідовувалися.

До публікації матеріалу Джейсон хотів поговорити з людиною, яка першою виявила ці шахрайські схеми, і домовився зустрітися з Сергієм тет-а-тет. У середині жовтня, прихопивши всі документи, Джейсон вирушив на зустріч із Сергієм до нього в офіс.

За чашкою чаю Джейсон розклав матеріали на столі та дістав диктофон.

— Вибачте, — сказав Сергій, — але я вважав би за краще, щоб наша розмова не

записувалася, і не хотів би, щоб ви згадували мене.

— Зрозумів. — Джейсон тямуще прибрав диктофон у кишеню.

— Якщо щиро, то мені трохи страшно, — сказав Сергій, вибачаючись.

— Звичайно, я все розумію, — відповів Джейсон, зосереджуючись на документах. —

Ми можемо пройтись цими виписками?

— Давайте.

Після цього вони витратили пів години на кропіткий розбір фінансових документів.

Коли вони підійшли до податкового повернення 107 мільйонів доларів, або 2,9 мільярда рублів, Джейсон запитав:

— А тут може бути якесь законне обґрунтування?

— Я намагався його знайти, — сказав Сергій, — але, на жаль, напрошуються тільки злочинні мотиви.

— Тобто це ще одне незаконне повернення податків, як і у випадку з податками фонду Hermitage?

— Саме так.

Іншого пояснення не могло бути. Фінансові документи наочно це доводили. Та сама злочинна група використовувала один і той же банк, одних і тих же юристів, одні й ті ж податкові інспекції, той самий механізм для крадіжки 107 мільйонів доларів податків з російської казни роком раніше. Вони навіть використовували ті самі документи, просто замінюючи в них дати та назви компаній.

Стаття Джейсона вийшла за місяць. Завдяки їй у наших ворогів з'явилося безліч нових проблем. Тепер їм довелося б відповідати не лише за крадіжку 230 мільйонів доларів, а ще й за 107 мільйонів — тих самих податків з бюджету. Через шістнадцять днів після публікації статті вони відповіли: 24 листопада 2008 року озброєні поліцейські прийшли з обшуком до Сергія додому та заарештували його на очах дружини Наталки та їхнього семирічного сина Микитки. Арешт Сергія доручили тому ж підполковнику Артему Кузнецову, який проводив обшуки у наших офісах і проти якого Сергій давав свідчення. До цього моменту наші проблеми з владою були швидше віртуальними, але тепер вони взяли заручника.

Найперше, що я зробив, зателефонував Джону Москоу. Він поставився до ситуації з жалем, але, будучи добре знайомим із поведінкою злочинців, одразу сказав:

— Він для них просто розмінна монета! У нього є дружина? Діти?

— Так, і ми підтримуватимемо їх, сплачуючи юридичний захист Сергія та їхнє родинне забезпечення.

— Ви ж не збираєтеся повертатися до Москви, так?

— Ні, ніколи.

— Це добре. Ми розпочнемо таку кампанію, після якої ваше перебування в Росії буде соціально неприйнятним, м'яко кажучи.

— Чудово!

Джон розповів, як бачив план подальших дій.

— Я хочу знати, хто має ці гроші. Пам'ятаєте, як у фільмі "Джері Магуаєр": "Де

гроші?"

— Але проблема в тому, що гроші переказуються з одного банку до іншого, з іншого до третього, — заперечив я. — Як ми зможемо простежити весь їхній шлях?

— Якщо вони в доларах, то через Нью-Йорк, — відповів він.

Джон пояснив, що ми зможемо відстежити весь шлях грошей, подавши так званий судовий запит відповідно до статуту 28 §1782 США, простою мовою — запит 1782. Я ніколи про нього не чув, але це звучало багатообіцяльно. Він хотів скористатися перевагою маловідомої особливості міжнародної банківської системи. Будь-які перекази в американських доларах — навіть між двома банками в Росії — проходять через розрахункові (так звані "клірингові") банки в США. Переказ забирає частку секунди, але залишає електронний слід. І оскільки ці клірингові банки перебувають на Мангеттені, всі перекази підпадають під юрисдикцію судів Сполучених Штатів. Якщо ми надішлемо такий запит до банків та отримаємо потрібні дані, то зможемо відтворити шлях цих грошей.

— Крок за кроком, — по-змовницьки промовив він.

— Зрозумів.

— Хороша новина, що суми величезні, а їх завжди простіше відстежити. У наші дні один мільйон можна передати готівкою, а це ускладнює збирання доказів.

— Але тут аж 230 мільйонів доларів, це ж...

— Так і я про це, — не давши мені договорити, обірвав він. — Неможливо пройти засніженим полем з такою сумою, не залишивши слідів.

То був розумний хід. Якщо ми зможемо знайти кінцевих одержувачів грошей, це дасть нам змогу вплинути на ситуацію та витягти Сергія з в'язниці.

Але 11 грудня в Нью-Йорку вибухнув скандал: Берні Мейдоффа звинувачували у створенні найбільшої у світі фінансової піраміди, відомої як схема Понці. Інвестори його фонду втратили немислиму суму 64,8 мільярда доларів. Запитайте, яке відношення його історія має до нашої? Як не дивно, все це позначилося на наших стосунках із Джоном Москоу. Саме після цього скандалу зв'язок із ним перервався. Він більше не відповідав на дзвінки і в кращому разі передзвонював через кілька тижнів, а в більшості випадків взагалі мене ігнорував.

Спочатку мене це засмучувало. Трапляється, що друзі перестають спілкуватися з причин, зрозумілих тільки їм самим, але Джон Москоу не був моїм другом, він був моїм юристом, а я його клієнтом, який платив 600 доларів на годину. Мій неспокій досить швидко переріс у розчарування: нам потрібна була його допомога. Сергію потрібна була його допомога. Ігнорування дзвінків перетворилося на норму, і це виводило із себе. Вперше у моїй практиці юрист чинив так зі своїм клієнтом. Його поведінка віддавала якоюсь інфантильністю.

У січні все стало ясно: Джон Москоу та його фірма "Бейкер-Гостетлер" була призначена тимчасовим управителем банкрутства Мейдоффа. Поповзли чутки, що винагорода фірми за цю роботу становитиме 100 мільйонів доларів. (На час написання цієї книги з'ясувалося, що "Бейкер-Гостетлер" заробила на банкрутстві Мейдоффа

понад 1,4 мільярда доларів).) У порівнянні з цією цифрою наші жалюгідні 200 тисяч комісійних не потрапляли навіть у розряд статистичної похибки.

Але юристи, як і бізнесмени, повинні поводитися професійно. Я наївно вважав, що юрист як лікар: якщо він взявся за справу, то повинен діяти на користь клієнта, що б не сталося. Лікар ніколи не проміняє одного пацієнта на іншого лише тому, що другий заплатить йому більше за складніше лікування. Лікар дбатиме про них одночасно. Те саме стосується і юристів.

Поведінка Джона обтяжувалася ще й тим, що до кінця весни 2009 року з Росії стали просочуватися новини, що леденили душу: у слідчому ізоляторі Сергія катують. Тюремники помістили його в камеру із вісьмома нарами на чотирнадцять людей. Світло горіло цілодобово, спеціально, щоб позбавляти людей сну. Далі — гірше. Вони перевели його в неопалювану камеру з порожньою рамою вікна, і він мало не замерз до смерті. Потім його відправили в камеру, де не було туалету, а в підлозі зяяла дірка, і нечистоти щоразу підіймалися з неї.

Ті, хто утримував його в заручниках, мали дві мети: по-перше, змусити його відмовитися від своїх показань проти Кузнецова і Карпова та, по-друге, обмовити себе, підписавши лжесвідчення про те, що він украв 230 мільйонів доларів за моїми вказівками.

Сергій був корпоративним юристом. Він працював в офісі, ходив у костюмі, сорочці та червоній краватці. Він любив класичну музику і часто відвідував Московську консерваторію на вихідних з дружиною та сином. Безсумнівно, його мучителі вважали, що досить легкого тиску на людину такого складу, щоб вона здалася. Але вони не знали його по-справжньому. Для Сергія сама думка про обмову чи лжесвідчення була нестерпнішою, ніж фізичні страждання, якими вони його піддавали. І він не здався.

Але тортури зробили свою справу. Після семи місяців ув'язнення його здоров'я серйозно похитнулося. Він схуд на 18 кілограмів і страждав від нестерпного болю у шлунку.

Ситуація ставала дедалі відчайдушнішою. Нам треба було його витягти з цього пекла. Ми робили все, що було в наших силах.

Ми тиснули на Міжнародну колегію адвокатів, Товариство юристів Великої Британії, Парламентську асамблею Ради Європи та багато інших організацій. Деякі відгукувалися і порушували питання Сергія, але для російської влади все це було "бурею у склянці води", яка не була варта їхньої уваги. Ніколи раніше я не почував себе таким безпорадним.

Нам просто потрібно було терміново знайти ці 230 мільйонів доларів.

Перш ніж покинути нас, Джон Москоу підготував чернетки варіантів судових запитів §1782 щодо двох клірингових банків: "Джі-Пі-Морган" та "Сітібанку". Через них пройшли суми, пов'язані із шахрайським поверненням податків. Настав час подавати запити.

Ми найняли інших юристів, які довели справу з поданням цих запитів до кінця. Але на цей момент здоров'я Сергія стрімко погіршувалося. Йому діагностували панкреатит,

каміння у жовчному міхурі. Термінову операцію було призначено 1 серпня 2009 року.

За тиждень до операції його кати знову прийшли до камери та намагалися змусити підписати лжесвідчення. Він знову відмовився. Тоді вони перевели його із СІЗО з невеликим лікарняним відділенням до ізолятора з підвищеним рівнем суворості — "Бутирку". Ця філія пекла вважається найжахливішою в'язницею в Росії. І найстрашніше для Сергія було те, що вона не мала лікарні. Саме там у нього з'явилися постійні стражденні шлункові болі, але на всі прохання про медичну допомогу слідувала відмова.

28 липня наші юристи в США подали запити §1782 на розкриття банківської інформації до суду, які на наш подив, суддя досить швидко задовольнив.

Через два тижні, протягом яких Сергія гнобили у "Бутирці", "Джі-Пі-Морган" та "Сітібанк" передали нам файли. Було багато надій, але незабаром стало ясно, що файли не покривають і частки того, про що ми запитували. Обидва банки не надали величезних блоків даних; були пропущені цілі часові періоди. Все це дуже ускладнювало пошук фінальних отримувачів викрадених грошей.

Юристи вимагали від банків виконання судових рішень належним чином. На це потрібен був час, а часу у Сергія залишалося дуже мало. Останнє, що плекало нашу надію — згідно з російським законодавством, строк перебування підслідного у слідчому ізоляторі обмежується рівно одним роком. Через 365 днів влада мала або передати справу до суду, або випустити Сергія. Але російський уряд не міг дозволити цій справі дійти до суду. У суді в Сергія була б міжнародна трибуна, з якої він міг викрити чиновників, винних у крадіжці 230 мільйонів доларів податків та ще 107 мільйонів, вкрадених роком раніше. Суд ухвалив би вирок і, природно, оголосив його самого винним, але це не допомогло б закрити Сергію рота. А їм було дуже потрібно, щоб він замовк.

Вночі 16 листопада 2009 року через 358 днів із дня його арешту стан Сергія став критичним. Керівництво "Бутирки" не хотіло далі брати всю відповідальність на себе, тому вони відправили його на швидкій через усе місто до ізолятора з лікарняним відділенням. Але там замість реанімації Сергія помістили в карцер, прикували кайданками до нар, і вісім охоронців забили його до смерті гумовими кийками.

Йому було лише 37.

5. Дорожня карта

Кінець 2008 — весна 2010 року

Наступного ранку, о 7:45, мені зателефонували.

Цей дзвінок — досі залишається тією подією в моєму житті, що розірвала серце, що скалічила його. Я був абсолютно не готовий до того, щоб отак втратити колегу. Сергія вбили лише тому, що він намагався робити правильні речі. Його вбили, бо він працював

на мене. Почуття провини, яке я відчув тоді й продовжую відчувати сьогодні, проникло у кожную клітинку мого тіла.

Коли відчай і смуток трохи вгамувалися, мені стало ясно, що робити далі: я відсуну все, що було важливого в моєму житті, на другий план, і спрямую весь свій час, ресурси та енергію на те, щоб покарати всіх причетних до помилкового звинувачення, арешту, тортур та вбивства Сергія, а також до крадіжки 230 мільйонів доларів.

З того часу саме цим я й займаюся.

Після вбивства Сергія ми закидали всі правоохоронні органи повідомленнями про скоєні злочини з вимогою притягнути винних до відповідальності. У нас були гори доказів. Поки Сергія 358 днів тримали у в'язниці, він та його адвокати подали 450 скарг, тому всі порушення та зловживання, які він зазнав, були добре задокументовані. Його адвокати передали всі скарги нам, включно з тими, що писав сам Сергій. То був цілий фоліант доказів злочинів проти прав людини. Вперше за останні 35 років [\[2\]](#) історії країни, влада мала відреагувати.

Вони й відреагували, але не так, як ми розраховували. Вся путінська система, від найдрібніших виконавців до вищого керівництва країни, вишикувалася "по стійці струнко". Почалася масова фальсифікація та приховування. Протягом доби від дня смерті Сергія міністерство внутрішніх справ замінило причину смерті від токсичного шоку на серцеву недостатність. Його сім'ї відмовили у проведенні незалежної патологоанатомічної експертизи та продовжували стверджувати, що Сергій був здоровим. Цю брехню, змащену іншою брехнею, повторювали всі посадові особи без винятку на всіх рівнях влади.

Пізніше почали виринати нові деталі. За два тижні до вбивства Сергія Євгенія Альбац — зубр розслідувальної журналістики та головний редактор тижневика "Новий час" — повідомила, що співробітники ФСБ отримали хабар у 6 мільйонів доларів за організацію арешту Сергія та приховування слідів розкрадання 230 мільйонів доларів бюджетних грошей.

Все було просто і зрозуміло: причина вбивства Сергія — гроші. Потрібно було повернутися до спроб отримати всю інформацію від "Джі-Пі-Моргану" та "Сітібанку". Тепер ці гроші були вже не просто брудними — вони були заплямовані кров'ю.

І цього разу банки зрозуміли, що відсахнутися не вдасться. Вони видали нам усі документи щодо низки банків Росії та колишніх радянських республік за два з лишком роки. Це була сила-силенна інформації — у нас опинилася база з 1,3 мільйонами банківських операцій різних російських банків.

Спочатку нам здавалося, що це і є ключем до розкриття таємниць відмивання грошей. Але подальше вивчення даних лише віддаляло нас від цієї розгадки — ми буквально тонули в них. Там були сотні тисяч найменувань компаній, безліч рахунків, і ніякого явного зв'язку.

Нам потрібна була "дорожня карта", яка б провела нас крізь усі ці дані до шахрайства з 230 мільйонами доларів. Без неї ми плутали у п'їтмі.

Ми повернулися до пошуку грошей, заглибившись у вивчення діяльності найбільш

явних фігурантів шахрайства в Росії: майора Павла Карпова, підполковника Артема Кузнецова та Дмитра Ключева, власника "Універсального банку заощаджень" — банку, куди текли злочинні гроші.

На жаль, з нами не було спеціаліста з протидії відмиванню брудних грошей такого калібру, як Джон Москоу, але й нам самим не вперше було розслідувати фінансові махінації. Скрупульозне дослідження саме російських махінацій — наш коник та бізнес-модель фонду Hermitage. Настав час залучити його знову.

Крім досвіду, ми мали ще дві переваги: нашого колегу — Вадима Клейнера, і той факт, що в Росії вся інформація практично повністю відкрита. З початку роботи фонду Hermitage Вадим був директором з корпоративних досліджень. Він корінний москвич, в окулярах і з борідкою, молодший за мене на шість років, захистив докторську з економіки. Якби ви зустріли його на презентаціях чи конференціях, найімовірніше, ви вирішили б, що він з академічних чи журналістських кіл. Але Вадим — інвестиційний аналітик вищого калібру, а через наш підхід до бізнесу з часом він виріс в одного з найкращих у світі розслідувачів заплутаних фінансових злочинів. Це не перебільшення. Усі, хто коли-небудь працював із Вадимом, зможуть підтвердити: він у цьому профі.

Добре було й те, що інформації для роботи Вадима було чимало. Багато хто думає, що Росія — це суцільні "поштові скриньки"[\[3\]](#), але насправді країна є досить прозорою. Через величезну бюрократію будь-яка інформація в Росії дублюється по чотири рази в різних відомствах, а зарплата багатьох чиновників у цих відомствах не така вже й велика — приблизно кілька сотень доларів на місяць.

І звичайно, все продається і купується.

Бази даних на фізичних носіях стікаються на "Горбушку" — в епіцентр інфоданих, торговельний центр на заході Москви. Усередині нього сотні кіосків і павільйонів, які торгують абсолютно всім: від піратських DVD-дисків "Форсажу" та фігурок з фільмів "Зоряні війни" до китайських мобільників та побутової техніки. Але якщо ви поставите пару потрібних запитань, у такому кіоску вам запропонують і диски з базами даних різних відомств — з інформацією про зарплати, телефонні номери та їхніх власників, перельоти та поїздки і так далі. Вся ця інформація продається за демпінговими цінами. На іншому кінці інформаційного "ланцюжка" знаходяться брокери, які мають більш цінні дані, ніж ті з "Горбушки". Ці брокери продають статистичні бази Центрального банку Росії чи Державного митного комітету. За часів управління фондом Hermitage ми з Вадимом іноді користувалися такими даними для виявлення багатомільярдних схем розкрадання грошей у держкомпаніях, в які інвестував фонд. Зараз ми використовуємо їх для виявлення схем легалізації брудних грошей, і ця інформація стала неоціненною у нашої боротьбі.

Спочатку про Дмитра Ключева та його "Універсальний банк заощаджень" було складно щось знайти, чого не скажеш про поліцейських Карпова та Кузнецова. Незабаром після крадіжки 230 мільйонів ці двоє пустилися берега: "порше",

"мерседеси" та "ауді" для себе та членів своїх сімей, поїздки за кордон та п'ятизіркові готелі у Мілані, Мадриді, Лондоні та Парижі, елітна нерухомість у Москві... І їх не особливо хвилювало, що їхньої офіційної річної зарплати в 15 тисяч доларів не може вистачати на такий шикарний спосіб життя. Вони самі були ніби гротескним зображенням корумпованих ментів.

Наші короткі ролики про цю парочку на ютубі набули величезної популярності, особливо в Росії. Росіяни були обурені цією гидотою, але наші розслідування дали й інші, несподівані наслідки: на нас вийшов Олександр Перепиличний.

Олександр був фінансовим керуючим, і серед його клієнтів були Ольга Степанова, голова податкової інспекції, через яку вкрали більшу частину 230 мільйонів доларів наших податків, та її чоловік Владлен. Перепиличний допоміг їм відкрити рахунки у швейцарських банках та керував їхніми активами, але під час фінансової кризи 2008-2009 років його управління для Степанових обернулося великими фінансовими втратами.

Замість того щоб зрозуміти, що в таку кризу буває, Степанови звинуватили Перепиличного в крадіжці грошей і почали погрожувати кримінальним переслідуванням, використовуючи свої зв'язки в МВС. Побояючись свавілля, Олександр із сім'єю поїхав до Лондона.

У його розпорядженні були документи, які підтверджували, що 11 мільйонів із вкрадених 230, Степанови отримали на свій рахунок у Цюриху, в банку "Кредит-Свісс". Олександр вирішив надати нам ці документи не тому, що був вражений тим, що сталося з Сергієм, а тому, що сподівався, що скандал зі Степановими в Росії приведе їх під слідство, вони втратять підтримку, і їхні погрози припиняться.

Надані Олександром виписки про отримання 11 мільйонів на рахунки двох новостворених компаній Степанова в "Кредит-Свіссі" стали відправною точкою у створенні дорожньої карти, а точніше, бази даних розрахунків клірингових банків.

Вадим прогнав ці компанії по базі, і справді, перекази на їхні рахунки підтвердилися та залишили банківський слід. Він вів нас до наступних компаній, ідучи все далі і далі. Таким чином, ми простежили весь банківський шлях цих 11 мільйонів із російського казначейства через "Універсальний банк заощаджень", молдовські та латвійські банки до Швейцарії.

Джон Москоу мав рацію: кожен долар під час переказу на частку секунди залишає свій банківський слід у Нью-Йорку. І навіть попри те, що гроші пройшли одинадцять різних рівнів, база даних показала їх усі.

Якщо наші вороги думали, що змогли замести всі сліди, прогнавши вкрадені гроші через безліч банківських рахунків у різних країнах, то вони помилялися. Ми відкрили магічну силу нашої "доларової бази" і мали намір вдатися до неї ще не один раз.

6. Фінросфорум

Весна — літо 2010 року

Відмивання грошей часто вважають суто фінансовим злочином, у якому немає постраждалих. Але не у нашому випадку. Постраждалою стороною був Сергій, а винною — самовдоволені, ехидно усміхнені менти, які отримали свої бариші від злочину, за викриття якого Сергія вбили.

Зазвичай ми уявляємо собі міліціонерів як людей у потертій формі за кермом стареньких службових "жигулів", але у випадку з майором Карповим та підполковником Кузнецовим все було зовсім не так.

Вони не носили форму, віддавали перевагу дизайнерським італійським костюмам з обов'язковим аксесуаром — дорогими "котлами"[\[4\]](#) на руці. З Карповим випадок взагалі кричущий: він опублікував на своїй сторінці вконтакте фотографії з вечірок та із закордонних поїздок лише через кілька місяців після злочину.

Його нахабство дратувало, він ніби насміхався з усіх.

Більшість із тих, хто подивився наші ролики про них на ютубі, мало здорове бажання завдати цим ментам так, щоб з їхніх облич зійшла нахабна посмішка. Зробити це, зокрема, можна було, заборонивши їм та їхнім корумпованим колегам тримати гроші, зароблені брудними справами, у західних банках та витрачати їх на відпочинок й розкішні закордонні подорожі. Ця ідея поступово знайшла своє втілення у проекті закону Магнітського, який запроваджував заборону на видачу віз та заморожував активи тих, хто зневажає права людини, включно з мучителями Сергія.

Ця ідея отримала підтримку у Вашингтоні, коли сенатор Бенджамін Кардін (від Демократичної партії штату Меріленд) зробив її пріоритетною законодавчою ініціативою. Незабаром завдяки сенаторам Джону Мак-Кейну, Роджеру Вікеру та Джозефу Ліберману цю ініціативу схвалили в обох панівних партіях.

Підтримка закону Магнітського в Америці мала велике значення, але корумповані російські чиновники проводили більшу частину часу і витрачали гроші в Європі, зупиняючись у фешенебельних готелях Куршевеля, Марбельї та Сардинії. Вони влаштовували своїх дітей у пансіони Швейцарії, а самі відвідували покази мод у Мілані з коханками, доки дружини проводили час на спа-курортах Лазурового берега Франції.

Щоб дошкулити цим людям у найболючіше місце, нам потрібен був європейський закон Магнітського.

Але Європа — це зовсім інший політичний звір. На відміну від Штатів, у Євросоюзі 28 країн-членів (було до брекзиту) з багатьма каламутними пропутінськими шкурними інтересами.

Щоб схилити європейців до прийняття аналогічного закону, я почав із Європарламенту — законодавчого органу Євросоюзу, чимось схожого на американський Конгрес, тільки депутатів удвічі більше.

Позаяк їх було дуже багато, я гадки не мав, з якого боку підступитися; але зненацька у мене з'явилася провідниця — фінська депутатка від партії "Зелений союз" Гейді Гаутала. Гейді очолювала комітет Європарламенту з прав людини та активно захищала жертв путінського режиму. Вона стала відомою після участі у мирних акціях протесту в Москві, де мітингувальників били та заарештовували. Ця смілива жінка могла б стати надійним союзником у нашій справі.

Я зустрівся з Гейді в Брюсселі наприкінці травня 2010 року під час першого відвідування Європейського парламенту. У лабіринті його будівель так само легко заплутатися, як і у самій Європі. Сучасні будівлі пов'язані зі старими, всюди ескалатори, ліфти та сходи химерних форм, а кабінети ніби спеціально пронумеровані так, щоб депутатів неможливо було знайти. Відчуття, що ти в будинку, який збудував Мауріц Ешер[5].

Нарешті я знайшов маленький кабінет Гейді. Мене зустріла невисока блондинка з короткою зачіскою, на вигляд біля сорока, із сильною діловою хваткою. (Я швидко усвідомив, що фінською її ім'я звучить "Гей-ді", а не "Гай-ді" на американський зразок.)

Я сів навпроти неї та розповів про Сергія і про проєкт закону Магнітського. Коли я розповідав про зростаючу підтримку цього законопроекту в Америці, вона схвально кивала.

— Це чудова ідея; я вважаю, що такий закон необхідний і для Європи.

— І я так думаю. Ви зможете мені допомогти?

— Звичайно, але ви повинні розуміти, що маєте справу з дуже заплутаною системою. — Вона обвела руками кімнату, маючи на увазі Європейський парламент. — Щоб зрушити це громаддя з місця вам знадобиться допомога росіян. Я маю на увазі, гарних росіян! В ідеалі відомих правозахисників.

Вона була дуже добре вихована для того, щоб сказати мені прямо: англієць американського походження, який раніше керував інвестфондом, а тепер очолив правозахисну кампанію з боротьби із засиллям російської корупції, викличе в Брюсселі більше роздратування, ніж симпатії. Європа завжди була егалітарною, тут успіх у бізнесі сприймається неохотно. У Німеччині, наприклад, інвестфонди, називають не інакше як Neuschrecke, дослівно — сарана, а в переносному значенні — жадібність.

— На жаль, не знайомий з жодним правозахисником, — відповів я.

— Нічого, я знайома. Приїжджайте до Гельсінкі, і я вас представлю.

У липні в історичному місці під Гельсінкі Гейді проводитиме Фінсько-російський громадянський форум, скорочено Фінросфорум, який збере разом усіх відомих російських опозиціонерів та правозахисників.

— Приїжджайте, розкажете про закон Магнітського! — запросила вона.

— Звичайно, — кивнув я.

З одного боку, це була чудова ідея, але з іншого — поїздка до країни, що має 1341 кілометр загального кордону з Росією, трохи лякала. Таке сусідство гарантувало безліч росіян.

Але ж я не міг упустити цей шанс через страх! 20 липня 2010 року ми вирушили до

Гельсінкі разом із Вадимом. З нами їхали три охоронці: вперше з початку двохтисячних, із часів мого протистояння російським олігархам, я був знову змушений вдатися до їхніх послуг.

У першу хвилину нашого перебування на форумі ми відчули себе, як кажуть, ні в сих ні в тих. Ми одні були в костюмах, та ще й у тіні трьох громил, що йшли за нами по п'ятах. Я був схожий на олігарха, а саме з ними боролися всі присутні. Здавалося, багато хто зненавидів мене з першої хвилини, і на їхньому місці я, мабуть, відчув те саме.

Гейді розмовляла з невеликою групою учасників форуму. Вона тепло зустріла мене та представила російським дисидентам та опозиціонерам, блогерам, журналістам й правозахисникам.

Ніхто з них не знав, що я за фрукт, тому всі воліли триматися на відстані, крім однієї людини — документаліста Андрія Некрасова. Це був моложавий інтелектуал п'ятдесяти з лишком років із копицею сивого волосся. Він був коханцем Гейді та прибув на форум із невеликою знімальною групою — задокументувати те, що відбувається на форумі. Андрій щойно закінчив фільм про долю Олександра Литвиненка, колишнього співробітника ФСБ, якого отруїли радіоактивним полонієм у центрі Лондона.

Користуючись нагодою, він попросив мене про інтерв'ю, щоб я розповів про Сергія, і я з задоволенням погодився.

За день до мого виступу на форумі я зустрівся з Андрієм в атриумі будівлі, куди проникало м'яке світло. У ході нашої довгої розмови Андрій ставив серйозні запитання. Його цікавило все, що було пов'язане із вбивством Сергія. Він обурився тим, що скоїла влада, та про всі їхні подальші спроби замести сліди.

Андрій хотів, щоб це інтерв'ю стало початком чогось більшого. Він задумав зняти фільм і попросив мене зустрітися з ним ще кілька разів, а також познайомити його з вдовою та мамою Сергія. "Звичайно, — відповів я на всі прохання, — звичайно".

Навіть якби моя промова на форумі не мала успіху, зустріч з Андрієм віддячила сто з оком за цю поїздку.

У другій половині наступного дня я увійшов у простору аудиторію, облицьовану деревом, і зайняв місце у президії доповідачів. Зала була заповнена людьми та гуділа різними мовами: російською, англійською та фінською. Холодний прийом попереднього дня змінився на певний спокій після того, як Гейді представила мене учасникам форуму.

Росіяни були добре знайомі з історією, що сталася із Сергієм, але не зі мною. Я розповів, що пов'язує мене із Сергієм, і після того, як виклав ідею закону Магнітського, зал пожвавішав.

Кому, як не росіянам, знати, як утискають громадян, порушують їхні права та скільки несправедливості обвалює на них путінський режим. Друзі безслідно зникають, рідних переслідують, їх позбавляють засобів для існування, засуджують до кримінальних термінів — здебільшого за "злочинні" виступи проти режиму. І попри всі протести, нічого не змінюється.

І тут з'являюся я, дивний керуючий інвестфонду з американським акцентом, і розповідаю їм, що є спосіб щось змінити і покарати Путіна та його облесників. Усім у залі було зрозуміло, що режим цінує гроші більше, ніж людське життя, та крім того, що всі корупціонери тримають гроші на Заході. Усі розуміли, що закон Магнітського зможе вдарити у саме серце путінського режиму. А найголовніше, Кремль ніяк не зможе вплинути на введення цих санкцій.

Відразу після виступу до мене підійшов чоловік років п'ятдесяти з рівною засмагою, у блакитній лляній сорочці та білих штанах. Він виглядав так, ніби щойно зійшов з яхти десь на Капрі. Я не бачив його раніше, але впізнав би з тисячі. Він простягнув мені руку зі словами: "Пане Браудер, мене звуть Борис Немцов".

Неймовірно!

Борис Немцов — людина-легенда. Свого часу він був першим заступником прем'єр-міністра в уряді президента Єльцина, і багато хто пророкував йому роль наступника, але, зіткнувшись з путінською корупцією та свавіллям, Борис став одним із найяскравіших критиків цього режиму. Його кілька разів заарештовували за проведення несанкціонованих мітингів. Він був автором доповідей про незаконне збагачення Путіна. Він був непідкупним та безстрашним.

Протягом життя ми не часто зустрічаємо людей абсолютної харизми. Борис був одним із них.

— Ваш закон Магнітського — це геніально, — продовжив він. — Але чи це реалістично?

— Не знаю. Це мій дебют як правозахисника. Гейді порадила мені заручитися підтримкою російської опозиції, щоб зробити це реальністю.

— Я підтримаю вас, пане Браудер, — сказав він.

— Просто Білл. Спасибі вам.

Він усміхнувся.

— Білле, зробімо так, щоб цим мерзотникам гикалося щоразу при згадці імені Сергія Магнітського.

З цього моменту Борис Немцов став моїм соратником у боротьбі за справедливість щодо Сергія та просуванні закону Магнітського по всьому світу.

7. Кембриджський симпозіум 3 протидії злочинності

Літо — кінець 2010 року

Приєднання Бориса до нашої команди збільшило шанси прийняття закону Магнітського не лише в Америці, але й у Європі в декілька разів.

Але було ясно, що навіть у найкращому разі на прийняття законів підуть роки, тому ми зосередилися на тому, що могли зробити вже тоді, а саме на мільйонах Владлена Степанова у банку "Кредит-Свісс" у Цюриху.

Щоб зайнятися ними, не потрібні були нові правозахисні закони. Ці гроші були отримані злочинним шляхом та підпадали під законодавство про протидію легалізації злочинних доходів. На цій підставі їх можна було заарештувати та конфіскувати. Якби вдалося переконати владу Швейцарії розпочати кримінальне розслідування, це суттєво підірвало б позиції наших ворогів.

Залишалося одне запитання: як це зробити?

Крім мого скромного досвіду в дитячому патрулі поліції Чикаго, я ніколи не спілкувався із правоохоронною системою на Заході, але відсутність досвіду мене не зупиняла. Коли я запускав фонд Hermitage, я знати не знав, як управляти фондом, не знав жодної людини в Росії, не говорив російською, але все ж таки подолав усі перешкоди, з головою занурюючись у нові для мене сфери. Я телефонував своїм однокурсникам по університету, вивчав незрозумілу фінансову літературу, ходив на бізнес-семінари і не втрачав нагоди зрозуміти, як займатися інвестиціями в Росії.

Безперечно, спілкуватися з правоохоронною системою Заходу — це зовсім інше. На відміну від Росії, в якій після краху комунізму не було жодних правил, зокрема правил роботи на фондовому ринку, правоохоронна система Заходу все ж таки мала вікові традиції, закони та прецеденти. Але я вирішив спробувати застосувати той самий підхід і подивитися, що з цього вийде.

Я почав із семінарів. Єдиний семінар з цієї теми, про який я знав до теперішнього моменту, був той самий Кембриджський симпозіум з протидії злочинності, де у 2008 році я зустрів Джона Москоу і запросив його в наш офіс. Я пошукав його в гуглі. Повна назва звучала так: Кембриджський міжнародний симпозіум з протидії економічним злочинам. Переконливо! Симпозіум проводився щорічно на початку вересня у коледжі Христа Кембриджського університету, за годину їзди потягом від Лондона.

Судячи із програми симпозіуму, на ньому очікувалися сотні чиновників із правоохоронних органів. Більш того, на другий день роботи було заплановано виступ швейцарського прокурора з питань боротьби проти відмивання грошей та економічних злочинів.

Я вирішив з'їздити туди та спробувати "впіймати" цього швейцарського прокурора.

Зареєструвавшись та сплативши організаційний внесок, 5 вересня 2010 року я вирушив до Кембриджа з вокзалу Кінгс-Кросс. Закинувши речі в найближчий до університету готель, "Гілтон Дабл-Трі", я знайшов коледж, отримав бейдж учасника на стійці реєстрації гостей та увійшов до зали прийомів. Там я почав вдивлятися в юрбу учасників. Все було дуже жваво, люди розмовляли, сміялися, попивали напої, голосно раділи зустрічі з тими, кого давно не бачили. Я не очікував, що на симпозіумі правоохоронців будуть такі веселощі.

Я спробував знайти в натовпі когось з офіційної делегації Швейцарії, але швидко зрозумів, що це марно, і став просто тинятися, читаючи імена на бейджах і намагаючись зав'язати розмову.

Але це було складно. Схоже, всі знали одне одного, а мій бейдж із написом Hermitage Capital Management нікому нічого не говорив.

У черзі за напоєм я звернув увагу на бейдж жінки, що стояла за мною — "Фінансовий регулятор Карибських островів". Це, звичайно, далеко від Швейцарії, але на Карибах зареєстровано багато компаній з відмивання грошей, тому таке знайомство могло бути корисним.

Я представився та пояснив, навіщо приїхав. Вона ввічливо слухала і кивала, але отримавши свій напій і кинувши погляд на чоловіка осторонь, з яким їй явно хотілося поговорити, обірвала мене на півслові фразою: "Було приємно познайомитись, пане Браудер", і пішла геть.

Я продовжив блукати залом з склянкою дієтичної коли у руці, марно намагаючись зав'язати потрібне знайомство. Через деякий час пролунав удар гонга, і натовп почав перетікати до обідньої зали. Він нагадав мені трапезну з книги про Гаррі Поттера, яку я читав своїм дітям: високі склепіння стель, дерев'яні інкрустації, картини XVI століття, написані олією. Розсаджування гостей було довільним, і деякі групи друзів та колег займали столи цілком.

У пошуках вільного місця я побачив приязно усміхнену людину і сприйняв це як запрошення. На його бейджі було написано: "Генеральний прокурор Буенос-Айреса". Ми приємно побалакали під час обіду, але, на жаль, прокуратура Аргентини нічим не могла нам допомогти.

Після обіду був черговий раунд обміну люб'язностями за кавою та десертом, але незручність усієї ситуації мене засмучувала, а швейцарського прокурора я так і не знайшов. Все ж не втрачав надії: у будь-якому разі він мав з'явитися на запланованому виступі.

Свіжий ранок наступного дня та смачний сніданок поліпшили мій настрій. Я вирушив до одного з лекційних наметів, спеціально розбитих на зелених галявинах університету для проведення лекцій із тем симпозіуму. Я не пам'ятаю ясно, про що йшлося у промові швейцарського прокурора — це була одна з найнудніших презентацій, на яких мені довелося бути присутнім, але, схоже, решті вона сподобалася. Так, у їхньому світі я безперечно був чужинцем.

Після презентації я підійшов до подіуму та дочекався, поки прокурор відповість на всі запитання. Нарешті ми залишилися наодинці, і я представився.

Було цілком очевидно, що він не хотів зі мною розмовляти, але відступати не було куди. Я почав з нашої історії та закінчив 11 мільйонами доларів на рахунках у банку "Кредит-Свісс". "Як ви думаєте, цього достатньо, щоб зацікавити правоохоронні органи Швейцарії розпочати розслідування?" — спитав я.

Прочитавши моє ім'я на бейджі, він брутально відповів: "Пане Браудер, ваша ситуація зрозуміла. Якщо у вас є скарга, подайте її до Генпрокуратури міста Берна". Потім прокурор розвернувся і пішов, не простягнувши мені навіть візитівки. Зараз я розумію: мабуть, було наївно чекати іншої відповіді на прохання випадкового гостя симпозіуму відкрити кримінальне розслідування у Швейцарії. Цей симпозіум все ж обговорював аспекти права, а прокурори насамперед дотримуються правил.

Прогулюючись кампусом коледжу, я лаяв себе за дурну витівку з приїздом до

Кембриджа і хотів уже їхати, як раптом помітив знайоме обличчя. Джон Москоу!

Звісно, він тут. Це ж його світ та його люди.

Я помітив його раніше ніж він мене. Я все ще дуже сердився: як він міг покинути Сергія і нас? Але було запізно: ми рухалися назустріч один одному. Я був упевнений, що він пройде повз, але тільки ми зустрілися очима, він як ні в чому не бувало простягнув мені руку.

— Білле! Що ти тут робиш? — вигукнув він.

— Та ось, шукаю тих, хто міг би допомогти зі справою Магнітського, — відповів я на рукостискання і постарався впоратися зі своїми почуттями.

— Я знаю кількох таких людей, — відповів він.

У чому б не була причина його раптової прихильності до мене, він все ж таки був одним із титанів юриспруденції, і було б безглуздо зараз його критикувати. Поки ми балакали, ранкова сесія симпозіуму добігла кінця, намети спорожніли, і зелену галявину відразу наповнили юристи. Джон озирнувся і, помітивши когось у натовпі, попрямував до нього, а мені помахав, щоб я йшов за ним. Ми підійшли до чоловіка приблизно мого віку, у синьому офіційному костюмі, білій сорочці та червоній краватці. На вигляд він здавався американцем.

— Адаме, хочу представити тобі Білла Браудера, — сказав Джон, простягаючи йому руку. — Білле, знайомся, це Адам Кауфман. Він із прокуратури Нью-Йорка, де я раніше працював.

Поки ми розмовляли, народ почав пересуватися у бік трапезної на обід. Адам запросив нас скласти йому компанію.

Ми втрюх розташувалися за тим столиком, за яким я обідав днем раніше. Залишивши піджаки на спинках стільців, ми пішли по їжу. Вигляд у неї був зовсім неапетитний. Меню було ніби зі студентської їдальні: яловичий рулет "Веллінгтон" із зеленим горошком на парі, сосиски у тісті та недоварені макарони. Але мені було не до їжі.

Я поспішав розповісти Адаму нашу історію, але нас постійно перебивали його знайомі, що проходили повз наш столик. Його уваги шукали багато хто. Він помітив, що вся ця метушня мене засмучує, і запропонував зустрітися без перешкод у Лондоні наприкінці тижня. Це було великим полегшенням.

Мені було нічого більше робити в Кембриджі, і по обіді я поїхав.

Адам прийшов до нашого лондонського офісу на Голден-сквер в останній робочий день того ж тижня. Я розповів йому про аферу з 230 мільйонами доларів наших податків, про вбивство Сергія та показав документи щодо Швейцарії.

— Якщо ви зможете знайти якісь хвости цього злочину в Нью-Йорку, я візьмуся за нього, — відповів він на мою розповідь.

Я ледь не стрибав від радості. Адже завдяки Джону Москоу "хвости цього злочину в Нью-Йорку" у нас якраз були — всі ці платежі в доларах залишили свій слід, хай і секундний, у банках Нью-Йорка — "Джі-Пі-Морган" та "Сітібанку".

Адам не поділяв мого захоплення.

— Це рідкуватو. Ось якби гроші були на рахунках у Нью-Йорку або вкладені у нерухомість, тоді це був би "хвіст". Тоді ми могли б із цим щось зробити.

Якщо цей "хвіст" існує, ми повинні його знайти.

8. "Чіпляй" усе на мерців

Кінець 2010 року

2008 рік, звичайний теплий вересневий московський вечір. Чоловік п'ятдесяти семи років, росіянин, з обличчям винуватця і жорсткими вусами, їхав з центру до висотки, що будували біля Московського державного університету. "Мерседес" із персональним водієм, у якому він рухався, належав одному з друзів Дмитра Ключєва, власника "Універсального банку заощаджень".

На будівельному майданчику на чоловіка чекав рієлтор. Обидва одягли будівельні каски і, пройшовши довгий шлях, піднялися на 17 поверх пентгауза.

Висотка була ще в "бетоні": ні дверей, ні вікон, ні поручнів на балконах. Що саме сталося далі, достеменно невідомо, але невдовзі після приїзду чоловік випав з балкона сімнадцятого поверху. Його скорчене та потрощене тіло знайшли на земляному відвалі. Водій, який залишався у машині, сказав поліції, що не бачив падіння. Те саме сказав і рієлтор. Поліція списала те, що сталося, на нещасний випадок. Звали цього чоловіка Семен Коробейніков.

За шість місяців до цього інший чоловік прибув поїздом до Бердянська на зустріч зі своїми чотирма товаришами. Всі вони були компаньйонами Дмитра Ключєва з кримінальним минулим та кримінальними термінами за плечима: від крадіжки та розбою з обтяжливими до ненавмисного вбивства.

Завантажившись у поїзд, вони вирушили далі, до Києва, де провели кілька тижнів. У квітні четверо з п'ятох товаришів повернулися до Росії. Відповідно до свідoctва про смерть, п'ятий помер 30 квітня у Борисполі, поряд з основним аеропортом Києва. Причина смерті — цироз печінки. Його звали Валерій Курочкін. Йому було 43.

1 жовтня 2007 року, за рік до того випадку з падінням із сімнадцятого поверху, третій чоловік, у минулому музикант та нічний сторож із Баку, який проводив дні за пляшкою у своєму московському дворі, помер у квартирі, що йому належала. Офіційна причина смерті — серцева недостатність. Його звали Октай Гасанов. Йому було 53 роки.

Здавалося б, яким чином ці три передчасні, на перший погляд не пов'язані між собою смерті, стосуються нас? Згідно з російськими офіційними джерелами — безпосередньо.

15 листопада 2010 року, за день до річниці вбивства Сергія, я сидів у своєму кабінеті лондонського офісу, повністю занурений у думки. Увійшов Вадим, якого я помітив не одразу.

— Білле? — гукнув він.

— Так? — прокинувся я.

— Я кажу, влада щойно офіційно звинуватила Сергія у крадіжці 230 мільйонів доларів!

Вадим показав мені стенограму ранкової пресконференції МВС у Москві та статтю в "Комерсанті".

Схоже, Кремль зліпив чергову теорію змови: нібито Сергій підготував усі документи для податкової афери і передав їх алкоголіку Октаю Гасанову, а той своєю чергою віддав їх своїм спільникам. Один із них, колишній зек Валерій Курочкін, підписав усі підроблені документи на шахрайське повернення податків та відніс до податкової інспекції. Щойно гроші із казни було виплачено, Семен Коробейников — той, що розбився до смерті, випавши з сімнадцятого поверху, — відмив ці гроші у банку. І, як стверджувало МВС, банк належав саме йому. Цим банком був "Універсальний банк заощаджень", який, як ми знали, належав Дмитру Ключеву. Ні в стенограмі пресконференції, ні у статті "Комерсанта" ім'я Ключева не було згадано.

— Хто вони такі? — спитав я.

— Не знаю, — відповів Вадим. — Але їх поєднує одне — вони всі мертві.

— Не зрозумів. Їх усіх убили?

— Гадки не маю. Вони могли померти і своєю смертю, але ясно одне, вони вже не зможуть захищатись у суді або пояснювати, що сталося насправді, — відповів Вадим.

— Нам треба дізнатися, хто такий Ключев на ділі.

— Вже розпочав.

Вадим хоч і прекрасний малий, але дуже неорганізований. В офісі неможливо знайти жодну людину, яка хотіла б сидіти з ним поруч. Його стіл схожий на смітник: суцільно завалений паперами, причому вони завжди переповзають і на сусідні столи, займаючи весь вільний простір. Через тиждень після того, як він "пірнув у глибоку розробку" Ключева, його паперові завали перевищили навіть очікування звиклих до цього колег. Виросли гори документів російською мовою.

— Що це? — гидливо спитав я, проходячи повз.

— Це файли Михайлівського ГЗК.

— Михайлівського ГЗК?

— Це гірничо-збагачувальний комбінат. МВС не вперше витягує Ключева з халеп. У 2006 році його самого та його "Універсальний банк заощаджень" упіймали на крадіжці акцій Михайлівського ГЗК вартістю в один мільярд 600 мільйонів доларів в одного з російських олігархів.

— Не думаю, що олігарху це сподобалося, — посміхнувся я.

— Звичайно, ні. Він і відкрив кримінальну справу проти Ключева. Вгадай, кому доручили його розслідувати?

— Навіть не уявляю.

Вадим витягнув з-під купи паперів диск, підійшов до мого комп'ютера і вставив

його в дисковод. Це був документальний фільм про розслідування афери з Михайлівським ГЗК, який він знайшов в інтернеті. Він зупинив кадр на моменті, коли троє молодих людей нависли над купою папок із документами.

— Пізнаєш? — спитав він, показуючи на людину в середині кадру.

Я вдивився в екран. Мені було видно лише опущену голову чоловіка в центрі, але вистачило й зачіски.

— Це ж Карпов! — Це був він, марнотратник, поліцейський, учасник афери з розкраданням 230 мільйонів доларів.

— Ага. А тепер подивись сюди.

Вадим вивів на екран два списки з авіаперельотами Ключова та Карпова та вказав на виділені жовтим дати.

— Вони разом літали до Ларнаки, коли Карпов "розслідував" справу Ключова.

— Дивно. — Хоча чому тут було дивуватися.

Вадим витяг папку з прошнурованим стосом паперів. Це був вирок у кримінальній справі Ключова.

— Ключова визнано винним, але він отримав умовний строк.

— Тобто ніхто не сів?

— Ні, чому, двох посадили. Водія Ключова та якогось адміністратора-помічника.

— А вони справді були причетні?

— Хто знає? Обидва померли до суду. Одному було тридцять дев'ять, іншому сорок шість.

— Дай вгадаю. Серцева недостатність?

— Вона!

По моїй спині побігли мурашки. Це ж *modus operandi* Ключова: вчиняти злочини та "чіпляти" їх на мерців. Ми ніколи не дізнаємось, як загинули ці люди. Звичайно, можна припустити, що вони померли своєю смертю, але це не робить Ключова та його ОЗУ[6] менш страшною.

Вадим продовжував копати. Незабаром ми дізналися, що Ключов служив у спецназі в Афганістані у військовій розвідці наприкінці 1980-х. Через 10 років його ім'я фігурувало у міліцейських відомостях. Його звинувачували в розбої та пограбуванні. Ще через декілька років він знову засвітився: вони з дружиною ледь уникли замаху. Вбивця чекав їх на парковці дайнера "Старлайт" — московської цілодобової забігайлівки, популярної серед експатів та москвичів середнього класу. Попри такий багатий послужний список, Вадим зміг знайти лише одну фотографію Ключова — старий знімок чоловіка років сорока, нічим не примітного, можна навіть сказати, гречного — та лисого, як колінце.

Наступний пошук перестав давати нові результати, тому Вадим вирішив потурбувати своє джерело в Москві. Ми називали його Аслан. Він працював у ФСБ, але виявився втягнутим в міжусобицю з тими самими чиновниками, що пресували нас.

Аслан досить часто ділився інформацією з Вадимом, але робив це не за покликом

серця, а за завітами Макіавеллі. Досвід роботи з ним показував, що йому можна довіряти.

Під час розмови Вадим запитав про Ключєва, але у відповідь повисла мовчанка.

— Навіщо він тобі? — спитав Аслан після тривалої паузи.

— Схоже, саме він у центрі всіх наших справ, — відповів Вадим. — Хто він такий?

— Слухай, розмова про нього само собою небезпечна, — приглушено сказав Аслан.
— Він мафіозі. Роз'їжджає на броньованому "брабусі" із трьома машинами ескорту, скрізь ходить із міцною охороною.

— А чому його "кришує" [\[7\]](#) МВС?

— Вадиме, вони працюють на нього. З чуток, йому честь віддають, як генералу, коли він з'являється у міністерстві.

Аслан закінчив розмову на зловісній ноті.

— За Браудером і вашою командою йде полювання, але щось я розбавтався... Будь обережним, Вадиме, і май пильне око.

9. Швейцарська скарга

Зима — весна 2011 року

Застереження Аслана — не порожні погрози. Ми знали, що вони повісять на нас усі свої злочини і дуже побоювалися за свої життя. Я не знав, як убезпечити нас від цієї мафії, і це лежало тягарем на серці, але розумів, що якщо влада Швейцарії дійсно почне повномасштабне розслідування щодо Степанових, то Кремлю буде важко продовжувати звинувачувати нас у їхніх же злочинах. Це могло знизити і можливість фізичної розправи. Такий крок видавався логічним, та й вибрати було ні з чого.

Ми були готові подавати заяву до прокуратури Швейцарії на початку 2011 року, але перш ніж опустити її в поштову скриньку в Берні, сподіваючись на диво — що хтось прочитає її та почне справжнє розслідування, я вирішив ще раз спробувати знайти впливового союзника у Швейцарії, який допоміг би прискорити процес.

Така нагода трапилася мені наприкінці січня у Давосі на Всесвітньому економічному форумі.

З 1996 року я щорічно відвідував Давоський форум, і 25 січня відбув літаком з Лондона до Цюриха, а звідти поїздом через Альпи протягом трьох годин. Давос був завалений снігом і швейцарськими військовими з їхніми блокпостами та снайперами на дахах. Всі ці заходи повинні були захистити ВІПів з усіх куточків світу, що зглянулися на це забуте в інші пори року гірське сільце.

По приїзді я оселився в готелі "Конкордія", скромному тризірковому готелі поруч із Центром конференцій, але з дуже нескромною ціною — 500 швейцарських франків, або 520 доларів, за тісний номер із душем за ніч. Та гріх скаржитися: кому справді не пощастило, то це тим гостям форуму, яким довелося жити в готелях сусіднього села,

Клостерс, і їздити двічі на день у Давос і назад, витрачаючи пів години на дорогу в один бік.

Офіційний девіз Всесвітнього економічного форуму того року — "Велике перетворення світу". Насправді більшість учасників форуму — це мільярдери, диктатори, високооплачувані керуючі зі списку "Форчун-500", яким байдуже до перетворення світу, а тим паче до великого. Декому потрібно рівно протилежне.

Але щоб підтримувати видимість цієї благородної місії, форум запрошує жменьку людей, яким вона небайдужа. Одним із них у 2011 році був експерт із кримінального права, криміналіст, швейцарець Марк Піт (Mark Pieth). На початку 1990-х він працював у швейцарській прокуратурі та очолював відділ боротьби з економічними злочинами та організованою злочинністю. Пізніше захистився, здобув ступінь професора з кримінального права у Базельському університеті та став одним із провідних світових експертів у боротьбі з корупцією та відмиванням злочинних доходів.

Кожен учасник форуму ретельно планує свій графік зустрічей, щоб виправдати щорічний внесок — 2011 року він становив 50 тисяч доларів. Звичайно, домогтися особистої зустрічі з такими людьми, як Білл Гейтс або Річард Бренсон практично неможливо. Але на зустріч з експертами з кримінального права та протидії відмиванню злочинних доходів, на щастя для мене, черги немає. Швидше навіть навпаки: багато хто хотів би триматися подалі від людей типу Марка Піта.

У день мого прибуття у нас із Марком була запланована зустріч в одному з історичних швейцарських шале, готелі "Меєргоф". Це від Конгрес-центру вниз головною вулицею Променад. Коли я прийшов, Марк якраз завершував зустріч із чоловіком, у якому я пізнав главу "Тоталь", французького нафтогазового гіганта, який на той час утопав у корупційних скандалах. Він здавався спокійним, але, мабуть, мав впливових ворогів, бо обабіч стояли величезні охоронці у шкіряних піджаках.

Як тільки Марк звільнився, я привітав його, і ми пішли шукати вільний столик якомога далі від цих хлопців. Серед них не було росіян, але все ж таки я не хотів, щоб вони почули нашу розмову.

Вибравши столик у затишному куточку ресторану, ми вирішили поспіяти. На вигляд Марку було приблизно 60, сиве волосся зачесане назад, сам він був худорлявий, із завзятою усмішкою. Розповівши трохи про себе, я перейшов до історії про Сергія, про якого він уже трохи чув. Я дістав проєкт нашої заяви та поклав перед ним на стіл. Давши йому хвилину швидко перегорнути документ, я відкрив сторінку зі схемою руху грошей з "Універсального банку заощаджень" через банки Молдови та Латвії на рахунки в "Кредит-Свісс". Очі Марка спалахнули.

— І все це ви можете документально підтвердити? — спантеличено спитав він.

— На сто відсотків.

— Звідки у вас дані? Я так розумію, що не від російських правоохоронців.

— Нам допоміг інформатор. Він передав нам виписки банку "Кредит-Свісс", а доларові проводки ми отримали за судовим запитом у Нью-Йорку.

— Вражає, пане Браудер.

— Дякую, я передам. Більшість роботи виконав мій колега Вадим Клейнер. Я планував подати цю заяву в Берні, але потім подумав, що було б ефективніше, якби її подав хтось вашого калібру. Ви не погодитеся?

Він сперся на лікті та по-змовницькому нахилився до мене.

— Мені треба уважно все прочитати та обміркувати. Це важливо для мене: я борюся з такими злочинами багато років. Звичайно, мені цікаво, особливо, якщо все у вашій заяві обґрунтовано.

Мій графік роботи в Давосі був щільним: зустрічі були розписані на наступні кілька днів, але саме ця виявилася вкрай важливою. Мені дуже хотілося, щоби Марк погодився.

Відразу після Давоса я вирушив до Штатів на зустрічі у Вашингтоні та Нью-Йорку — на порядку денному був закон Магнітського, і рух на його підтримку в Конгресі набирав обертів. Коли я був у Нью-Йорку, мені зателефонували. Визначник номера показував невідомий номер із кодом Швейцарії. Я відповів. Зв'язок був поганий, з тріском і розривами, я практично нічого не міг розібрати і вже готовий був натиснути відбій, як раптом почув знайомий голос.

— Білле? Білле? Це Марк, Марк Піт. Ви чуєте мене? — чутність покращилася.

— Марк! Як справи?

— Перепрошую за перешкоди зі зв'язком — я за кермом, у дорозі. Я прочитав ваш документ. Дуже переконливо. Настільки переконливо, що я дуже хочу приєднатися до вашої справи.

— Правда?

Якби я зміг обійняти його на відстані, то обов'язково зробив би це.

— Якщо ви не проти, я хотів би подати скаргу якнайшвидше.

Я миттєво погодився. Наступного дня він передзвонив і сказав:

— Бомбу скинуто, тепер побачимо, де вибухне.

Залученість Марка посилювала надію, але не гарантувала, що влада Швейцарії почне діяти. Загалом, прокурори беруться до справи тоді, коли бачать, що зможуть її виграти. І хоча в цьому випадку докази були незаперечними, кому як не швейцарцям знати, що всі справи з російським "правосуддям" — це завжди мука. Заздалегідь відомо, що кремлівська влада не виконує зобов'язань, постійно намагається направити всіх хибним шляхом і завжди бреше з нагоди і без.

Мені потрібно було зробити все, щоб не дати швейцарцям поховати нашу справу, а найкращий помічник у цьому — преса.

На нашій миротворній зустрічі з Джоном Москоу на Кембриджському симпозіумі він познайомив мене зі своїм старим товаришем — репортером тижневика "Барронс" — Біллом Алпером. Джон назвав його найкращим представником жанру журналістських розслідувань у Нью-Йорку. Білл щодня висвітлював новини охорони здоров'я та технологій фондового ринку, а також писав змістовні викривальні статті про корупцію та посадові злочини.

Перед тим як повернутись до Лондона, я запросив Білла на обід у готель "Мандарин Орієнтал", на 35-й поверх, із краєвидом на Центральний парк. Він прийшов у ресторан у наглухо застебнутій потертій синій зимовій куртці та кросівках, що бачили кращі часи. Я подумав, що, мабуть, йому некомфортно ходити до таких розкішних закладів.

— Ви Білл? — спитав він, наближаючись до столу.

— Я Білл. А ви Білл?

— Винен, — дотепно кивнув він.

Він сподобався мені з першої секунди. Його зовсім не хвилював антураж, у який він потрапив. Все в ньому, починаючи з його зовнішності та закінчуючи його безтурботністю, нагадувало сучасного інспектора Коломбо.

Ми почали балакати і швидко зрозуміли, що нас об'єднує не лише ім'я — ми обоє були родичами знаменитим партійним діячам комуністичної партії. Мій дід, Ерл Браудер, був генеральним секретарем Комуністичної партії Америки (1932-1945), а Білл — далеким родичем Максима Литвинова, народного комісара із закордонних справ СРСР при Сталіні до початку Другої світової війни (1930-1939). (Литвинова змінив Молотов, який "прославився" багато чим, зокрема — знаменитим "коктейлем").

Ще один загальний момент: нам обом вдалося віддалитися від ідей комунізму настільки далеко, наскільки це можливо. Білл став журналістом на Волл-стріт, а я — керуючим іноземним інвестиційним фондом у Москві.

До того як стати журналістом, Білл закінчив юридичний факультет Колумбійського університету у 1980-х і став практикуючим юристом. Одним із його хобі було переглядати юридичні файли у пошуках корпоративних скандалів. Його бос у "Барронс" не був у захваті від інтересу Білла до журналістських розслідувань, але оскільки Білл справлявся зі своєю поточною роботою, бос закривав на це очі.

Під час обіду я ознайомив Білла із нашою заявою до прокуратури Швейцарії. Його реакція була схожа на реакцію Марка Піта, але дещо відрізнялася. Білл бачив у моїй розповіді сенсаційний сюжет, де було все: вбивство, банківські рахунки у Швейцарії, інформатор, російські корупціонери та приховування злочинів Кремлем.

Вислухавши мене, він сказав, що хоче попрацювати над цією історією.

Але коли я повернувся до Лондона, наші юристи, дізнавшись про мою зустріч із Біллом, зажадали пригальмувати статтю, не особливо соромлячись у висловлюваннях. Вони вважали, що публікація викличе роздратування у швейцарської прокуратури, і та у відповідь може розглядати нашу заяву нескінченно довго або просто відразу відмовити.

Я пояснив це Біллу, і він погодився почекати на рішення прокуратури.

Ми всі чекали на відповідь з Берна. Цей процес завжди найважча частина процедури подачі. Минали тижні. Тиша.

У середині березня я зателефонував Марку і поцікавився, скільки ще нам чекати, але він відповів: "Біллі, ми повинні запастися терпінням. Ці люди працюють в іншому

ритмі".

22 березня 2011 року раптом почався якийсь рух, але не у Швейцарії. У Москві в аферу із розкраданням 230 мільйонів доларів ввели нового гравця. Це був ще один колишній зек та злодій, В'ячеслав Хлебников, але, на відміну від попередніх фігурантів, він був живий.

МВС стверджувало, що Хлебников був одним зі співучасників злочину. Мовою блатних така людина називається "вантажник": той, хто усвідомлено бере всю провину за злочини співучасників на себе. Він не тільки покався в розкраданні, а й "зізнався", що робив це разом із Сергієм Магнітським та ще трьома підставними особами, щоправда, вже мертвими.

Міністерство внутрішніх справ підкріпило це "визнання" великими за обсягом матеріалами, намагаючись надати всьому законного вигляду. Справа була терміново розглянута у Тверському районному суді Москви, але до його матеріалів ми не мали доступу.

Суд визнав Хлебникова винним на підставі його "зізнань" і засудив до п'яти років колонії (можливий мінімальний строк) без компенсації завданих збитків або зобов'язань вказати, де знаходяться вкрадені гроші.

Слідчі органи ухвалили, що Ольга Степанова та інші працівники податкових інспекцій, які затвердили незаконне повернення податків, виявляється, були жертвами злочину, яких "ввели в оману". Вони зручно проігнорували той факт, що негайно після афери на рахунки чоловіка Степанової у "Кредит-Свіссі" в Цюриху надійшло 11 мільйонів доларів із суми податкових повернень, які ж Степанова і схвалила. Вони також проігнорували, що Степанови проживають у підмосковній резиденції вартістю 28 мільйонів доларів, в особняку, відзначеному всеросійським призом за найкращий замиський будинок, і зареєстрованому на пенсіонерку — матір Владлена. Забула влада і про їхню віллу в Дубаї за 3 мільйони доларів. При цьому сукупний офіційний дохід подружжя становив 38 тисяч доларів з лишком на рік.

У постанові також не було жодного слова про розкрадання з бюджету 107 мільйонів доларів роком раніше, також у вигляді незаконного повернення податків, яке схвалила Степанова. Складалося враження, що для тих, хто вчинив злочин, його просто не існувало.

І тоді я подумав: "Чорт із ними з усіма. Їм більше не вдасться безперешкодно приховувати свої злочини та переписувати докази собі на догоду. Ми не чекатимемо швейцарців".

Ми з Біллом обговорили цю думку, і 16 квітня 2011 року в "Барронс" вийшла стаття "Злочин і покарання в путінській Росії". Викривальне розслідування на шести сторінках описувало шлях брудних грошей, розповідало, як частина з них опинилася на рахунках у банку "Кредит-Свісс", рясніло фотографіями московської замиської вілли Степанових, роз'яснювало, як до цього причетний Ключев, і закінчувалося вимогою до швейцарської влади розпочати слідство.

23 квітня, через тиждень після публікації, Швейцарія зробила точно те, чого від неї вимагала публікація. Були заарештовані рахунки Степанових у "Кредит-Свіссі", і всі 11 мільйонів доларів. Це започаткувало низку арештів активів у справі Магнітського.

10. Олександр Перепиличний

Літо 2011 — весна 2012 року

Марія-Антонелла Біно, прокурорка Швейцарської республіки, викликала мене в Лозанну для надання свідчень у межах відкритої кримінальної справи про відмивання злочинних доходів.

Швейцарія всесвітньо відома своїм нейтралітетом. Звучить добре, але це часто не так. Безумовно, у Швейцарії підписують мирні договори країни, що воюють, тут розташовані штаб-квартири всесвітніх організацій, таких як Всесвітня організація охорони здоров'я, Управління Верховного комісара ООН з прав людини тощо. Але швейцарський "нейтралітет" часто поєднується з підтримкою найкровожерливіших диктаторів у світі. Чи не щороку країну трясуть скандали: у швейцарських банках знаходять заховані африканськими вождями або клептократами з країн Центральної Азії сотні мільйонів доларів. Швейцарці, схоже, пишаються своєю "нерозбірливістю": для них однаково добрі і люди з бездоганною репутацією, і запеклі мерзотники, поки ті приносять прибуток.

Тому я переживав, що саме швейцарський "нейтралітет" такого типу завадить нашій справі; але, на щастя, після статті Білла Алпера швейцарські медіа також зацікавилися нами. Коли у швейцарській мовній компанії "Ес-Ер-Еф" дізналися, що я їду до Лозанни, вони відправили свого репортера взяти у мене інтерв'ю.

16 травня я прилетів до Женеви та сів на поїзд до Лозанни. Дорога зайняла годину і пролягала по краю Женевського озера (Lac Léman) вздовж найкрасивіших засніжених Альп. Раніше я тут не бував. Лозанна виявилася мальовничим містом, що ніби зійшло з поштових листівок: обвітрені вулиці, старі будівлі з черепичними дахами, часто зустрічаються церковці зі дзвонами, середньовічні башточки та, звичайно, озеро.

Вранці я вирушив до прокуратури. На відміну від містечка, цей будинок милим назвати не можна було. Практична п'ятиповерхова офісна будова, зведена найімовірніше в 1970-х, з магазинами на першому поверсі та з паркувальним майданчиком попереду, була як антонім всьому "милому".

Знімальна група "Ес-Ер-Еф" була вже на місці. Для короткого інтерв'ю ми розмістилися у критій галереї. Репортер запитав, чого я чекаю від розслідування і чи з'явилися нові докази. Я дотримувався загальної лінії відповідей, говорив, що, розмотуючи цей клубок, ми, можливо, вийдемо на всю мережу відмивання грошей, що використали злочинці та вкрали 230 мільйонів доларів.

Зйомка добігала кінця, коли до нас підійшла жінка років сорока в сірому костюмі.

— Пане Браудер? — поцікавилася вона.

— Так?

— Прокурорка Біно, — представилася вона, і, кинувши погляд на оператора та репортера, додала хорошою англійською: — Тут не можна вести зйомку.

— Вибачте, ми закінчили. — Я показав жестами знімальній групі, що час завершувати. — Вони залишаться ззовні.

— Будь ласка, слідуйте за мною, — з невеличким роздратуванням вимовила вона.

Ми увійшли до будівлі, я пред'явив паспорт охороні, і ми пройшли до ліфта. Вже в ліфті вона докірливо сказала: "Сподіваюся, ви розумієте, що розслідування — це конфіденційний процес. Тож прошу вас більше так не робити".

Можливо, ми й почали наше знайомство не з тієї ноти, але мені було важливо дати зрозуміти, що якщо швейцарці виявлятимуть свій "нейтралітет" у цій справі, то весь світ говоритиме про це.

Кімната для свідчень була схожа на маленьку судову залу, де прокурорка Біно сиділа на підвищенні, а я — внизу, за столом свідків. Поруч були присутні прокурорські клерки, пристав та перекладач. Згідно зі швейцарськими законами, всі процедури мають вестися однією з офіційних мов — у нашому випадку французькою. Тому прокурорка Біно вела опитування французькою, після чого мені все перекладали англійською. Далі я відповідав англійською, а їй перекладали французькою. Через це замість години з гаком процес розтягнувся на цілих п'ять.

Суть слухань зводилася до простого повторення того, що було написано в нашій заяві, за одним винятком — прокурорці Біно дуже хотілося знати, як звуть нашого інформатора.

Але частиною наших домовленостей з Олександром Перепиличним було зобов'язання не розголошувати його ім'я, і тому я його не назвав. Я говорив про нього як про "людину", яка вийшла з нами на контакт. Він сильно ризикував, надавши нам докази, і я не міг наражати його на ще більший ризик. Біно відступила, і наша розмова незабаром закінчилася.

Моя обережність щодо імені Олександра виявилася марною. Наші вороги в Росії уважно стежили за тим, що відбувається у Швейцарії, і того ж дня в Москві чоловік Ольги Степанової розмістив в одному бізнес-виданні розгорнуте інтерв'ю, сплативши за нього на правах реклами, в якому і розповів про Перепиличного. "Я впевнений у причетності Перепиличного до моєї "лихої слави", оскільки низку деталей знає лише він", — писав Степанов, пообіцявши "добитися відшкодування збитків". (Орфографія та пунктуація збережені — прим. перекладача)

Наступного дня кореспондент швейцарського телебачення "Ес-Ер-Еф" на пресконференції у Кремлі поставив запитання президенту Росії. У 2008-2012 роках президентом був Дмитро Медведєв; Путін у цей час був прем'єр-міністром. Звичайно, всі важелі влади в цьому театрі були у Путіна. Журналіст запитав: "Пане Президенте, ... у справі Hermitage Capital та Сергія Магнітського. Федеральна прокуратура Швейцарії веде розслідування за заявою Hermitage Capital, пов'язане з податковим шахрайством у

Росії та можливим відмиванням цих грошей у Швейцарії. Чи сприятиме Росія в цій справі Швейцарії?"

Відповідаючи, Медведев ухилився від суті запитання; він почав із того, що ця справа серйозна і він обговорював її з керівником Слідчого комітету і з директором ФСБ, але потім звернув у звичайне для нього русло: "Не все так просто, як це іноді подається в засобах масової інформації, — віщав він. — У цьому теж треба розібратися та встановити коло причетних осіб як російських, так і закордонних". Їхньою мовою це означало, що процес приховування злочину продовжиться, а що стосується мене, моїх колег та Олександра Перепиличного — так ми вже в "колі причетних осіб, як російських, так і закордонних".

Через кілька тижнів, сподіваючись закрити цю справу, Медведев направив свого високопоставленого "силовика" — генпрокурора Юрія Чайку — на зустріч із його швейцарським колегою.

Згодом Генпрокуратура подала два запити щодо Взаємної правової допомоги (ВПД) до Швейцарії на отримання доступу до матеріалів справи^[8].

Я бачив багато божевільних вчинків російської влади, але щоб президент Росії та вищий державний радник російської юстиції відкрито і безпосередньо брали участь у заступництві організованої злочинності як у країні, так і за кордоном? Це було за межею.

Але, схоже, що в них нічого не вийшло. Швейцарці на тому етапі не закрили справу та відмовили Чайці у доступі.

Невдача із закриттям справи переносила удар російської влади на Перепиличного.

Для цього поліцейські швидко приготували нову кримінальну справу, зробивши Олександра її головним фігурантом. Після цього, на початку вересня Андрій Павлов, особистий юрист та радник Дмитра Ключева, зв'язався із Сашком скайпом. Павлов натякав на можливе вирішення проблем Перепиличного, але для цього нібито треба було переговорити тет-а-тет. Вони домовилися зустрітися в аеропорту Цюриха, оскільки повертатися до Москви Сашкові було небезпечно.

6 вересня Олександр вилетів із Лондона до Цюриха ранковим рейсом. Сашко не був знайомий з Павловим, тому одягнув яскравий піджак помаранчевого кольору, щоб виділятися у натовпі. До появи Павлова він хотів залишити нейтральну зону аеропорту та бути в юрисдикції Швейцарії. Хоча викрадення людини серед білого дня, та ще й в аеропорту Цюриха, річ украй мало ймовірна, але береженого Бог береже. Зайнявши вільний столик у кафе "Старбакс" у Терміналі-2, він почав чекати.

Приблизно 8:30 він отримав повідомлення від Павлова. Той наполягав на зустрічі в зоні вильоту, але Перепиличний був непохитним. Зрештою Павлов здався, і вони знайшли один одного за 20 хвилин. Переговори розпочалися.

Метою Сашка було домогтися закриття кримінальних справ у Росії.

Ланцюг подій, що відбулися після викриття Степанових, не приніс результатів, на які розраховував Перепиличний, коли надавав нам компромат. Швидше навпаки: Степанови стали ще сильнішими, ніж раніше. Павлов був живим доказом цього.

Олександр зрозумів, що прорахувався і був готовий до співпраці.

Метою Павлова було схилити його до публічного визнання, що, мовляв, гроші Степанових у "Кредит-Свіссі" не мають жодного стосунку до податкових афер, а є прибутком від законної підприємницької діяльності. Павлов, мабуть, сподівався, що якщо це і не розхитає швейцарську справу, то точно допоможе продовжувати приховувати злочини. За формулою "Ти мені — я тобі": Перепиличний публічно спростовує заяви про Степанових, а у відповідь усі його проблеми у Росії вирішуються.

Підсумком зустрічі, ймовірно, стала згода Олександра підписати таку заяву в міру готовності. На цьому перемовники розлучилися.

Дорогою до Лондона Сашко мав час подумати, і, мабуть, він зрозумів, що пропозиція Павлова тільки погіршить ситуацію. Можливо, його проблеми у Росії зникнуть, але тоді вони виникнуть у Швейцарії. Адже якщо він заявить, що Степанови не отримали грошей від афери з 230 мільйонами доларів, то перетвориться із симпатичного інформатора на пройдисвіта і облудника та стане фігурантом розслідування швейцарської прокуратури разом зі Степановими. Це був вибір із двох: кримінальне переслідування в Росії, якщо він не виконає умов Павлова, або кримінальне переслідування у Швейцарії, якщо виконає.

Незабаром Павлов надіслав заяву, але Сашко відмовився її підписувати. Цей крок збив Павлова з пантелику, і він тут же наполіг на повторній зустрічі, цього разу в аеропорту Лондона — "Гітроу".

Розмови на зустрічі не вийшло. Через два тижні шурина Олександра викликали на допит до Слідчого комітету МВС.

Схоже, що й від нього вони не змогли добитися того, що хотіли. 19 листопада Павлов написав Олександрю: "Допит вашого співробітника дуже погано пройшов", "Дарма ви так вирішили зробити... Існує реальна можливість, якщо ви не приїдете на допит, підготовки щодо вас звинувачення в "черговому" режимі, аби мати можливість вас дістати через затримання на кордоні".

Все це жакливо тиснуло на Олександра в період Нового року та Різдва, і на початку січня 2012 року він зателефонував Вадиму. Вони зустрілися в Поло-барі в готелі "Вестбюрі" і сіли за столиком біля вікна.

Сашко — кремезний чоловік 43 років із густою копицею темного волосся, — завжди був у гарному настрої та з чудовим почуттям гумору. Але сьогодні він нервувався, виглядав напруженим, постійно оглядався під час розмови.

— Що з тобою? — запитав Вадим.

Олександр відсунув чашку чаю.

— Я думаю, мене хочуть убити, — вирвалось у нього.

— Що за чортівня? — відреагував Вадим.

— Моїм рідним у Москві зателефонували з ОМОНу. Сказали, що під час обшуку найманця у якійсь справі вони знайшли список, у якому було моє ім'я.

— Найманця?

— Угу. Якийсь чеченець.

— Чого ти взяв, що це так? Вони намагаються тебе залякати вже який місяць.

— Та тому що вони мали всю інформацію про мене, про мою сім'ю, про наше життя тут, в Англії! Що мене трохи заспокоїло, то це те, що у них наша стара домашня адреса.

— Невелика втіха, — поспівчував Вадим.

Як з'ясувалося пізніше, цим найманцем був Валід Лурахмаєв, чеченський вбивця в розшуку, на прізвисько "Валідол". Очевидно, той, хто придумав цю кличку, мав дуже збочене почуття гумору: назву заспокійливого засобу прирівнював до остаточного заспокоєння жертв.

Що робити в такій ситуації? Сашко вирішив застрахувати своє життя в Англії на велику суму. Якщо станеться непоправне, це хоч почасти пом'якшить біль втрати його родині.

Але побоювання не завадили йому дати свідчення. І тієї весни він, як і я раніше, вирушив до Лозанни. 26 квітня 2012 року його як свідка офіційно допитала прокурорка Біно у кримінальній справі про відмивання грошей Степановими.

Рубікон було перейдено.

11. Любовна пастка

Літо 2012 року

4 липня 2012 року я вилетів із Лондона до Ніцци, на південь Франції, рейсом "Британських авіаліній". В ілюмінаторі з'явився край блакитного берега Середземномор'я та червоні черепиці дахів Ніцци. Я по-доброму заздрих іншим пасажиром: вони усміхалися, на багатьох були шорти та сандалі, всі явно летіли у довгоочікувану відпустку. А на мені був діловий костюм.

Я прямував на засідання Парламентської асамблеї Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ПА ОБСЄ). Асамблея об'єднує сотні парламентарів із 57 країн, які щороку збираються для обговорення важливих питань дотримання прав людини, демократії та безпеки. Того року засідання проходило в Монако, за пів години їзди на машині від Ніцци. Важливість цієї події для мене була в тому, що парламентарі мали голосувати за ухвалення резолюції, яка закликає країни-учасниці ОБСЄ запровадити аналогічні закони Магнітського у своїх державах.

Генеральний секретар Парламентської асамблеї Спенсер Олівер, товариський американець з Техасу, запросив мене взяти участь і провести в рамках асамблеї ексклюзивний захід про закон Магнітського. Зазвичай такі заходи відбуваються досить нудно, наприклад, якесь НКО представляє свої програмні документи, тому я подумав пожвавити його коротким відеороликом про злочини Дмитра Ключова, який ми нещодавно зняли. Він був зроблений у тому ж дусі, що і ролики про Карпова та Кузнєцова, і на цьому заході відбулася б його міжнародна прем'єра.

Ключев — це квінтесенція зрощування російської влади з організованою

злочинністю.

З ролика стане зрозуміло, чому закон Магнітського такий необхідний.

З політичного погляду цей захід був Еверестом можливостей, але з погляду власної безпеки — я не поїхав би в Монако. Річ у тому, що з 2008 року я був у розшуку в межах Росії, й оголосити мене в міжнародний розшук для російської влади було лише справою часу. Про те, що це сталося, я дізнався б тільки в момент арешту при перетині кордону. Щоразу, коли я проходив паспортний контроль, мій пульс пришвидшувався. А в Монако це відчувалося ще сильніше.

Альбер II, князь Монако, був відомий своєю прихильністю до Володимира Путіна. Він був єдиним іноземним гостем Путіна на полюванні у Сибіру 2007 року, яке "прославилось" фотографією з напівголим Путіним на шкапі. Через їхні дружні стосунки князь Альбер з великим ентузіазмом підтримував російського президента, періодично надаючи йому різні послуги. Ходили чутки про те, що ворогів Путіна заарештовують у той самий момент, коли вони пред'являють паспорти під час заселення в готелі Монако.

Знаючи це, а також те, що кордону між Монако та Францією не існує, я оселився на французькій стороні, обминаючи розставлені капкани. Я зупинився в одному з готелів Рокбрюн-Кап-Мартен, за 15 хвилин їзди від Монако. Безумовно, з'являтися в Монако було ризиковано, але оскільки я був запрошений на міжнародний міжурядовий захід, то припускав, що будь-яка спроба затримати мене там обернеться грандіозним скандалом.

5 липня за сніданком у готелі я зустрівся зі своїм колегою Марком Саба. Марк — дуже енергійний, молодецький тридцятип'ятирічний політтехнолог, моя права рука в нашій кампанії за справедливість для Сергія Магнітського. І хоча його прізвище звучить як арабське, він єврей з Північного Лондона. У Марка багатий досвід ведення політичних кампаній у Великій Британії.

Інакше кажучи, Марк — вроджений лобіст. Його неймовірні здібності екстраверта дозволяють йому легко зав'язувати розмову з будь-якою людиною, і в 99% випадків ці люди переймаються його питаннями дуже швидко.

Покінчивши зі сніданком, ми з Марком взяли таксі в конгрес-центр Монте-Карло, Грімальді-форум — величезну авангардну будівлю зі скла та бетону, розташовану на невеликому урвищі біля моря. Кришталевий вестибюль центру був настільки залитий сонячним світлом, що багато людей, включно з Марком, але не зі мною, залишалися у сонцезахисних окулярах.

За двадцять хвилин до початку засідання ми вже були в конференц-холі у глибині будівлі. Поки ми перевіряли обладнання, народ почав стікатися до зали, і до початку сеансу в ній не залишилося вільних місць. Думаю, вона вміщувала понад сто людей, і половина з них були членами парламентської асамблеї з багатьох країн.

Поки йшов фільм, я спостерігав за реакцією людей, їхніми емоціями, їхнім сприйняттям Ключева. Фільм розповідав про кримінальне життя Ключева, про те, як він

"чудом" уникнув в'язниці у справі Михайлівського ГЗК, про його дружбу з майором Карповим та іншими співробітниками МВС, а також про те, як за ним та його співниками тягнувся шлейф мерців, на яких так зручно було "чіпляти" злочини.

Після фільму я взяв слово, переконуючи присутніх у необхідності ухвалення резолюції Магнітського, і підсумовуючи, сказав: "Ви щойно наочно переконалися — у Росії немає різниці між владою та організованою злочинністю". Після мого виступу багато депутатів виступили зі своїми коментарями, в яких висловлювали підтримку майбутньому голосуванню, але частина з них вважала, що я, говорячи про зрощення влади та криміналітету в Росії, передав куті меду.

Наприкінці заходу до нас підійшов депутат Європарламенту від Бельгії та запросив нас із Марком на коктейльний прийом прем'єр-міністра Монако ввечері у готелі "Меридіан". Ми з вдячністю погодилися.

Приблизно о шостій вечора ми обидва знову вирушили на таксі, але вже до готелю "Меридіан". Увійшовши у фое, я з тривогою зазначив, що всюди чути російську мову.

Фое виходило до витягнутого у формі півмісяця басейну з маленькими містками між доріжками, оточеними кипарисами. За всією цією пишнотою мерехтіло Середземне море. Поки ми вивчали гостей, до нас підійшла знайома Марка, американська співробітниця ОБСЄ Анна Чернова.

— Звідки тут стільки росіян? — запитав Марк.

— Для більшості політиків це робота, а для них — відпустка, тим паче, що все коштом Кремля, — по-змовницьки відповіла Анна.

Росія є учасницею ОБСЄ спільно з іншими неєвропейськими країнами, такими як США та Канада, але, на відміну від них, Росія відправила непомірно велику делегацію.

— Ось вони, депутати від Росії. — Анна кивнула у бік бару, де скупчився натовп надмірно вгодованих чоловіків середнього віку. — А ось їхні дружини, — кивнула вона у бік буфету на групу без смаку, але дорого одягнених жінок, геть обвішаних прикрасами. Далі вона перевела погляд у кінець басейну на зграйку молодих блондинок у бікіні та туніках: — Ну, а це коханки. Діти вже по своїх кімнатах з айпадами.

Це було вже занадто, просто гротеск! Я хотів втекти, але Марк умовив мене лишитися.

— Крім цих росіян, тут може бути багато важливих для нас людей, Білле; можливо, це наш шанс, — сказав він.

Я неохоче погодився.

Анна пішла далі, а ми з Марком тинялися від однієї групи балакучих людей до іншої. Марк був у своїй стихії. Поки він спілкувався з усіма, я відчув, що зголоднів. День був такий напружений, що не вистачило часу на обід.

Я попрямував до буфету і встав у чергу. Уряд Монако не поскупився: стіл угинався від французьких м'ясних страв і делікатесів, куп свіжих креветок та очищених крабів. Там було все, чого душа забажає.

Стоячи в черзі та переглядаючи нові повідомлення на мобільному, я відчув легкий

поштовх у спину і посунувся вперед, щоб пропустити людину позаду, але мене знову штовхнули. Повернувшись, я виявив свою кривдницю — елегантну високу блондинку з яскраво-червоними губами з силіконовою припухлістю. Запах сандала, легка чорна коктейльна сукня, лабутени та тепла посмішка. Вона заговорила англійською з легким російським акцентом.

— Вітання. Я Світлана. Ви тут на конференції?

— Так, а ви?

— Я живу в Монако і зголосилася допомогти у проведенні ОБСЄ. Захоплююча подія, так?

Я кивнув. Черга поволі підходила. Я взяв тарілку та срібні прилади, загорнуті в хрумку бавовняну серветку. Жінка, взявши тарілку, продовжувала підтримувати розмову.

— Ну, загалом я працюю в індустрії моди, але політика це так цікаво.

На сьогодні було достатньо того, що я звинуватив російський уряд у зрощуванні з організованою злочинністю, тому спілкуватися з росіянами не дуже хотілося, а тим паче з блондинкою, яка "загалом працює в індустрії моди".

Підійшла моя черга. Наповнивши тарілку, я відійшов якомога далі до окремого барного столика, щоб перекусити на самоті.

Повернувшись по десерт, я знову зіштовхнувся зі Світланою. Цього разу вона почала розпитувати:

— А ви виступаєте на конференції?

— Так.

— А що за тема?

— Правозахисна діяльність.

— Та ви що! Правозахисна діяльність — це так цікаво! Ви маєте візитівку?

Вона торкнулася моєї руки кінчиками пальців і спеціально затримала їх трохи довше.

Цієї хвилини до нас підійшли два депутати Європарламенту, які були на показі нашого фільму, і почали засипати мене запитаннями. Світлана не йшла. За кілька хвилин вони попросили мої координати, і я дістав візитівки. Світлана очікувано простягла руку. Я трохи забарився, але було незручно дати візитівки всім, крім неї.

Підтягнулися Анна та Марк, гурт розосередився, і Світлана розчинилася в натовпі. Марк запитав:

— Хто ця пекуча блондинка?

— Російська дівчина, цікавиться водночас модою та правозахисною діяльністю, — відповів я сухо. Марк хихикнув.

Я був уже ніякий і не затримувався на прийомі. Я взяв таксі на французьку сторону та лишив Марка обробляти натовп. Опинившись нарешті в номері, я взявся переглядати пропущені за час прийому повідомлення, і тут прийшло ще одне нове. Від якоїсь Світлани Мельникової.

"Дорогий пане Браудер, — читав я, — мені дуже сподобалася наша зустріч. Я

відчуваю, що наш зв'язок сильний, і була б не проти побалакати за коктейлем у вашому готелі. Де ви зупинилися?" І підпис: "Цілую, С."

Зв'язок сильний? Дві хвилини у черзі в буфет, про що вона? Я не відповів.

Через годину, вже в ліжку, я отримав ще одне повідомлення: "Вільяме, ти не спиш? Я — ні. Не можу перестати думати про тебе. Дуже хочу зустрітися сьогодні. Цілую ще міцніше. С."

Мені стало смішно. Я лисіючий чоловік середніх років на зріст метр вісімдесят. Такі не приваблюють довгоногих блондинок з пишними грудьми. Все це скидалося на банальну любовну пастку.

Але поки я лежав у темряві, мій мозок просто вибухнув. Наші вороги постійно намагаються підставити нас, звинувачуючи у злочинах, які вони вчинили. У Росії я вже був найвідомішим злочинцем. Олександр Перепиличний теж став мішенню чеченського кілера. І навіть тут, у Монако, на конференції, вони підсунули мені спокусницю. Звичайно, пастка була бездарною і незграбною. Але ймовірно, що сьогодні ввечері я стояв поряд з оперативницею ФСБ.

Пастка не спрацювала, але росіяни чудово знали, що я буду в Монако. Намагаючись заснути, я зрозумів, що не варто повертатися туди.

Як тільки зайнявся світанок, я зібрав речі та з валізою підійшов до стійки консьєржа з

проханням викликати таксі.

Нічний портье запропонував мені вільне таксі, яке вже чекало біля дверей, але я відмовився й попросив: "Будь ласка, викличте інше". Він не зрозумів, навіщо вся ця метушня, а я не став пояснювати. Але таксі він викликав.

За кілька хвилин під'їхав чорний "мерседес-седан". Я сів у машину і попросив відвезти мене до Ментони — французького містечка у протилежному напрямку від аеропорту Ніцци. Цієї ранньої години дороги були порожні, і я почав заспокоюватися — "хвоста" не було.

Я продовжував обертатися, поки ми мчали до Ментони. Переконавшись, що за нами справді нікого немає, я попросив водія розвернутися та їхати до Ніцци.

Я набрав Марка, розбудивши його, і розповів про Світлану та свій страх, що за мною стежить ФСБ. Я попросив його зустрітися зі мною в аеропорту біля стійки "Британських авіаліній".

— Тут зовсім небезпечно. Ми вже показали фільм, а решту зможемо зробити з Лондона.

— Білле, ти дуже гостро реагуєш. За мною ніхто не стежить. Обіцяю, що не зустрічатимуся з російськими дівчатами! Давай я закінчу все, що планували, та приїду.

Я здався і повернувся до Лондона. Наступні кілька днів Марк поодиноці методично працював із делегаціями Європарламенту, переконуючи їх у необхідності ухвалення резолюції Магнітського. Іноді він зустрічав на своєму шляху опір.

У день голосування Марку несподівано зателефонував Ніл Сайман — пресаташе генерального секретаря Парламентської асамблеї Спенсера Олівера. До цього Ніл

працював над законом Магнітського у Штатах і добре знав Марка.

— Ти, блін, не повіриш, хто зараз в офісі Спенсера, — випалив Нік, як тільки Марк підняв слухавку. — Дмитро Ключев з Андрієм Павловим!

— Що? — Марк ледь не подавився. — Ключев тут, зі Спенсером? Що він там робить?

— Намагається переконати Спенсера зняти з порядку денного голосування щодо резолюції Магнітського.

— Дмитро Ключев? "Наш" Ключев?

— Ну так!

Марк на секунду втратив дар мови.

ФСБ в арсеналі має багато трюків, але щоб ось так відправити головного мафіозі злочинного синдикату тиснути на главу міжнародної політичної організації? Це було щось.

Марк попросив Ніла зробити фото. Вже за секунду він отримав фотографію Ключева та Павлова, які сиділи на дивані у тимчасовому кабінеті Спенсера Олівера у Грімальді-форумі. Це було перше чітке зображення Ключева у наших руках.

Марк одразу передзвонив Нілу.

— Ще є? — Нам потрібні були фотографії Ключева, а краще відео, щоб наочно показати усьому світові, чим він займається.

— Це ризиковано. Раптом мене звільнять? — Ніл не хотів брати на себе таку відповідальність.

Марк помчав у пресцентр форуму з намаганням знайти когось, хто зможе допомогти. У порожньому холі він помітив знімальну групу грузинського телебачення за кавою. Віддихавшись, він звернувся до Кетеван Кардави, журналістки, з якою він був знайомий.

— Кетеван, дуже потрібна твоя камера!

— Я свою камеру не віддам! — пробурчав оператор, більш схожий на регбіста.

— Хлопці, ви ж були на нашому показі?

— Були, — відповів оператор.

— Дмитро Ключев тут!

— Та невже!

— Він тут. "Герой" нашого фільму зараз тут. Зустрічається зі Спенсером Олівером!

Вони дивилися одне на одного здивовано.

— Не може бути, — схаменулась Кетеван.

Марк простяг їй свій телефон із фотографією, яку надіслав Ніл. Кетеван витріщила очі, перекинулася з колегами парою фраз грузинською і скомандувала: "Вперед!" (Росія вторглася в Грузію 2008 року, і рана ще була свіжа. Втім, і до цього жодного великої любові між грузинами та росіянами не було.)

Марк зі знімальною групою грузинського ТБ поквапилися до ескалатора в головному вестибюлі форуму, де розчихили камеру та зайняли позицію. Дмитро

Клюєв та Андрій Павлов із двома співробітниками російського МЗС з'явилися через кілька хвилин. В обох на шиї бовталися бейджики з акредитацією на засідання ОБСЄ, які вони отримали від офіційних представників російської делегації, попри те що ця парочка не мала нічого спільного з російським урядом.

Зйомка почалася. Клюєв намагався не звертати на них уваги. Згорбившись, він зняв бейджик і засунув його в кишеню піджака. Нервово озирнувшись, він поїхав на ескалаторі вгору до виходу. Вдалося зняти лише хвилину, але цього було більш ніж достатньо для наших цілей.

Вже після того як Клюєв залишив форум, хлопці з пресцентру виклали ролик у публічний доступ та скинули посилання Марку.

Несподіваний візит Клюєва до Монако став просто подарунком. Спенсер Олівер ніколи не погодився б зустрічатися із Дмитром Клюєвим, якби російський уряд не попросив його про це офіційно. Все це доводило, що ОЗУ Дмитра Клюєва та російський уряд — дві частини одного цілого.

До голосування залишалось кілька годин, за цей час Марк обійшов практично всі делегації асамблеї та показав їм кліп із Клюєвим.

Тепер усі сумніви, що залишалися у когось після перегляду нашого фільму, випарувалися. Асамблея проголосувала за резолюцію не просто більшістю голосів, а практично одногосно: 291 голос "за", 18 "проти". Проти голосували депутати з Росії, Білорусі та Казахстану.

Кремль ефектно підіграв нам, навіть можна сказати, що вони зробили практично всю роботу за нас. Росіяни не тільки не змогли зупинити голосування щодо резолюції Магнітського, а й міцно сіли в калюжу, не кажучи вже про те, що Дмитро Клюєв тепер став світовою "знаменитістю".

Марк повернувся додому тріумфатором, але на цьому добрі новини не закінчувалися — події в Монако спонукали швейцарських правоохоронців заарештувати банківські рахунки Клюєва.

То був уже другий арешт активів у справі Магнітського. За ним підуть інші.

12. Молдовський файл

Літо 2012 року

Якось вранці через деякий час після повернення з Монако я збирався в офіс, і мені зателефонував Білл Алперт. Я вже давно його не чув.

"Я щось знайшов! Прямо тут, у Нью-Йорку!" — схвильовано сказав він.

Після публікації статті про швейцарський запит він став просто одержимим справою Магнітського. У пошуках інформації, використовуючи свої зв'язки, він отримав доступ до бази даних банківських переказів банку "Ді-Економі" з Молдови — невеликої колишньої радянської республіки, затиснутої між Україною та Румунією.

База даних була опублікована щойно створеною НКО "Центр дослідження корупції та організованої злочинності" (англ. OCCRP). Це об'єднання ЗМІ та незалежних репортерів займалося журналістськими розслідуваннями корупції у Східній Європі та Росії. Проект зародився в Сараєві та Бухаресті, там же були розташовані його офіси. Коли він тільки з'явився, мені здалося, що це більш скидається на прикриття контор з відмивання, ніж на антикорупційну організацію, але я глибоко помилявся.

Центр мав свою людину в столиці Молдови — Кишиневі, яка змогла роздобути кримінальну справу стосовно банку "Ді-Економі", а в його матеріалах — цю базу даних. Хлопці з Центру поділилися нею з Біллом Алпером та з нами.

База відкривала нові можливості для розслідувань. До цього Вадим міг відстежити шлях грошей лише всередині Росії, за винятком 11 мільйонів доларів, які опинилися у Швейцарії, і більшої суми в 55 мільйонів доларів, що надійшла на рахунки двох молдовських компаній у банку "Ді-Економі". На цьому місці ланцюжок уривався. Але тепер, за допомогою молдовського файлу, Вадим зміг побачити, куди гроші вирушили далі. Перекази були в доларах, і частина їх простежувалася за базою, яку ми отримали згідно із судовим запитом із Нью-Йорка.

В нас знову з'явилася дорожня карта. Використовуючи цей файл, Вадим з'ясував, що гроші з Молдови пішли на рахунки банків Кіпру, Литви, Латвії та Естонії. На жаль, ні в нас, ні в Центрі досліджень корупції не було поліцейських файлів із цих країн. Знаючи, що Євросоюз серйозно захищає свої електронні бази, ми розуміли, що не зможемо так просто придбати їх, як це було в Росії.

Наша команда у Лондоні почала готувати заяви про відкриття кримінальних справ до правоохоронних органів країн, які отримали брудні гроші. Ми сподівалися, що там розпочнуться розслідування, які допоможуть нам рухатися далі.

Але з даними можна було працювати і по-іншому — такий спосіб використав Білл Алперт. Замість того щоб відстежувати гроші лінійно, з пункту в пункт, з Росії по всіх транзитних країнах до фінального одержувача, на що пішли б роки, він запропонував стратегію інтелектуального аналізу даних.

У молдовському файлі були вказані тисячі пустушок — компаній з іменами на кшталт "Декстерсон ЛЛП", "Грін Пот Індастріал Корпорейшн", "Превезон Холдінгс", "Малтон Інтернешнл" і так далі. Білл вирішив прогнати всі ці компанії через реєстр нерухомості Нью-Йорка, який був у відкритому доступі, припускаючи, що хтось із шахраїв мав купити нерухомість на Мангеттені за гроші від 230-мільйонної афери.

Закінчуючи писати звіти з фондового ринку, він ночами вперто досліджував бази, розшифровуючи їх примхливий юридичний жаргон, сподіваючись, що сплинуть якісь деталі.

І, схоже, щось сплигло.

— Вийшло тільки з однією компанією, — сказав він у трубку. — "Превезон". Той, хто нею володіє, скуповує нерухомість у Нью-Йорку оберемками.

— Не може бути!

— Може. Сам не повірив. Щойно налив, прямо зараз! До речі, котра година? — У

Лондоні була восьма ранку, а в Нью-Йорку ще третя ночі. — Ого, піду трохи посплю, а завтра подивлюся, що за нерухомість. Просто дуже хотів повідомити про знахідку одразу.

— Іди лягай, а я попрошу Вадима пошукати цей "Превезон".

— Чудово. Наберу пізніше. Давай.

Вадим вже був в офісі, і йому не важко було відшукати "Превезон" у нашій копії молдовського файлу. Дві молдовські пустушки перевели 857 764 долари з вкрадених 230 мільйонів на рахунок "Превезона". Сама компанія "Превезон" була зареєстрована на Кіпрі, що для нас було великою удачею. Річ у тім, що на Кіпрі реєстр компаній знаходиться у відкритому доступі, на відміну від Британських Віргінських островів та Панами, де він засекречений. Тому для того, щоб зрозуміти, на кого зареєстрована кіпрська компанія, достатньо зробити ряд нескладних маніпуляцій в онлайн-реєстрі.

Вадим зайшов до реєстру і з'ясував, що "Превезон Холдінгс" належить якомусь Денису Кациву.

Зазвичай у будь-якій схемі з відмивання грошей володіння компанією нагадує матрешку. За кожною компанією стоїть ще одна, і як тільки ви підбираєтеся до неї, ви дізнаєтеся, що нею володіє наступна і так далі. І наприкінці цього ланцюжка в 99 випадках зі 100 власником буде якийсь алкоголік, безробітний, тренер з йоги або ще якась випадкова людина, яка продала свої паспортні дані за пару сотень баксів. Ці номінальні власники рідко щось знають про "свої" компанії-пустушки, через які злочинці прокачують мільйони, а іноді й мільярди доларів.

Спочатку Вадим так і подумав: Денис Кацив — один із цих номінальних власників. Але, погортавши яндекс, він дізнався, що батьком Дениса був Петро Кацив — високопосадовий російський чиновник.

Увечері передзвонив Білл Алперт.

"Нерухомість дуже симпатична. Вони мають кілька квартир у новому будинку, в центрі, будинок 20, що на вулиці Пайн, колишня будівля банку "Дж-Пі-Морган". Комплекс подібний до Рокфеллерівського центру, а там, де раніше було банківське грошове сховище, тепер більярдна. Консьерж, патіо на даху, все дуже цивільненьке", — розповів він.

Крім того, Білл дізнався, що ці квартири були куплені у Льва Леваєва, російсько-ізраїльського алмазного магната.

На секунду у мене відібрало мову.

Загалом Денис Кацив через "Превезон" накупив нью-йоркської нерухомості майже на 17 мільйонів доларів. Звичайно, сума перевищувала 857 тисяч 764 долари, які ми знайшли, йдучи шляхом вкрадених 230 мільйонів. Було не дуже зрозуміло, за що саме Денис отримав ці гроші, але те, що син високопосадового російського чиновника якимось чином пов'язаний із вкраденими мільйонами доларів, було величезним проривом у нашому розслідуванні.

— Мені здається, "Барронс" зацікавить ця новина, — сказав я.

— Мабуть, — відповів він.

"Барронс" та Центр дослідження корупції домовилися скоординувати свої публікації з цього розслідування: одного і того ж дня, 12 серпня, "Барронс" мав опублікувати свою статтю в друкованому журналі та онлайн-версії, а Центр дослідження корупції на своєму вебсайті.

Що ближче була призначена дата, то складніше мені було знайти собі місце від хвилювання. Я згадував, як швейцарська влада свого часу відреагувала на статтю Білла Алпера, і мені здавалося, що так само вчинять і американські правоохоронні органи. І до кінця літа вони без жодної допомоги накладуть арешт на активи Дениса Кацива в Нью-Йорку і порушать кримінальну справу щодо відмивання злочинних доходів.

Я набрав Білла ввечері напередодні публікації.

— Як йдуть справи? — спитав я, очікуючи почути історію про те, як Денис Кацев методично все заперечував, відповідаючи на запитання Білла. Але натомість я почув його пригнічений голос:

— Вибач, Білле, статтю зарубали. Юристи видання відмовилися її пропускати.

— Як?! Що-небудь зможе змінити їхнє рішення?

— Ні, — відповів він.

Схоже, внутрішня юридична служба видання вирішила не ризикувати та не нариватися на можливий позов, попри те що всі факти були залізобетонними.

— Я не можу тобі всього розповісти, але повір, я розлючений не менше ніж ти, якщо навіть не більше, — сказав Білл.

У розпачі я повісив трубку. Без публікації в Америці не може бути жодного розслідування щодо "Превезона".

Втішало тільки те, що Центр дослідження корупції не злякався і розмістив історію на своєму сайті. Безумовно, відвідуваність вебсайту Центру — це одна тисячна від "Барронса", але той, кому треба, а саме — відділ відповідності вимогам законів банку "Ю-Бі-Ес" у Цюриху — прочитав розслідування. У цьому банку "Превезон" тримав на своїх рахунках сім мільйонів доларів. Після публікації співробітник банку подав так звану доповідну за підозрілими операціями (англ. SAR) безпосередньо до правоохоронних органів Швейцарії. Така форма звітності банків обов'язкова, якщо у них виникають сумніви щодо клієнтів та їхніх операцій. Теоретично, цей обов'язок знімає з банку відповідальність, якщо пізніше з'ясується, що клієнт був злочинцем. Щодня подаються тисячі таких доповідних по всьому світу, і практично всі залишаються без належної уваги, але не в цьому випадку!

Незабаром після подання доповідної швейцарські органи заарештували всі сім мільйонів "Превезона" у банку "Ю-Бі-Ес".

Це був уже третій арешт активів у справі Магнітського.

Наступним має бути Нью-Йорк.

Адам Кауфман просив знайти йому "хвіст" у Нью-Йорку, і ми його знайшли!

13. Готель "Ле Брістоль" (Париж)

Кінець 2012 року

Минуло три місяці. 8 листопада 2012 року Олександр Перепиличний вирушив до Парижа на таємну зустріч зі своєю коханкою Ельмірою Мединською, двадцятивосьмирічною українкою на зріст метр вісімдесят, дуже схожою на ляльку Барбі — фарбована блондинка, накачані губи та ноги від вух.

Він забронював номер у готелі "Ле Брістоль", одному з найрозкішніших і найпрестижніших паризьких готелів, за тарифом "Романтик" — 1400 євро за ніч (або 1600 доларів). У номері їх чекало ложе, усипане пелюстками троянд, шампанське у коновці з льодом і кошик із французькою випічкою.

Олександрові хотілося не тільки справити враження, а й хоча б на якийсь час відволіктися від своїх проблем. Вони пообідали в готелі "Георг V" і, заскочивши в аптеку за презервативами, провели решту дня в ліжку. Вечір закінчився вечерею у мішленівському ресторані "Л'Екрін" у готелі "Де Кріллон".

Наступний день розпочався з шопінгу у бутиках вулиці Сент-Оноре: "Ів Сен-Лоран", "Лабутен" та "Прада". Олександр легко розлучився з кількома тисячами доларів, купивши подрузі коштовну сумку і туфлі на шпильках. Він хотів було подарувати їй і шубу на додачу, але вона відмовилася — вважала, що це вже занадто. В останній вечір вони сходили до "Будда-бару" у 8-му окрузі Парижа, де перекусили суші та темпурою.

Обидва дні Олександр був у відмінному настрої, але в останній вечір його щось гнітило, і він нервово оглядався на всі боки. У середині вечері він попросив офіціантів забрати їжу, посилаючись на те, що вона несвіжа.

Коли парочка повернулася до готелю, Ельміра налила собі келих червоного та зручно влаштувалася на отоманці. Сашко хотів був приєднатися, але шлунок все ж таки дав збій. Бідолаха провів увесь вечір у ванній: його вимотувало навиворіт. Вистачило сил лише на те, щоб доповзти до ліжка та забути.

Вранці він відчув себе краще, а повноцінний англійський сніданок повернув його до життя. Сидячи в таксі дорогою в аеропорт, вони радилися, коли зустрінуться наступного разу. Прощання було швидким — літаки не чекають.

У "Гітроу" Олександра зустрів його водій і відвіз додому в закрите селище з гарною назвою Сент-Джордж-Гілл (англ. St. George's Hill, Гора Св. Георгія) у графстві Суррей — вельми заможному районі поблизу Лондона. Того дня дружина приготувала його улюблену страву — український щавлевий борщ.

За обідом донька без перестанку скаржилася на комп'ютер, що перестав працювати, і вони разом вирушили до супермаркету гаджетів "Pi-Ci-World" у торговельному центрі "Бруклендс", сподіваючись, що там його полагодять. Повернувшись, Сашко переодягся у спортивну форму, одягнув кросівки та вирушив на пробіжку. Вже наприкінці свого звичайного маршруту, біля самого будинку, йому стало

зле, він втратив свідомість і впав.

На нього натрапив кухар сусіда, який і викликав швидку, набравши 999 (загальний номер служби порятунку в Англії). Він знав, як надавати першу медичну допомогу: у минулому служив у спецназі британської армії. Схилившись над Сашком, він почав робити йому масаж серця та штучне дихання. З рота Олександра полився зелений слиз, виплюнувши його, кухар продовжував надавати першу допомогу. Пізніше у своїх показаннях він вкаже, що смак слизу був схожий на електроліт.

Швидка прибула за кілька хвилин, але було вже пізно: тіло Сашка Перепиличного було мокре, холодне і бездихання.

Медики констатували смерть о 17:52, 10 листопада 2012 року. Ще один свідок у справі Магнітського помер.

14. Нью-Йоркський "хвіст"

Зима 2012-2013 років

Я дізнався про смерть Олександра через шість днів, у третю річницю від дня вбивства Сергія. Того дня у Вашингтоні було заплановано голосування за законом Магнітського в нижній палаті американського Конгресу — Палаті представників.

Два роки поспіль ми вимагали прийняття цього закону, і ось нарешті цей день настав. Борис Немцов, як і обіцяв у Гельсінкі, просував його зі свого боку під час численних зустрічей на Капітолійському пагорбі, і багато в чому завдяки його старанням закон Магнітського був прийнятий Палатою представників того дня (16 листопада 2012 року) абсолютною більшістю голосів: 365 "за" та 43 "проти". Через кілька тижнів законопроект проголосується в Сенаті, а після цього, безперечно, його підпише президент і він набуде чинності.

Я мав би тріумфувати від радості, але несподівана смерть Олександра Перепиличного, як і вбивство Сергія, повернула мене з небес на землю і занурила у пільму. З Перепиличним нас не пов'язували дружні чи партнерські стосунки, як із Сергієм, але він був дуже важливою ланкою в нашому розслідуванні брудних грошей. Якими б не були його мотиви, він наражався на величезний ризик у цій справі — і ось його не стало.

Його смерть була трагічною, але водночас і страшною. Все виглядало так, ніби влада полює на людей, які розслідують корупцію у справі Магнітського, відправляючи на захід убивць. І схоже, настав час залучати до цієї справи американських правоохоронців.

4 грудня я вирушив до Нью-Йорка. Із собою я віз товстий пакет, у якому лежала наша шестисторінкова заява до прокуратури та ще 166 аркушів додатків та доказів. Документи розкривали зв'язок між "Превезоном", Денисом Кацивом та вкраденими 230 мільйонами доларів. Я повинен був доставити пакет до прокуратури Нью-Йорка та

вручити його особисто Адаму Кауфману.

5 грудня я вже входив у будівлю прокуратури в Нижньому Мангеттені за адресою Гоган-Плейс, 1. Сама споруда, одягнена в граніт, була величною і вражаючою, але вестибюль здався мені похмурим. Я влився у натовп, який складався, на мій погляд, із детективів або низькооплачуваних адвокатів за призначенням. Усі відвідувачі проходили по черзі через металодетектори під окрики непривітних охоронців із сильним нью-йоркським акцентом. Радості там і близько не було. Це було царство покірності та прихованої агресії. Обставини змусили їх прийти сюди, але ніхто з них цього не хотів.

Ніхто, крім мене.

Найперше, що впало мені в очі вже в офісі Адама, — це величезна кількість пакувальних коробок. Вдавши, що не помічаю цього, я привітався. "Сідайте, — тепло запропонував він. — А я запрошу своїх колег".

Через хвилину він повернувся разом із Дунканом Левіним, головою відділу з вилучення активів та його колегою. "У нього божевільна історія, — сказав Адам, звертаючись до них і показуючи на мене. — Впевнений, вона вас зацікавить".

Влаштувавшись за великим столом, що бачив кращі часи, і з різнокаліберними стільцями, я відразу перейшов до справи: "На нашій останній зустрічі ви сказали звернутися до вас, якщо ми зможемо знайти "хвости", що ведуть у Нью-Йорк. Ви не повірите, але ми їх знайшли. І, діставши з портфеля пакет із нашою заявою, я підсунув його до Адама. "Ми знайшли майже три мільйони доларів із вкрадених грошей у справі Магнітського, які осіли тут, у нерухомості Нижнього Мангеттена".

Атмосфера у кімнаті блискавично змінилася. Мені здалося, Адам очікував, що це буде чергова зустріч заради зустрічі, яка нічого не означає, і не більш того, але зараз він зрозумів, що все стає набагато серйознішим. Я показав їм знімки нерухомості та ланцюжок руху брудних грошей.

— Звідки у вас це? — здивувався Адам.

— Частково з російських баз, частково з поліцейських справ у Молдові та частково із відкритих джерел тут у Нью-Йорку.

Дункан, великий фахівець із вилучення активів, ледве чутно зітхнув. Побачене його вразило.

У папці було набагато більше ніж вони звикли бачити на початковому етапі роботи із заявниками. Зазвичай до них приходять і кажуть: "Мене пограбували! Допоможіть, будь ласка!" Ніхто ніколи не казав їм: "Мене пограбували! Ось автомобіль грабіжників, його номер, тут вони проживають, тут зберігають награтоване, а ось що вони придбали на гроші з продажу краденого".

А я, по суті, саме це й казав. Безумовно, Адаму та його команді доведеться провести ретельніше розслідування та зібрати всі докази, але вони зможуть використати нашу заяву як основу для виграшної справи проти легалізації злочинних доходів у Нью-Йорку.

Адам постукав пальцем по папці з нашою заявою: "З цим можна працювати".

— Чудово, — сказав я. — Коли можете розпочати?

— Розумієте... — зам'явся Адам. — Я не зможу. Ви бачите ці ящики?

— Авжеж.

— Я йду до приватної практики. Якби ви прийшли на два дні пізніше, ми з вами тут вже не зустрілися.

— Тоді... вітаю?

— Не хвилюйтеся, Білле. Дункан залишається, і якщо все, що ви принесли, підтвердиться, то він займеться цим, — усміхнувся Адам. Дункан кивнув.

Я почув те, на що й розраховував.

Наступного дня Сенат Конгресу ухвалив закон Магнітського: 92 голоси "за", 4 "проти", а президент Обама ввів його в дію, скріпивши своїм підписом 14 грудня 2012 року.

Я відчував, що це прорив!

Дункан не змусив себе довго чекати і зателефонував уже під час різдвяних свят.

— Білле, я хотів зв'язати вас з ІМП.

— І-ме-пе? — перепитав я, не розуміючи, що за "і т.д. і т.п." він мав на увазі.

— І імміграційна та митна поліція, ІМП, — пояснив він.

Дивно... Мені завжди здавалося, що працівники імміграційної служби — це ті, хто перевіряє документи на паспортному контролі, скажімо, в аеропорту "Кеннеді", або прикордонники в джипах на американо-мексиканському кордоні, але не слідчі, які займаються грошовими аферами.

— Тобто ви цим не займатиметесь? — розчаровано перепитав я.

— Ні, я просто хочу почути їхню точку зору. ІМП також займається розслідуванням незаконної легалізації грошей.

— Окей. Тоді дайте їм мої координати.

За кілька тижнів, у січні, мені зателефонував спеціальний агент ІМП Тодд Гайман. За манерою розмови він зовсім не був схожим на спецагента. У нього був міський, але не мангеттенський акцент, і він одразу став називати мене Біллом (а не повним ім'ям Вільям, як заведено в офіційній розмові). Його манера спілкування була теплою і приязною. Він розповів, що здобув ступінь магістра ділового адміністрування в Коледжі Баруха на Мангеттені й до того, як влаштувався до правоохоронних органів, працював в аудиторській компанії "Делойт і Туш". Він більше нагадував адміністратора інвестиційного фонду, ніж федерального агента з посвідченням та пістолетом — принаймні я думав, що він має пістолет.

Наприкінці нашої розмови я поцікавився, чи вони відкриватимуть справу. "Я не можу відповісти на це запитання, але ми зв'яжемося з вами", — твердо, але чемно сказав він.

Але з нами ніхто не зв'язався.

У цей час Кремль розпочав запеклу атаку проти США у відповідь на прийняття тими закону Магнітського.

З часів "холодної війни" це був перший законодавчий акт, який запроваджував

персональні санкції. Путін був розлюченим. Він відповів заборонаю на усиновлення російських діточок-сиріт американськими сім'ями. Це не тільки звучало жахливо, а й було огидним по суті. Річ у тім, що Росія дозволяла іноземцям усиновлювати тільки тих дітей, які страждали на тяжкі недуги: синдром Дауна, порок розщеплення хребта, ембріональний алкогольний синдром — і часто ці діти були приречені на важке існування в російських дитячих будинках. Заборонивши американцям усиновлювати таких діточок, Путін фактично засудив багатьох із них до смерті. І все для того, щоби захистити своїх корупціонерів. Це було кричущим неподобством — ж навіть за нелюдськими путінськими стандартами.

Путін особисто причетний до приховування вбивства Сергія. На щорічній пресконференції він заявив, що Сергія ніхто не катував, а помер він, мовляв, від "серцевого нападу". Це означало, що ніхто і ніколи в Росії не буде притягнутий до відповідальності за катування чи вбивство Сергія.

Однак притягнення до відповідальності окремих осіб у Росії все ж таки намічалось.

На тій же пресконференції Путін згадав і Сергія, і мене у зв'язку з "економічними злочинами". І за тиждень московський суд призначив дату судових слухань щодо мене — заочно.

Але не тільки мені належало бути відповідачем.

Зі мною судили і Сергія посмертно.

Це був перший судовий процес у Росії над померлим. Вони, звичайно, не стали екстумувати тіло Сергія і саджати його в клітку для підсудних у залі суду, немов би в Середні віки, але те, що вони зробили, за підлістю не поступалося цьому. Замість Сергія вони намагалися всадити у клітку як відповідача його дружину. Слава богу, незадовго до цього ми встигли вивезти її та їхнього синочка Микиту в Англію, і вони були в безпеці.

Процес над Сергієм та мною був призначений на початок березня 2013 року.

Путін вирішив використати весь свій вплив і кинути арсенал російського уряду на те, щоб роздавити кожного, хто так чи інакше пов'язаний зі мною та зі справою Магнітського, аж до фізичного усунення. Тому, щоб якимось зрівняти сили, нам потрібні були потужні союзники в особі правоохоронних органів США, які були найкращими.

Але надія на це танула з кожним днем. Адам Кауфман пішов у приватну практику; Дункану Левіну ніби спочатку було цікаво, але потім він скинув усе на спеціального агента Гаймана, а той після розмови зі мною зник.

У той момент я відчував, що ми залишилися віч-на-віч з безжальним противником у цій нерівній боротьбі.

15. Південний округ Нью-Йорка

Нарешті вплив Дункан і спророгу поцікавився, чи зможу я приїхати до Нью-Йорка на зустріч із департаментом вилучення активів федеральної прокуратури Південного округу Нью-Йорка.

Все ж таки нас не покинули. Процес розвивався, і дуже активно. Одна справа розмовляти з прокурорами на міському рівні, і зовсім інша — працювати зі своїми колегами на федеральному. Те, що справу передали до федеральної прокуратури Південного округу Нью-Йорка (у просторіччі поименованого "Суверенним округом"), означало, що їй надавали куди більше значення, ніж ми могли припустити.

День, коли я йшов до прокуратури Південного округу на Сент-Ендрюс-Плаза, 1, був вологим, похмурим і досить типовим для лютого. До будівлі було неможливо під'їхати, і таксист висадив мене на Фолі-сквер — у трикутнику з острівцями газону та голих платанів посеред скупчення бетонних будівель правоохоронних органів, де я одразу заблукав. Спочатку я зайшов до будівлі Федерального суду. Потім у муніципальний виправний центр. І нарешті за кілька хвилин я знайшов Федеральну прокуратуру Південного округу: потворна, схожа на фортецю, споруда різче відрізнялася від величних будівель по сусідству.

Звісно, я спізнився. Після реєстрації на вході в будинок секретар провів мене на восьмий поверх у велику переговорну, де не було жодного вікна, але був довжелезний стіл, а вздовж стін стояли стелажі, заставлені юридичними фоліантами з червоними корінцями. У торці переговорної на стіні було розміщено логотип Федеральної прокуратури Південного округу. Попри те що все навколо віддавало затхлою казенщиною, я відчував себе в центрі одного з наймогутніших правоохоронних інститутів світу.

Переговорна легко вміщала людей двадцять і, на мій подив, була наполовину заповнена. Я обійшов навколо столу і привітався з кожним: тут був Дункан Левін з помічником, Тодд Гайман з колегою з міністерства внутрішньої безпеки та Шерон Левін (однопрізвищниця Дункана), голова департаменту вилучення активів федеральної прокуратури, з двома юристами .

Тут же були ще двоє людей, які не представилися і поводитися якось підозріло мовчазно. З досвіду численних зустрічей із різними держслужбами США я розумів, що той, хто не представляється і завжди мовчить, ймовіріше, з розвідки.

Почав зустріч Дункан із пояснення того, чому справу передали федералам. Як виявилось, якби справу, пов'язану з легалізацією злочинних доходів, вела міська прокуратура, то за законом вона мала б висунути кримінальні звинувачення конкретній фізичній особі. В даному випадку, Денису Кациву. При цьому він мав би фізично перебувати в Нью-Йорку та брати участь у судовому процесі.

Але оскільки між Сполученими Штатами та Росією немає угоди про екстрадицію і з урахуванням того, що Кацив навряд чи погодився добровільно постати перед правосуддям у Нью-Йорку, розпочинати цю справу у міській прокуратурі було

неможливо.

Проте, продовжував він, згідно з федеральними законами фізична присутність підозрюваного не була потрібна. Федеральна прокуратура могла просто звернутися до суду з позовом про конфіскацію майна та спробувати в ході судового процесу домогтися її вилучення як придбаної на доходи від злочинної діяльності. І хоча в цьому випадку нікого не посадять, іншого варіанта немає, і треба виходити з реалій.

Я почав розповідати подробиці справи, коли в кімнату вбіг захеканий хлопець і, перевівши дух, сказав: "Вибачте, я щойно з судового засідання".

— Білле, це Пол Монтелеоні, помічник прокурора, — представила Шерон. — Я попросила його вести цю справу.

Це був високий, атлетично складений молодик тридцяти з лишком років, з каштановим волоссям і акуратною короткою стрижкою. Хоч він і був чиновником того самого рангу, що й інші помічники прокурора, а Шерон — його начальницею, відчувалося, що його цінували. Я порівняв би Шерон з тренером, а Пола — з основним нападником її команди.

Він зайняв місце за столом, і я продовжив розповідь. На початку моєї промови мені здалося, що Пол слухає трохи байдуже: заплющивши очі й трохи відкинувшись назад, він міцно стискав ручки крісла. Іноді пожвавлювався, розглядав стелю та ставив гострі запитання. Багато з яких стосувалися руху грошей, і я намагався на них відповісти як міг. Зустріч тривала понад годину. Коли ми закінчили, я знову зробив "коло пошани", стискаючи всім руки.

— Все це дуже здорово, але чи є хтось у вашій команді, хто зможе допомогти мені краще розібратися в деталях? — спитав Пол, коли черга дійшла до нього.

— Вам треба поговорити з моїм колегою Вадимом Клейнером, він у цьому профі.

— А чи зможе він приїхати до нас?

— Звісно.

Після повернення до Лондона я попросив Вадима злітати до Нью-Йорка.

Через кілька тижнів Вадим із лептопом у руках та валізою "Самсоніт" на коліщатках, доверху заповненою документами, прибув до будівлі окружної прокуратури. В офісі Пола на нього вже чекала тьма-тьмуца народу. Коли ти зустрічаєшся з прокурором, чекай, що з ним завжди будуть його колеги та спецагенти.

Того дня Вадим працював із Полом та його командою до дев'ятої години вечора. Вони були останніми, хто залишив будівлю. Наступного дня вони працювали з восьмої ранку і знову до глибокого вечора. І так ще три дні поспіль. До кінця тижня у Пола не залишилося жодного питання, на яке б не було відповіді.

Точніше, ми так думали.

Через два тижні після повернення до Лондона Вадим увійшов до мого кабінету, і я відразу відчув, що він збуджений. "Коли я був у Нью-Йорку, то сказав Полу, що в принципі можна знайти залишки на кожному рахунку, з якого йшли гроші по ланцюжку їхнього відмивання. Тепер він просить мене це зробити!"

Я поняття не мав, про що він: Вадим краще за мене розумів, як влаштований світ

відмивання грошей, але це прохання Пола, очевидно, свідчило про гарний розвиток подій.

— Так у чому проблема?

— Білле, мабуть, ти не розумієш, — розпалюючись, сказав Вадим. — Щоб зробити те, що він просить, мені доведеться прочесати буквально десятки тисяч транзакцій більш ніж п'ятдесяти компаній у дюжині міжнародних банків. Частина з цих переказів — лише кілька сотень доларів. На це підуть тижні!

— Але якщо ти сказав, що зможеш, то треба це зробити.

Чортихаючись, він розвернувся і вийшов. Наступні два тижні Вадим приходив до офісу першим і йшов останнім, за північ. На восьмий день у нього з'явилися мішки під очима, а його зазвичай чепурний вигляд — костюм і краватка — залишився в минулому. Часто в обідню перерву я чув, як він намагається пояснити дружині, чому вона та їхні троє синів не бачать його вдома.

Зрештою, на початку квітня він усе закінчив. Змучений, але задоволений, він надіслав свій звіт до прокуратури округу, сподіваючись на невеликий перепочинок.

Та де там. Не минуло й дня, як федерали надіслали нову партію запитів. За нею ще одна, і ще, і ще. Їхній апетит зростав, і здавалося, не було цьому ані кінця, ані краю. Спочатку я вважав, що кожне питання прокуратури — це підтвердження їхньої зацікавленості у справі, а отже, розслідування просувається. Але через кілька місяців постійних відповідей на їхні запитання я почав турбуватися: чи не виявиться це просто якоюсь вправою зі збору даних, яка закінчиться нічим?

Події у Москві посилювали ситуацію.

6 березня на державному телеканалі НТВ у прайм-тайм вийшов 45-хвилинний "документальний" фільм "Список Браудера". У моєму "списку" значилося, що я не лише ухилився від сплати податків, а ще і якимось чином підцупив з-під самого носа російської та міжнародної влади весь транш МВФ у чотири з половиною мільярди доларів, виділених на порятунок країни (1998-го) від дефолту, і вбив свого колишнього бізнес-партнера Едмонда Сафру, який трагічно загинув під час пожежі у своєму будинку в Монако того ж 1998-го. Такі "документальні фільми" і раніше передбачали початок великих політичних процесів і створювалися для того, щоб переконати аудиторію, що обвинувачений просто не може не бути мерзенним типом.

Судове слухання в нашій із Сергієм справі розпочиналося наступного тижня, і в травні настав кульмінаційний момент: Кремль відправив свій перший запит про мій арешт до Інтерполу — так званий червоний циркуляр. Хоч я й очікував такого повороту, але все ж таки це було для мене як грім серед ясного неба. Ось я й у міжнародному розшуку!

На щастя, після втручання моїх адвокатів Інтерпол врахував запит політично вмотивованим і видалив його зі своєї системи.

Але путінський маховик і не збирався зупинятись. Росія перетворювала Інтерпол на свою зброю. Ця організація була відома своєю недбалістю під час перевірки запитів на арешт, що надходять від авторитарних держав. Все це дуже засмучувало. Тепер при

перетині кордону виникав цілком реальний ризик арешту та екстрадиції до Росії.

Зараз більше ніж будь-коли я хотів бути на одному боці барикад зі Сполученими Штатами. Але щоразу, коли я питав Пола, чи є якісь рухи у справі "Превезона", він уникав відповіді.

У червні мені потрібно було бути у Нью-Йорку в зовсім інших справах, і, користуючись нагодою, хотів поставити це запитання Полу тет-а-тет, сподіваючись, що особиста зустріч прояснить ситуацію.

Мій другий візит на Сент-Ендрюс-Плаза припав на спекотний літній день. Після обміну люб'язностями з Полом і Шерон Левін я не став ходити коло і навколо та запитав напростець: "Ця справа побачить зелене світло врешті-решт, правильно?" Але відповіддю мені були лише незворушні обличчя.

Піймавши облизня я полетів назад до Лондона, розмірковуючи про те, чи приведе це діло до чогось. А запити від федералів і не думали припинятися.

Поки Вадим горбатився над відповідями в Лондоні, в Москві закінчився суд у нашій справі зі Сергієм, і 10 липня 2013 року нас обох визнали винними в ухиленні від сплати податків. Вони вже вбили Сергія, тому більшої шкоди йому завдати не могли. Ну, а мене засудили до дев'яти років таборів — заочно. І вже із "обвинувальним" вироком Кремль відправив другий червоний циркуляр до Інтерполу, але там і його завернули.

Невизначеність змінилася відчаєм: що вони там думають у прокуратурі Південного округу? Але на початку серпня все несподівано припинилося: більше жодних імейлів, жодних запитів, взагалі нічого — тиша. І як тепер це розуміти?

Я відчував, що наш єдиний шанс відновити паритет із Кремлем вислизає. Минув серпень. Почався вересень. Нічого — жодних звісток від Федеральної прокуратури. Але 10 вересня 2013 року я побачив листа від Пола Монтелеоні у своїй електронній поштовій скриньці. У ньому не було ні "Здрастуйте", ні "До побачення" — нічого, крім посилання на пресреліз під заголовком "Прокуратура США подає позов про конфіскацію майна у компаній, що займаються нерухомістю, які, ймовірно, були причетні до відмивання злочинних доходів, отриманих від шахрайства із поверненням податків у Росії".

Давно пора!

Позов прокуратури Південного округу включав судові клопотання про арешт чотирьох розкішних апартаментів "Превезона", які виявив Білл Алперт у колишній будівлі банку "Джи-Пі-Морган" на Пайн-стріт.

Але це був лише початок. Поки Пол та його команда протягом місяців закидали Вадима запитами, спеціальний агент Тодд Гайман методично прочісував увесь Нью-Йорк у пошуках нерухомості "Превезона". Так він знайшов квартиру на 49-й Іст-стріт, торговельну точку на 7-й авеню та рахунки "Превезона" у "Бенк оф Америка".

Більш того, Міністерство юстиції звернулося до суду з клопотанням про накладення арешту на активи "Превезона" по всьому світу, а це приблизно 20 мільйонів доларів у нерухомості та готівці в Нью-Йорку та активи в Голландії на суму 3 мільйони євро (приблизно 3,5 мільйона доларів).

Загальна сума позову у 27 разів перевищувала ті 857 764 долари, які ми спочатку знайшли у Нью-Йорку з викрадених 230 мільйонів. Схоже, правоохоронці США мали намір забрати все, що змогли б знайти, тобто всі 230 мільйонів доларів.

Позов федеральної прокуратури був беззастережним та незалежним підтвердженням всього, про що ми говорили починаючи з 2008 року. Все було чорним по білому і тепер прокуратура була готова відстоювати свою правоту у федеральному суді США.

Наступного дня суд задовольнив клопотання про арешт активів. То справді був четвертий арешт активів у справі Магнітського.

Позов до "Превезона" був настільки вбивчим, що я подумав — ці хлопці навряд чи наберуться сміливості заперечувати його. Яким наївним хлопчиною я був тоді, думаючи так...

16. Повернення Джона Москоу

Кінець 2013 — літо 2014 року

Місяць потому дорогою додому я отримав імейл від Білла Алпера. У заголовку листа була коротка фраза "Мій кумир!". Послання не мало жодного тексту, крім посилання на судове повідомлення про призначення юристів захисту у справі "Превезона". На мій подив, Кациви вирішили захищатися. Але хто їх представлятиме?

Джон Москоу!

Я негайно набрав Білла і, щойно він підняв трубку, випалив:

— Це наш Джон Москоу?

— Єдиний і неповторний.

— Не може бути.

— Але це так. І ти не уявляєш, як я цим розчавлений, — з гіркотою промовив він.

Крім того, що Джон Москоу мав бездоганну репутацію, Білла Алпера пов'язувала з ним багаторічна дружба. Вони обоє любили одну грецьку закусочну в нью-йоркському Сохо, де регулярно снідали разом. Білла запросили на "відхідну" на честь Джона, коли той виходив з окружної прокуратури у приватну практику. Він навіть узяв сина Джона своїм стажером у "Барронс".

Поведінка Джона становила серйозну загрозу для мене та моїх колег. У Нью-Йорку понад 57 тисяч акредитованих юристів, але Кациви знайшли того єдиного, хто представляв нас у цій справі. Джон Москоу працював на нас, вів нас та допомагав нам, а тепер він працював проти нас. У це було неможливо повірити.

Не треба бути дипломованим спеціалістом, щоб зрозуміти: юристам не можна переходити до протилежної сторони. У мене було таке відчуття, що нас просто зрадили.

Чи це створювало загрозу? Безперечно, це було надзвичайно небезпечно. Джон

Москоу знав нас як старі свої чоботи. Ми спілкувалися з ним постійно, провели безліч телефонних конференцій; він знав усі наші докази та джерела, наші цілі та наші страхи. Він знав, як облаштована наша система безпеки. Він знав кожного з нашої команди — чорт забирай, він знав мою дружину, яка теж брала участь у розмові з ним!

Я усвідомлював, чому саме його найняла російська сторона — щоби дістатися до нашого світу, який ми пильнували як свою душу. Але я не мав сил зрозуміти, як він міг дати згоду на це. Як досвідчений прокурор у кримінальних справах, він знав, на що здатні ці росіяни. Саме він, коли тільки почав працювати на нас, попереджав мене про небезпеку, яка йде від них! Крім того, якщо він продовжить працювати на "Превезон", це залишить незмивну пляму на його репутації.

Ми спробували вирішити цю проблему простим способом: Джон Москоу все-таки американський юрист, партнер у відомій юридичній фірмі з офісами по всьому світу, а не якийсь пройда, якого кришують впливові корупціонери. І коли припустити, що він сам вирішив піти на цей крок, то його юридична контора "Бейкер-Гостетлер", що на рік отримує гонорари на суму понад 600 мільйонів доларів, просто не дозволила б йому це зробити.

Ми написали листи керуючим партнерам фірми "Бейкер-Гостетлер", нагадавши, що ми з Сергієм стали жертвами шахрайства розміром 230 мільйонів доларів, а також, що їхня фірма раніше працювала на нас, допомагаючи відстежити та відшукати одержувачів цих грошей. А зараз вони працюють на одного з них! Є очевидний конфлікт інтересів: їхній новий клієнт є супротивною стороною в цьому конфлікті з нами. Ми нагадали, що у процесі спільної роботи вони отримали доступ до нашої конфіденційної інформації. Колегія адвокатів Америки однозначно забороняє таке віроломство, і ми зажадали, щоб "Бейкер-Гостетлер" та Джон Москоу негайно самоусунулися з процесу[9].

Все було дуже просто, і ми очікували почути їхнє вибачення та отримати зобов'язання негайно відмовитися від справи.

Минуло два тижні. Тиша.

Трохи пізніше ми отримали відповідь, але замість вибачень фірма "Бейкер-Гостетлер" вирішила схитрувати або ризикнути. Лист написав Марк Цимрот — партнер, але з вашингтонського офісу — у вкрай зухвалих тонах. Він писав, що фірма і не подумає брати самовідведення, доводячи це тим, що ми зовсім не жертва податкового шахрайства. Оскільки 230 мільйонів доларів було вкрадено з російського бюджету, то, стверджував він, постраждалою стороною є російський уряд і лише він зацікавлений у цій справі. Далі — більше: він "не вірить", що його фірма має якісь конфіденційні документи, отримані від нас, оскільки "більш ніж 3000 сторінок" інформації про нас "доступні на публічних сайтах", і тому все, що ми їм сказали або надали, вже стало надбанням громадськості. Далі він "запевняв" нас: навіть якщо фірма і має якусь конфіденційну інформацію, то вони її не "вивчали" і не "розкривали" "Превезона". І закінчив він тим, що "Превезон" ніяк не може бути "іншою стороною" щодо нас, бо ми взагалі не є "стороною" у справі. Він стверджував, що тільки

відповідачі та позивачі з однієї справи можуть "протистояти" одне одному. Підсумовуючи вищесказане, на їхню думку, у нас немає жодних підстав просити їх відмовитися від справи!

Для багатьох "юрист" та "етика" — поняття, що взаємосуперечать. Усі знають, що юристи — об'єкт незліченних глузувань.

(Анекдот: у чому різниця між юристом і медузою? Один — безхребетний та отруйний жирний міхур, а інша — форма морського життя. Чому акули не нападають на юристів? Із професійної солідарності!)

Я чомусь думав, що таку неповагу викликає лише певна категорія юристів — сутяжники, що приймають клієнтів у дешевих офісах у торговельних центрах, але ніяк не адвокати Ліги плюща, що працюють з іншими клієнтами в розкішних офісах в скляних хмарочосах центру Мангеттена. Шокувало, що "Бейкер-Гостетлер" як юридична корпорація, що існує з 1916 року і має таких клієнтів, як "Форд" та "Майкрософт", впала так низько, що стала відповідати цьому стереотипу.

Проте правила щодо юристів, які порушують встановлені законом норми, чітко прописані, й зовсім неважливо, чи працюють вони в торговельних центрах, чи в офісах на Мангеттені. Тому якщо "Бейкер-Хостетлер" не хотіла йти самостійно, то треба було змусити їх зробити це згідно з законом.

6 грудня ми подали скаргу до Комітету прокуратури Нью-Йорка з розгляду скарг — наглядового органу, завданням якого є відстеження етичних порушень у поведінці юристів. У цій скарзі ми виклали, як Джон Москоу та "Бейкер-Хостетлер" перейшли до протилежної сторони. Одна річ — їхні спроби завалити нас відписками з використанням горезвісного юридичного жаргону, і зовсім інша — потрапити під перевірку Комітету прокуратури, за результатами якої можна позбутися юридичної ліцензії. І навіть на цьому етапі вони мали можливість просто та без репутаційних втрат вийти зі справи "Превезона".

Але "Бейкер-Хостетлер" продовжував дивувати. У відповіді комітету вони не тільки повторили версію, викладену в їхньому листі нам, але й пішли далі, заявивши, що їхня фірма "не була найнята компанією Hermitage для пошуку вкрадених 230 мільйонів доларів та встановлення вигодонабувачів цього шахрайства".

Прочитавши це, я подумав, що вони себе загнали в глухий кут. У нас залишилися копії судових запитів щодо розкриття інформації американськими банками, підготовлених Джоном Москоу спеціально для пошуку вкрадених 230 мільйонів доларів. Все лежало на поверхні, і заперечити це було неможливо. Їм не викрутитись! Нам просто потрібне було слухання за нашою скаргою.

Але його ніяк не призначали. Пройшла зима, і почалася весна 2014-го, а ми все чекали на відповідь від Комітету з розгляду скарг.

Теревенячи зі своєю подругою, юристом із Нью-Йорка, я поскаржився на затримку; вона відповіла:

— У Комітеті працює скільки?..— пів дюжини людей, які повинні стежити за кожним неохайним адвокатом у Нью-Йорку. Ти знаєш, скільки тут мерзотників серед

нас?

— П'ятдесят сім тисяч? — запитав в'їдливо я.

— Майже, — засміялася вона. — Крім того, у вас складний випадок. Найпростіші справи — це ті, в яких юристи вбивають своїх клієнтів чи крадуть гроші.

Я дуже сподівався, що вона помиляється, але якщо це так і в них лише шість людей, які розбирають кожне порушення юристами етичних норм у Нью-Йорку, то можу уявити, скільки часу піде, доки вони дістануться до нашої скарги.

На початку квітня я працював у своєму кабінеті, але мої заняття перервала несподівана поява секретаря з важким пакетом DHL. "Це привезли з Нью-Йорка, — сказала вона. — Схоже, із суду".

Ну нарешті! Відповідь із Комітету зі скарг, подумав я.

Відкривши пакет і швидко переглянувши перші кілька сторінок, я зрозумів, що помилився. Документи були зовсім не з Комітету. Це була судова ухвала з вимогою про розкриття інформації від "Превезона", і вона була адресована мені!

До цього мені не доводилося стикатися із вимогами американських судів. Вона починалася так: "ВАМ НАЛЕЖИТЬ з'явитися в день, час і місце, вказані нижче". Через п'ять тижнів мені наказували з'явитися в офіс юрфірми до Рокфеллерівського центру на допит. Крім цього, постанова зобов'язувала мене надати документи за 21 категорією, включно з усім нашим листуванням із журналістами Центру з дослідження корупції та організованої злочинності (OCCRP), а також все наше листування з усіма нашими інформаторами, журналістами та політиками, які допомагали нам у наших розслідуваннях, конфіденційне листування з правоохоронними органами, які ведуть розслідування розкрадання у розмірі 230 мільйонів доларів. Далі вони вимагали всю інформацію щодо всіх наших "співробітників, консультантів, агентів, представників та інших осіб, які представляють наші інтереси, включно: будь-яке листування, зображення, графічні зображення, схематичні зображення та діаграми, фотографії, аудіозаписи, чернетки та іншу інформацію", що міститься у нашому офісі, квартирах чи там, де ми її зберігали.

Загалом вони хотіли отримати все.

З досвіду нашої роботи з Джоном Москоу ми знали, що використовувати такі судові запити його улюблена тактика. З наших перших зустрічей він не втомлювався хвалитися тим, що так він намагає болючі точки своїх опонентів, а потім тисне на них, вимагаючи в них саме те, що важко чи неможливо віддати. І тепер він обернув свою зброю проти нас. Але йому не потрібно було намацувати наші болючі точки — він їх чудово знав з нашої спільної роботи.

Було ясно, як божий день, що, отримавши таким чином всю інформацію про нас, Джон Москоу негайно передасть її своєму клієнтові — синові високоповажного російського чиновника, а від нього, швидше за все, вона потрапить до рук мерзотників усіх мастей. Це поставить під загрозу не лише наші життя, а й життя всіх наших інформаторів та тих, хто негласно допомагав нам у Росії.

Кремлю більше не потрібні були найманці типу Валідола, щоб вистежувати нас і

збирати про нас відомості, тепер вони ломилися в парадні двері американського правосуддя і нахабно вимагали всю інформацію.

Нам потрібно будь-що зупинити це божевілля.

Я забігав по кабінету, як звір по клітці, і гарячково набрав номер свого лондонського адвоката.

— Білле, що сталося? — спитав він. Я почав говорити так швидко, що він перебив:

— Стоп, стоп. Пригальмуй і давай із самого початку, але спокійно.

Коли я розповів йому про судову вимогу, він цілком буденним тоном, як втілення самого спокою, попросив:

— Перш ніж ми продовжимо, дай мені на неї подивитись.

Я переслав її електронкою, і він зателефонував миттєво.

— Білле, почнімо з того, що на вас ця вимога не поширюється, — сказав він. — Ви знаходитеся у Лондоні, вам її не вручали у Нью-Йорку. Тому вона вважається недійсною, доки її не віддадуть вам там особисто. Тут більше немає про що розмовляти.

— Ви серйозно?

— Цілком. Допоки її вам не віддадуть особисто в руки, це залишається лише їхньою забаганкою. Не більш і не менш!

Тяжкий вантаж звалився з моїх плечей, але, знаючи Джона Москоу, я розумів: це лише початок.

У мене був хороший адвокат у Лондоні, але якщо це тільки початок, то мені терміново потрібний адвокат такого ґатунку як у Сполучених Штатах.

Я склав список із десяти найвпливовіших юридичних контор Нью-Йорка та зв'язався з кожною. Шість із них відразу заявили, що їм це нецікаво, причому без пояснення причин. Хоч і так було зрозуміло: багаті росіяни платили щедрі гонорари, кидаючись грошима в Нью-Йорку направо й наліво. Вони судилися одне з одним, розлучалися, купували розкішну нерухомість, оформляли візи та відкривали банківські рахунки. І це подобалося їхнім американським юристам. Навіщо кусати руку, яка тебе годує, працюючи з такою, як я, потайною гадюкою в очах цих людей?

Інші чотири фірми були готові зустрітися, і в травні 2014-го я вирушив до Нью-Йорка. Перші три ані на макове зерно не відрізнялися одна від одної. Мене приймали в шикарних переговорних в офісах у центрі Мангеттена, на зустрічі обов'язково були присутні старші партнери, що хизувалися своєю судовою відчайдушністю та успішністю, а поруч із ними сиділи їхні молоді, добре одягнені підмайстри, нещодавні школярі, випускники юридичних факультетів. Але варто підписати контракт, і ви навряд чи побачите будь-кого зі старших партнерів. Справи вестимуть молоді підмайстри. Останньою з призначених мені зустрічей була зустріч з Ренді Мастро, головою департаменту судових позовів фірми "Гібсон, Данн і Кратчер".

У своєму "попередньому професійному житті" він був заступником мера Нью-Йорка Руді Джуліані (це було задовго до того, як Джуліані здійснив публічне самознищення). Ренді мав репутацію одного з найзапекліших юристів у Нью-Йорку. В інтернеті я знайшов багато відгуків про нього як про людину, з якою "ви не захочете зустрітися в

темному провулку і точно не захочете зустрітися в освітленому залі суду". Хтось ще написав: йти проти нього однаково, що "боротися з алігатором".

Я з нетерпінням чекав на зустріч з ним.

Офіс фірми "Гібсон, Данн і Кратчер" розташовувався в хмарочосі Метлайф-Білдінг прямо над Центральним вокзалом. Я піднявся на ліфті на 47-й поверх і увійшов у високий двоповерховий вестибюль з білою мармуровою підлогою, стінами, облицьованими панелями з темного дерева, гарними меблями та монументальним сучасним муралом поряд із зоною ресепшен. Моєю реакцією було це мені не по кишені.

Секретар Ренді зустрів мене і провів у кутовий кабінет наприкінці коридору. Вікна кабінету виходили прямо на вершину Крайслер-Білдінг з його знаменитими гаргуйлями у вигляді орлиних голів, а далі відкривався краєвид на південь до Волл-стріт та Нью-Йоркської гавані. Ренді сидів за своїм столом і закінчував телефонну розмову, жестом запрошуючи мене сісти навпроти.

На вигляд йому було далеко за п'ятдесят, і він був зовсім несхожий на інших юристів, яких я зустрічав у Нью-Йорку. У сірому костюмі, але без краватки, в сорочці з розстебнутим комірцем, із довгим сивим волоссям (тобто "довгим" для людей його професії) і дуже доглянутою бородою. Я не пам'ятав, щоб раніше зустрічався з адвокатом без краватки.

Його кабінет був заставлений бейсбольними атрибутами, маючи навіть нашивку знаменитого Роберто Клементе у футлярі на столі та дерев'яну биту на видному місці. Я сховав посмішку, уявивши його з битою в суді. Поруч із футляром лежав маленький гумовий алігатор.

Через п'ять хвилин він повісив трубку і, представившись, запитав:

— Білле, чим можу...?

Я розповів йому нашу історію. Він не перебивав і дослухав її до кінця, після чого розгублено похитав головою.

— Я знаю Джона Москоу. Він був одним із найкращих при Моргентау, — сказав він, маючи на увазі одного з найвідоміших окружних прокурорів Південного округу Нью-Йорка Роберта Моргентау. — Це, до біса, соромно... Я можу вам допомогти?

— Вони не дадуть нам спокою і знову з'являться, і ось тоді мені знадобиться хтось, хто зможе дати їм відсіч.

— Ви прийшли за адресою.

— А те, що доведеться мати справу з росіянами, вас не турбує?

— Анітрохи! — І він простяг свою візитівку. — Це мій прямий номер. Телефонуйте у будь-який час дня та ночі.

Я повернувся до Лондона в піднесеному настрої, знаючи, що тепер ми готові до нових атак Джона Москоу.

17. Засідка в Аспені

Літо 2014 року

Минуло кілька тижнів; якось я повертався з ділового обіду Бердкейдж-Волк у парку Сент-Джеймс. Це неподалік від будівлі парламенту. Я машинально переглядав повідомлення, що надійшли на смартфоні; серед них було одне від Пола Монтелеоні. Від нього не було звісток відколи прокуратура США порушила справу проти "Превезона".

"Зателефонуйте мені. Терміново!" — прочитав я і здивувався його наказовому тону.

Таких повідомлень від Пола я ще ніколи не отримував.

Я пірнув у найпершу ж нішу будівлі й набрав номер Пола. Він блискавично відповів ще до того, як у слухавці пролунав гудок.

— Привіт, Поле. Це Білл. Що трапилося?

— Привіт, — він знітився, перш ніж продовжити, ніби йому треба було відійти від когось. — Я, е-е, я не хочу вас турбувати та не можу бути впевненим на сто відсотків, але ми отримали інформацію про те, що деякі люди пропонують гроші найманцям, щоб розшукати вас і відправити до Росії.

— Відправити мене? Що це за люди? — почав розпитувати я.

— Це росіяни.

— Хто вони?

— Це все що я можу сказати. Ми повідомимо про це британських колег, але я хотів також попередити особисто, щоб ви змогли вжити запобіжних заходів, які вважаєте необхідними.

Я сховав смартфон і, стоячи в ніші, дивився на пишну зелень парку Сент-Джеймс. Букінгемський палац був недалеко, на захід від мене, а парламент, хоч звідси його й не було видно, — лише за кілька кварталів на схід. Я раптом відчув себе невпевнено, попри те що знаходився в самому центрі Лондона, в районі, де камер відеоспостереження на квадратний метр було більше ніж будь-де в Королівстві.

Вийшовши знову на тротуар, я відчув, як загострюється моє сприйняття. Через парк я йшов уже прискоривши кроки. Повідомлення від американських служб про те, що я став об'єктом змови з метою викрадення, знову сколихнуло всі мої колишні страхи. Якщо ця інформація надійна, а я відштовхувався від цього, то я більше не був у безпеці в Лондоні. І не має значення, скільки в ньому було камер відеоспостереження: це ніколи не зупиняло Кремль.

До того ж тут постійно проживає, працює чи подорожує понад 300 000 росіян. Вони як ліхтарні стовпи або червоні двоповерхові автобуси — їх можна побачити всюди, і вони сприймаються як пересічні.

Але я ніколи не сприймав їх як пересічних. Якщо не рахувати моєї російської дружини та колег, я завжди цурався їхнього товариства. Почувши на вулиці російську мову, інстинктивно прискорював крок. Коли мене запрошували на коктейль чи вечерю, уникав модних барів та ресторанів, у яких росіяни були завсідниками.

Але на відміну від мене, британський уряд сприймав їх набагато прозаїчніше. І не

було жодних сумнівів, що після отримання попередження від спецслужб США британці й пальцем не ворухнуть. І гірше за те: якби мене справді викрали, не було б жодних реальних наслідків.

Мої побоювання виникли не на порожньому місці: вони підтверджувалися скандалом з Олександром Литвиненком, перебіжчиком із ФСБ, якого 2006 року в центрі Лондона отруїли радіоактивним полонієм два російські агенти. І хоча слідство встановило, що вбивство Литвиненка було актом терору, за яким стояв Кремль, єдине, на що наважився британський уряд, — це вислати жменьку російських дипломатів і оголосити у безглуздий розшук убивць Литвиненка, яких Кремль ніколи не видасть. Така беззуба відповідь остаточно розв'язала руки Путіну — у Великій Британії він безкарно міг робити все, що захоче.

Загроза викрадення змусила мене посилити охорону. Я найняв охоронців із досвідом роботи в таких країнах, як Мексика та Афганістан, де викрадення людей вже давно стало звичною справою. Однак і під охороною, попри чимале вміння і постійну присутність моїх охоронців, я не почував себе спокійніше. Хоч як це не парадоксально, але найбільший попит на охоронців у Лондоні був серед росіян (які бояться своїх же).

Великі гроші, які циркулюють у цьому бізнесі, підривали мою довіру до цих людей. Усвідомивши, що моя безпека залежить тільки від мене, я поставив собі запитання: що б я зробив, якби опинився на їхньому місці та намагався викрасти сам себе?

Планування такої операції обов'язково включало б стеження, вивчення моїх звичок для з'ясування того, як проходить мій день, де я буваю і таке інше. Це означало, що мені необхідно розлучитися зі своїми звичками і моє життя не повинно підкорятися будь-якому жорсткому графіку. Я змінив розпорядок дня, починав його в різний час — іноді дуже рано, іноді ближче до полудня. Я змінював маршрути, якими добирався до офісу, часто намотуючи зайві кола. Приїжджав на таксі одного дня, автобусом іншого, на метро третього. Іноді я йшов пішки, або проїжджав лише одну зупинку на метро, або заходив до кафе, перш ніж продовжити шлях. Іноді поруч зі мною йшли мої охоронці; в інших випадках вони були десь віддалік, намагаючись зрозуміти, чи не стежить хтось за мною.

Найголовніша зміна моїх звичок полягала в тому, що тепер я вів свій щоденник по-старому, переставши користуватися електронною версією — пішовши в офлайн.

Все це дуже стомлювало, але ще більше мене напружувала необхідність постійно перебувати в стані бойової готовності. Довго продовжуватися так не могло. На щастя, все це закінчилося само собою. У середині липня ми всією сім'єю: Олена, діти та я — поїхали в Аспен, штат Колорадо, на літні канікули, де я зміг повернутися до більш звичного ритму життя.

Ми прибули на місце 14 липня. Вийшовши з літака, я відчув себе в іншому світі. В Аспені дуже маленький аеропорт, і ви виходите з літака так само, як у п'ятдесятих роках минулого століття: двері літака відчиняються, і ви сходите по трапу на злітно-посадкову смугу. Повітря чисте і сухе, просочене ароматами чорної сосни, що росте на схилах гір серед осик та тополь.

Я люблю Колорадо. Я виріс у Чикаго, але в перший рік навчання у старшій школі жив в інтернаті Стімбот-Спрінгс, де катався на гірських лижах практично кожен зимовий день. Тоді я й перейнявся любов'ю до цього скелястого краю. Після школи я два роки навчався в університеті Колорадо в Боулдері й з того часу при кожній нагоді повертаюся до Скель (англ. Rockies). Того разу (тобто 2014 року) не тільки мені, а й усій моїй родині сподобалося жити в цьому чудовому місці.

Мені знадобилося кілька днів, щоб заспокоїтися. Я повернувся до свого зручного розпорядку дня, до прогулянок на велосипеді з дітьми, до відвідування концертів просто неба, вечерям у гостях серед друзів. Було чудово почуватися вільним і не озиратися через плече.

Головним для мене в цій відпустці була моя сім'я, особливо дружина, яка звалила на свої тендітні плечі весь тягар нашої ситуації. Їй довелося не лише жити у постійному стресі, побоюючись того, що її чоловік може зникнути будь-якої миті, але й демонструвати цілковитий спокій нашим діточкам. Якось вона змогла навіяти їм, що боротися з Володимиром Путіним — це щось нормальне, і що всі тати так роблять, і що наше життя абсолютно звичайне.

Проте треба було продовжувати працювати. Наприкінці липня мене запросили виступити до Інституту Аспена з доповіддю про закон Магнітського. Цей інститут — міжнародний аналітичний центр, тут регулярно проводяться семінари, куди запрошують активістів, підприємців, політиків та журналістів для обговорення різних тем. Кампус інституту розташований уздовж річки Рорінг-Форк, одного з найідилічніших місць на землі. На семінар я поїхав разом зі своїм сімнадцятирічним сином Девідом, сподіваючись, що йому сподобається.

Наприкінці першого дня семінару всі були запрошені на коктейльний прийом у Центрі Дьора-Гозієра (англ. Doerr-Hosier Center) — головному залі прийомів Інституту Аспена. Девід щойно вступив до Стенфордського університету і був радий опинитися серед відомих підприємців Кремнієвої долини, а я був радий провести з ним час.

Прийом добігав кінця, а небо затягували хмари. З гір у долину Аспен-Веллі насувався сильний шторм.

— Пробач, Девіде, але нам час, — квапив я сина, який говорив з молодим венчурним підприємцем. Не встигли ми вийти, як вибухнула злива.

Я подзвонив до свого друга П'єра, який приїхав з Бельгії до нас погостювати. Він підкинув нас на семінар, а потім вирушив у місто за покупками.

— П'єре, ти випадково не поряд з інститутом? Погода не сприяє прогулянці.

— Вам пощастило! Я недалеко. Буду хвилин за п'ять.

До Центру Дьора-Гозієра з боку дороги вела пішохідна доріжка, тож П'єр не зміг би під'їхати прямо до нас. Отримавши його есемеску про те, що він під'їхав і чекає нас у глухому куті, де зупинялися всі машини, ми вийшли з центру.

Парасольок із собою у нас не було, тому ми кинулися бігом до машини, прикриваючи голову руками від зливи. Цієї хвилини буквально нівідкіль з'явилася жінка, яка наближалася до мене, вигукуючи на ходу: "Пане Браудер! Пане Браудер!"

Вона мала досить неприємний голос. На мить ми обидва зупинилися. Я мружився, намагаючись розгледіти її крізь потоки дощу, але не впізнав. І раптом я помітив, що на ній не було бейджика Інституту Аспена, як у всіх запрошених на семінар.

Тут мене наче громом вдарило. Спрацював інстинкт "бий або біжи", і разом повернулися всі погані передчуття, що мучили мене місяць тому в Лондоні. Хто б це не був, я відчував, що добра від цієї жінки не варто чекати. Я схопив Девіда і кинувся тікати.

Вона теж побігла, продовжуючи кричати ще дужче. Але я не зважав. Єдине, про що я думав тієї хвилини, то це про те, що нам з Девідом треба скоріше дістатися машини. Девід вирвався вперед. Я озирнувся і побачив, що до жінки приєднався чоловік, який теж біг за нами.

І цієї секунди небесні безодні розверзлися, і злива перетворилася на стіну води.

Девід першим підбіг до машини і обернувся. На його мокрому обличчі була розгубленість.

— В машину! — вигукнув я. Відчинивши двері, він стрибнув на переднє сидіння. Через секунду добіг і я, ледве не врізавшись в авто. Задні двері відчинилися, і я вже всередині. П'єр неквапливо копався в айфоні, не помічаючи, що відбувається довкола.

— П'єре, газу! — закричав я.

Він глянув на мене, намагаючись зрозуміти, жартую я чи ні. "Вперед!" — волав я. До нього дійшло. Відкинувши свій айфон, він перемикнув передачу й автомобіль рушив.

Інститут Аспена — по суті, пішохідна зона, і ми не могли просто взяти та промчатися вздовж. При виїзді з глухого кута до машини підбіг той чоловік, що переслідував нас, і кинув щось на лобове скло. Це щось застрягло під двірниками, які шалено металися з боку в бік. П'єру довелося зупинитися. Через каскад води, що лився, і предмет на лобовому склі йому було не видно дороги. Не гаючи ні секунди, Девід вистрибнув з авто, витяг предмет з-під двірників, жбурнув його на землю і застрибнув назад.

— Що це було? — запитав я.

— Не знаю, — крикнув він.

Натиснув на газ, ми залишили інститут позаду і полетіли мокрими вулицями Аспена.

Я озирнувся подивитися, чи не переслідують нас, а П'єр заволав:

— Що, чорт забирай, відбувається?

— Не знаю, — відповів я. — Зрозуміло тільки, що справа кепська.

Я був радий тому, що ми в безпеці. Але радість затьмарювалася тим, що вороги вистежили мене в Аспені.

Повернувшись додому, я розповів дружині, що сталося. Хоча це, напевно, були американці, я знав, що вони пов'язані з росіянами.

— Якщо Кремль знає, що ми тут, — сказав я, — нам треба їхати.

Я мав наступного дня повертатися до Лондона, щоб обговорити з британським видавцем випуск моєї першої книги "Червоний циркуляр". Але після всього, що сталося

з нами, я не хотів залишати свою сім'ю і попросив Олену зібратися.

Олена, на диво, спокійно сказала: "Звичайно, нам не треба їхати, Білле".

Коли ми вперше зустрілися в Москві, Олена працювала головною антикризовою керівницею в американській піар-компанії — практично недоступна посада для молодої жінки в такій патріархальній і задушливій країні, як Росія, і ніколи не дозволяла паніці взяти гору.

—Тоді я нікуди не полечу, — сказав я.

— Ні, — відповіла вона. — Книжка дуже важлива. Тобі треба їхати. Крім того, тут П'єр та Девід. І ми завжди можемо зателефонувати Стіву. (Наш друг Стів був місцевим і затятим мисливцем із великою колекцією рушниць.) — Їдь до Лондона.

Напевно, вона мала рацію. Я завжди відчував, що моя дружина як лікар з рідкісних тропічних хвороб, і я був хворий саме на одну з них. Мені дуже пощастило в житті, що зі мною була саме вона, допомагаючи витримати всі ці випробування.

Наступного дня я вилетів до Лондона з пересадкою в Денвері. Чекаючи на рейс з Денвера, зателефонував дружині, і вона включила камеру у "Фейс-таймі".

Стояв чудовий сонячний день. Діти притягли на доріжку, що веде до будинку, розбризкувач для поливу газонів і, сміючись, бігали одне за одним під струменями води.

За годину, вже вночі, я летів до Лондона. Уявляючи дітей, що граються біля будинку, я поринув у глибокий сон.

Десять о полудні наступного дня я пройшов митницю в "Гітроу" і відправив есемежку Олені про те, що дістався Лондона. В Аспені ледь розвиднілося, і її блискавичний дзвінок у відповідь мене здивував.

— Білле, вони чіплялися до наших дітей! — сказала вона майже істеричним голосом.

— Хто? Коли?

— Вчора в другій половині дня двоє чоловіків підійшли до нашого будинку. Діти грали на вулиці. Один спитав: "А твій тато вдома?"

— Що?

— Вероніка відповіла йому: "Ні". А він знову: "А де він?" Вона злякалася і втекла з рештою дітей у будинок. А він їм услід щось кричав. Далі інший почав дзвонити у двері. Ми забарикадувалися у підвалі. — Перевірши подих, вона продовжила: — Мені страшно залишатися тут.

За всі п'ятнадцять років, що ми разом, я ніколи не чув, щоб вона була така налякана. Я перевіряв розклад рейсів. Перший літак у Колорадо вилітав тільки наступного дня, і поки мене там немає, нам потрібна була допомога.

Стів був першим, кому я подзвонив. Він жив на невеликому ранчо в передгір'ї, на захід від міста. Почувши про те, що сталося, він узяв ініціативу до своїх рук: "Не хвилюйся, Білле, з твоєю сім'єю нічого не станеться. Я з двома приятелями негайно їду до тебе, і ми будемо пильнувати за будинком".

Другий дзвінок був Полу Монтелеоні до Нью-Йорка. Як прокурор він мало що міг

зробити сам, тому залучив спеціального агента Гаймана, а той своєю чергою зв'язався з начальником поліції Аспена. (Він зв'язався б і зі своїми колегами з національної безпеки, але їхній найближчий офіс — у місті Сентенніал, теж у штаті Колорадо — за чотири години їзди.)

Я регулярно переглядав поліцейські зведення у місцевій газеті "Аспен таймс". Найгучнішими злочинами у місті були рідкісні випадки водіння у нетверезому стані, дрібні крадіжки у магазинах та бійки у барах; в іншому у місцевому відділенні поліції завжди було спокійно. І, тому що шериф зовсім не хотів бачити своє місто в центрі великого міжнародного скандалу за участю російських бандитів, він негайно зателефонував.

— Мене поінформували про вашу ситуацію, пане Браудер, — сказав він із явно вираженим місцевим акцентом. — Я відвідаю вашу дружину протягом години та організую регулярне патрулювання навколо вашого будинку. — Він дав мені свій особистий номер і сказав, щоб я дзвонив йому будь-коли.

Я розповів все дружині; судячи з її голосу, вона ще не оговталася від того, що сталося.

— Кохана, я повертаюся, — сказав я. — Вилітаю завтра першим рейсом.

Я поїхав додому, щоб переодягнутися, скасувати всі зустрічі та забронювати квиток назад до Аспена.

Через кілька годин я знову зателефонував додому дізнатися, як справи, і, на мою радість, у голос дружини повернувся спокій і бадьорий дух: "Стів з другом охороняють нас і сидять на капоті своєї вантажівки з рушницями. Приїжджав шериф, і повз будинок кожні п'ятнадцять хвилин проїжджає поліцейська машина. Я думаю, у нас все буде гаразд. Тому закінчуй там, що планував".

Це було, як бальзам на душу. І я все ж таки залишився в Лондоні на кілька днів, хоч і неохоче. Що більше я думав про те, що сталося, то більше закипала в мені злість.

Кремль вистежив мою сім'ю, і в цьому я підозрював Джона Москоу. Ладно ще перекинутись на інший бік у судовому процесі та прогнутися перед російською владою, але залучати до цієї справи мою дружину та дітей — це було вже занадто.

18. Суддя Грієса

Літо — кінець 2014 року

Пізніше ми з'ясували, що люди, які переслідували мене, не були ані викрадачами, ані вбивцями. Вони були приставами, яких найняли російські відповідачі у справі "Превезона". Предмет, який вони кинули на лобове скло машини, виявився пакетом із судовим запитом §1782 на розкриття інформації. І насправді за всім цим стояв Джон Москоу.

Новий судовий запит був ще небезпечнішим від попереднього.

На додаток до вже затребуваного масиву даних, Джон Москоу з партнерами тепер хотіли отримати всю мою особисту інформацію за останні вісім років, копії моїх паспортів і віз за попередні двадцять років, все моє листування з Інтерполом та Євросоюзом та різноманітну особисту інформацію про моїх колег, Вадима та Івана. Якби ми передали цю інформацію в "Бейкер-Гостетлер", вона безперечно знайшла б свій шлях до наших ворогів у Кремлі. А там уже зуміли б нею скористатися і наробити нам прикрощів. Якщо врахувати шлейф мерців, який тягнувся за ними, все разом справді виглядало жахливо. Судячи з того, що вони вимагали, їхні дії були більш схожими на збір оперативних даних російською розвідкою, ніж на підготовку до судового процесу в США.

Незабаром ці побоювання підтвердились. Через кілька днів Державне інформаційне агентство Росії ТАРС опублікувало повідомлення: "Вільям Браудер викликаний на допит у Нью-Йорк". У статті цитувалися юристи "Превезона": "Якщо пан Браудер не з'явиться на допит, він може бути покараний аж до арешту". Московський адвокат сім'ї Кацевів — Наталія Весельницька, дама, про яку я ніколи не чув, — намагалася представити справу так, ніби відповідачем у цій справі був я, а не "Превезон". Настав час кликати на допомогу нашого "алігатора".

У середині серпня, викинувши з голови всю мішуру, пов'язану з муралом і блиском мармурової підлоги офісу "Гібсон, Данн і Кратчер", я зателефонував Ренді Мастро. Після підписання угоди про надання юридичної допомоги я одразу надіслав йому всі документи у справі, щоб він міг почати працювати.

У вересні я прилетів до нього у Нью-Йорк.

Цього разу я зустрічався з ним уже як зі своїм адвокатом. Я не міг не відчувати легкого занепокоєння. Це було схоже на похід до лікаря після того, як надійшли результати аналізів. Ренді та його колеги вивчили матеріали справи і тепер мали "поставити діагноз". Я боявся, що він скаже про відсутність у нас шансів і доведеться передати всю інформацію Джону Москоу та "Бейкер-Гостетлер".

Ми зустрілися за сніданком у готелі "Рідженсі" на Парк-авеню. Метрдотель, який добре знав Ренді, провів нас до його улюбленого столика через весь невеликий ресторанчик. Було напрочуд багатолюдно, хоча годинник засвідчував лише про 7:30 ранку.

Здавалося, Ренді знав тут усіх, принаймні він привітався практично з кожним, поки ми йшли до столика. Схоже, що в цьому ресторанчику регулярно призначали зустрічі люди зі світу фінансів, засобів масової інформації та юриспруденції.

Ми вмостилися. Мабуть, я виглядав нетерплячим, бо Ренді одразу сказав:

— Білле, спокійно. В нас все під контролем.

— Що ви маєте на увазі?

— Я маю на увазі, що ми збираємося подати протест щодо цього судового запиту. Вони скапустили з юрисдикцією, вони знехтували із врученням, не кажучи вже про те, що кількість інформації, що запитується, надмірна. Таких запитів ще не бачив. Це щось!

— Це радує.

— Але це тільки початок, Білле. Правду кажучи, я жодного разу не зустрічав такого кричущого конфлікту інтересів, як у цій справі. Треба усунути Джона Москоу.

— Але ж ми вже пробували. Зверталися до Комітету з розгляду скарг, — пожалівся я.

Ще на початку серпня ми отримали від них відповідь, а точніше кострубату відписку в один абзац, з якої стало ясно, що вони нічого не робитимуть.

— Забудьте про них. Ми клопотатимемо про його відведення в суді, — відкарбував він.

— І в чому різниця?

— Цього разу ми апелюватимемо наживо до судді, а не в листуванні з якимись клерками, які впівока переглядають папірці. Повірте, ми маємо сильну аргументацію.

Ренді подав клопотання про дискваліфікацію 29 вересня, і слухання було призначено на 14 жовтня.

У відповідь Джон Москоу та "Бейкер-Гостетлер" відправили до суду своє пояснення. Там вони втретє повторили все те, що вже писали, почавши з гучної заяви: "Браудер ніколи не був клієнтом "Бейкер-Гостетлер" (напрочуд відкрито підкреслили цю "нову" думку!). Їхня логіка була в тому, що оскільки компанія Hermitage — а не я особисто — оплачувала їхні рахунки, то адвокатська таємниця на мене не поширюється.

Потім вони намагалися пояснити, що ані в компанії Hermitage, ані в мене немає жодної фінансової зацікавленості у справі "США проти "Превезона"", і неважливо, хто виграє справу, ми все одно не отримаємо ні цента з конфіскованих грошей. Тому, писали вони, їхній клієнт не "протилежна сторона" щодо нас, а якщо так, то немає жодного конфлікту інтересів. Усе це була казуїстика, замішана на абсурді. З 2009 року моєю місією стало притягнення до відповідальності катів Сергія та всіх, хто отримав вигоду зі злочину, який він викрив. Вони знали це, і всі це знали. Що насправді намагалися зробити Джон Москоу та "Бейкер-Гостетлер" — то це підмінити поняття "протилежна сторона процесу". І це було не лише підло, а й надзвичайно цинічно.

Закінчувався їхній документ заявою, якою міг би пишатися сам Кафка: "Браудер прагне завдати шкоди діловій репутації Джона Москоу, який понад 30 років чесно служив штату Нью-Йорк як один із найпомітніших адвокатів у боротьбі з легалізацією доходів від злочинної діяльності". Вони намагалися переконати суддю, що жертвою тут був не Сергій і не я, а Джон Москоу, який тепер захищає підозрюваних у відмиванні грошей. Я ледве стримував себе. Для судді рішення щодо їхньої дискваліфікації не повинно бути складним. Я чекав на день судового засідання з нетерпінням. Незабаром ми дізналися, хто саме буде суддею на нашому засіданні, і це подвоїло мою енергію: головувати мав шановний Томас Грієса. Цей суддя мав репутацію жорсткої людини, яка приймала неоднозначні рішення щодо дуже спірних питань. До нашої справи він змусив цілу країну — Аргентину — оголосити дефолт із прострочених виплат відсотків та сум основного боргу в суперечці Аргентини з нью-йоркським гедж-фондом "Еліотт

Менеджмент". (Після чого суддю Грієса люто зненавиділи в Аргентині. Його опудала спалювали на вулицях Буенос-Айреса.)

Була ще одна причина для оптимізму. Декількома роками раніше колега Ренді, Річард Марк, був одним з улюблених клерків судді Грієса. Ідея полягала в тому, щоб Ренді подав клопотання, а Річард виступав у самому суді, аргументуючи нашу позицію. Зазвичай це неважливо, але судді тяж люди, і поговорити з колишнім колегою, якому ти довіряв, завжди приємніше, ніж з незнайомцем. 14 жовтня приблизно о десятій ранку Ренді та Річард вирушили на судове засідання до зали 26Б у будівлі "Деніел Патрік Мойніхан" на Фолі-сквер, прямо за рогом від Федеральної прокуратури Південного округу. Ренді добре знав цей суд і вів у ньому сотні справ. Зала, інкрустована цінними породами дерева, зі зручними м'якими стільцями, місцями для присяжних, трибуною для свідків і великою галереєю для публіки, яка вміщала до ста людей, справляла враження своїм колоритом та величчю. Над місцем судді висіла емблема Міністерства юстиції США.

Коли Ренді та Річард прибули, біля входу до зали вже був натовп. "Превезон" представляли шість адвокатів із трьох різних юридичних контор, включаючи Джона Москоу та Марка Цимрота, адвоката з вашингтонського офісу "Бейкер-Гостетлер", того, що відповідав нам відмовою на вимоги про відведення. Цимрот, чоловік із рідким світлим волоссям і густими сивими вусами, був провідним адвокатом у справі. Цю команду супроводжувала свита молодших юристів та їхніх помічників. У галереї сиділи різні гультяї та роззяви. Схоже, це слухання було важливим для "Превезона".

Томас Грієса вийшов до зали зі своєї кімнати, зайняв місце судді та ударом молотка об 11:15 ранку відкрив судові засідання.

Грієса призначив суддею ще президент Ніксон. Хоча йому було 83, виглядав він зовсім старим. Можливо, через те що страждав на якесь викривлення хребта та сильно горбився. Через цю недугу він майже не міг дивитися прямо і постійно блукав поглядом по своєму столу. Будь-який рух давався йому з великими труднощами.

Ренді почав першим, а потім передав слово Річарду. Той продовжив, але в цей момент суддя Грієса попросив його говорити в мікрофон — мабуть, він ще й погано чув.

Річард підійшов ближче, але за кілька секунд суддя знову перебив його. Він спитав, чому і навіщо ми подаємо це клопотання. Стало зрозуміло, що він не прочитав жодної із сотень сторінок документів жодної зі сторін.

Хороший адвокат завжди готовий до таких поворотів, і Річард почав повільно і спокійно розповідати судді Грієса всю нашу історію. У Річарда виходило добре, але тут суддя почав ставити запитання.

За годину з'ясувалося, що суддя Грієса переплутав мету сьогоднішнього засідання. Він не міг зрозуміти, хто я такий і як пов'язаний із Джоном Москоу. Він не міг зрозуміти, як у "Превезона" виявилася частина вкрадених грошей. Якоїсь миті він навіть не зміг згадати, що спочатку шахрайство відбулося в Росії.

Річард, користуючись усім своїм терпінням та знанням про суддю, спробував розвіяти його туман, але нічого не вийшло.

Цимроту було не легше. Він переконував суддю, що оскільки я регулярно виступаю і розповідаю про Сергія, розміщую відеоролики на ютубі та роблю презентації, розповідаючи про аферу з 230 мільйонами доларів, то я давно втратив право на адвокатську таємницю.

Суддя не міг второпати про що мова.

— Ще раз, хто виступає із розповідями? — спитав він.

— Він привселюдно виступає з розповідями, — пояснював Цимрот.

— Хто?

— Пан Браудер.

— Хто розміщував щось там в інтернеті?

— Пан Браудер та компанія Hermitage. Вони мають вебсайт, Ваша честь, і вони постійно виступають з такими розповідями, щомісяця.

— Хто розповідає кому?

Навіть Цимрот уже виходив із себе.

— Пан Браудер виступає з розповідями, — говорив він у мікрофон, розтягуючи слова, — про пана Магнітського, аферу з 230 мільйонами доларів і чому Росія є кримінальним підприємством.

І хоча суддя зовсім заплутався, але з якихось особистих мотивів він співчував Джону Москоу, і коли адвокати закінчили дебати, суддя Грієса оголосив: "Усунення від справи [Джона Москоу] для того, щоб він не міг виконувати зовсім іншу роботу[?], я не можу зрозуміти, навіщо це компанії Hermitage. Щиро кажучи, це якимось низько".

Судді не можуть вершити правосуддя, керуючись "низькими" чи "високими" мотивами вчинків. Вони мають керуватися законом.

Ми явно програвали. В останній момент Ренді попросив суддю Грієса про коротку нараду в його кабінеті. Суддя погодився, і Ренді, Річард, Джон Москоу та Марк Цимрот пройшли у його покої.

Річард представив судді стенограму моєї розмови з Джоном Москоу в день арешту Сергія — де Джон Москоу говорив про те, як відстежити 230 мільйонів доларів, що залишили "сліди на снігу", та стенограми інших розмов, що охороняються адвокатською таємницею. Ці матеріали заперечували твердження Джона Москоу про те, що він ніколи не допомагав нам у пошуку 230 мільйонів доларів, а також твердження Цимрота про те, що я не ділився з ними конфіденційною інформацією.

Закрита нарада тривала понад годину, але й після цього суддя Грієса залишився з власною думкою, хоч і погодився призначити повторне слухання 23 жовтня.

Все, що відбувалося, доводило мене до сказу, але одночасно я відчував до судді почуття жалю. Мій батько приблизно такого ж віку, він один із видатних математиків світу, лауреат державної нагороди за визначний внесок у науку, нагороджений Національною науковою медаллю. На піку своєї кар'єри він розв'язував найскладніші нелінійні диференціальні рівняння у приватних похідних, але тепер, коли йому за вісімдесят, прості завдання, як-от оплата рахунків за комунальні послуги або включення сигналізації, стали для нього проблемою. Бачити, як час руйнував його,

було, мабуть, одним із найважчих переживань мого життя.

Судді Грієса слід давно залишити свою посаду. На жаль, ми зіткнулися з особливістю американської системи правосуддя: для федеральних суддів немає граничного віку перебування на посаді. Інакше кажучи, вони можуть вести справи, доки не помруть. Я впевнений, що в минулому цей суддя був левом на арені судових баталій, але тепер він став тінню колишнього себе і ми розплачувалися за це.

Ця думка не залишала мене протягом усього наступного тижня. Я дедалі більше хвилювався і поділився цими роздумами з Ренді напередодні другого слухання. Він, звичайно, не міг не помітити мого стану, але сам виглядав спокійно та впевнено.

— Білле, не хвилюйся. Я намагатимусь схилити його на наш бік.

І ось усі адвокати знову зібралися у судовій залі 26Б. Цього разу Ренді боровся за суддю, апелюючи більше до здорового глузду, ніж до юридичних тонкощів.

Але що більше Ренді переконував суддю, то більше зростало роздратування останнього. Здавалося, що Грієса сердився на себе, бо не міг зробити те, що раніше виходило так легко. Він не був здатним пов'язати одну з одною дві прості речі. Він не міг зрозуміти, яким чином попередня робота Джона Москоу на нас суперечить його поточній роботі на "Превезон".

Соромно було і те, що поки говорив Ренді, Джон Москоу театралью приглушено кидав у зал репліки на кшталт "Це неправда!" або "Ренді, як ти можеш так казати?". З такою непрофесійною поведінкою колеги по цеху Ренді зіткнувся вперше, а суддя Грієса не припиняв це, бо не дочував.

Ренді говорив майже півтори години, терпляче намагаючись пробитися крізь каламутний розум судді. Потім з промовою у відповідь виступив Цимрот. Розуміючи, що вони перемагають, він був стислим і вклався в десять хвилин.

Засідання добігало кінця, але в останню секунду Пол Монтелеоні попросив слова, зробивши останню відчайдушну спробу розвіяти збентеження судді. Він підійшов до мікрофона і наступні кілька хвилин пояснював йому, що Hermitage та "Превезон" — це дві протилежні сторони в одному злочині.

— Тобто ви стверджуєте, що "Превезон" співпрацював із Hermitage, щоб легалізувати злочинні гроші? — спитав суддя, остаточно заплутавшись.

— Анітрохи, — вигукнув Пол спересердя. — Hermitage не співпрацював із "Превезоном". Hermitage — це жертва злочину.

Я впевнений, що всі юристи у залі суду не могли повірити своїм вухам. Після сотень поданих сторінок документів, двох слухань та тривалої відокремленої наради в кімнаті суддя Грієса так і не усвідомив суті справи.

Він ухвалив рішення, навіть не взявши часу на його обґрунтування. Воно виголошувало, що суддя не бачить "жодних причин, через які Москоу не може представляти свого нового клієнта, "Превезон", у цій справі. Це нова справа — зовсім інша ситуація... Красно дякую".

От і все. Джон Москоу та "Бейкер-Гостетлер" залишилися у цій справі.

Наші вороги в Росії були в захваті. Наталія Весельницька, адвокат родини Кацивів,

негайно опублікувала у фейсбуці розлогий допис.

Її допис — суцільне перекручування і нісенітниця, що важко читається, але в одному вона була, на диво, чесна: вона перейменувала справу "США проти "Превезона"" на "Браудер проти Росії", тим самим повністю перекресливши всю аргументацію своїх юристів, "Бейкер-Гостетлер". Ми та "Превезон" справді були протилежними сторонами.

Назва її допису промовляла сама за себе: "1:0 НА КОРИСТЬ РОСІЇ".

19. Щоденне шоу

Кінець 2014 — початок 2015 року

Після нашої невдачі з усуненням Джона Москоу та "Бейкер-Гостетлер" у Ренді поменшало самовпевненості та лиску. Але він був переконаний, що зможе оскаржити судовий запит, отриманий нами в Аспені (і пізніше він зробив це на відмінно), і наполягав на тому, щоб я не з'являвся в Нью-Йорку, доки йде справа "Превезона". "Якщо запит вручать вам тут, то все зміниться докорінно", — попереджав він.

Легко сказати — не приїжджати до Нью-Йорка. Набагато легше ніж зробити. Я регулярно бував у цьому місті з питань бізнесу та особистих справ. Мої батьки жили недалеко від Нью-Йорка, у Принстоні, штат Нью-Джерсі.

Восени 2014 року, під час вечері на честь Дня подяки, мені зателефонувала Наталі, медсестра, яка жила в будинку батьків і доглядала їх.

— Білле, твоїй мамі зовсім погано — сказала вона. — Ми відвезли її до лікарні. Думаю, тобі треба приїхати.

Мамі було 85, і вона нездужала вже багато років. У 75 вона перенесла важкий інсульт, внаслідок чого стався частковий параліч, який прикував її до інвалідного крісла. У 83 в неї діагностували хворобу Альцгеймера, і з того часу все котилося як з гори. Підлітком вона втікла з Відня до Америки, сама перетнула Атлантичний океан, рятуючись від Гітлера і Голокосту. Але від хвороби Альцгеймера, що руйнує особистість, втекти не змогла.

Я жив за межами Америки з того часу, як їй виповнилося 60. Протягом багатьох років, поки батьки були здорові, ми знаходили способи бачитися або в Америці, або в Англії. Але все змінилося, коли здоров'я матері погіршилося. Почуття незгладимої провини з'їдало мене зсередини, якщо я довго не бачив її.

Це переживання відчувала і вона, перебуваючи далеко від мене за багато років тому.

Тоді, у середині 80-х, її мама, моя бабуся Ерна, зламала шийку стегна, що зробило її інвалідом. Вона більше не могла жити сама й опинилася в похмурому будинку для людей похилого віку в каліфорнійському місті Аламеда, за державною програмою медичної допомоги "Медікейд" (англ. Medicaid). Для неї це стало ударом та

приниженням. Було боляче дивитися на моїх батьків, які жили на професорську зарплату: в них не вистачало грошей, щоб покращити життя бабусі в будинку для людей похилого віку або забрати до себе в Нью-Джерсі.

На той час мені було двадцять чотири, і я навчався у бізнес-школі на Західному узбережжі, тому один з усієї родини міг часто відвідувати бабусю. Було важко бачити, як вона згасає у цьому холодному місці байдужості. Бабуся померла сама, в казенному будинку, далеко від тих, хто її любив, і, на жаль, я не зміг бути з нею в її останні години.

Після її смерті я поклявся, що якщо матиму можливість, то зроблю так, щоб цього ніколи не сталося з моїми батьками або з тими, хто мені дорогий. Через двадцять шість років, коли мої батьки постаріли, мені пощастило поселити їх у зручному для життя будинку під дбайливим наглядом помічників і медсестер.

Після розмови з Наталі я забронював квиток на найближчий рейс до Ньюарка. Попри те що Принстон знаходиться в Нью-Джерсі, а не в Нью-Йорку, їхати туди означало не послухатися Ренді. Річ у тому, що юрисдикція федерального суду не обмежується кордонами штатів, а тягнеться від будівлі суду на 100 миль (161 кілометр). Принстон знаходиться приблизно вдвічі ближче.

Але Джон Москоу з його судовим запитом не міг завадити мені побачити тяжкохвору маму.

У другій половині наступного дня я вже був у Ньюарку. Швидко пройшовши паспортний контроль та орендувавши машину, я поїхав негайно до Принстонського медичного центру, сучасної лікарні на околиці міста. Стан мами був набагато гіршим, ніж я очікував. Лікар, який спостерігав за нею, пояснив, що шансів у неї практично не залишилося, і, як передбачає в таких випадках регламент, попросив моєї згоди на відмову від проведення реанімаційних заходів.

Ще в ті дні, коли мама була при тямі, вона змусила мене присягнутися, що я не робитиму жодних титанічних зусиль для підтримки в ній життя в подібній ситуації. І тепер настав час стримати обіцянку.

Я попросив лікаря дозволити їй піти природною смертю.

Одна справа абстрактно говорити про такі речі за багато років до цієї біди, але зовсім інша — зробити це, коли настав час. Я почував себе жахливо. Подзвонив братові Тому, який живе на Гаваях, і попросив приїхати. Наступного дня ми були разом і не відходили від мами, у тяжкому очікуванні, молитвах та надіях. На жаль, тато був дуже хворий і не міг покинути будинок, щоб бути з нами.

Але дивовижним чином на п'ятий день стан мами покращився! Артеріальний тиск стабілізувався, дихання стало легшим. Медперсонал відключив її від допоміжних апаратів, що підтримували в ній життя, і ще через три дні вона стала досить стабільною, її виписали та відправили додому, але, щоправда, на машині швидкої допомоги.

Схоже, її час ще не настав.

Том провів у батьківській хаті ще одну ніч і вранці поїхав. Я залишився і довго сидів

з мамою, тримаючи її за руку, спостерігаючи, як білки грають із жолудями на задньому дворі. Я розповідав їй про нас, хоч вона не пам'ятала, хто я; про її онуків; про те, до якого університету збирався вступати Девід; і навіть про закон Магнітського.

Перед від'їздом я відвів Наталі вбік та попередив: "У мене проблеми з росіянами. Якщо відбуватимуться дивні речі, будь ласка, одразу ж телефонуйте". Наталі сама родом із Грузії: знаючи історію своєї країни, вона чудово розуміла, на що здатна російська влада. Вона пообіцяла бути напоготові.

Все обійшлося, і я повернувся до Лондона. Мама відчувала себе досить добре, щоб її залишити, але рік, що настав, знову примусив мене вибирати. На початку лютого виходила моя перша книга "Червоний циркуляр", і мені потрібно було представляти її читачам у Нью-Йорку. І вже цю поїздку Джон Москоу стовідсотково не залишив би поза увагою.

Почувши про майбутнє книжкове турне, Ренді категорично заборонив мені з'являтися навіть на околицях міста. Звичайно, я б прислухався до його поради, якби йшлося тільки про судовий запит, але на карту було поставлено набагато більше. Кремль витрачав колосальні ресурси на створення спотвореного іміджу Сергія, тому було дуже важливо розповісти правду про те, що сталося в реальності, і щоб про це дізналося якнайбільше людей. Спілкуватися із законодавцями та прокурорами можна до посиніння, але жодне спілкування не замінить людям книжку та ще й бестселер.

Присцілла Пейнтон, моя редакторка у видавництві "Саймон енд Шустер", вважала, що у нас хороші шанси. Але книжки не продаються власними силами, особливо коли автор новачок, і єдиний спосіб зробити з книги бестселер — це роздавати інтерв'ю направо та наліво і брати участь у всіх телешоу, на які вас запрошують.

Я повинен був поїхати до Нью-Йорка.

Напередодні Різдва, коли ми з дружиною таємно пакували подарунки для наших дітей, зателефонувала Наталі.

Цього разу її важко було впізнати.

— Я телефоную, бо ви сказали мені повідомляти, якщо я щось підмічу.

— Що трапилося?

— Сьогодні ввечері, поки я була на кухні та готувала вечерю, двоє чоловіків ходили навколо будинку серед кучугур, намагаючись зазирнути у вікна.

Будинок був у глухому куті, практично в лісі, тому сторонні туди не заходили.

— Ви їх добре розгледіли?

— Ні. Було надто темно. Але я перевірила всі двері, і ще поставила територію двору на сигналізацію. Що робити, якщо вони повернуться?

— Зателефонуйте на 911, до поліції, а потім мені.

Це мене напружувало. Я не був впевненим, що загадкових незнайомців підіслав Джон Москоу, але якщо він, то це вже за межею добра та зла. До того ж якщо він такий зациклений на мені, та ще й не має нестатку у фінансах, то, знаходячись на очах у всіх у книжковому турі в Нью-Йорку, я буду для нього легкою здобиччю.

Завдання нелегке — знайти спосіб здійснити мій книжковий тур без ускладнень.

У цьому я дуже розраховував на свою помічницю у кампанії "Справедливість для Сергія Магнітського" — Софі де Сельєр. Софі була випускницею Единбурзького університету, плюс зараз вона закінчувала юридичний на вечірньому навчанні. Незважаючи на молодий вік — двадцять дев'ять років, — її відрізняло чудове знання життя та велика увага до деталей.

Вона продумала мій графік до найдрібніших подробиць і домовилася з продюсерами та журналістами в Нью-Йорку про використання різних запасних входів та виходів, щоб уникнути можливих засідок. У більшості із них наше прохання знайшло відгук, а ті, кого воно здивувало, мабуть, просто не прочитали мою книгу.

Поки Софі доопрацьовувала графік мого перебування у Нью-Йорку, Наталі зателефонувала знову. Вона була дуже схвильована:

— Білле, вам треба приїхати. Мені здається, що ця година настала.

Вона пояснила, що мама повністю перестала їсти та пити і якщо це продовжиться, то у неї в запасі лише кілька днів.

Я кинув усе і помчав до Нью-Джерсі. На жаль, мій брат не зміг приїхати, а дружині довелося залишитись у Лондоні з дітьми. Тому ми троє: мій тато, я та Наталі — по черзі чергували біля маминого ліжка.

На цей раз мама була вдома, а не в лікарні. Зазвичай у моїх батьків був сімейний лікар, який виїжджав додому. Він прийшов у день мого приїзду, і, спілкуючись з ним, я запитав, як нам змусити маму їсти та пити.

— Ніяк. Вона вирішила, що її час настав, — ось так просто відповів він. Лікар, як і я, знав, що вона не хотіла штучно продовжувати своє життя. Він пояснив, що її організм повільно згасатиме без болю та дискомфорту.

Наступні кілька днів я був поруч із мамою, розмовляв із нею і нагадував їй, що вона не сама. По відеозв'язку через "Фейс-тайм" поєднував її з братом, моєю дружиною та дітьми.

Час від часу я робив перерву і тинявся по дому, щоб відволіктися, використовуючи сходи для фізичних вправ. Батько зібрав величезну бібліотеку: майже 35 тисяч томів було акуратно розставлено на полицях у підвалі будинку. Книги різні — від Арістотеля до св. Фоми Аквінського та Гоголя, з різних предметів — від геофізики до історії мистецтв та топології. Книги англійською, французькою та російською були систематизовані, як в університетській бібліотеці. Він прочитав їх усі. Коли ми приїжджали до батьків, діти зазвичай грали у хованки серед цих стелажів і пропадали там годинами. Блукаючи по підвалу, я дивувався, як зачаровувало тата колекціонування книг і як мама ненавиділа цю його одержимість.

У ці останні дні я зміг зосередитися на мамі, але кожного разу, коли проходив повз вікно у двір, згадував про Джона Москоу та його запит, і тоді злість переповнювала мене — злість на себе за те, як я міг думати про нього в такий момент.

Останні чотири дні дихання мами ставало дедалі повільнішим. Увечері четвертого дня прийшли дві медсестри, пообіцявши зробити укол морфію, якщо зрозуміють, що вона страждає. Однак, оглянувши її, вони запевнили мене, що цього не треба робити.

Із заходом сонця йшла і вона. Я тримав її за руку і казав, що люблю. Останній подих, і її не стало.

Є такий вислів, "спочивай з миром". І це справді так: я бачив, що вона йшла із миром, без боротьби, залишивши позаду біль та страждання.

Пізніше, після того як її тіло відвезли до похоронного бюро, я поїхав до озера Карнегі, що неподалік. Там був невеликий з'їзд до води, де я любив зупинятися дорогою від будинку батьків до лікарні, щоб побути одному в тиші та поміркувати. Дивлячись на нерухому масу води, я раптом подумав, що смерть мами у своєму будинку була менш важким випробуванням у порівнянні з тим, що я бачив, коли відвідував її, ледь живу, в лікарні, з усіма цими підключеними трубками та апаратами. Так, втрата мами принесла із собою спустошення, але те, що я був поруч з нею в останні хвилини, полегшило її відхід.

Смерть мами стала другою тяжкою втратою у моєму житті після смерті Сергія Магнітського. Природна, мирна смерть моєї мами, вдома серед людей, яких вона любила, робила вбивство Сергія ще зловіснішим. У нього відібрали не лише десятиліття життя, а й останні хвилини, протягом яких з ним не було нікого, хто любив його. Він був у холодній камері, де його забивали кати. Дорогою додому до Лондона я зрозумів, що маю направити в праведне русло всю свою скорботу, викликану втратою мами, і все обурення, пов'язане із загибеллю Сергія: через два тижні я повернуся до Нью-Йорка і представлятиму читачам свою книгу "Червоний циркуляр".

* * *

2 лютого 2015 року я знову опинився на Мангеттені. Моє перше інтерв'ю було призначено о 6:45 ранку на телеканалі "Фокс" у шоу "Фокс та друзі". Софі попросила продюсерів не оголошувати заздалегідь про моє інтерв'ю, щоб Джон Москоу та його команда нічого не знали про нього, доки я не вийду в ефір.

До будівлі "Фокс" ми мали потрапити через розвантажувальний док з боку 48-ї Західної вулиці, приблизно за 140 метрів від головного входу на 6-й авеню. Наша машина зупинилася поряд з фурую, що очікувала на розвантаження.

Поруч із нею, покурюючи, стояли вантажники. Один із них крикнув:

— Хлопці, ви помилилися! Вам потрібний вхід з іншого боку.

— Ні, ні, — відповіла Софі. — Все правильно. Ми на місці.

Вантажник збирався сказати ще щось, але в цей момент двері дока відчинилися і з'явилися два міцні охоронці. "Пане Браудер?" — поцікавився один із них. Я кивнув головою. "Ідіть за нами". І ми пішли. Нас провели лабіринтом коридорів прямо у фое для гостей шоу на першому поверсі.

Скориставшись рекламною паузою, продюсер підсадив мене до трьох ведучих шоу на диван, що стояв у центрі знімального майданчика. Росія останнім часом не сходила зі стрічки новин: вона вторглася в Україну, збила пасажирський літак, шахраювала на Олімпійських іграх — і ведучі були єдині в тому, що Путін шкідливо впливає на весь світ. Я розповів їм історію Сергія, як робив до цього багато разів, але тепер підкріпив її

своєю книгою, яка лежала на журнальному столику перед ними. Інтерв'ю було коротким і зайняло менше ніж п'ять хвилин, але пройшло дуже вдало.

Тим самим шляхом без жодних проблем ми з Софі залишили шоу. Поки ми їхали на інший кінець міста, я уявляв, як Джон Москоу дивиться моє ранкове інтерв'ю і судомно телефонує всім, намагаючись з'ясувати, куди я поїхав далі.

Наступне інтерв'ю було призначено в інтернет-виданні "Слейт". Це був не прямий ефір, а запис подкасту, тому Джон Москоу не міг знати, де я перебуваю, але ми все одно скористалися чорним входом.

Після цього я дав ще два інтерв'ю для "Волл-стріт джорнел" та "Бізнес-інсайдер", а повернувшись до готелю — ще кілька інтерв'ю для радіо, але вже зі свого номера. Після закінчення запису я замовив пізній обід і почав готуватися до найважливішого інтерв'ю мого турне — телевізійної передачі "Щоденне шоу".

Живучи в Лондоні протягом останніх двадцяти шести років, я мало що знав про "Щоденне шоу", сатиричну програму новин, яку тоді вів Джон Стюарт, дотепний комік і великий гострослов. Я переживав, що це все ж таки комедійне шоу, але Джуліанна Гловер, моя знайома і лобістка у Вашингтоні, допомога якої в ухваленні закону Магнітського була неоціненна, запевнила мене, що це шоу гарантує "Червоному циркуляру" статус бестселера.

Вона була така натхненна, що приїхала поїздом з Вашингтона, аби підтримати нас із Софі.

Все було добре, але проблема існувала в тому, що "Щоденне шоу" було не лише найпрестижнішим пунктом нашого турне, а й ризикованим. Політика шоу — оголошувати імена своїх гостей заздалегідь, усіх без винятку, включно, зрозуміло, зі мною. Джон Москоу вже, напевно, знав, що я буду там.

Тому ми вдалися до додаткових запобіжних заходів. Ми прибули до бокового входу будинку на Західній 51-й вулиці за годину до початку шоу. Перш ніж вийти з машини, ми огледіли вулицю в обох напрямках і, не помітивши нічого підозрілого в радіусі двадцяти метрів, Софі зателефонувала продюсеру. За хвилину двері відчинилися, і, вискочивши з машини з охороною, ми пройшли всередину.

Ми зручно влаштувалися у фое і почали чекати. За кілька хвилин до початку до нас вбіг Джон Стюарт і після короткого привітання пояснив, як проходитиме шоу.

У мене було лише одне запитання: "Мені треба буде жартувати?" Я не звик жартувати за командою, не кажучи про те, що жарти на таку серйозну тему просто недоречні.

— Ні-ні. Просто будь собою і відповідай як на будь-якому іншому шоу, — сказав він. — Жартувати це моя робота. — Він усміхнувся і, розвернувшись на п'ятах, помчав.

Через деякий час зі студії долинув приглушений вибух сміху. Шоу розпочалося. Я запанікував, та так сильно, як ніколи раніше. Але тут увійшов продюсер і сказав, що зараз наш вихід; і за кілька хвилин я був на сцені.

Студія була велика, повністю чорна, і світло рамп та софітів відсікало мене від глядачів. Але вони були там і аплодували. Джон Стюарт підвівся, щоб привітати мене.

Як я й очікував, це інтерв'ю не було схоже на жодне з тих, у яких я раніше брав участь. Джон Стюарт розважав публіку жартами, але тільки не про мене чи Сергія, а лише про Путіна та його камарилью.

Вже ближче до кінця, коли ми обговорювали банки та відмивання брудних грошей, він перервав мене: "Але якщо банки знають, що це брудні гроші, чи не слід нам просто включити банки до списку [Магнітського]?"

Це викликало шквал овацій. Ніхто не любить банкірів.

За кілька хвилин сталося те, про що мріє кожен автор. Джон Стюарт поклав книгу на край столу і сказав:

— Приголомшлива історія. "Червоний циркуляр". Книжка вже на полицях крамниць. Білл Браудер.

Заграла музика, і після рукостискань я не встиг схаменутися, як знову опинився у фое.

Софі сяяла. Джуліанна міцно обняла мене і розкотисто сказала: "Це було р-р-разюче, Білле".

За всією цією ейфорією я зовсім забув про Джона Москоу та його приставів, але перш ніж залишити студію через ті ж бічні двері, один зі співробітників служби безпеки "Щоденного шоу" зробив крок уперед і сказав: "Пане Браудер, дайте-но мені перевірити, чи немає когось на горизонті". Він вийшов надвір. Сонце вже зайшло, і падав сніг. За кілька секунд він повернувся, показавши нам знаком, що все гаразд.

Але коли ми переходили тротуар до машини, з тіні раптово з'явилося двоє кулястих бугаїв і швидко покотилися в наш бік. Першою помітила їх Джуліанна, схопивши мене за руку, вона закричала: "Біллі, в машину!"

Хтось із них відштовхнув її, якраз у той момент, коли я влітав на заднє сидіння. Але один з бугаїв вже встиг протиснути руку в невеликий простір прочинених дверей, і я, як не намагався, не міг її зачинити.

Розуміючи, що програю в цьому перетягуванні дверей, я ковзнув по задньому сидінню і, відчинивши протилежні двері, вискочив на припорошену снігом слизьку бруківку. Швидким кроком, що переходить у біг, я переміщався у заторі в бік Вестсайдського шосе. Я шукав таксі, але будь-який житель Нью-Йорка знає, що це марно. Я продовжував рухатися і, двічі обійшовши квартал 50-ї вулиці, нарешті спіймав машину на 11-й авеню. Переслідувач, схоже, відстав, принаймні його не бачив.

Заскочивши в таксі, я крикнув:

— У Мідтаун!

Водій, напівобернувшись до мене:

— Ми в Мідтауні, містере.

— Тоді в "Шератон". — Це перше, що спало мені на думку, хоча я в ньому не зупинявся.

— Добре.

Поки таксі повзло Театральним кварталом, я оглядався через заднє скло,

намагаючись зрозуміти, чи не переслідує нас хто. Начебто ні, але машин було так багато, що я не міг сказати напевно.

За п'ятнадцять хвилин ми під'їхали до готелю "Шератон". Я шугнув у бар, де попросив чогось міцніше.

Почекавши пів години та переконавшись, що за мною не стежать, я вийшов надвір і взяв таксі до свого готелю. Там теж було спокійно — жодних підозрілих персон.

Вже з номера я зателефонував Ренді. Він не здивувався: "Я ж казав вам не приїжджати до Нью-Йорка".

— Це вважається, що вручили? Мені здається, той чоловік щось кинув у машину, але точно нічого в руки не передавав.

— Важко сказати. Але виглядає недобре.

Наступного ранку з'ясувалося, що судовий запит Джона Москоу було доставлено до офісу Ренді зі зміненним статусом на "вручено". Звичайно, ми оскаржимо його, але робити це доведеться знову перед суддею Грієса.

Все ж той ранок приніс і деяку втіху. Книга "Червоний циркуляр" увійшла до двадцятки бестселерів "Амазону". Принаймні я досяг своєї головної мети: скоро набагато більше людей дізнаються правду про те, що трапилося із Сергієм Магнітським.

Але це сталося ціною моєї особистої безпеки та безпеки моїх колег. Цю ціну нам доведеться заплатити, чого я тоді ще не усвідомлював.

20. Борис Нємцов

Зима 2015 року

Єдиним позитивним моментом пригоди після "Щоденного шоу" стало те, що залишок часу в Нью-Йорку нам із Софі більше не потрібно було думати про посланців Москоу, пробиратися через бічні двері чи розвантажувальні доки, і ми змогли повністю зосередитися на просуванні книги.

Протягом наступних кількох тижнів "Червоний циркуляр" потрапив до списку бестселерів американського "Нью-Йорк таймс" та англійського "Сандей таймс". Люди купували мою книгу не для того, щоб поставити на полицю та забути. Вони справді читали її, і їм подобалося.

Після книжкового турне Америкою та Англією я вирушив до Європи. Переконати англо-американську аудиторію в тому, що Путін — погана людина, легко, але Європа — зовсім інша справа. Попри всі наші зусилля, жодна з країн Євросоюзу так і не ухвалила закону Магнітського. І хоча правоохоронні органи порушили низку кримінальних справ щодо незаконної легалізації грошей, зокрема гучну справу у Франції, розслідування велися дуже неквапливо, а деякі взагалі застопорилися. Я сподівався, що книга "Червоний циркуляр", яка виходила у дванадцяти європейських країнах, все змінить.

На відміну від Америки, у Європі основною проблемою були невеликі політичні фракції відверто проросійської спрямованості, які розмивали вщент гострі дискусії у парламентах.

У Франції Марін Ле Пен — лідерка ультраправого руху "Національний фронт" — відкрито брала мільйони євро у пов'язаного з Кремлем банку на фінансування своєї партії, і, як виявилось, в обмін підтримувала більшу частину антизахідної риторики Путіна.

У Німеччині Герхард Шредер, колишній канцлер, майже відразу після звільнення з посади отримав хлібну посаду в дочірній компанії "Газпрому". І дарма, що він довгий час був соціал-демократом, який виступав за свободу та соціальну справедливість, Шредер став одним із найзатятіших прихильників Путіна в Європі.

В Угорщині прем'єр-міністр та автократ Віктор Орбан регулярно каламутив воду в Євросоюзі за Путіна, не приховуючи до нього своїх симпатій.

Але в ЄС таки була країна, яка на той момент ясно усвідомлювала, що таке путінська Росія: Нідерланди.

Влітку 2014 року літак малайзійських авіаліній MH17 рейсу Амстердам — Куала-Лумпур було збито над Східною Україною російською ракетою класу "земля-повітря". Усі 298 людей, які перебували на борту, загинули, серед них діти. 193 із них були голландцями. Кремль намагався зняти з себе провину, але дуже багато доказів доводило причетність Росії до цього злочину[\[10\]](#). Для Голландії, країни з населенням 17 мільйонів людей, цей теракт дорівнював 11 вересня в Америці. І провина за нього лежала на Путіні.

У зв'язку з цим інтерес ЗМІ до "Червоного циркуляру" в Нідерландах був вищим, ніж у будь-якій іншій європейській країні.

Вранці 26 лютого я прибув у Амстердам та одразу ж вирушив до офісу свого видавця — будівлі XVIII століття на каналі Прінсенграхт. Замість того щоб бігати Амстердамом від однієї медіаконпанії до іншої, як це було в Нью-Йорку, мій видавець влаштував мене в конференц-кімнаті, куди кожні 30 хвилин приходили журналісти з різних видань.

Так тривало два дні. Фіналом мого медіамарафону в Амстердамі було ток-шоу "Джинек", одне з найпопулярніших у Голландії нічних телешоу з мільйонною аудиторією. У Голландії "Джинек" має таку ж силу перетворення книг на бестселери, як "Щоденне шоу" в Америці.

Я приїхав у студію за пів години до початку. Фоє для гостей ток-шоу дуже відрізнялося від тих, де мені вдалося побувати. Воно більш перегукувалося із хіпстерським нічним клубом: гучна музика, бар, офіціанти, що розносять їжу та напої, затишні столики та дивани, натовп модно одягнених молодих людей.

Я поцікавився, чи тут так завжди, і почув: "Не зовсім. Це останнє шоу в сезоні. Тому афтепати вже розпочалася".

Підійшовши до бару, замовивши напій і озирнувшись, я з подивом виявив, що ліворуч стоїть Марк Рютте — прем'єр-міністр Нідерландів. Останні два дні я був такий

зайнятий, що не заглянув до списку запрошених. Очевидно, він був головною окрасою програми.

Ми трохи побалакали. Рютте не належав до моїх улюблених політиків. 2011 року, задовго до катастрофи МН17, парламент Нідерландів одностайно затвердив резолюцію, яка закликає уряд країни ухвалити закон Магнітського, але Марк Рютте його заблокував. Як і багато європейських лідерів, він не хотів засмучувати Путіна. Голландські компанії були одним із головних бенефіціарів будівництва багатомільярдного газопроводу "Північний потік-2", і Рютте не мав бажання зменшувати надходження грошей.

Однак того вечора, можливо, у зв'язку з подіями, Марк Рютте був радий стояти зі мною пліч-о-пліч, посміхаючись і позуючи фотографам з моєю книгою в руках.

Незабаром продюсер запросив нас та інших гостей до студії. Передача йшла у прямому ефірі, сцена знаходилась у центрі зали на круглявій платформі. Атмосфера на шоу панувала така ж невимущена та товариська, як у фое.

Ведуча шоу, Єва Джинек, блондинка тридцяти років, народилася в Талсі (Оклахома), виросла у Вашингтоні, а в 11 років переїхала з батьками до Нідерландів. Тут вона стала головним інтерв'юером будь-якого американця, який становить інтерес для медіа. Вона сиділа ліворуч від величезного напівкруглого дивана для гостей. Рютте був першим її гостем на дивані, а я зайняв місце у першому ряді глядачів. Оскільки передача йшла голландською мовою, мені надали навушники для синхронного перекладу.

Єва почала з прямого запитання до Рютте про скандал, пов'язаний із нецільовим використанням кількох сотень євро одним із членів його партії. Я був трохи приголомшений запитанням, оскільки, за моїми підрахунками, Путін вкрав у громадян своєї країни мільярди.

Чому кілька сотень євро взагалі заслуговують на згадку, не вкладалося в моїй голові, але Єва продовжувала розпинати Рютте. Мені стало нецікаво, і я почав перевіряти повідомлення на телефоні.

Передивляючись їх, я натрапив на повідомлення, від якого кров застигла в жилах. Воно було від Олени Серветтаз, російсько-французької журналістки та модераторки на Міжнародному французькому радіо у Парижі. "У Москві вбито Немцова!" — стояло в заголовку.

Я дивився на нього, і мій палець заляк над екраном. Цього не може бути. Прийшовши до тями, я поспішливо набрав "Немцов" у гуглі. Однакові заголовки всіх інформагентств підтверджували, що кілька хвилин тому Бориса Немцова було застрелено просто поруч із Кремлем.

Моє серце билось в шаленому темпі. З моменту зустрічі з Борисом у Гельсінкі він став для мене не лише надійним союзником, а й другом. Що більше я пізнавав його, то більше захоплювався. Як будь-який високопоставлений російський чиновник, він міг залізти в корито корупції та всездозволеності й забути про все інше. Але він відкинув це

жадібне і ненаситне плазування. Він вибрав важкий, але праведний шлях — шлях захисту росіян і боротьби зі зловживаннями влади.

Після ухвалення в Америці закону Магнітського його часто запитували: "Хіба це не антиросійський закон?" А він відповідав: "Ні. Це найкращий російській закон, прийнятий у США за всю історію відносин наших країн".

За цю затаїтість він зазнав ostracizmu від Кремля. Якось після поїздки до Вашингтона, де він представив американським сенаторам список наближених Путіна для санкцій Магнітського, в аеропорту "Шереметьєво" на нього напали нашісти — члени пропутінської молодіжної організації "НАШІ". Цей напад мене не здивував.

Але вбивство було немислиме.

Емоції били через край, я не міг знайти місця в телестудії. Хотілося втекти. Але в цей момент пролунали оплески. Частина програми із Рютте закінчилася. На екранах з'явилося коротке відео з розповіддю про Сергія та про мене, і я зайняв своє місце на дивані, хоч і був у напівнепритомному стані. Відео закінчилося. Єва Джинек моментально переключилася на ідеальну американську англійську і представила мене аудиторії.

Вона розповідала історію Сергія, а я, намагаючись виглядати залученим, відповідав на її запитання. Але новина про Бориса поглинула мене цілком. Я повинен був знайти спосіб обговорити те, що сталося.

— Ви сидите в студії, всі знають вас в обличчя, — сказала вона до ближче до фіналу. — Це ж небезпечно?

— Це дуже небезпечно. Мені загрожували розправою. Погрожували викраденням. І я повинен сказати, що всього кілька хвилин тому я отримав жахливу новину з Росії. Бориса Немцова, одного з лідерів опозиції, було щойно вбито на Красній площі.

— Що?! Щойно?

— Буквально кілька хвилин тому.

В аудиторії зависла могильна тиша. За секунду продюсери вивели фото Бориса на всі екрани довкола сцени.

— Як ви вважаєте, хто міг це зробити? — спитала Єва, вражена новиною.

— Я встиг прочитати лише заголовок, але не міг не сказати про це тут і зараз, у прямому ефірі.

Інтерв'ю закінчилося за кілька хвилин. Я все намагався піти, але відчував, що не можу. Я сів поруч із прем'єром, і наступні двадцять хвилин ми слухали щось зовсім неважливе про 3D-друк та якийсь голландський хіп-хоп-гурт.

Як тільки шоу закінчилося, я вийшов надвір і впіймав таксі в готель. Поки таксі блукало вулицями Амстердама, Олена Серветтаз надіслала ще одне повідомлення: "Говорила з Володимиром КМ. Він там, поруч із Борисом... абсолютно пригнічений". Вона мала на увазі Володимира Кара-Мурзу, 33-річного протеже Бориса, який, як і він, боровся з Путіним у Росії та активно виступав за ухвалення законів Магнітського по всьому світі.

Я подзвонив Володі. Крізь сльози він розповів, що знаходиться на мосту біля

Кремля, поряд зі швидкою, де лежить тіло Бориса. Я намагався дізнатися подробиці, але він ледве міг говорити.

Усю ніч я провів у розмовах телефоном та у ноутбучі і в результаті зміг зібрати докупи те, що сталося.

Того фатального вечора Борис був у студії радіо "Ехо Москви" і розповідав про майбутню антипутінську демонстрацію, яку він і організовував. Потім він зустрівся зі своєю дівчиною у ресторані торговельного центру "ГУМ". Повечерявши, вони разом пішли пішки через Красну площу до квартири Бориса на іншому березі Москви-ріки. Вже на Великому Москворецькому мосту на проїжджій частині з ними порівнялася габаритна снігоприбиральна машина. У цей момент убивця вистрибнув із тіні сходів, що ведуть на міст, і вистрілив у Бориса шість разів. Борис загинув миттєво. Його подруга залишилася неушкодженою.

Борис лежав на спині, ноги підгорнуті, сорочка задерта догори, живіт та груди оголені. У такому положенні його тіло пролежало довгий час, поки труп у чорному мішку не завантажили в машину швидкої допомоги. Дізнавшись про вбивство з новин, дружина Бориса Раїса та його дочка Жанна примчали на місце події. Одночасно приїхав Володя Кара-Мурза. Спочатку їх не пропускали за поліцейський кордон, але невдовзі дозволили пройти. Вони благали показати їм тіло, але дурні, коли і чують, однаково глухі.

Потім поліція відтіснила всіх людей, а прибиральна машина, що з'явилася, змила водою все, включно з доказами, не залишивши нічого криміналістам.

Вранці я повернувся до Лондона. Я був зовсім змученим, але все ж таки вирішив поїхати в офіс — там було ще більше незрозумілих новин. Кремль заявив, що напередодні увечері усі камери відеоспостереження навколо Великого Москворецького мосту було відключено на "профілактику". Це вже виходило за всі межі. Вбивство Бориса сталося за два кроки від Кремля, найохороннішого об'єкта всієї Росії. Єдина камера, що знімала міст, належала телеканалу "ТВ Центр" і знаходилася за кілометр від мосту, але снігоприбиральна машина перекрила їй огляд у той самий момент, коли в Бориса стріляли.

Усі дії влади після вбивства ясно давали зрозуміти, що вони й не збираються докопуватися до істини. Замість пошуку зачіпок, вони провели обстеження у квартирі та офісі Бориса, вилучивши документи, комп'ютери, телефони, жорсткі диски та все, що було пов'язане з його політичною діяльністю.

Їм було цікавіше дізнатися, хто допомагав йому у протистоянні Путіну, аніж встановити, хто вбив його.

Можливо, влада не хотіла правди, але громадяни її шукали. Через два дні після вбивства понад п'ятдесят тисяч людей вийшли на вулиці. Хода розтяглася на багато кілометрів уздовж Москви-ріки. Те, що до вбивства планувалося як антипутінський марш, переросло у масову демонстрацію скорботи та вимогу справедливості. До місця вбивства Бориса принесли тисячі букетів. І хоча влада швидко прибирала квіти, люди

поверталися і приносили їх знову і знову. Свіжі квіти лежать на цьому місці й сьогодні як символічний меморіал пам'яті Бориса Немцова.

Його вбивство викликало досі небачений протест, і Кремль не зміг просто від цього відсахнутися. Тому ухвалив рішення заарештувати п'ятьох чеченців (шостий загинув під час вибуху у момент його затримання). Один із них зізнався у вбивстві, але пізніше з'ясувалося, що зізнання вибили з нього тортурами. Інший взагалі виявився чинним співробітником МВС.

У результаті всіх п'ятьох засудили до тривалих строків ув'язнення. Метою цих вироків було призначити винних. Адже ніхто з високопосадовців не був допитаним, і, природно, Путін так і не був викритий у вбивстві Бориса[\[11\]](#).

Особисто я не мав сумніву, що за цим убивством стояв саме Путін. І я в цьому не один. Коли громадська думка вказала на Путіна як людину, яка мала серйозні мотиви для розправи з Немцовим, пресекретар Дмитро Песков заявив, що Борис "не становив жодної загрози... для чинного керівництва Росії" і "був трохи більш ніж середньостатистичний громадянин".

Це, звичайно, божевільна заява. Іншими словами, Кремль прямо говорив, що якби Борис становив загрозу, а загальновідомо, що він її й становив, то в його вбивстві не було б нічого поганого. Крім того, кому як не Путіну знати, що Борис був гранично далекий від визначення "трохи більш ніж середньостатистичний громадянин".

Бориса підтримували десятки, а то й сотні тисяч громадян. Якби Путін пустив популярність Бориса і повагу до нього у вільне плавання, їхнє число зросло б у неконтрольовану кількість.

Цілком можливо, що найбільше Путіна засмучувала позиція Бориса щодо закону Магнітського та робота над ним. З погляду Путіна, це було непростачною зрадою. Але, крім усього, вбивство Бориса надсилало чіткий сигнал таким, як Володимир Кара-Мурза та я. Роком раніше, виступаючи на "Сі-Ен-Ен", Борис сказав: "Я відома людина, і це моя безпека, бо якщо зі мною щось трапиться, буде скандал не тільки в Москві, а й у всьому світі".

Я багато разів казав собі те саме. І хоча смерть Бориса викликала величезний скандал, слова про безпеку тепер втратили будь-який сенс.

Убивство Бориса показало, що Путіну все одно.

21. Стріла в шиї

Весна 2015 року

Після вбивства Бориса судовий запит §1782, який мені втиснули після закінчення "Щоденного шоу", став ще небезпечнішим. Якби Кремль отримав конфіденційні

документи, що витребувала фірма "Бейкер-Гостетлер", у них в руках опинилася б докладна інструкція, як нашкодити моїм колегам, нашим джерелам у Росії та мені.

Шанс зупинити цей судовий запит був невеликий. Слухання щодо його вручення було призначено 9 березня 2015 року. І все ж те, що відбувалося, не вкладалося в моїй голові. Ми рік у рік удосконалювали нашу безпеку як цифрову, так і фізичну, охороняючи наші секрети від російських спецслужб. А тепер виходило, що вони можуть запросто заскочити до суду і, користуючись очевидною підтримкою американського окружного судді, змусити нас відкрити всі наші секрети.

Напередодні засідання я поставив це запитання Ренді:

— Як узагалі таке можливо? Яким чином наші заходи безпеки та відомості про мої пересування стосуються захисту "Превезона"?

— Ніякого, — відповів Ренді. — Але навіть якщо запит буде задоволено, ми переконаємо суд, щоб він не дозволив їм вимагати від нас надання таких даних.

— Ось тільки суддя Грієса цього не розуміє, — обурювався я. — Якщо він не бачить конфлікту інтересів у поведінці Джона Москоу, то не зрозуміє й того, що на нас чекає, якщо ми передамо їм всю інформацію.

— Навіть якщо він вирішить задовольнити запит, ми матимемо шанс звузити перелік запитуваних відомостей, — спокійно відповів Ренді. — Такі надзвичайно широкі запити ніколи просто так не видаються, і суддя Грієса не буде залучений до процесу його секвестування. Він доручить це так званому магістратському судді, який спеціалізується на таких справах.

9 березня у другій половині дня Ренді увійшов до зали суду. Протягом години він аргументував свою позицію і пояснював судді, чому запит треба відхилити, не раз підкреслюючи, що задоволення запиту піддасть мене ще більшій небезпеці, ніж та, що зараз.

І знову, що довше Ренді говорив про мене, то більше це дратувало суддю Грієса. Моє життя і смерть від рук Кремля були йому байдужі. Його хвилювало лише одне: справа "Превезона" тяглася в його суді вже півтора року, і саме я, на його думку, був у цьому винен.

Він так себе накрутив, що коли настав час приймати рішення, не тільки блискавично виніс його проти мене, а й замість того, щоб направити запит магістратському судді для опрацювання деталей, зробив це сам, задовольнивши всі вимоги "Бейкер-Гостетлер" разом.

Не буде жодного секвестування списку, як обіцяв Ренді. Кремль отримає все. Суддя Грієса був такий злий, що заборонив Ренді "подавати клопотання чи інші документи. Жодних більше папірців. З нас достатньо, і нам більше не потрібний пан Браудер".

Це рішення диктувало мені передати всю інформацію на серверах та комп'ютерах нашої компанії, всі мої старі ноутбуки та всі мобільні телефони, якими я коли-небудь користувався. І як тільки це станеться, Кремль дізнається про кожну людину, яку я зустрічав, про кожне місце, де я бував, про кожне листування, яке ми вели з джерелами в Росії, про всі правоохоронні відомства, в які ми зверталися по допомогу, і

багато чого іншого.

Не менше турбувало і те, що суддя також задовольнив вимогу "Бейкер-Гостетлер" про мій допит, призначивши його 15 квітня. Я повинен був не лише надати їм всю інформацію, але й розповісти їм.

Потрібно віддати їм належне. Багато років Кремль без успіху намагався затягти мене в жорна своєї системи "правосуддя", і ось тепер вони зробили це, але в американському суді, в якому самі були звинуваченими.

Стало очевидним, що звичайні адвокатські методи не спрацювали. Ми зіткнулися із суддею, який перестав сприймати юридичні аргументи, а також із безсовісним противником. Мені дуже подобався Ренді, і я знав, що він відмінний адвокат, але якщо й був якийсь вихід із цього цугцвангу, то лише за допомогою нестандартного підходу до справи. І такий підхід мені був необхідний, причому терміново.

Того вечора я зателефонував Майклу Кіму. Його рекомендували як одного з найбільш неординарних адвокатів у Нью-Йорку. Родом з Південної Кореї, він ще хлопчиськом переїхав із батьками до Америки. Пізніше служив офіцером у повітрянодесантних військах, потім вступив до Гарвардського університету, а далі — до Гарвардського університету права. Після закінчення університету він п'ять років пропрацював у Департаменті юстиції США Південного округу Нью-Йорка, де йому загрожували розправою частіше ніж будь-якому іншому прокуророві у кримінальних справах.

Найвідоміший епізод за участю Майкла стався з обвинуваченим, який перед судовим засіданням сховав клинкову бритву у своєму задньому проході — він хотів витягнути її та перерізати Майклу горло безпосередньо перед присяжними під час завершальних дебатів. Але це йому не вдалося. З того часу рентгенівський знімок торса цього обвинуваченого висить у рамці в кабінеті Майкла. Щоразу, коли йому доводиться журити своїх молодих помічників за те, що вони не віддаються роботі на всі сто, він вмикає підсвічування під цим рентгенівським знімком і, показуючи на клинок бритви в тілі цієї людини, каже: "Оце цілеспрямованість! Ось це і є самовіддача!"

Я пояснив йому нашу ситуацію, очікуючи почути шаблонні запевнення, що вже мільйон разів звучали від інших його колег, але Майкл замислено промовив: "Суддя Грієса — то справжня проблема".

Принаймні він був чесний.

— Я подумаю, але невпевнений, що зможу щось зробити.

Проте наступного дня Майкл передзвонив, і в його голосі чулося вже більше оптимізму:

— Білле, це буде нелегко, але є план.

— Який? — з осторогою спитав я.

— Ви повинні уявити, що вас поранили в шию стрілою, — сказав він. — У будь-якому разі нам доведеться її витягувати. Це неприємно. Якщо ми витягнемо її занадто різко, вона може зачепити артерію, і ви помрете. Тому витягувати її треба повільно та

обережно.

Потім він пояснив свою стратегію й ту пастку, в яку він хотів заманити "Бейкер-Гостетлер". Це був зовсім нетривіальний підхід, і мені він дуже сподобався.

З цього моменту Майкл Кім став моїм адвокатом у Нью-Йорку.

Через чотири дні Майкл надіслав судді Грієса короткий і ввічливий лист, представившись моїм новим адвокатом. Він повідомив судді, що ми повністю виконаємо всі вимоги запиту і прийдемо на допит 15 квітня. Наприкінці листа він пообіцяв, що ми намагатимемося вирішити всі суперечки з протилежною стороною, "не турбуючи суд". Це було медом для вух судді.

Можна було вважати це повною капітуляцією, але це не так. Майкл виявив пролом у броні наших опонентів. Все просто: вони просили надто багато. Намагаючись отримати від нас секретну інформацію, яку вони дійсно бажали мати, вони завуалювали свої справжні мрії величезною кількістю запитів на другорядну інформацію, яка їм насправді не була потрібна. Майкл зрозумів, що ми зможемо легко виконати більшу частину запитів, не наражаючись при цьому на жодний ризик.

Через десять днів ми передали "Бейкер-Гостетлер" 328 525 аркушів документів. Серед них були російські судові справи, дані Центрального банку РФ та російські банківські документи. Більшість цих документів Джон Москоу і "Бейкер-Гостетлер" вже бачили, а деякі з них були навіть у відкритому доступі.

Відтоді кожні кілька днів ми надсилали їм чергову порцію таких же несуттєвих документів, які вони вимагали.

Звичайно, юристи "Бейкер-Гостетлер" недурні, і швидко зрозуміли, що ми робимо. Але руки у них були зв'язані. Вони не могли піти до судді та сказати, що ми не співпрацюємо, тому що ми співпрацювали. Також вони не могли сказати, що ми ділимося з ними документами, які не були вказані у запиті, бо ми віддавали їм те, що вони просили. Ми просто віддавали документи в послідовності, яка влаштовувала нас, а не їх.

Фірма "Бейкер-Гостетлер", напевно, змогла б отримати все, що вимагала, якби вони відклали мій допит, про що Майкл просив їх. Але як тільки суддя задовольнив їхній запит, ці хлопці так поспішали допитати мене, що категорично відмовилися навіть чути про перенесення дати з 15 квітня.

До цього часу ми не віддали їм жодного значущого документа, який ставив під загрозу чийось безпеку.

Але все ж таки допит набагато небезпечніший, ніж запит. Мене приведуть до присяги, і я зобов'язаний відповідати на всі їхні запитання. Вони могли запитати про що завгодно: про мою родину, про всіх родичів Вадима чи Івана в Росії, про наші джерела.

Якщо я відмовлюся, то мене можуть притягнути до відповідальності за неповагу до суду — за законами США, це кримінальне діяння.

13 квітня я приїхав до Нью-Йорка, щоб підготуватися до допиту разом із Майклом. Наступного ранку я вперше прийшов до нього в контору на розі 3-ї авеню та Східної 49-

ї вулиці. Це був звичайний сучасний функціональний офіс, без претензій на щось більше. Ні блиску мармуру, ні муралів.

Ми пройшли до конференц-кімнати, яка імітувала кімнату для надання свідчень. Оскільки ми готувалися до битви, Майкл виступав у ролі юриста з "Бейкер-Гостетлер".

Ми почали.

Майкл дістав документ і поклав його на стіл.

— Вам це знайоме? — спитав він.

Я глянув на документ.

— Так. Це заява, яку я подав до прокуратури Нью-Йорка.

Майкл відразу перебив мене, похитавши головою.

— Неправильно. Вони можуть покласти перед вами будь-який стос паперів. Коли вам дають документ, ви повинні уважно прочитати сторінку за сторінкою, щоб переконатися, що це те, про що вони запитують.

— Але на це піде десять чи двадцять хвилин, — заперечив я.

— Чиї це двадцять хвилин?

— Не зрозумів?.. — здивувався я.

— Вони мають сім годин на допит. Якщо вони хочуть витратити двадцять хвилин на вивчення документа, це їхній вибір, і це їхні двадцять хвилин.

Він подобався мені дедалі більше.

Ми продовжили. Через деякий час Майкл перервав мене запитанням напрямки:

— Це правда, що ви вкрали 230 мільйонів доларів?

— Звичайно ж, ні! Це російський уряд, який...

Майкл підняв руку, перериваючи мене.

— Білле, ви повинні зрозуміти, що в цій кімнаті людей не буде, там тільки манекени. Вони можуть посміхатися, кричати чи шепотіти. Це не розмова, і ви тут не для того, щоб когось переконувати. Ви тут для того, щоб правдиво відповідати на запитання, і не більше.

— Отже, відповідь "ні", — сказав я.

— Правильно. Найголовніше: якщо вони запитують, а ви не знаєте відповіді, просто скажіть: "Я не знаю". Не намагайтеся їм допомагати. Неважливо, чи виглядатимете ви розумним або дурним, це не спричинить жодних юридичних наслідків. Якщо ви почнете розумувати чи сперечатися, це прямий шлях до неприємностей.

Я слухав його поради та підказки. До кінця дня я був готовий настільки, наскільки це було взагалі можливо.

Вранці я зустрівся з Майклом у його офісі, і звідти ми пішки вирушили на площу Рокфеллера, 30. Це недалеко, і саме там мав проходити допит. Ми піднялися ліфтом на 45 поверх, де нас зустріли та провели у великий конференц-зал зі столом у формі підкови. Ми прийшли першими. Майкл сказав, що я маю сидіти у верхній частині підкови, навпроти відеокамери, встановленої в кінці приміщення. Проводи перетинали стіл, а ліворуч від мене стояв відкритий ноутбук, за допомогою якого мали вести пряму трансляція невідомо куди.

Незабаром прийшов Пол Монтелеоні з ще одним прокурором Південного округу. Обидва сіли поряд із Майклом.

Команда юристів "Превезона" прийшла о 9-й ранку. Надуті, як індики, від власної важливості та впевненості у перемозі.

Поки партнери розсаджувалися на відведені їм місця на своєму боці столу, молодші юристи та помічники вносили коробки з документами, складаючи їх уздовж стіни, після чого вони пішли до суміжної кімнати, звідки дивилися допит на відео. Юристів було майже два десятки з двох різних контор. Я подумав, що тільки цей день коштуватиме "Превезону" кількох сотень тисяч доларів.

Дивно, але Джона Москоу серед них не було. Проводити допит було доручено його колезі Марку Цимроту.

Процес почався, і я був приведений до присяги. Але, перш ніж Цимрот зміг поставити своє перше запитання, Майкл поцікавився, чи дивиться відеотрансляцію хтось ще, крім адвокатів у сусідній кімнаті? Цимрот засовався, але визнав, що є ще "люди, які дивляться". Він назвав Дениса Кацева та його адвоката Наталію Весельницьку, які дивилися пряму трансляцію у Москві, а також юриста з нерухомості "Превезона" у Брукліні.

Майку це дуже не сподобалося: адже якщо цей допит транслювався у Москві, то дивитися міг будь-хто.

— Ви можете точно відповісти, хто саме дивиться трансляцію? — спитав він.

Цимрот відповів уїдливо:

— Звідси — не можу.

Я був упевнений, що деякі офіційні особи у Москві теж дивляться. Я жваво уявив собі групу співробітників ФСБ, які влаштувалися з попкорном у кабінеті на Луб'янці в передчутті видовища.

Майкл попросив занести своє заперечення до протоколу, але цього було замало, щоб зупинити трансляцію. Довелося продовжити.

Як і передбачав Майкл, Цимрот передав мені заяву, яку я подав до прокуратури Нью-Йорка.

— Ви впізнаєте цей документ?

Я взяв його в руки і повільно почав перегортати та перевіряти кожну сторінку. У кімнаті стояла могильна тиша, всі чекали. Це не зайняло двадцяти хвилин, але все одно було приємно усвідомлювати, що їхній час стікає в пісок.

Коли я нарешті підтвердив, що це справді та сама скарга, яку я подав, Цимрот почав із питань щодо додатків до неї.

— Що це за документ? — спитав він, показуючи виписку російського банку.

Оскільки я не знаю російської, я сказав:

— Я не знаю.

— Ви не знаєте?

— Ні.

— Ви передали її прокурору США?

— Так.

— Ви це пояснили прокурору США?

— Ні.

— Що ви сказали прокуророві США про цей документ?

— Нічого.

Мені подобалося відповідати однозначно.

— І ви уяви не маєте, хто створив цей документ?

— Ні.

Цимрот зрозумів, що так він далеко не просунеться, і зрештою сфокусувався на тому, яким чином ми змогли отримати документ, що підтверджує спільну подорож Дмитра Ключева з поліцейським Павлом Карповим на Кіпр.

— Звідки ви маєте дані про поїздки? — спитав він.

— Ми отримали їх з анонімного джерела у Москві, — відповів я.

— І хто ж ваше анонімне джерело?

Оскільки з усіма джерелами в Росії розмовляв Вадим, я не знав, ні хто вони, ні їхніх імен, ні як зв'язуватися з ними, ні де вони живуть або працюють.

— Я не знаю.

Такого питання я боявся найбільше, оскільки відповідь на нього могла коштувати людині життя. Але я справді не знав.

Цимрот був налаштований скептично:

— Ми не знаємо імені, ми не знаємо адреси, ми не знаємо, хто це, ми не знаємо, де [Вадим] взяв документи, і ми не знаємо, чи це справжні документи, так?

— Я не знаю.

Протягом дня я сказав "я не знаю" у різних варіаціях понад сотню разів і, напевно, виглядав цілковитим ідіотом, але, як сказав Майкл, я не збирався нікого вражати. Я просто постійно нагадував собі: у цій кімнаті немає людей, лише манекени.

Приблизно через дві години, сповнених подібною нудотою, Цимрот почав виснажуватися. Не допомогло й те, що його одночасно бомбардували повідомленнями в ноутбучі, що стояв перед ним.

Я був упевнений, що це його московські клієнти та їхні супервайзери висловлюють йому своє розчарування.

Приблизно о першій годині дня ми перервалися на ланч. Я йшов коридором до виходу, і на мій подив, назустріч мені плентався Джон Москоу. Виявилось, що він весь цей час був там і спостерігав за тим, що відбувається в переповненій кімнаті разом із молодими юристами та помічниками.

Весь цей цирк, мабуть, затіяв він і все йшло не так, як він планував.

Зобразивши на обличчі посмішку і простягнувши йому руку, я сказав: "Привіт, Джоне". Коли ми зіткнулися з ним на симпозіумі в Кембриджі у 2010 році, він був сама приязність, а тепер, похнюпивши голову, мовчки шаркав повз.

Ми з Майклом пішли до найближчого суші-бару. Я спеціально взяв легкий обід, щоб не розслаблятися і не втрачати пильності, але водночас зберегти сили ще на п'ять

годин цього юридичного катування.

Після повернення допит продовжився. До Цимрота повернулася впевненість, і він перейшов до іншої теми. Тепер він хотів з'ясувати, у яких країнах ми розслідуємо відмивання російських грошей, пов'язаних зі справою Магнітського.

Це запитання було дуже небезпечним. Я особисто брав участь у всіх наших контактах із правоохоронними відомствами і не міг відповісти: "Я не знаю", бо я знав. Чесна відповідь розкрила б кремлівським силовикам наші плани щодо російської "пральні" брудних грошей і допомогла б їм зірвати розслідування, що вели по всьому світу. Схоже, цим запитанням він досяг мети та поставив мене у скрутне становище.

Зовні я зберігав спокій, але всередині все тремтіло, і тільки я зібрався відкрити рота, як втрутився Пол Монтелеоні.

— Я прошу свідка не відповідати на це запитання, оскільки ця інформація не може бути публічною, — сказав він. Він посилався на закон про "таємницю слідства", що означало: будь-яка інформація, яка стосується попереднього кримінального розслідування, не підлягає розголошенню. Втручання Пола поставило хрест на всіх запитаннях на цю тему. Цимрот не зміг обійти його і рушив далі.

Надвечір його розчарування стало очевидним. Його помічники бігали сюди-туди, вишукуючи хоч щось, що допомогло б йому заманити мене в пастку. Його запитання ставали дедалі безглуздішими, але це не допомагало.

Ближче до кінця Цимрот запитав:

— Ви були у Білому домі 14 лютого 2014 року. Це ви пам'ятаєте?

— Ні, — твердим тоном відповів я. Я був у Білому домі лише один раз у житті, разом із татом 1999-го, коли президент Клінтон нагородив його Національною науковою медаллю.

Цимрот відразу ж пожвавішав. Він щось шепнув своєму помічникові. Той вибіг з кімнати та повернувся за кілька хвилин із коробкою, з якої дістав документ і передав його Цимроту. Той поклав його переді мною. Це був журнал обліку відвідувачів Білого дому. Він показав мені запис із моїм ім'ям, прізвищем та першою літерою по батькові й повторив:

— Чи була у вас зустріч у Білому домі 14 лютого 2014 року?

Цимрот подумав, що нарешті викрив мене на брехні.

— Ні, — відповів я спокійно. — Я був у старій адміністративній будівлі. — (Йдеться про будинок Ейзенгавера, урядову будівлю у комплексі Білого дому, але це не Білий дім.)

З того боку, де сиділи колеги Цимрота, почулося дружнє зітхання. Цимрот відреагував так:

— Схоже, мені треба бути дуже обережним, ставлячи свої запитання, чи не так?

— Саме так.

Запитання закінчувалися, і допит завершили за дванадцять хвилин до закінчення відведених на нього семи годин. Майкл чемно запропонував їм продовжити, але Цимрот вичерпався.

Вже в ліфті Майкл усміхнувся та сказав: "Відмінна робота, Білле".

Коли я добрався до свого номера в готелі, то почував себе зовсім виснаженим. Я замовив собі китайську їжу навинос. Насолоджуючись монгольською яловичиною з коробочки, я уявляв, як біснуються Кациви та Весельницька, розпинаючи Джона Москоу та Марка Цимрота за те, що ті не принесли їм мою голову на блюдечку. Вони витратили мільйони доларів, а "Бейкер-Гостетлер" — безліч годин на нищпорення, переслідування і суди проти мене, і все марно.

Через кілька днів фірма "Бейкер-Гостетлер" звернулася до суду з проханням змусити нас передати їм документи, які вони справді дуже хотіли отримати, та провести мій повторний допит. Суддя Грієса неохоче призначив дату чергового слухання на кінець травня.

"Бейкер-Гостетлер" не підозрювали, що це і була пастка, в яку повільно заманював їх Майкл, і влетіли до неї з усієї дурної сили.

Як тільки відкрили слухання, Цимрот почав марнословити про те, що я не виконую рішення суду. Щоразу, коли він згадував моє ім'я, суддя Грієса нервово здригався. Але Цимрот не зважав і гнув свою лінію.

Зрештою все це так набридло судді, що він заволав:

— Уряд порушив справу. Пан Браудер не порушував її! — і продовжив на високій ноті: — [Ми] витратили достатньо часу та зусиль на пана Браудера.

На цьому все скінчилося, не встигнувши початися. Суддя Грієса заборонив усі подальші запити і допити та категоричним тоном порадив Цимроту перейти до основної справи, щоб рухатися далі.

Майкл мовчки споглядав за тим, що відбувалося, ніби чекав саме цього моменту. Він швидко встав і попросив суддю:

— Оскільки ми не є стороною справи, чи можемо бути вільними?

Він не хотів чекати, доки суддя Грієса передумає.

— Звичайно, можете.

— Дякую.

І Майкл пішов. Він не подав жодного клопотання, не надіслав практично жодного багатослівного листа та майже не виступав у суді. Його стратегія була дуже неординарною, але вона спрацювала! Це був ідеальний приклад юридичного джиуджитсу. Він використав вагу наших опонентів, щоб укласти їх на лопатки.

Ось так Майкл Кім успішно вийняв стрілу з моєї шиї.

22. Володимир Кара-Мурза

Весна 2015 року

Залишивши позаду хвилювання, пов'язані з допитом, я мав намір сфокусуватися на пошуку шляхів відплати вбивцям Бориса Немцова. Борис був незамінним у просуванні

та ухваленні закону Магнітського, і було б природно скористатися законом, щоб покарати тих, хто стояв за цим злочином.

Я був не єдиним, хто поділяв таку думку. Важливу роль у процесі застосування санкцій закону Магнітського відіграв Володимир Кара-Мурза. Саме він разом із дружиною та донькою Бориса був тієї фатальної ночі на Великому Москворецькому мосту.

З Борисом його пов'язувала міцна дружба. І попри те що Володимир із дружиною Женею та трьома дітьми жив у Ферфаксі, штат Вірджинія, він перебував у постійному контакті з Борисом: вони разом ходили в походи Росією, спілкувалися по роботі та на відпочинку. Борис був хрещеним батьком одного з дітей Володимира.

Як і Борис, Володимир повністю підтримував закон Магнітського. Саме за це він поплатився посадою шефа вашингтонського бюро російського телеканалу "Ар-ті-ві-ай" 2012 року. (Володимир починав працювати на "Ар-ті-ві-ай", коли цей телеканал був незалежним, але до 2012 року він перейшов під контроль Кремля.)

Ми познайомилися 2012 року в Оттаві, у канадському парламенті, де обидва виступали, лобіюючи канадську версію закону Магнітського. Володимир легко спілкувався з депутатами, легко переходив із французької на англійську, без жодного натяку на російську. За роки навчання в Англії — спочатку в середній школі в Лондоні, а потім у Кембриджському університеті — він зовсім позбувся російського акценту. Це по-справжньому талановита та харизматична людина. Щоразу, коли я його слухав, мені здавалося, що я слухаю молодого Нельсона Манделу чи Вацлава Гавела.

Так сталося, що 30 квітня 2015 року, за два з лишком місяці після вбивства Бориса, нам із Володимиром випала нагода виступити у Вашингтоні, щоб пояснити, чому необхідно застосувати санкції Магнітського проти вбивць Немцова. Нас запросили виступити на дні пам'яті Бориса в Конгресі, у залі 2255 будівлі Палати представників Рейберна. Саме тут народжувався закон, який згодом назвали законом Магнітського. Це була та сама зала, де 2010-го я вперше виступав перед Комісією з прав людини Палати представників імені Томаса Лантоса, розповідаючи про вбивство Сергія.

У день пам'яті у залі були лише стоячі місця. Там були всі, від рядових співробітників до високопоставлених законодавців, серед них Стені Гоер, другий за рангом демократ у Палаті представників, Еліот Енгель, член Комітету із закордонних справ Палати представників, і конгресмен Джим Мак-Говерн, перший прихильник закону Магнітського.

Цей день не був схожий на жодний з тих днів поминання, що залишилися в моїй пам'яті. Він не був схожим на поминки мами, які відбулися лише за тиждень до вбивства Бориса. І хоча її смерть була важкою втратою для нашої сім'ї, особливо для мого батька поважного віку, який залишився сам, все ж її смерть була неминучою частиною природного циклу життя. Промови того дня були переважно присвячені цілісності її життя. В них відчувався смуток, проте і моменти радості також спливали у спогадах рідних та близьких.

Але неминучість смерті як частини природного колообігу життя аж ніяк не співвідноситься з вбивством. Промови у день пам'яті Бориса були різні. У повітрі пливла скорбота, викликана його відходом, але переважав гнів. І ніхто не відчував це глибше і не передавав яскравіше ніж Володимир.

Людина з непомітною зовнішністю, з невеликою зализиною, насупленими бровами і акуратною борідкою, що чимось нагадувала молодого Леніна, він говорив завжди в одній стриманій тональності. Він розповідав про особисті принципи Бориса: про те, що той ніколи не зраджував своїх друзів та ідеалів, не ставив свої особисті інтереси вище за інтереси своєї країни, але насамперед про те, що Борис був абсолютно непідкупним — це був його єдиний "гріх" у країні, все життя якої ґрунтується на корупції.

Наприкінці свого виступу Володимир показав присутнім аркуш паперу з іменами восьми осіб, які, на його думку, несли відповідальність за підбурювання до вбивства Бориса і щодо яких мають бути застосовані санкції американського закону Магнітського.

Невдовзі після Володимира виступив і я, та подібно до нього закликав застосувати закон Магнітського у справі Бориса.

Того дня наше послання потрапило на благодатний ґрунт. Крім присутніх законодавців, там була одна людина, яка, можливо, відіграла важливішу роль у прийнятті закону Магнітського, ніж будь-хто інший у Вашингтоні, — співробітник Конгресу Кайл Паркер. Кайл — людина прямолінійна, яка не може терпіти жодних недоречностей, типовий представник штату Мен. Йому біля сорока, із рудуватою бородою. Експерт з Росії. Саме він готував законопроект та знав кожен аспект його застосування. Уряд США рідко коли додавав кандидатів у "список Магнітського", не проконсультувавшись із ним.

До 2015 року Кайл, Володимир і я встигли вельми потоваришувати. Нас також об'єднувала прихильність до закону Магнітського і справі пошуку справедливості в Росії.

Але ґрунт того дня був не тільки благодатним — він був і небезпечним. Аудиторія складалася переважно з американців, але серед них була і крихта росіян.

Щоразу, коли на Капітолійському пагорбі відбувалася подія, пов'язана з Росією, російське посольство направляло туди офіційних доглядачів для підготовки звітів та їх відправлення до Москви. Але якщо подія була пов'язана із законом Магнітського, то росіяни посиляли і своїх таємних оперативників зі спецслужб.

Одна річ, коли до введення санкцій згідно із законом Магнітського закликаю я, громадянин Великобританії, але зовсім інше, коли це робить Володимир — громадянин Росії. Попри те що його сім'я проживала в Америці, сам він переважно перебував у Росії. Наприкінці травня він збирався повернутися до Москви, щоб продовжити свою (і Бориса) боротьбу з путінським режимом.

Вбивство Бориса його не налякало.

Після закінчення засідання Володя вирушив додому до Ферфакса, де провів кілька

днів із Женею та дітьми. Далі були Нью-Йорк і Берлін, де він виступав на форумах, організованих "Відкритою Росією" — некомерційною організацією, яку підтримував російський опозиціонер і колишній олігарх Михайло Ходорковський. Володя працював у цій організації.

22 травня Володя вилетів до Москви і звідти до Казані (столиці Татарстану, розташовану за 720 км на схід від Москви). Там він мав провести захід за участю видатного російського історика, який відкрито критикував Путіна. Місцем проведення було обрано Державний музей образотворчих мистецтв — величну будівлю з постійною експозицією декоративно-ужиткового мистецтва, живопису, графіки та скульптури, розташовану неподалік Волги. Однак у день лекції Міністерство культури Росії розпорядилося не пускати до музею Володимира та його колег. Володимир звик до таких неприємностей і швидко переніс захід на "запасний аеродром" — у конференц-зал готелю "Ібіс". Щойно учасники форуму підійшли до готелю, Володимиру зателефонував менеджер готелю та повідомив, що більше не може допомогти йому із залом, бо раптово "зламався кондиціонер".

Володя не здавався і знайшов зал для лекції в розташованому неподалік Музею радянських гральних автоматів — химерному місці, де справді було багато гральних автоматів, виготовлених ще у СРСР. Але як тільки всі учасники — а їх було більш ніж 100 — розсілися і Володя почав виступ, погасло світло, миттєво з'явилася поліція і попросила всіх залишити приміщення, пояснюючи це повідомленням про закладену в будівлі бомбу (всі чудово зрозуміли, що ця вигадка є брехнею).

Вичерпавши всі варіанти, Володя повів решту, що залишилися, в найближче кафе, де історик нарешті зміг виступити. Протягом двох годин, доки йшла лекція, у кафе заходили підозрілі типи та знімали всіх присутніх на відео. Всім було зрозуміло, що це ФСБ, але, всупереч подібному залякуванню, лекція та обговорення продовжились, і дуже успішно.

Увечері наступного дня Володя повернувся до Москви рейсом "Аерофлоту", задоволений своєю невеликою перемогою над ФСБ. Після приземлення о 22:30 він поїхав додому у свою квартиру на Бульварному кільці. Втопившись після кількох важких днів, він заснув, ледь торкнувшись головою подушки.

Наступний день був не менш насиченим. Він зустрівся з невеликою групою документалістів, що знімали фільм про життя Бориса Немцова, і дав два інтерв'ю: одне в офісі, інше — у готелі "Парк Хаятт". Якщо співробітники ФСБ і стежили за ним у Москві, то робили вони це майстерно. Не помітив він їх і дорогою додому до батька, з яким мав вечерю.

Вранці Володя був зайнятий домашніми клопотами та відніс речі до хімчистки. Потім перекусив із колегою у кафе "Бобри і качки". То був недорогий бізнес-ланч — шведський стіл: єдине, що приніс офіціант на замовлення Володі, була склянка журавлиного соку. Далі — на метро на зустріч у РІА "Новини", шестиповерхову бетонну будівлю, яка була зведена до Олімпійських ігор 1980 року як пресцентр. Зараз у цій будівлі розташована штаб-квартира "Раша Тудей", або RT, головного

міжнародного пропагандонського каналу Кремля.

Метою поїздки була зустріч із колишнім колегою, якого Володя хотів переконати перейти на роботу у медіа "Відкритої Росії". До них приєднався товариш колеги, і вони втрьох розташувалися в конференц-кімнаті. Але тільки Володя відкинувся в кріслі, як різкий біль пронизав шлунок, а в горлі застряг їдкий клубок.

Він перепросив. Бігом у туалет. На колінах у кабінці. Рвало не перестаючи кілька хвилин. Ну начебто все. Ні. Ще один напад. Лише посилюється. Ще ніколи в житті не було так погано. Нарешті стихло. Всі сили в кулак і підвестися. Триматися за стіну, щоб не впасти. Назад до кімнати. Треба щось сказати. Темрява в очах. Володя втрачає свідомість. Колеги швидко переносять його на диван. Він весь спітнів і стогне. Обличчя біле як полотно, прискорене дихання. Нажахані колеги викликали швидку допомогу.

Швидка була справді швидкою, але лікарі не змогли зрозуміти причину стану Володі. Завантаживши його в машину, терміново, з ревучою сиреною, помчали до Міської клінічної лікарні № 23 (найближчої до РІА "Новини"), де його одразу поклали у відділення реанімації. Артеріальний тиск впав до критичного рівня — 100/20. Лікарі були впевнені, що у нього обширний серцевий напад, але, на жаль, ця лікарня мала не той профіль. Стабілізували, як змогли, знову в машину швидкої та стрілою до Центру серцево-судинної хірургії імені Бакульова, де його почали готувати до екстреної операції.

Почувши про це в новинах, батько Володі одразу вирушив до лікарні. Відомий журналіст із широкими зв'язками, він зумів знайти одного з провідних кардіологів країни та попросити його про допомогу — терміново приїхати до лікарні. Той приїхав, встигнувши до моменту, як Володю вкотили в операційну. Ознайомившись із симптомами, попросив все негайно відкласти. З серцем все гаразд, а така складна операція могла вбити Володю. Після швидкого та жорсткого обміну думками провідний кардіолог переконав колег у своїй правоті.

2:30 ночі, Володя не приходить до тями. Новий діагноз — отруєння "невідомою" речовиною.

6:00 ранку, його перевозять до Першої Градської[12] на Ленінському проспекті — одного з найсучасніших медичних закладів Росії. Стан критичний: набряк головного мозку, легені не працюють, нирки відмовили. Штучна кома, інтубація, апарат штучної вентиляції легенів, діаліз нирок, гемодіаліз крові від токсинів, парентеральне введення ліків контролю небезпечно низького кров'яного тиску.

Це було 27 травня. Стан Володі був настільки важким, що цей день міг стати останнім у його житті.

23. Диппошта

Весна 2015 року

Того дня ми всією сім'єю вирушали в подорож і опівдні сідали на рейс Лондон — Лісабон. Коли пролунав дзвінок, ми з дружиною просувалися слідом за діточками до трапа літака. Телефонувала Олена Серветтаз, та сама ведуча ефіру французького радіо, яка повідомила мені про вбивство Бориса Немцова. Безуспішно намагаючись скласти візок однією рукою і тримаючи рожевий рюкзачок принцеси в іншій, я зумів відповісти їй тільки після п'ятого дзвінка.

— Білле, — з тривогою в голосі сказала вона. — Володимир Кара-Мурзі стало зле у Москві!

Я завмер.

— Коли?

— Він був на зустрічі. Йому стало дуже зле. Він у лікарні.

— Що з ним? — перекрикуючи шум аеродрому, спитав я.

— Я не знаю.

Моя дружина опинилася вже попереду нашої процесії та стурбовано оглядалася на мене. Я знову рушив до трапу і, залишивши складену коляску поруч із шасі літака, піднявся на борт.

— З ким він зустрічався?

— Я не знаю.

— У якій він лікарні?

— Цього я також не знаю і намагаюся з'ясувати.

Діставшись до свого місця в салоні та спершись на спинку сидіння, я сказав Олені:

— Я зараз у літаку. Передзвоню, щойно приземлимося.

Я натиснув відбій і засунув телефон у кишеню. Дружина напівголосно запитала:

— Що відбувається?

— Володимирові стало погано у Москві. Він у лікарні, — тихо відповів я.

— Кара-Мурза? — перепитала вона так само тихо.

— Так, — кивнув я.

Вона зблідла.

— Боже мій.

— Авжеж, — згодився я.

Ми посадили дітей та пристебнули ремені. Я гарячково намагався додзвонитися до наших спільних друзів, включно з Кайлом із Вашингтона, щоб розповісти їм про те, що сталося, і дізнатися деталі, якщо вони відомі. Ніхто нічого не знав. Двері зачинилися, і літак почав вирулювати на злітну смугу. Цей тригодинний переліт був найдовшим у моєму житті.

Ми приземлилися, і я повідомив Олені, що знову доступний. Учергове набрав номер Кайла, написав Вадиму та Івану до Лондона, скинув есемески всім знайомим журналістам у Москві. Як і раніше, ніякої нової інформації. Але оскільки Володя був конфідентом Бориса Немцова, у голову лізли лише зловісні думки.

Того вечора ми мали сімейну вечерю в ресторані готелю. Діти були в захваті від канікул і ні на кого, ні на що не звертали уваги. Але подумки я був далеко і не відходив від телефону.

Наступного ранку нарешті прийшли новини. Російські медіа писали про віялову відмову органів у Володі, викликану "гострою нирковою недостатністю на тлі інтоксикації".

"Гостра ниркова недостатність на тлі інтоксикації" — зручний діагноз, який можна інтерпретувати як завгодно, але для мене діагноз був зрозумілий: я знав, що Володимира отруїли.

Проте пізніше того ж дня батько Володимира зробив несподівану заяву. Він припустив, що стан його сина міг бути викликаний "алергією" або "стресами", або навіть "нестачею сну". Він сказав: "Це може бути все, що завгодно: вчорашній чебурек, банан, яблуко... Я думаю, ніякого криміналу тут немає".

Для мене було очевидно, що кримінал там був, але я розумів, чому він так робить. Бувши зубром опозиційної журналістики, він добре знав усю порочність путінського режиму і навмисно применшував те, що, безперечно, було замахом на життя його сина. Він вважав, що робить так на благо своєї дитини, намагаючись тим самим втихомирити запал його вбивць і врятувати йому життя.

У цьому була своя логіка, але проблема у тому, що Володя залишався у реанімації в Росії. І це, думав я, страшна помилка. Якщо режим Путіна хоче покінчити з ним, то лікарі можуть просто реанімувати його не так, як потрібно в його стані, чи того гірше, співробітник ФСБ може прийти до лікарні та закінчити розпочате.

Поки Володя залишався там, його одужання було під загрозою. Потрібна була його термінова евакуація.

Якщо батько Володимира не міг цього сказати відкрито, то я молився, щоби це зробила дружина Володимира Женя.

Я зателефонував їй додому до Ферфакса. Я бачив її тільки раз і ледве знав, але це мене не зупиняло.

— Якщо ми не витягнемо Володю звідти зараз, я думаю, вони повторять це знову.

На іншому кінці дроту повисла пауза, але потім вона відповіла:

— Цілком згодна. Я вже поговорила із Михайлом Ходорковським. Він відправляє санітарний літак разом із реаніматологом із Тель-Авіва. Завтра вони мають бути у "Внукові".

У неї на руках уже був квиток на найближчий рейс до Москви. Крім евакуації, ми домовилися, що їй треба роздобути біологічні зразки для аналізу на Заході. Потрібно знати, чим він отруєний, щоб спробувати знайти протиотруту. Ніхто з нас не довіряв російським лікарям у цьому питанні.

Перш ніж попрощатися, вона додала:

— Напевно, треба зателефонувати до британського консульства.

— Не зрозумів.

— Володя має британський паспорт, крім російського. Він отримав громадянство,

коли навчався у Кембриджі.

За весь час, що я знав Володимира, я якось не замислювався про це і залишив поза увагою факт його британського підданства.

Це багато чого змінювало. Коли ми намагалися визволити Сергія з в'язниці, ми не змогли отримати офіційну допомогу від жодної західної держави. Я весь час чув однакове: "Це сумна історія, але яке відношення вона має до нас?". Тепер, оскільки Володя був британським підданим, його отруєння безпосередньо стосувалося Сполученого Королівства.

Закінчивши розмову з Женею, я зателефонував до Посольства Великобританії в Москві та поговорив зі співробітником британського консульства. Пояснивши ситуацію, я сказав:

— Ми хочемо отримати зразки крові для аналізу за межами Росії. І якщо нам вдасться це зробити, чи можемо ми надіслати їх дипломатичною поштою?

— Звісно. Ми дуже переживаємо за пана Кара-Мурзу. Ми зробимо все можливе, аби допомогти йому.

Чудово! Залишилося лише дочекатися, коли Женя отримає зразки. Наступного дня, у п'ятницю, її літак приземлився у "Домодедові" о 17:45. Після паспортного контролю її зустріли адвокат Володі Вадим Прохоров та його величезний портфель, неодмінний аксесуар Вадима. Похапцем обійнявшись, вони стрибнули в машину і поїхали прямо до Першої Градської.

З дороги вона набрала мене і спитала:

— Чи є новини від англійців?

— Так. Вони готові допомогти. Якщо зможеш отримати зразки, вони обіцяли доставити їх до Лондона диппоштою.

— Супер. Я постараюся.

Я мушу визнати, що в цій непростій ситуації вона трималася як мужній борець.

О восьмій вечора Женя та Вадим уже були в лікарні. Жінка в реєстратурі, не відриваючись від мобільника, сказала немов запрограмованим механічним голосом: "Час відвідувань закінчився. У вихідні прийому немає. Приходьте у понеділок".

— Вибачте, — сказала Женя. — Я прилетіла здалеку до свого чоловіка, який дуже хворий. Мені треба побачити його зараз!

— Мені дуже шкода, але це неможливо. Будь ласка, приходьте у понеділок, — повторила жінка.

— До понеділка він може померти!

Жінка нарешті відірвалася від свого телефону:

— У вихідні вас може пропустити лише головлікар.

— Добре, давайте з ним поговорю.

Вона знову встромила в мобільник:

— Він буде лише у понеділок.

Розлючені Женя з Вадимом вискочили на вулицю. Стояв теплий літній вечір. Сонце почало хилитися до заходу. Цієї пори року воно сідає пізніше дев'яти. Женя присіла на

лаву і чекала, поки Вадим телефонував, намагаючись знайти того, хто зміг би допомогти повернути головного лікаря до лікарні в п'ятницю пізно ввечері.

Вадим зателефонував Євгенії Альбац, головній редакторці популярного в інтелігентських колах журналу "Новий час". Саме у цьому журналі 2008 року з'явилося повідомлення про те, що ФСБ отримала хабар у 6 мільйонів доларів за арешт Сергія. Москва боялася Євгенію, але шанувала. Вона зробила кілька дзвінків, і за годину до стоянки лікарні в'їхав "седан" останньої моделі. З нього вийшли двоє: один кремезний, голомозий, з красиво підстриженою бородою кольору солі з перцем, інший — вищий, чорнявий, з примруженими очима. Вони підійшли до Жені та Вадима. Чорнявий виявився головним лікарем. Другий мовчав.

— Ходімо, — сказав головлікар із ноткою досади в голосі через перерваний відпочинок.

Вони пройшли до нього у кабінет. Женя з Вадимом сіли навпроти столу, а голомозий сів у крісло біля стіни.

Директор склав руки на грудях.

— Чим можу допомогти?

— Я хочу знати, що з моїм чоловіком.

— Ваш чоловік перебуває у відділенні інтенсивної терапії під наглядом доктора Проценка, — директор кивком голови вказав на свого мовчазного компаньйона. — У нього відмова багатьох органів, і я боюся, що становище дуже серйозне.

— Наскільки серйозне?

Не підводячи очей і уникаючи її наполегливого погляду, головлікар відповів:

— На мою думку, п'ять відсотків.

Женю почало тіпати. Повільно і глибоко вдихнув три рази, вона запитала:

— У чому причина?

— Або харчове отруєння, або його медикаменти, — невпевнено промовив головлікар.

— Його медикаменти?

Володя приймав циталопрам, звичайний антидепресант та безрецептурний назальний спрей від алергії. Євгенія знала, що ці два препарати ніяк не можуть спричинити віялову відмову органів. Якби це було так, то десятки мільйонів людей, які страждають від різних форм депресії та алергії, падали б як мертві по всьому світові.

— Ви перевірили кров на отруту? — спитала вона.

— Навіщо комусь труїти вашого чоловіка?

— На це є чимало причин. Він був заступником Бориса Немцова, а Бориса було вбито лише три місяці тому!

Головлікар похитав головою:

— Це ніяк не пов'язано.

Женя зібрала все своє терпіння до купи, щоб зберегти спокій.

— Я збираюся завтра перевезти чоловіка, — сказала вона. — Санітарний літак чекає на нас у "Внукові".

— Слухайте, — сказав головлікар, — вашого чоловіка не можна перевозити. Його не можна навіть переміщати з одного кута палати до іншого. Він не переживе перевезення до аеропорту, не кажучи вже про переліт.

— Тоді мені потрібна додаткова думка. Тут є ізраїльський лікар із Тель-Авіва. Я хочу, щоб він оглянув Володимира вранці.

— Пані Кара-Мурза, — звернувся до неї головлікар уже поблажливішим тоном, — навіщо вам ще одна думка?

— Навіщо мені ще одна думка? — повторила Женя, нахилившись уперед. — Ви щойно сказали, що не перевіряли його на отрути, тоді як у мого чоловіка всі ознаки отруєння!

Головлікар відповів з деяким глузуванням у голосі:

— Уявіть собі потяг. І цей потяг збив вашого чоловіка. Вас справді хвилює, що це за потяг? Ні. Вам важливо врятувати свого чоловіка. Саме це ми намагаємося зробити.

Остаточно втративши витримку, вона крикнула:

— Саме це я намагаюся зробити! Я отримаю додаткову думку і ми проведемо токсикологічний аналіз самі. Мені потрібні зразки його крові, і негайно!

Так із цим лікарем, мабуть, ще не говорили.

— Жодних іноземних лікарів у моїй лікарні не буде, і жодних зразків теж, — оголосив головлікар. — Без довіреності ви не можете просити ні про що подібне.

На відміну від більшості інших країн, у Росії подружжя не має юридичного права на прийняття рішень за своїх недієздатних партнерів. Тому він думав, що на цьому все скінчиться.

У Жені опустилися руки. Вона не мала довіреності.

Але тут пожвавішав Вадим Прохоров: який ти адвокат без довіреності!

Він поліз у свій потертий, переповнений паперами портфель і, як фокусник, що витягає кролика з капелюха, вуаля! — витяг із нього довіреність й поклав її на стіл головного лікаря. Не має значення, що документ стосувався політичної діяльності Володі та не торкався медичних аспектів, адже Вадим не збирався нічого пояснювати: просили довіреність — ось вона! У гарячці головлікар не став читати текст — він же лікар, а не юрист. Він глянув на папір, і обличчя його стало попелястого кольору, а Вадим, засунувши документ назад у портфель, чомпо попросив:

— Будь ласка, зробіть те, що вас просить пані Кара-Мурза, і відведіть її до чоловіка.

Без зайвих суперечок головлікар звернувся до доктора Проценка, який мовчки спостерігав за тим, що відбувається:

— Зробіть, як просять. Дайте їй годину та зразки.

Так само мовчки доктор Проценко провів Женю у відділення інтенсивної терапії, у велику палату із шістьма ліжками.

— Ваш чоловік ось, — сказав він, показуючи рукою у бік одного з ліжок. Вона підійшла до Володі. Він був десь там, за хмарою з трубок, дротів і приладів, що пищали. Вона ледве впізнала його — він скидався на якогось роботизованого восьминого.

Доктор Проценко пояснив їй план лікування, який видавався вичерпним, але не

давав надії.

— Я шкодую, але, як сказав мій колега, боюся, що становище вашого чоловіка дуже важке.

Женя підсунула стілець до ліжка, сіла поруч із Володею, взявши його за руку, і прошепотіла, що тепер вони разом і вона не поїде без нього з Москви. Через годину до палати увійшла медсестра, взяла кров, зробила зрізи волосся та нігтів Володимира, поклала їх у герметичні пакети та передала все Жені разом із копією його медичної карти.

— Вибачте, але вам час йти, — сказала медсестра. — Мені повідомили, що ви можете прийти завтра.

Була вже 11-та вечора, коли Женя вийшла з лікарні. На неї чекав Вадим і на своїй машині відвіз додому до її батьків. Вдома вона поклала зразки у холодильник та електронною поштою відправила мені медичну карту Володі. Наступного ранку повернулася до лікарні з ізраїльським реаніматологом. Оглянувши Володимира, той погодився зі своїми російськими колегами. Перевозити Володю не можна було. Женя і сама це відчувала, однак почути підтвердження сумних прогнозів від людини, якій довіряєш, було дуже боляче.

Перед нею стояв складний вибір: якщо вона почне перевезення, то її чоловік напевно помре, але якщо залишити його в Росії, то він помре, найімовірніше.

24. Фабрика отрут КДБ

Весна — літо 2015 року

Госпіталізація Володі у Москві та його критичний стан виявилися для всіх сильним потрясінням. Мені це нагадувало арешт Сергія: ще одна людина, яка мені дуже дорога, перебуває в смертельній небезпеці за тисячі кілометрів від мене, і я безсилий її допомогти.

Кайл Паркер відчував те саме. Вони з Володею не лише разом працювали над законом Магнітського, а й дружили сім'ями. Їхні дружини були подругами, їхні діти грали разом, вони часто приходили один до одного в гості на барбекю.

Як тільки я отримав медичну карту Володі, одразу переслав її Кайлу. Нам довелося стати експертами з отрут, причому швидко. Ми знали про сумнозвісну фабрику отрут КДБ — організацію, яка протягом десятиліть розробляла нові, страшні, секретні способи вбивств. Отрути, які вони винаходили, часто тестували на ув'язнених ГУЛАГу, перш ніж використовувати їх на "неугодних". У їхньому арсеналі були рицин, діоксин, талій, ціанід, полоній (який був використаний у Лондоні для вбивства Олександра Литвиненка) та рідкісні речовини, вироблені з отрути медуз. Ми мали з'ясувати, Володю отруїли речовиною з цього списку або чимось новим.

Ми з Кайлом телефонували всім, хто міг би допомогти. В Америці Кайл відправив

карту Володі провідному токсикологу з Національного інституту охорони здоров'я, офіцеру розвідки, що спеціалізується на біологічній зброї, казахському перебіжчику, який брав участь у радянській програмі розробки отрут, а також своїй рідній сестрі, головному онкологу в Меморіальному онкологічному центрі ім. Слоуна-Кеттерінга в Нью-Йорку. По інший бік Атлантики ми з колегами знайшли всіх британських експертів з отрут. Ми написали в Портон-Даун, відомий британський військово-медичний дослідний центр, Національну інформаційну службу з отрут, судовому патологоанатому при Міністерстві внутрішніх справ, у токсикологічне відділення лікарні ім. Томаса Гая та колишньому детективу з розслідування вбивств у лондонській поліції.

За кілька годин Кайл почав отримувати інформацію від своїх джерел. Перша відповідь надійшла від його людини у розвідці США. Той підозрював, що могли бути залучені дві отрути одночасно. Першу використали для імітації важкого харчового отруєння, і поки лікарі розбиралися з цією недугою, друга отрута робила основну роботу — відключала органи Володі. Людина, що повідомила Кайлу, раніше вже бачила, як росіяни використовували цю стратегію: з погляду злочинця, це невелика акуратна операція з вшитю тактикою заперечення провини. Звичайні лікарі могли не знати таких речовин і щиро стверджувати: "Ми не знайшли нічого підозрілого. Ми зробили все, що могли, але, на жаль, пацієнт помер".

Друга відповідь Кайлу надійшла від співробітниці Національного інституту охорони здоров'я. Вона не будувала теорій, а категорично повідомила, що ми можемо сміливо виключити отруєння радіоактивними елементами на підставі кількості лейкоцитів у крові Володимира.

Це стало полегшенням. Радіаційне отруєння було першим, що спало нам з Кайлом на думку за аналогією із вбивством Олександра Литвиненка. Але в цьому випадку шукати отруту було все одно, що голку в копиці сіна. Тому виключити неймовірні варіанти було корисно.

Наша робота з британцями була менш успішною — виявилося, що ніхто з них не перевіряє електронну пошту у вихідні. Єдиний, хто відповів, — колишній детектив із відділу вбивств. Він не робив жодних припущень, чим міг бути отруєний Володя, але надіслав набір жахливих інструкцій, як збирати та зберігати докази з місця злочину, тобто з трупа. Там була інструкція із забору крові зі стегнової артерії, зразків тканин печінки та рідини з очного яблука.

Від прочитаного у мене звело живіт. Володя був моїм другом, і думати про очні яблука чи печінку я не хотів, а хотів побачити його знову — на своїх ногах та при пам'яті.

І тут надійшла відповідь від сестри Кайла.

"Кайле, це жахливо, але схоже, що шансів у нього немає", — писала вона. Вона бачила багато смертей на своєму посту. "Тобі треба попередити його родину, що настав час з ним прощатися".

У нас з Кайлом і в думках не було розповісти про це Жені. Вона сиділа поруч із

Володею і відчувала його стан краще за будь-якого незнайомця. Час минав — треба було терміново з'ясувати, чим отруєний Володя. Принаймні у нас були зразки крові та тканин, які ми могли віддати до західних лабораторій.

Вранці суботи, 30 травня, я зателефонував до англійського посольства у Москві. Мене з'єднали з іншим службовцем, не з тим, з яким я розмовляв раніше.

— Зразки крові та тканин Володимира у його дружини, — сказав я йому. — Як краще зробити: ви їх самі заберете чи попросити його дружину підвезти?

— Вибачте, сер, — розгублено відповів він. — А хіба з вами не зв'язувалися з цього приводу?

— Ні.

— Ми більше не займаємось цим у посольстві. Справу передали до Глобального центру реагування на Уайтголл. Хтось із них має зв'язатися з вами найближчим часом.

Глобальний центр реагування — це підрозділ Міністерства закордонних справ та у справах Співдружності Великобританії, який відповідає за допомогу британським громадянам, які потрапили в халепу за кордоном.

Я був радий почути, що уряд так серйозно ставиться до цього питання, і через деякий час справді отримав від них електронного листа.

Але біда в тому, що вони зовсім не допомагали. Вони не тільки ні словом не згадали про диппошту, а й відфутболили нас до міжнародних кур'єрських служб, вказавши московські телефони DHL, FedEx та деяких інших, додавши до тексту нещирі слова підтримки.

DHL та FedEx? Ви знущаетесь? Кожен може знайти всю інформацію про них за 30 секунд.

Я передзвонив співробітнику Глобального центру реагування за номером, який було вказано в електронному листі.

— Я не дуже зрозумів, — сказав я йому. — Мені сказали, що ви допоможете нам перевезти зразки крові.

— Боюся, ми не можемо цього зробити, сер.

— Але посольство у Москві пообіцяло допомогти з диппоштою.

— Мені дуже шкода, але ми не можемо надати цієї допомоги.

Я пояснював йому, що Володимир — громадянин Великобританії, і що він може померти, але той вперто стояв на своєму. Після розмови мені знадобилося кілька хвилин, щоб заспокоїтися.

Нам усім доводили, що якщо ти громадянин однієї із таких могутніх держав, як Сполучені Штати чи Великобританія, і з тобою трапиться біда за кордоном, твій уряд кине всі сили на допомогу.

Але цього явно не відбувалося.

Нам просто устромляли палиці в колеса. Протягом попередньої доби ми розлючено займалися розшифровкою діагнозу та пошуками отрути, а тепер потрібно зайнятися і логістикою.

Я зателефонував до DHL, де мені сказали, що вони не перевозять біоматеріали з

Москви. У FedEx сказали, що перевозять, але на це потрібно приблизно 72 години за наявності у нас експортної ліцензії, виданої російською владою.

Ідіотизм якийсь. Причиною, через яку ми хотіли використовувати диппошту, було бажання уникнути контактів із російською владою. Іншою, але не менш важливою причиною було те, що у разі смерті Володимира ці зразки можуть стати єдиним доказом його вбивства для подальшого розгляду і процедура вимагає дотримання точності передачі зразків з рук до рук. Диппошта гарантувала безперервність цього ланцюжка. Якщо зразки покласти в пакет FedEx і відправити через проміжні логістичні хаби, ланцюжок порушиться.

Єдине, що я міг зробити, це спробувати стрибнути вище голови. Я написав листа високоповажному Філіпу Геммонду, міністру закордонних справ Великобританії, якого я не знав.

Через його високий ранг я не очікував швидкої відповіді, але, на диво, він особисто відповів мені наступного дня — в неділю. Він писав, що уважно стежить за цією справою і хотів би допомогти, але його руки зв'язані щодо використання диппошти. Посилаючись на Віденську конвенцію про дипломатичні відносини, він пояснив, що дипломатичну пошту заборонено використовувати для будь-чого, крім офіційних повідомлень. Проте, висловлюючи своє співчуття, він запропонував допомогу співробітників посольства у супроводі нашого кур'єра до аеропорту і прикордонного контролю. На жаль, нічим більше він допомогти не міг.

Я був шалено розчарований цією відповіддю. Кремлю начхати на Віденську конвенцію. Вони використовують дипломатичні канали для перевезення наркотиків, отрут та готівки по всьому світу. Чому англійці не можуть порушити правила для порятунку свого громадянина?

(Потім, заспокоївшись, я зрозумів, що неможливо мати й те, й інше. Саме за це боролися Борис, Володя та я. За цю віру в закон Сергій віддав своє життя. Росія має бути країною, заснованою на верховенстві закону, де міністр закордонних справ відповідав би на листи та чинив так само.)

Ми вирішили забути про безперервний ланцюжок передачі зразків. Якщо британський уряд не дозволяє використовувати диппошту, нам доведеться мобілізувати власні ресурси та доставити зразки до Лондона. Ми поділилися цими новинами з друзями Володі у Москві, і один із них зголосився допомогти — особисто привезти їх до Лондона. Далі все пішло дуже швидко, і вже наступного дня, у понеділок, у другій половині дня зразки були у нас в офісі. Ішов п'ятий день із того моменту, коли Володі стало погано. Ми поклали зразки в холодильник, біля ланчбоксів із бутербродами співробітників.

Потрібно було знайти медичний центр, де могли б зробити аналізи зразків, і я сів за телефон, почавши з досвідного центру Портон-Даун. Але перш ніж я встиг пояснити ситуацію, мені відповіли:

— Сер, ми приймаємо замовлення лише від уряду.

— Але це терміново, — благав я. — Ви можете зробити виняток?

— Вибачте, але без прямої вказівки уряду ми нічого не можемо вдіяти.

Тоді я зателефонував до Національної служби інформації про отруту, ще одне урядове агентство, але й там мені сказали, що вони потребують направлення від правоохоронних органів. Навіть якби ми змогли його отримати, на це пішли б дні чи навіть тижні.

Зателефонувавши ще до десятка організацій, я отримав аналогічні відповіді. Зрештою мене направили до лікаря консьерж-служби, яка обслуговує інвестиційних банкірів, менеджерів інвестиційних фондів та багатих лондонців. Послуги коштували недешево, але мені було байдуже.

Лікар був пов'язаний із приватною лабораторією на Гарлі-стріт у центрі Лондона. Ця вулиця відома великою концентрацією висококласних лікарів та медичних центрів. Він запевнив мене, що вони мають необхідні домовленості з усіма державними лабораторіями в Англії для аналізу зразків.

Тому, сказав він, результати аналізу прийдуть швидко, через день, максимум два, і ми обов'язково отримаємо всі відповіді.

Я зателефонував Жені та сказав, що зразки в Лондоні й вже досліджуються, але вона перервала мене несподіваною новиною.

— Білле, у Володі запрацювали нирки!

— Це чудова новина!

— Лікар Проценко вирішив виводити його із коми завтра.

Попри напружений початок відносин Жені з Першою Градською, далі все налагодилося. Головне було те, що Проценко щиро намагався врятувати Володю.

Поки лікарі готувалися до процедури, Женя з жахом думала про момент, коли Володя прокинеться. Чи буде він паралізований? Чи реагуватиме він на її голос? Чи прийде він взагалі до тями? Вона не могла уявити, яким буде їхнє життя, якщо у Володимира потьмариться розум.

На виведення з коми пішла більша частина дня. Поки лікарі повільно зменшували дозу ліків, які використовуються для введення в кому, Женя тримала чоловіка за руку, вимовляючи його ім'я.

Ближче до кінця дня він моргнув. Женя встала і нахилилася над ним. Він знову моргнув. І тут вона закричала: "Це я! Женя!"

Він слабо стиснув її пальці. "Володя", — сказала вона, витираючи сльози, які лилися самі собою.

Володя повернувся. І хоча він не міг говорити і все ще був підключений до апаратів штучного дихання, він став запитувати очима. Спочатку глянув у стелю. "Ти в Москві, в лікарні", — пояснила Женя. "Це світло". Далі він перевів погляд на вікно. "Сьогодні перше червня, на вулиці жарко, як влітку". Він напружено глянув на чоловіка, що стояв поруч із ліжком. "Це лікар Проценко, — сказала Женя. — Він допомагає тобі". Вона дістала телефон та показала йому фотографії дітей. "З ними все гаразд, Володю. Вони дуже сумують за тобою".

Пізніше вона зателефонувала мені, щоби поділитися хорошими новинами. Я відчув

хвилю полегшення: до цього мені здавалося, що Володя не зможе вибратися. Я зателефонував дружині, щоб потішити її, а потім Кайла.

Обіймаючись з Іваном та Вадимом в офісі, я ледве стримував сльози. Страх втратити Володю відступив.

На ранок йому стало набагато краще. Він почав дихати самостійно, і лікарі відключили його від апарата штучного дихання, витягнувши з рота всі ці страшні трубки. Дружині дуже хотілося почути його голос, але його горло саднило так, що будь-який звук бринів моторошним боєм. Тому вони продовжили спілкуватися за допомогою моргань, усмішок та стискання долонь. Того вечора ми з Вадимом та Іваном вирушили до місцевого тайського ресторанчика відсвяткувати цю подію. Як тільки ми зробили замовлення, пролунав дзвінок. То була Женя.

Розібрати, що вона каже, за шумом ресторану було складно, тож я вискочив надвір і попросив її повторити.

— Володі щойно зробили рентген, — сказала вона, і її голос звучав інакше, ніж раніше. — Вони знайшли якусь чорну пляму в його животі.

— Чорна пляма? Що це означає? — запитав я. Знайоме передчуття лиха знову стиснуло мене лещатами.

— Лікар Проценко каже, що це може бути некроз. Його потрібно терміново оперувати.

— Боже. Мені дуже шкода. Будь ласка, подзвони, як тільки все закінчиться.

Я повернувся. Саме принесли закуски. Я розповів усе Вадиму та Івану. Наше свято було закінчено, апетит зник, настрій був на нулі. Ми покопирсалися у закусках, попросили чек і роз'їхалися по домівках. Я не міг заснути, сидів на дивані та чекав на дзвінок від Жені.

Вона зателефонувала вже глибоко за північ. Патологоанатомічний висновок не виявив некрозу, але антикоагулянти, які вводили йому в лікарні для розрідження крові та перешкоди утворенню тромбів, викликали внутрішню кровотечу, і операція закінчилася сильним крововиливом, що призвело до інсульту. Лікар Проценко знову ввів його в штучну кому.

Інсульт і наступний параліч моєї мами став початком страшного шляху, який закінчився її смертю. Він повністю перевернув життя нашої родини. Володі було всього 33 роки, і я гнав від себе страшні думки про те, як все це позначиться на їхніх дітях та Жені.

Я прокрутився всю ніч і вранці зателефонував лікарю з консьєрж-служби, сподіваючись отримати результати аналізів зразків крові Володі. Результати аналізів не могли вилікувати Володю від інсульту, але важливо було знати, чим його отруїли.

Ми здали зразки у понеділок, а результати обіцяли не пізніше за середу. Надворі був четвер, а в нас все ще нічого не було. На дзвінок ніхто не відповів. Почекавши п'ятнадцять хвилин, я спробував знову. Марно. Я продовжував телефонувати весь ранок, але безрезультатно. Об 11 годині мені нарешті надійшло розлоге послання. "Білле, я розумію, що це не та відповідь, на яку ви чекаєте, але зразки перебувають у

віданні Портон-Дауна та інших урядових агентств, і у нас немає можливості вплинути на швидкість їхньої роботи. Я на вашому боці".

Люди, які заявляють: "Я на вашому боці", зазвичай лукавлять. Я почав підозрювати, що ця людина щось замовчує. У результаті я додзвонився до нього по обіді, і тоді все з'ясувалося. Він зізнався, що зразки насправді ніхто нікуди не відправляв, і намагався звалити провину на технічний персонал приватної лабораторії. Лікар сказав, що вони так злякалися вмісту, що навіть не вийняли зразки з герметичної коробки, у якій вони прибули.

Негайно забравши зразки, які вони навіть не спромоглися покласти в холодильник, ми знову кинулися на пошуки лабораторії та знайшли її у Страсбурзі. Там нам погодилися допомогти, причому терміново. Марк Саба, наш політтехнолог, який був зі мною в Монако, миттєво взяв квиток на поїзд "Євростар" та відвіз їх до лабораторії. Але зразки настільки зіпсувалися від неправильного зберігання, що результати не виявили нічого певного.

На жаль, час було втрачено безповоротно, а наступного дня Володю мали вивести з другої коми.

Зранку лікарі повторили процес. Як і вперше, Женя була поруч, — вона шепотіла його ім'я, як заклинання, здатне повернути його до тями. Але цього разу, розплющивши очі, Володя був більш дезорієнтованим. Він не дивився на дружину, не стискав її руку і не намагався видати жодних звуків.

Однак дихав він самостійно, і вони одразу від'єднали його від апаратів.

Через кілька годин Володя спробував заговорити, але вимова була безладною, а частина звуків, які він видавав, взагалі не були схожі на слова. Для Жені це було потрясінням. Володя був для неї зразком ерудиції та ясності.

Його залишили у відділенні інтенсивної терапії ще на тиждень. Попри труднощі з вимовою, йому ставало краще, він бадьорішав і починав розуміти, що відбувається навколо. До середини червня він зміцнів достатньо для переведення в неврологічне відділення. Інсульт сильно підкосив його: він не міг ходити та самостійно їсти. Спроби жувати та ковтати давалися йому з великими труднощами. Попереду був довгий шлях одужання.

На відміну від Заходу, у Росії тягар реабілітації пацієнта лягає на плечі рідних. Його дружині довелося самій навчати Володю всього наново, зокрема і говорити. Іноді в його тарабарщині проскакували прояви свідомості, але в міру її наполегливості протягом наступних тижнів настало просвітлення, і він почав розмовляти зрозуміліше. Фізичні збитки були відчутними, але той Володя, якого ми знали та любили, вже проявляв себе.

Через шість тижнів після отруєння Володя був досить здоровим для транспортування до Сполучених Штатів.

4 липня Женя завезла Володю на кріслі-каталці на борт санітарного літака, і вони вилетіли до Вашингтона. Після прильоту їх зустріла машина швидкої допомоги та відвезла прямо до медичного комплексу "Інова Фейрфакс", де його помістили у відділення інтенсивної терапії. Американські лікарі провели комплексне

токсикологічне обстеження, яке мали зробити першого дня їхні російські колеги. Лікарі були настільки обережні, що навіть змушували Женю вдягати захисний костюм під час кожного її відвідування. Але оскільки з моменту отруєння минуло багато часу, обстеження не виявило жодних залишків отрут.

Тільки через три тижні реабілітації в іншій установі Володимир нарешті зміг повернутися додому до Вірджинії. Наслідки отруєння мучитимуть його ще довго, але головне він був живий.

У листопаді Володя вирушив у свою першої поїздки після одужання — до Лондона, на церемонію вручення премії імені Сергія Магнітського в галузі захисту прав людини. Двісті п'ятдесят людей з усього світу зібралися у Вестмінстері, у Центральній залі методистів, поряд із парламентом, щоб вшановувати найсміливіших правозахисників на Землі. Бориса Немцова було нагороджено посмертно, і його дочка, Жанна, прийняла нагороду за батька.

За день до церемонії Володя прийшов до нас в офіс. Сутулячись, він вийшов із ліфта з палицею. Після нашої останньої зустрічі він втратив майже 16 кілограмів. Але всупереч фізичному виснаженню, блиск очей говорив мені про його рішучість продовжувати боротьбу за справедливість для Бориса, Сергія та багатьох інших жертв путінського режиму.

Загалом, західні інститути — британський уряд, Портон-Даун, консьєрж-лікар і клініка на Гарлі-стріт — які мали його врятувати, цього не зробили!

А врятував той, хто, як ми думали, не рятуватиме — його російський лікар! Хоча у владі багато хто бажав йому смерті, Володі неймовірно пощастило зустріти людину, яка виконувала свою роботу: рятувала людей і була вірною клятві Гіппократа — і не нашкодила.

Володимир Кара-Мурза, хороша людина, опинився в руках такої ж доброї людини та хорошого лікаря — Дениса Проценка. І це було головне.

25. Чайка

Кінець 2015 року

Мені потрібен був час, щоб повернутися до звичайного стану після отруєння Володі. На щастя, влітку Кремль дав мені спокій. Але 5 жовтня приблизно за місяць до вручення премії Магнітського Майкл Кім, від якого вже давно не було звісток, зателефонував із Нью-Йорка.

— Вибач, Білле, але новини не дуже хороші, — сказав він.

"Бейкер-Гостетлер" знову діє!

Він щойно отримав повідомлення, що Джон Москоу та Марк Цимрот збираються до суду за дозволом на новий, другий допит. Було ясно, що вони врахували свої попередні помилки, і тепер замість загальних питань і запитів документів звужать їх так, що,

ймовірно, суддя Грієса надасть їм дозвіл. Майкл вважав, що ми не мали варіантів уникнути цього.

І він мав рацію. 9 листопада суддя Грієса без жодних клопотів задовольнив їхнє прохання і доручив нам погодити дату допиту до початку основних судових слухань, які ще не було призначено, але планувалися на початок наступного року.

Я не міг зрозуміти, навіщо їм це. Перший допит був цілковитим фіаско — їм не вдалося отримати від мене потрібну конфіденційну інформацію. А коштувало їм це чимало.

Але потім все стало зрозуміло.

17 листопада, після вручення премії Магнітського в Лондоні, Марк Цимрот подав до суду офіційний документ, у якому звинуватив мене та Сергія у крадіжці 230 мільйонів доларів. Зробив це він на підставі заяви генерального прокурора Росії, яку з цими новими звинуваченнями було направлено до Мін'юсту США.

Кремль згодував цю вигадку всередині країни протягом багатьох років, але тепер вони вирішили зайнятися експортом.

Така стратегія захисту виглядала божевільною. Брудні гроші були на рахунках "Превезона" у Нью-Йорку, а не в мене; і саме вони мали пояснювати їхнє походження, а не я. Судили їх, а не мене. Проштовхування теорій змови в суді не могло допомогти їм виправдатися.

Якою б нахабною не була їхня стратегія, але наші вороги відкрили карти. Ці звинувачення наочно показували, що другий допит ніяк не пов'язаний ані із захистом "Превезона", ані навіть із їхньою спробою отримати наші секрети. Йшлося про закріплення хибних звинувачень проти мене на Заході через суд. Після цього вони могли б постити мої відповіді в інтернеті (як вони це зробили за результатами першого допиту), у межах своєї кампанії переконуючи всіх, що це ми із Сергієм лиходії, а не вони.

Якщо питання, відбутися допиту чи ні, вирішили, то з датою все було непросто. У грудні у всіх виник конфлікт з її узгодженням. Мені треба було прилетіти з Лондона; на допиті мала бути присутня американська прокуратура, а їхній графік уже був зайнятий іншими справами; наближалися різдвяні свята; до того ж дочка Цимрота виходила заміж відразу після Різдва, що зовсім не залишало вільних днів.

Зважаючи на все, російські клієнти сильно тиснули на Цимрота, і він наполягав на даті 7 грудня. Але прокуратура не мала змоги брати участь цього дня, і оскільки на допиті повинні бути обидві сторони, я теж не з'явився.

Це настільки розлютило Кремль, що того ж дня Цимрот подав заяву про визнання моєї відсутності неповагою до суду. Хлопці явно йшли на загострення. Неповага до суду карається тюремним строком. Але навіть суддя Грієса зі своїм не зовсім ясним мисленням зрозумів, наскільки недоречною була ця заява, і відмовив навідруб, не дозволивши оскаржити його рішення. Він попросив усіх учасників процесу заспокоїтися та домовитися про нову дату.

На цьому все мало б закінчитися, але через два дні газета "Дейлі Біст"

опублікувала статтю про Дениса Кацива та Наталію Весельницьку. Видання отримало документ, який свідчив про те, що Кацев зажадав від Мін'юсту США відшкодування "витрат" на круглу суму 50 тисяч доларів за нещодавню поїздку до Нью-Йорка для надання свідчень. У ці витрати входили оплата номерів у готелі "Плаза" за 995 доларів за ніч та вечерю за 793,29 долара, на якій Кацев, Весельницька та ще один їхній колега справили бенкет на 18 страв, випивши вісім чарочок грапи та дві пляшки дорогого вина.

Стаття називалася "Росіяни застрахали Америку барним рахунком у готелі за 50 тисяч доларів". Остаточного втративши розум, Цимрот через два дні подав ще одну заяву від імені своїх клієнтів про мою неповагу до суду, і це було справжнім божевіллям.

Він стверджував, що між мною та американською прокуратурою існувала змова з метою знищення репутації родини Кацевів. Цимрот звинувачував нас у координації кампанії у пресі проти них та змові, спрямованій на ухилення від допиту. Ну і найбезглуздішим було твердження про ще одну змову, що призвела до порушення справи проти "Превезона". Він говорив так, ніби уряд США в особі прокуратури — це така маріонетка, яка виконує мої забаганки, а я — Карабас-Барабас.

Наприкінці заяви Цимрот для постраху зажадав, щоб суддя також наклав санкції на Міністерство юстиції за їхню поведінку.

Здавалося, що автором цієї заяви, перекладеної англійською мовою через гугл, була Весельницька, яка не впоралася зі своїми емоціями та психувала в Москві. У Росії приватні особи регулярно вступають у змову з чиновниками, і вона просто проєкціювала цю "норму" на мене та американську систему правосуддя. Очманіння, та й годі.

У цих діях чути було істеричний крик розпачу. Начебто справу вела не фірма "Бейкер-Гостетлер", а Весельницька, яка змушувала їх робити ці безглузді кроки, що відразу були приречені на провал.

Судді Грієса це зовсім не сподобалося. Він миттєво відхилив цю писанину, кинувши: "Ця заява є безпідставною". Все, чого він хотів, це призначити дату допиту, і оскільки сторони не могли домовитися, він призначив її сам на 18 грудня.

На цьому все закінчилося.

Призначена дата ламала різдвяні плани моєї родині — канікули ми намітили провести в Аспені, але я не хотів більше сперечатися. Єдиною втіхою було те, що Грієса дозволив мені брати участь у відеозв'язку та не приїжджати до Нью-Йорка.

Тринадцятого грудня ми всією родиною вирушили у Колорадо і прибули до Аспена вже пізно ввечері. До будинку ми дісталися вже зовсім виснажені, і доки діти бігали на вулиці і грали в сніжки, дружина приготувала вечерю нашвидкуруч. До кінця перекусу у всіх вже злипалися очі: хоча за місцевим часом годинник показував лише сьому вечора, у Лондоні була вже друга ніч. Уклавши дітей і забравшись під ковдру, ми миттю заснули.

У всьому цьому гармидері я забув відключити телефон, і о першій годині ночі він почав безбожно дзижчати. Я сподівався, що він перестане, але це катування тривало.

Зневірившись заснути і взявши телефон, я побачив безліч пропущених дзвінків від московських кореспондентів "Нью-Йорк таймс", "Волл-стріт джорнел" та "Ассошіейтед прес".

Напівсидячи в ліжку, я тицьнув на іконку електронної пошти, і листів було так само багато, як і пропущених дзвінків. Усі просили прокоментувати статтю у "Комерсанті".

За посиланням відкривалася не стаття, а цілий опус головного путінського "правоохоронця", генерального прокурора Юрія Чайки. Це він 2011 року їздив до Швейцарії, щоб зупинити справу про відмивання брудних грошей, відкриту там проти Степанових.

Я прочитав опус двічі, щоб не прогавити жодної деталі. Він не тільки точно переказував останні голослівні звинувачення "Бейкер-Гостетлер" проти мене та Сергія, а і йшов далі.

За його словами, мене заслали до Росії у 1990-х західні спецслужби з метою послабити та знищити країну. Моїм першим завданням було скуповування акцій "Газпрому", впровадження до ради директорів і, таким чином, отримання доступу до секретної інформації. Після цього я мав передати її своїм кураторам із західних спецслужб, а також американським корпораціям для підризу національних інтересів Росії.

Потім він гордо заявляв, що цю змову було розкрито, але в ході справи я встиг намахлювати з податками, збанкрутувати кілька компаній і поцупити 230 мільйонів доларів із російської скарбниці. Потім, за його твердженням, я розв'язав публічну міжнародну кампанію з очорнення Росії — звісно, з благословення західних спецслужб, щоб перекласти свою провину на кришталево чесних російських чиновників та простих громадян, таких як "бідні" Кациви.

Побіжно Чайка натякнув, що я ще й убив російських громадян Валерія Курочкіна, Октяя Гасанова та Семена Коробейнікова — трьох жертв клюєвської ОЗУ, про яких я розповідав у восьмому розділі ("Чіпляй" усе на мерців").

У розпалі цієї розгалуженої операції, писав Чайка, був заарештований Сергій, який "від захворювання" помер у в'язниці, та й ця "трагедія" для мене та моїх колег у розвідці стала "рятувальним кругом", оскільки дозволила нам використовувати його смерть для початку "чергової спецоперації з дискредитації Росії в очах світової спільноти".

Нова спецоперація полягала в маніпуляції та використанні "притаманного людям почуття милосердя" через проплачені замовні статейки в західних ЗМІ, що призвело до прийняття в США закону Магнітського. Наприкінці Чайка зав'язав на цьому опусі акуратний бантик і, посилаючись на справу "Превезона", за якою він пильно стежив, написав, що саме в ній я буду викритий як "міжнародний шахрай, аферист, [і] злочинець", який роками обдурював увесь світ.

Прочитавши статтю втретє, я опустив руки на ковдру і втупився в стелю. Це найнеймовірніша нісенітниця, яку я коли-небудь читав, але вона свідчила про багато що.

Я був здивований фанатичністю оповідання, цим виливом брехні, цією агонією Чайки, а також тим, що стояло на кону. За його логікою, якщо він переконає світ у тому, що я аферист, то й закон Магнітського теж афера, а коли так, то закон треба буде скасувати. У цій статті Чайка підтвердив те, що ми завжди підозрювали: справа "Превезона" — це справа Кремля. Їхні величезні витрати на юридичні послуги в Нью-Йорку — сума, яка, за моїми оцінками, в результаті перевищила заарештовану, — не мали нічого спільного із захистом у цій справі, а навпаки, ставили за мету знищення моєї репутації та, як наслідок, вибивання ґрунту з-під закону Магнітського, який був як кістка у горлі Кремлю.

Ставки до другого допиту непомірно зросли.

26. Мандамус[\[13\]](#)

Зима 2015-2016 року

Наступного дня після публікації опусу Чайки в Аспен приїхали погостювати наші старі друзі, Едуардо та Ліна Вурцмани з трьома дітьми. Самі вони родом із Сан-Пауло, але познайомилися ми в Москві наприкінці 1990-х, задовго до початку моїх пригод. Бразильці — одні з найприємніших людей у світі, ну а Вурцмани були найприємнішими серед бразильців.

Запрошуючи їх у Колорадо, ми з Оленою й уявити не могли, що справа "Превезона" поглине все наше життя. Неминуче наближення другого допиту не залишало часу навіть на просте спілкування, не кажучи про катання на лижах; але все одно було приємно побути разом із нашими старими друзями у цей лихий час.

Однак був хоч і невеликий, але шанс, що допит не відбудеться. Майкл Кім вказав мені на серйозну тактичну помилку, яку зробили Кациви, та й сама "Бейкер-Гостетлер", звинувативши нас у крадіжці 230 мільйонів доларів. На перших слуханнях з їхньої дискваліфікації 2014-го Цимрот, захищаючи Джона Москоу та свою фірму "Бейкер-Гостетлер", переконував суддю Грієса в тому, що "Превезон" не може бути "протилежною стороною" стосовно Hermitage. Суддя Грієса повірив йому, і саме це стало підставою для відмови в їхній дискваліфікації.

Але тепер, пояснював Майкл, їхнє нове безпідставне звинувачення переводило їх у стан ворогування, тобто в категорію "протилежної сторони", і тому варто ще раз спробувати домогтися усунення Джона Москоу та його фірми від справи.

З технічних причин компанія Hermitage, а не я особисто, мала подати це клопотання, а це означало, що нам доведеться найняти їй окремого адвоката. Майкл запропонував свого колегу Джейкоба Бугдала з юридичної фірми "Суссман Годфрей". Ми уклали з ним угоду, і вже до 15 грудня він підготував та подав наше друге клопотання про дискваліфікацію.

Оскільки слухання в справі "Превезона" мали розпочатися вже в перші дні нового

року, це прискорило весь процес, включно з розглядом нашого нового клопотання, яке швидко призначили вже на третій день — день мого другого допиту.

Напередодні всю ніч йшов сніг, і на ранок п'ятниці його насипало заввишки метр. Моя сім'я та наші гості потирали руки, очікуючи, що покатаються досхочу на гірських лижах.

Після дружнього сніданку я допоміг дітям зібратися і пішов до свого робочого кабінету, де мав провести цілий день перед монітором під час виснажливого допиту.

Тестуючи відеозв'язок, я набрав Майкла у його нью-йоркському офісі, де мав відбутися допит. У конференц-кімнаті він був поки сам, але о 9:15 ранку за моїм часом (різниця з Нью-Йорком +2 години) з'явилися два прокурори. Після коротких привітань вони зайняли відведену частину столу, розклавши на ньому папери та кілька папок із документами.

За пів години з'явилася кавалькада юристів "Бейкер-Гостетлер". Як і минулого разу, це був цілий ритуал. Їх було чоловік шість чи сім, усі з важкими пузатими портфелями та візками, на яких нагромаджувалися незліченні коробки. Процес обсаджування цієї свити на своєму боці столу зайняв понад п'ять хвилин.

Цього разу допит мав вести колега Цимрота — Пол Левін, оскільки сам Цимрот намагався запобігти дискваліфікації своєї фірми у федеральному суді на Перл-стріт. Передбачалося, що слухання закінчиться до початку мого допиту, але воно ще йшло повним ходом.

Стрілка годинника перемістилася на 10:15 ранку, і допит офіційно розпочався. Напруга, що панувала в конференц-кімнаті в Нью-Йорку, передавалася мені в Аспен. Левін подався вперед, готовий поставити своє перше каверзне запитання, але тут м'яко втрутився Майкл (він завжди говорив м'яко, спокійно, без напруги):

— З огляду на те, що зараз триває слухання за клопотанням про дискваліфікацію, було б недоречно розпочинати допит, доки суддя не винесе рішення.

Левін начебто був готовий посперечатися, але відступив перед залізною логікою Майкла. І оскільки допит не міг продовжуватися, а ми не могли розійтися, поки суддя не винесе те чи інше рішення, то всі сиділи в незручному мовчанні і чекали.

Час минав: десять хвилин, двадцять, пів години. Нарешті, трохи пізніше одинадцяти у всіх разом задзвонили телефони. Суддя Грієса розпорядився відкласти допит доти, доки він не ухвалить рішення.

Допит було скасовано, принаймні сьогодні. Поки "Бейкер-Гостетлер" із шумом завантажували коробки назад на візки, я дивився у вікно на свіжий сніг. Набравши Майкла, я запитав:

— Я можу піти покататися на лижах?

Я все ще міг бачити його по відеозв'язку. Він усміхнувся і відповів:

— Насолоджуйся.

Я швидко попрощався, вимкнув комп'ютер і побіг униз збиратися. Завантаживши все спорядження в джип, я вирушив на перехоплення Едуардо та дітей до Сноумаса, великого гірськолижного курорту поряд з Аспеном. Від Аспена до Сноумаса приблизно

20 хвилин їзди. Я помчав в об'їзд аеропорту, і це нагадало мені шкільні часи, коли я навчався в інтернаті в Стімбот-Спрінгсі тут же, у Колорадо. Тоді, якщо за ніч випадало понад 30 сантиметрів снігу, вранці директор школи бив у величезний дзвін, скасовував заняття та оголошував День снігу. І тоді всі, хто вмів стояти на лижах: і учні, і вчителі, і обслуговий персонал, прямували в гори. Для мене не існувало бажанішого звуку, ніж мелодії цього величезного дзвона.

Сьогодні Майкл оголосив цей день для мене Днем снігу.

Лишивши позаду Совиний струмок (англ. Owl Creek), я зателефонував Едуардо і потішив його гарною новиною. Він захоплено сказав, щоб я чекав їх на вершині Лосиного табору (англ. Elk Camp), де зазвичай найкращий шар снігу і багато трас середньої складності, що петляють серед дерев і цим роблять дітей щасливими.

Я припаркував джип, взяв свої речі та пішов до підіймача. Контраст був разючий: з одного боку, сидіти в робочому кабінеті на допиті проксі російського уряду, з іншого — парити в кріслі підіймача, звідки я оглядав панораму гір, вдихаючи свіже холодне повітря і передчуваючи катання сніговою цілиною.

Едуардо з дітьми вже були на вершині, і мої діточки світилися від щастя, тому що їхній тато нарешті був з ними, бо більшу частину нашого спільного відпочинку мене не було поруч. Але тепер ми всі були разом і почали з'їзд стежкою Сірого Вовка (Grey Wolf Trail).

Ми з Едуардо ковзали по снігу за дітьми, і, закладаючи черговий плавний поворот дугою, я відчув, як мій телефон завібрував. Трохи відставши, я зупинився осторонь і побачив, що дзвонить Джейкоб Бугдал.

Було дивно, що він зателефонував так швидко. У голові миготіли стереотипні картинки: присяжні, повертаються до зали через пів години з обвинувальним вердиктом. Я з відчуттям жаху відповів:

— Алло?

— Білле, відчуваю, ти чудово проводиш час.

— Так. Що трапилося?

— Ми виграли!

— Ми виграли?

— Так. Суддя Грієса щойно дискваліфікував Джона Москоу та "Бейкер-Гостетлер"!

Я стояв нерухомо і дивився в далечінь на Скелясті гори. Потрібні були роки і величезні зусилля, аби ми нарешті домоглися усунення від справи цих слизьких адвокатів.

Ще не знаючи прекрасних новин та юридичних поневірянь мого життя загалом, діточки махали мені, стоячи біля підніжжя схилу: "Тату, ну давай же!"

Я сказав Джейкобу, що він герой сьогоднішнього дня, засунув телефон у кишеню і помчав униз, переповнений енергією. Цей день був і залишиться одним із найкращих у моєму гірськолижному житті.

Наступні кілька днів я грівся в променях цієї перемоги, насолоджуючись можливістю знову почуватися нормальною людиною на відпочинку. Ми каталися на

лижах та санках, влаштовували бої сніжками біля будинку та пакували різдвяні подарунки, а потім ховали їх під ялинкою. Я знав, що це лише перепочинок, скоро "Превезон" найме нових юристів, і в новому році ця сага продовжиться, та зараз викинув усе це з голови.

Але за два дні до Різдва Джейкоб зателефонував знову. У його голосі вже не було радості, як минулого разу. Він повідомив, що суддя Грієса призначив терміновий конференц-дзвінок з усіма адвокатами на другу половину дня.

— Мені здається, він передумав і хоче скасувати рішення про дискваліфікацію,— сказав Джейкоб.

— Ви що, знущаетесь?

Пізніше всі зателефонували та з'єдналися у відеодзвінку із суддею Грієса. Якимось чином на відеоконференц-дзвінок було допущено і Наталію Весельницьку. Як виявилось, вона спеціально приїхала до Нью-Йорка для вирішення кризи, і суддя Грієса дозволив їй звернутися до суду. Це було вельми незвичайно. Весельницька не була членом Нью-Йоркської колегії адвокатів і до того ж не розмовляла англійською. Через перекладача вона благала суддю не дискваліфіковувати "Бейкер-Гостетлер", наголошуючи на тому, що "Превезону" буде важко знайти нових адвокатів за кілька тижнів до початку судових слухань.

Здавалося, судді явно імпонував цей "плач Ярославни", як і те, що вона прилетіла з Москви до нього, щоб порозумітися. Наступного дня, на Святвечір, суддя Грієса призупинив своє рішення про дискваліфікацію. Він поки не збирався змінювати його, але хотів, щоб адвокати надали більше письмових аргументів, перш ніж він остаточно вирішить долю "Бейкер-Гостетлер".

Мені коштувало величезних зусиль відсунути те, що сталося, на другий план. Прокинувшись рано-вранці на Різдво, ми всі зібралися біля красуні-ялинки у вітальні. Діти по черзі відкривали подарунки, а вже після них і ми з Оленою обмінялися подарунками з Ліною та Едуардо. Я використав всі мої душевні сили, щоб не дозволити цьому примхливому нью-йоркському судді зіпсувати нам Різдво і, схоже, впорався.

За кілька днів ми проводили Вурцманів, а 3 січня і самі повернулися до Лондона.

8 січня суддя Грієса ухвалив остаточне рішення. У своєму заплутаному письмовому висновку він скасував дискваліфікацію Джона Москоу та "Бейкер-Гостетлер". Просто кажучи, він укотре змінив свою думку.

Через три дні ми подали апеляцію, але суддя Грієса негайно її відхилив, оголосивши, що більше не дискваліфікуватиме дискваліфікованих. Йому хотілося скоріше розпочати процес по суті справи "Превезона" і прибрати мене зі шляху.

Обговорюючи його рішення, Майкл Кім зауважив:

— Ми практично вичерпали всі можливості, але все ж таки ми повинні спробувати ще одну річ. Єдине, що може змусити федеральний суд скасувати своє рішення, це тільки так званий мандамус, судовий наказ вищого суду. Мало хто зумів досягти успіху в цьому, але це наш останній шанс.

— Звучить слабенько, — сказав я.

— Так і є. Ми повинні будемо піти до апеляційного суду та переконати їх у тому, що суддю "несе". Я ніколи не рекомендував йти цим шляхом, але, з огляду на неадекватність поведінки судді Грієса, це може спрацювати.

Як сказав Майкл, то був наш останній шанс. Я дав юристам зелене світло, і 13 січня Джейкоб подав наше клопотання щодо застосування мандамуса до Апеляційного суду другого округу Нью-Йорка.

Поки Другий окружний суд розглядав наше клопотання, справа "Превезона" вирувала. Судовий процес мав розпочатися 27 січня. Папери літали туди та назад. Активність зашкалювала, голова йшла обертом. Мені треба було терміново летіти до Нью-Йорка для повторного допиту, а потім відразу ж до суду, щоб протягом декількох днів поспіль давати свідчення як перший свідок сторони обвинувачення.

Я готувався до всіх цих допитів та свідчень і вилітав до Нью-Йорка 25 січня. Але тут надійшов електронний лист від Джейкоба. У ньому була одна сторінка додатка — рішення Апеляційного суду: "Після належного розгляду справжнім ухвалюється: клопотання апелянта щодо відтермінування ЗАДОВОЛЬНИТИ; слухання у справі в окружному суді ВІДКЛАСТИ на час розгляду апеляції".

Простою мовою це означало: все зупинити, а адвокатам розслабитися. Судовий процес по суті припинено доти, доки Апеляційний суд другого округу не вирішить, чи слід забрати "Бейкер-Гостетлер" із цієї справи чи ні.

Це рішення було приголомшливим. Те, що апеляційний суд заборонив судовий розгляд великої справи про відмивання грошей за кілька днів до призначеної дати, наочно показало, наскільки серйозно він ставиться до злочинних дій Джона Москоу та його контори "Бейкер-Гостетлер".

З цього моменту оновлення електронного архіву судових документів у справі призупинилося. Наступний документ з'явився там лише через три місяці — 29 квітня 2016 року. Це було повідомлення Федерального суду Південного округу Нью-Йорка. Апеляційний суд другого округу все ще розглядав питання про дискваліфікацію, але суддя Грієса, який служив федеральним суддею з 1972 року, був назавжди відсторонений від справи "Превезона".

27. Віолончеліст

Весна 2016 року

Роком раніше, у середині травня 2015-го, на світанку дванадцять співробітників французької Національної поліції зупинилися біля воріт розкішної вілли на шосе Бель-Існард містечка Сан-Тропе. Не було ані сирен, ані мигалок.

Старший офіцер натиснув кнопку інтеркому. Через деякий час йому заспанним голосом відповіла блондинка середнього віку, яка розмовляла французькою з явним російським акцентом. Здивована таким раннім візитом, вона із погано прихованим

занепокоєнням запитала у нього, в чому, власне кажучи, річ. Офіцер подав їй ордер на обшук. Потім поліцейські пройшли з нею в будинок і за наступні дванадцять годин перевернули все гориніж. Наприкінці дня даму заарештовали та доставили до поліцейської дільниці Екс-ан-Провансу на допит. Наступного дня її перевезли до Парижа, де знову допитали. Цей допит проводив Рено ван Рюмбек, судовий слідчий магістрату, який вів розслідування щодо відмивання грошей у Франції, пов'язане зі справою Магнітського.

Їй висунули звинувачення у відмиванні грошей. Водночас Рено ван Рюмбек заморозив 9 мільйонів доларів на її рахунках у Франції, Люксембурзі та Монако. Це була п'ята постанова про арешт активів у справі Магнітського[14].

Обшук, арешт та постанова про арешт стали прямим наслідком однієї із заяв, що ми подали за наслідками вивчення молдовського файлу. Розслідування інформації, що міститься в цьому файлі, привело нас не тільки в США і у Францію, а й в інші країни Європи та світу і допомогло пролити світло на хитро сплетене павутиння великої мережі відмивання грошей.

Спосіб відмивання грошей одночасно і складний, і простий.

Він складний за конструкцією. Якщо 40 років тому злочинець міг принести валізу готівки до банку, відкрити рахунок та депонувати всі гроші, то сьогодні максимальна сума, яку можна внести чи зняти, становить 10 тисяч доларів. У разі перевищення цього ліміту доведеться подавати декларацію про походження грошей до відповідних органів. Тому готівка — невідповідний інструмент для масштабного відмивання брудних грошей. Злочинці відмивають гроші електронними переказами, відкриваючи сотні рахунків у десятках банків на незліченні підставні компанії-відмивочні контори. Потім перекидають гроші між ними багато разів і у певних лімітах, сподіваючись, що ні в кого не вистачить ані терпіння, ані ресурсів, ані пильності відстежити їх.

Однак цей спосіб простий по суті. Відмивання грошей — це не більше ніж переказ грошей, і кожен переказ, як казав Джон Москоу ще 2008-го, залишає свій незмивний слід. У випадку з Росією відмивання грошей починається з грошових переказів у цій країні, далі транзитом через Молдову, Кіпр, Литву, Латвію та Естонію, і вже після цього гроші потрапляють у країни призначення, такі як Франція, Швейцарія та США. Коли гроші досягають цього останнього етапу, вони накопичуються в банках, вкладаються в нерухомість або використовуються для придбання дорогих послуг та здійснення закупівель. Це стосується фрахтування яхт та приватних літаків, скуповування ювелірних виробів та предметів мистецтва тощо.

Відмиваючи гроші, злочинці не розраховували нарватися на хлопців із Центру дослідження корупції (OCCRP) або на нас, зокрема, на Вадима Клейнера. Дослідивши молдовський файл, він підготував заяви про порушення кримінальних справ, які ми надіслали до десятка країн. За багатьма з них було розпочато розслідування, і це давало Вадиму доступ до ще більшої кількості банківських переказів. Отримуючи нову інформацію, він вводив її до своєї бази даних, поступово вибудовуючи єдину картину розподілу вкрадених 230 мільйонів доларів.

Те, що починалося як відносно невелика база, що складається з розрізнених електронних переказів, назв компаній та банківських документів, перетворилося згодом на одну з наймісткіших інформаційних систем з відстеження російських грошей, здобутих злочинним шляхом.

До 2016 року Вадим став "паличкою чарівника" для будь-якого журналіста, який займався питанням відмивання російських грошей.

Наприкінці березня мені зателефонував Люк Хардінг, британський журналіст газети "Гардіан", який свого часу очолював її московське бюро. Люку майже 40, волосся пісочного кольору. Він випускник Оксфорду і відомий численними статтями та книгами про російську корупцію. У нас із Люком був особливий зв'язок. Як і мене, його затримали в "Шереметьєві", протримали там ніч і вранці депортували до Лондона. Його російська віза також була анульована без пояснення причин, і досі він нев'їзний.

Він сказав, що працює над одним проєктом та хотів би заскочити до нас в офіс поділитися думками. Коли я запитав, про що йдеться, він вибачився й ухильно відповів:

— Я не хотів би обговорювати це телефоном.

Вислів "Якщо ти не параноїк, це ще не означає, що за тобою не стежать" безумовно стосується Люка. За час роботи в Москві він, його дружина, також британська піддана, і двоє малолітніх дітей регулярно ставали жертвами огидних нападок співробітників ФСБ. Вони неодноразово вдиралися до них у квартиру на десятому поверсі та за їхньої відсутності змінювали заставки на комп'ютерах, встановлювали радіобудильники так, щоб вони спрацьовували посеред ночі, і навіть не гребували тим, що ламали дитячі замки-блокатори на вікні поряд з ліжком їхнього молодшого. Дякувати Богу, що ніхто не постраждав фізично. Всі ці дії були спрямовані для психологічного тиску — дати Люку та його родині зрозуміти, що вони перебувають під постійним контролем, дуже вразливі та беззахисні.

Люк прийшов до нас в офіс 22 березня. Коли ми проводжали його до конференц-кімнати, він попросив мене та Вадима залишити наші мобільні телефони на столах. Ми погодились. У кімнаті ми побачили, як він засовує свій мобільний телефон у мішок Фарадея — маленький чорний пакетик, який блокує всі телефонні сигнали. Це не дозволяє прослухати, що відбувається довкола, якщо телефон зламали.

За роки знайомства я звик до його обережності, але це було вже занадто.

— Навіщо ці ігри плаща та кинджала? — запитав я.

— Ми працюємо над дуже делікатною історією, — відповів він. — Треба бути безмежно обережним.

— Ну, ми тут самі, що це все означає? — запитав я.

— Вибачте, я дав слово своєму джерелу, що нічого нікому не розповім, доки історія не вийде у світ. І якщо ви не проти, я хотів би пробити деякі імена по вашій базі: чи не пов'язані вони якимось чином зі справою Магнітського?

Всупереч односторонньому потоку інформації, такі розмови є дуже корисними і для нас, тому ми з радістю погодились йому допомогти.

— Ви коли-небудь стикалися з "Соннетт Оверсіз", відмивальною конторою з

Британських Віргінських островів? — почав він здалеку.

Вадим забив цю назву в базу і за секунду відповів:

— Ні.

— А "Інтернешнл Медіа Оверсіз" чи "Сандалвуд Континентал Лімітед"?

Вадим знову прогнав їх базою — нічого.

— А ім'я Сергій Ролдугін вам щось каже?

Вадим заплющив очі, намагаючись пригадати:

— Ні. А повинно?

— Ні. Він не такий вже й знаменитий, скромний віолончеліст із Санкт-Петербурга, але мені цікаво, чи не впливав він у вашій базі?

Вадим перевірів:

— На жаль, ні.

Трохи засмутившись, Люк змінив тему, і далі ми говорили про отруєння Володимира Кара-Мурзи, "Превезон" та інші нещодавні російські події. Вже покидаючи нас, Люк сказав:

— Не пропустіть статтю у "Гардіан". Вам вона сподобається.

І справді, вона нам сподобалася. 3 квітня "Гардіан" опублікувала статтю під заголовком "Розслідування: офшорний слід на 2 мільярди доларів веде до Володимира Путіна".

Люк був частиною консорціуму у складі 370 журналістів із 80 країн, які опублікували свої розслідування слідами "Панамського архіву". Центральною подією став витік даних — понад 11 мільйонів документів панамської юридичної компанії "Моссак Фонсека". Ці документи розкривали фінансову інформацію сотень тисяч офшорних компаній та рахунків, що належать багатіям у всьому світі.

Існує безліч причин для реєстрації офшорних компаній. Іноді це робиться для збереження анонімності або для особистої безпеки, іноді для полегшення інвестування в різні країни, але нерідко офшорні компанії створюються для мерзенних цілей.

Внаслідок витоку стало відомо, що я теж володію кількома офшорними компаніями, зареєстрованими "Моссак Фонсека". Однак, на відміну від інших компаній, чиї дані спливали у вільний доступ, мої компанії були створені для законних цілей планування та управління статками і з самого початку були відомі податковим і регульовальним органам країни мого проживання.

Журналістів не цікавили такі відкриті компанії, їм були цікаві інші — таємні, що належать чиновникам і політикам, які сколочують безмежні статки на корупції.

3 квітня одночасно вийшло безліч статей у різних країнах, і в кожній з них була своя зірка. У Росії це був Сергій Ролдугін.

Люк писав, що Ролдугін був не простим віолончелістом. Він був найкращим другом Путіна ще з 1970-х років. Попри слова Ролдугіна про те, що він їздить на вживаному автомобілі та грає на дешевій віолончелі, він контролював компанії, на рахунках яких з 2000 року зібралися мільярди доларів, і це робило його найбагатшим музикантом у світі.

Абсурд, та й годі. Швидкий пошук в інтернеті видасть вам список найбагатших музикантів у світі, таких як Джей-Зі, сер Пол Мак-Картні та сер Ендрю Ллойд Веббер. Статки кожного з них оцінюються в 1,25 мільярда доларів. Американець Йо-Йо Ма, напевно, найбагатший віолончеліст у світі. Його статки оцінюються у 25 мільйонів доларів. "Гардіан" була не єдиною, хто написав про Ролдугіна. Центр дослідження корупції (ОССРР) та "Нова газета" також опублікували того дня об'ємний матеріал з описом схем, які використовував Ролдугін. Портрет Ролдугіна, який вони разом представили світові, шокував.

За однією зі схем якийсь олігарх платив десятки мільйонів доларів офшорній компанії Ролдугіна за нібито надані консультаційні послуги з інвестицій. Неможливо зрозуміти, чому мільярдер, який має доступ до таких відомих інвестиційних консультантів, як "Голдман Сакс", "Джі-Пі-Морган" і "Кредит-Свісс", раптом сплачує величезну суму грошей за інвестиційні консультації офшорної компанії маловідомого віолончеліста.

За іншою схемою, як стверджувалося в черговій статті, вже інший олігарх продає актив вартістю понад 100 мільйонів доларів лише за 2 долари одній із компаній Ролдугіна.

Згідно з третьою схемою, компанія Ролдугіна отримала кредитну лінію на суму понад 500 мільйонів доларів від закордонної філії російського держбанку. При цьому компанія Ролдугіна, схоже, не надавала жодного забезпечення та не вносила застави під цю велетенську суму кредиту.

Загалом через компанії Ролдугіна пройшло понад 2 мільярди доларів. Чому відомі олігархи та фінансові організації переказували багато грошей офшорним компаніям, що належать віолончелісту? Ролдугін так і не зміг надати жодного розсудливого пояснення. Відповідь, на мою думку, полягає в тому, що віолончеліст виступає довіреною особою свого старовинного друга Володимира Путіна.

Схема з використанням довірених осіб розкриває головну дилему Путіна. Усім, хто стежить за новинами з Росії, відомо, що Путін любить гроші. Але президент може отримувати лише офіційну зарплату (приблизно 300 тисяч доларів на рік) і не може мати жодних інших активів, окрім тих, які він мав до вступу на посаду. Інакше будь-хто, хто отримав би його банківську виписку чи витяг з реєстру нерухомого майна, зміг би його шантажувати. Путіну це чудово відомо, оскільки він сам неодноразово вдавався до цієї тактики для усунення ворогів.

Тому Путіну потрібні люди-гаманці, які б зберігали його гроші, при цьому не залишаючи жодних електронних слідів, що ведуть до нього. Але ці люди мають бути вірними до гробу. У будь-якому мафіозному клані таких людей мало, бо довіра дорого вартує.

Для Путіна Ролдугін був одним із таких людей. З того моменту, як ці двоє, коли їм було ще по двадцять, зустрілися на вулицях Ленінграда, вони стали мов рідні брати. Ролдугін познайомив Путіна з його майбутньою дружиною, став хрещеником старшої

доньки Путіна і вже багато десятиліть їх пов'язує міцна дружба.

З того часу, як Путін прийшов до влади, журналістам та урядам західних країн було відомо, що він став дуже багатим, але вони не могли зрозуміти, де він ховає гроші. Завдяки "Панамському архіву", вони змогли розгадати частину цього пазла.

Ця новина була потенційно важливою для нас. Якщо якимось чином виявиться зв'язок 230 мільйонів із Путіним через Ролдугіна, це стане переломним моментом.

Вадим пробив через нашу базу всі компанії Ролдугіна, згадані у статтях від 3 квітня, але нічого не вистрілило.

Однак перші статті лише підбурили інших журналістів до найглибшого вивчення "Панамському архіву", і за два дні маловідомий литовський сайт 15min.lt написав ще одну статтю про Ролдугіна. У ній повідомлялося, що у травні 2008 року (через шість місяців після афери з 230 мільйонами доларів) одна з компаній, пов'язаних із Ролдугіним, отримала 800 тисяч доларів із рахунку в литовському банку. Цей рахунок належав черговій конторці — "Делко Нетворкс".

Вадим ще раз перевінив нашу базу та знайшов у ній "Делко". В базі знайшлися і цей переказ у сумі 800 000 доларів, і доказ того, що ці гроші пов'язані з податковим розкраданням 230 мільйонів доларів. Залишивши Росію, вони пройшли через низку банків у Молдові, Естонії та зрештою опинилися в Литві.

Тепер ми змогли пов'язати злочин, який викрив і за який був вбитий Сергій Магнітський, з Ролдугіним, а через нього — з президентом Росії Володимиром Путіним.

Все стало на свої місця.

Коли Сергія було вбито, Путін міг притягнути винних до відповідальності, але не став. Коли світ вимагав справедливості щодо Сергія, Путін виправдав усіх, хто причетний до злочину. Коли 2012 року прийняли закон Магнітського, Путін у відповідь заборонив усиновлення російських сиріт американськими сім'ями. Ще до ухвалення закону в Америці уряд Путіна допомагав Дмитру Ключеву, засудженому мафіозі, і його консьєрє-радникові Андрію Павлову (обидва — приватні особи) з акредитацією на Парламентській асамблеї ОБСЄ в Монако для протидії закону Магнітського, наділивши їх статусом уповноважених.

Заради чого Путін зважився захищати цю купку продажних чиновників та злочинців?

Говорячи простою мовою, з особистої зацікавленості.

800 тисяч доларів із 230 мільйонів — це, загалом, дрібниця. Але потік таких сум незглибимий. Це все одно що отримувати 5 доларів за проїзд платною дорогою. Одна машина — це дрібничка, але з мільйона машин, що проїхали, набирається пристойний статок.

"Моссак Фонсека" була лише однією з сотень адміністраторів офшорних компаній. Якщо документація інших подібних фірм потече у відкритий доступ, то я впевнений, що ми виявимо інших довірених осіб Володимира Путіна, які також отримали частини з 230 мільйонів доларів. І це лише один серед тисяч і тисяч злочинів, які скоюються в Росії з того часу, як Путін прийшов до влади.

Ми бачили лише верхівку гігантського айсберга. Закон Магнітського передбачає, що активи тих, хто зневажає права людини в Росії, мають бути заморожені на Заході. У ньому також йдеться про невідхильні санкції щодо осіб, які збагатилися на афері з 230 мільйонами доларів. Те, що Путін порушує права людини, ніколи не заперечувалося, але тепер він потрапив і до другої категорії осіб, на яких поширюється дія закону.

Закон Магнітського поставив під загрозу все його багатство та владу, і від цього вся його злість. Його хрестовий похід проти закону Магнітського був не лише філософською суперечкою — він був суто особистою справою.

Ми справді знайшли його ахіллесову п'яту.

28. Кремлівська деза

Весна 2016 року

За три дні до публікації "Панамського архіву" п'ять американських конгресменів у супроводі двох військових та кількох співробітників апарату Конгресу прибули до Москви.

Вони зупинилися в готелі "Рітц Карлтон" на Тверській, головній магістралі Москви. Переодягнувшись і залишивши валізи в номерах, вони спустилися до вестибюля, де на них уже чекав співробітник американського посольства, а на вулиці — три чорні "шевроле-субурбан". Ще не встигнувши прийти до тями після довгого перельоту, вони поїхали до Ради Федерації — верхньої палати законодавчих зборів Росії. Візит організував конгресмен-республіканець Дана Рорабахер — округ Ориндж, штат Каліфорнія. На початку своєї кар'єри Рорабахер був спічрайтером затятого борця з Радянським Союзом — Рональда Рейгана, але тепер на Капітолійському пагорбі за ним закріпилося прізвисько "улюблений конгресмен Путіна". Ніхто у Вашингтоні не знав, що спричинило таку сумну метаморфозу, але такою була реальність. 2012 року Рорабахер насправді підтвердив свою пропутінську орієнтацію, ставши одним із небагатьох, хто проголосував проти закону Магнітського.

У Раді Федерації конгресменів проводили до зали прийомів, де їх зустрічав Костянтин Косачов, голова комітету Ради Федерації у міжнародних справах, разом із кількома своїми колегами. Зустріч мала формальний характер і порушувала спільні питання: загальнополітичні та торговельні відносини між Росією та США та війну в Україні. Зустріч тривала майже годину, і після закінчення Косачов непомітно передав записку помічникові Рорабахера Полу Берендсу.

Косачов попросив Рорабахера та Берендса затриматися для приватної розмови, і Рорабахер погодився. Коли решта членів делегації спустилася до вестибюля, а Рорабахер і Берендс залишилися з Косачовим, до них відразу приєднався ще один чиновник — Віктор Гринь.

Гринь був не простим чиновником. Він був заступником генерального прокурора

Росії Юрія Чайки та його найближчою довіреною особою. Саме Віктор Гринь був ініціатором посмертних звинувачень проти Сергія, внаслідок яких той став першим фігурантом кримінальних розслідувань в історії Росії, який помер до того. І саме за це у грудні 2014-го Гринь потрапив до списку санкцій уряду США відповідно до закону Магнітського.

Контррозвідка ФБР вже попереджала Рорабахера про те, що ним цікавляться російські спецслужби як потенційним активом. Він мав негайно піти, як тільки до розмови приєднався Гринь. Але він цього не зробив.

Ця зустріч не була формальною. Гринь передав Рорабахеру двосторінковий документ англійською мовою з позначкою "Таємно". Можна лише здогадуватися про те, що ще сталося на цій зустрічі, але за п'ятнадцять хвилин вони розійшлися.

Рорабахер і Берендс приєдналися до решти членів делегації, і на своїх "шевроле" всі вирушили в Спасо-Гаус (або особняк Второв в Спасопесковському провулку), багато прикрашену резиденцію американського посла в центрі Москви, на офіційний прийом на честь їхнього приїзду.

Наступний день Рорабахера був заповнений новими зустрічами, зокрема з ще одним російським чиновником, який потрапив під санкції, — колишнім головою "Російських залізниць" Володимиром Якуніним. І знову ніхто інший із делегації на ній не був присутнім. Потім вся делегація вирушила до Варшави рейсом "Польських авіаліній ЛОТ", потім до Чехії, Угорщини та Австрії, і 12 квітня конгресмени повернулися до Вашингтона.

Через три дні без очевидного зв'язку з нещодавною поїздкою до порядку денного Комітету із закордонних справ Палати представників було внесено Глобальний закон імені Магнітського.

Глобальний закон Магнітського — це розширена версія початкового закону Магнітського, яка дозволила б уряду США заарештовувати активи та позбавляти віз порушників прав людини та kleptokratів із будь-якої країни світу, а не лише з Росії. Законопроект уже отримав одноголосне схвалення Сенату. Розгляд у Комітеті із закордонних справ Палати представників був наступним етапом перед тим, як він надійде на голосування до Палати представників, де його, напевно, прийняли б.

Світовий закон значно розширював спадщину Сергія. Щоразу, коли Сполучені Штати вводитимуть санкції проти порушника прав людини з будь-якої країни світу, це буде своєрідним нагадуванням не лише про ту високу ціну, яку заплатив Сергій, а й про роль Росії у його вбивстві. Для нас було дуже важливо, щоб цей законопроект став законом.

Приблизно через тиждень після повернення Рорабахера до Вашингтона мені зателефонував Кайл Паркер. На той час він уже став старшим радником по Європі та Росії в апараті республіканця Еліота Енгеля, члена Комітету із закордонних справ Палати представників.

— Магнітського щойно зняли з порядку денного! — схвильовано сказав він.

— Що? Як? — обурився я.

— Це Рорабахер. Він повернувся з Росії, щойно зустрівся з Ройсом [головою комітету], і якимсь чином законопроект прибрали з повістки.

— Навіщо це Ройсу?

— Мабуть, Рорабахер щось привіз із собою, якийсь документ.

— Чорт! А ти зможеш роздобути копію?

— Думаю, так. Дайте мені день.

Специфіка роботи Кайла передбачала, що до нього на стіл потрапляє все, що могло стосуватися Росії в Конгресі.

І насправді наступного дня Кайл надіслав документ на дві сторінки дрібним шрифтом, непідписаний і не на бланку, який Рорабахер отримав від Віктора Гриня і тепер розповсюджував Вашингтоном. Це був переказ опусу Юрія Чайки, опублікованого раніше в "Комерсанті", в якому у хитрій формі витонченого здирництва вказувалося: якщо закон Магнітського буде скасовано, відносини між США та Росією значно покращаться. Це "покращення" теоретично мало на увазі скасування заборони Путіна на усиновлення російських сиріт американськими сім'ями.

На моє запитання, чому голова Ройс, відомий своєю жорсткою позицією щодо Росії, довірився цьому документу, Кайл відповів:

— Рорабахер ще пропагандонський фільм рекламує.

До вечора Кайл зміг отримати посилання та пароль для доступу до фільму та надіслати їх нам. Фільм називався "Акт Магнітського: за лаштунками". Сценарист і продюсер фільму — Андрій Некрасов, той самий кучерявий інтелектуал, якому я давав інтерв'ю на форумі "Фінрос" у Гельсінкі 2010-го, де я вперше познайомився з Борисом Немцовим.

З того часу він брав у мене інтерв'ю ще тричі. Перші два були вдалими, а третє попало пальцем у небо. Посередині інтерв'ю Некрасов раптом почав викладати версію ФСБ про те, що майор Павло Карпов ні в чому не винен, і що Сергій ніколи не давав свідчень проти нього чи його товариша по службі, підполковника Артема Кузнецова. Я був змушений перервати інтерв'ю. Я й думати не думав, що в нього з цього щось вийде, але, мабуть, він зміг. Я клацнув на посилання і почав дивитися.

Початок картини нагадував типовий фільм категорії "Б", тобто не відрізнявся художніми чеснотами. Фільм розповідав про драму Сергія Магнітського, і в ролі основного оповідача виступав я. Але десь у третій частині фільму тон докорінно змінювався. У кадрі з'явився сам Некрасов, ставши, по суті, його головним героєм з ореолом "незалежного" розслідувача.

Він стверджував, що історія Магнітського, яку знає Захід, не відповідає дійсності. Протягом фільму мій образ змінювався від борця за права людини до мерзенного фінансиста, який сфабрикував всю цю історію з метою приховати власні "фінансові махінації в Росії". Він постійно хизувався своєю антипутінською репутацією для надання певності "новим висновкам". Але вони, без перебільшення, були схожі з пасквілем, створеним і розтиражованим владою, лише представлені у витонченішій та зручнішій для сприйняття формі.

Фільм був наскрізь брехливим і мав багато спотворень. Некрасов підтакував вже звичному войовничому бою кремлівських тамтамів, стверджуючи, що Сергій нічого не розслідував і нікуди не заявляв, і що саме ми з Сергієм вкрали 230 мільйонів доларів, і що Сергія ніхто не вбивав. За версією Некрасова, в останню ніч життя Сергія його не били вісім співробітників ізолятора, а синці та порізи на зап'ястях, руках та кісточках Сергій завдав собі сам. Я вже багато разів до цього чув різні варіації подібних висловлювань російської влади і мене важко було цим шокувати. Але до глибини душі мене вразило інше — те, як Некрасов учинив з мамою Сергія.

Задовго до того, як Некрасов скинув овечу шкуру, він просив нас допомогти в організації інтерв'ю з Наталією Миколаївною Магнітською, і ми за нього поручилися.

Тож коли Наталія Миколаївна розмовляла з ним у нашому лондонському офісі про смерть її сина, вона вірила, що спілкується з другом. Торкнувшись теми причин смерті Сергія, вона сказала те, що сказала б будь-яка мати: "що його вбили — мені так думати ще важче, ніж те, якби він помер від хвороби... а те, що його вбили; це ще страшніше".

Але Некрасов не був другом. Він спотворив її слова, щоб створити в глядача враження, ніби вона впевнена, що Сергія не вбивали. І для закріплення цієї ілюзії Некрасов безцеремонно наклав звук на кадри з Наталією Миколаївною та заявив: "За словами матері Магнітського, це було не вбивством. Її син загинув через недбалість лікарів". А вона навіть відповісти йому не могла.

Це було дуже далеко від істини. Після смерті Сергія Наталія Миколаївна використала всі можливості для звинувачення влади у вбивстві її сина.

Я був упевнений, що якби Наталія Миколаївна подивилася цей фільм, для неї це обернулося б новою травмою. Я злився на Некрасова, але ще більше на себе за те, що дозволив їй опинитися в подібній ситуації.

Але було вже неважливо, як я ставився до Некрасова, важливо те, що його фільм був ефективною пропагандою. І це робило його небезпечним. Глядачі, не знайомі зі справжніми фактами справи Магнітського, могли сумніватися в правдивості історії, яку я розповідав після смерті Сергія.

Саме в цьому був задум фільму Некрасова — він був класичною кремлівською дезінформацією. Не треба нічого доводити, досить просто посіяти сумнів у душах глядачів. Якби фільм вийшов на широкий екран, то поставив би під загрозу кампанію за справедливість щодо Сергія Магнітського. Такі були наміри наших ворогів, і тепер Некрасов, схоже, виявився одним із них. Ситуацію посилювало і те, що фільм Некрасова не так просто рекламували лише в одному Конгресі. Того ж дня зі мною зв'язався співробітник Європейського парламенту і попередив, що Гейді Гаутала, моя подруга та союзниця, жінка, яка започаткувала кампанію за справедливість щодо Магнітського в Європі і познайомила мене з Борисом Немцовим, влаштовує показ цього фільму в Європарламенті.

Дії Рорабахера у Вашингтоні були принаймні послідовними, але Гейді? Вона ж була про-Магнітським активістом у Європарламенті.

Єдине пояснення, яке я зміг знайти, полягало в тому, що якимсь чином ФСБ дісталася її бойфренда, Андрія Некрасова, і з любові або почуття обов'язку Гейді робила це заради нього.

Якими б мотивами вона не керувалася, це була ще одна зрада, яка шокувала.

Я прямо подзвонив Гейді, але це було даремно. Вона не збиралася зупиняти показ. Водночас Некрасов заявив, що найближчими тижнями його фільм транслюватимуть на головних телеканалах Франції, Німеччини, Норвегії та Фінляндії, а це потенційно мільйони телеглядачів.

Моєю першою думкою було випустити власний відеоролик, який спростовує брехню Некрасова. Але все розвивалося так швидко, що на його створення у нас не вистачило б часу. У розпачі я зателефонував одному з найвідоміших у Європі адвокатів у справах про наклеп, Алісдер Пеппер з лондонського офісу юридичної фірми "Картер-Рак". Мені дуже не хотілося вдаватися до юридичного інструментарію, стаючи позивачем у справі про наклеп, адже успіх нашої кампанії за справедливість ґрунтувався на можливості розповідати правду без купюр, а я був переконаним прихильником свободи слова.

Я знав, що звернення до адвокатів — це моветон, особливо якщо до їхньої допомоги вдається заможний фінансист, але брехня, яку Некрасов поширював про мене та Сергія, і те, як він спотворив слова мами Сергія, маніпулюючи її почуттями, були більш ніж обурливими. Так, я повинен був захищати себе, але найважливіше те, що я маю захищати їх.

Подивившись фільм і виявивши численні факти брехні Некрасова, Алісдер підготував восьмисторінковий документ зі спростуванням, забезпечивши його доказами та додатками. Він розіслав його у всі організації, що беруть участь у виробництві та трансляції фільму. (Початкова ідея фільму про Магнітського фінансувалася коштами грантів та платежів від численних європейських організацій, які тепер не хотіли мати нічого спільного з російською пропагандою.) Він просив їх "відмежуватися від фільму і більше не мати з ним нічого спільного". У разі відмови він обіцяв усім, хто причетний до фільму, судові позови з вимогою компенсації значної шкоди.

Це спрацювало. Показ у Європарламенті скасували за пів години до початку. Некрасов, який приїхав до Брюсселя на європейську прем'єру свого фільму, був шокований. Були шоковані і його супроводжувачі: п'ять телевізійних груп російських держканалів, Андрій Павлов, майор Павло Карпов, російсько-американський лобіст Рінат Ахметшин та Наталія Весельницька.

Присутність Весельницької спантеличувала. Адже фільм не мав жодного відношення ні до "Превезона", ні до Кацивів. Виявилось, що вона була там як представниця НКО "Глобальна ініціатива щодо забезпечення підзвітності в галузі прав людини" (ГІППЛ, англ. HRAGI) — дуже дивна організація, про яку ми раніше нічого не чули.

Погугливши ГІППЛ в інтернеті, Кайл знайшов лише порожній сайт із колекцією фотографій щасливих сімей, що заявляв своєю метою скасування путінської заборони

на усиновлення російських сиріт, іншими словами — скасування закону Магнітського в США.

Покопирсавшись ще, Кайл з'ясував, що ГППЛ була зареєстрована в штаті Делавер усього двома місяцями раніше за допомогою "Бейкер-Гостетлер" і являла собою не більше ніж "конторку" з поштовою скринькою у Вашингтоні (округ Колумбія) та адресою 1050 Коннектикут авеню, всього за декілька кварталів на північ від Білого дому. (Пізніше ми дізналися, що ГППЛ була частково профінансована Денисом Кацивим.)

Спіймавши облизня, Некрасов та Весельницька разом із рештою групи підтримки полишили Брюссель. Після їхньої поразки німецьке та французьке телебачення скасували показ фільму, і незабаром його поклали під сукно і норвежці з фінами.

Цей раунд у Європі ми виграли, але у Вашингтоні все було не так однозначно. Оскільки показ фільму Некрасова у Сполучених Штатах не був публічним, то Алісдерові не було кому надсилати свої листи. Та оскільки голова комітету Ройс зняв Глобальний закон Магнітського з розгляду через фільм, я мав знайти спосіб переконати його у протилежному.

Я зателефонував йому в офіс, але добратися до нього в обхід його численних помічників було неможливо. Все, що мені вдалося, — поговорити з одним молодшим співробітником, через якого я спробував попередити Ройса, що його комітет перебуває під вогнем спланованої російської дезінформації. Той чемно вислухав мене і пообіцяв обов'язково повідомити про це голову. З мого досвіду, отримання подібних обіцянок, якщо молодший помічник каже вам, що донесе щось до свого боса, означає, що він нічого не робитиме.

Якщо я не зміг дістати Ройса напрямки, то треба було йти в обхід. І я вирішив піти в "Нешнл Рев'ю", консервативний журнал, який, як я був впевнений, читає і голова Ройс.

Я розповів їм історію про те, як Ройс, чиїм коником завжди була протидія російській дезінформації, щойно впав її жертвою. Їм це сподобалося, і за чотири дні вийшла стаття під заголовком: "Російська пропаганда загадковим чином загальмувала ухвалення закону про права людини в Конгресі". У ній було викладено всю хронологію цієї історії — від поїздки Рорабахера до Москви до зняття законопроекту з голосування. Наприкінці статті йшлося: "Поки Комітет затримує Глобальний закон Магнітського із сумнівних причин, Росія перемагає в інформаційному просторі".

Через тиждень Глобальний закон Магнітського було знову включено до порядку денного. Очевидно, Ройс таки прочитав статтю.

29. Перемога Магнітського

Весна 2016 року

18 травня мали відбутися слухання по Глобальному закону Магнітського. На жаль, я не

міг бути у Вашингтоні, тому що виступав в Римі в Раді Європи, і темою мого виступу були зловживання Росією системою Інтерполу. На той час Росія вже п'ять разів намагалася заарештувати мене через Інтерпол і фактично я був живим прикладом жертви цієї міжнародної поліцейської організації.

Я не надто боявся пропустити ці слухання, оскільки ми успішно відбили хитрощі Рорабахера у Комітеті. Мені здавалося, що все має пройти без ускладнень.

17 травня надвечір я прилетів до Італії та зупинився в готелі "Хасслер", культовому готелі на вершині Іспанських сходів. Як правило, щільний графік не залишає мені можливості подивитися пам'ятки. Але після вечері я все ж таки знайшов час для Рима — неперевершено прекрасного Вічного міста — і вирушив на прогулянку. На П'яцца-дель-Пополо мене наздогнав дзвінок Кайла з Вашингтона.

— Білле, щось відбувається у Комітеті. У Конгресі ходять люди, які закликають знову зняти Глобальний закон Магнітського з порядку денного.

— Хто?

— Один із них колишній конгресмен з Окленда Рон Делламс. Інший — Ахметшин, той, що був у Брюсселі з Весельницькою, — тут він зробив паузу. — Третій — Марк Цимрот.

— Чорт, ці хлопці не зупиняються.

— І не думають.

Це були тривожні новини, особливо щодо участі Ахметшина — загадкової особистості. Відколи він з'явився в Європейському парламенті, ми вивчили його минуле. Схоже, він свідомо приховував його, оскільки в інтернеті ми не змогли знайти жодної фотографії. Проте нам вдалося з'ясувати, що він виходець з Радянського Союзу, працював на військову розвідку, а потім емігрував до США і влаштувався у Вашингтоні, отримав американське громадянство і зайнявся лобіюванням різних іноземних інтересів.

Що стосується Рона Делламса, то пізніше ми дізналися, що він отримав близько п'яти тисяч доларів за екстрений одноденний візит до Вашингтона з Окленда, метою якого було, як кажуть, "відкрити двері". Ймовірно, наймодавці Рона — вісімдесятирічного колишнього конгресмена, який з 1998 року вже й не з'являвся у Конгресі, вмовили його допомогти російським сиротам. Швидше за все, він ніколи й не чув про закон Магнітського і, звісно, навряд чи усвідомлював, яку роль йому приготували у цій авантюрі.

Одним із тих, хто мав усе розуміти, був Марк Цимрот. У ньому явно ховався талант лобіста, який, як виявилось, був використаний для поширення серед співробітників Комітету із закордонних справ Палати представників інформації про мої "провини" в Росії, почерпнуті зі справи "Превезона".

Після розмови з Кайлом у мене зник інтерес до Вічного міста, і я поспішив повернутися до готелю. Вже в номері я дізнався, що Дана Рорабачер знову взявся за старе. Того дня він надіслав листа кожному члену Комітету із закордонних справ, у якому переказував опус Цимрота, додаючи, що планує провести поправку та

викреслити ім'я Магнітського із назви закону.

Ім'я Магнітського в назві закону було значущим не тільки для нас і сім'ї Сергія, а й з інших причин для Володимира Путіна. Закон Магнітського Путіну як кістка в горлі, тому він хотів досягти двох цілей: скасувати початковий закон, а також прибрати Сергія Магнітського з його назви, щоб про Сергія більше ніхто не згадував.

У Вашингтоні була вже п'ята вечора, і з Рима мені було складно щось зробити щодо нової витівки Рорабахера. Залишалося тільки чекати та сподіватися, що він не зможе вплинути на думку колег по Комітету.

Я ліг спати та прокинувся о 6:30 ранку.

Поснідавши, вирушив до італійського парламенту, де проходили слухання у справах Інтерполу. Зосередитись на Інтерполі на тлі інтриг, що розігралися у Вашингтоні, було дуже складно. Але підійшла моя черга виступати, і, викинувши Рорабачера з голови, я зробив це цілком гідно.

Перекусивши в буфеті нашвидкуруч, я залишився, щоб довше поспілкуватися з європейськими законодавцями. І хоча в другій половині дня летів назад, було дуже цікаво, як розвиватимуться події у Вашингтоні.

У готелі я забрав свою валізу і поїхав до аеропорту "Ф'юмічіно", де збирався подивитися трансляцію слухань Комітету з міжнародних справ на своєму ноутбучі в очікуванні посадки на рейс.

Пройшовши паспортний контроль, я влаштувався в тихому місці поблизу пропускної стійки на рейс і почав дивитися. Слухання тільки почалися, і Глобальний закон Магнітського значився останнім на порядку денному. Нервово постукуючи п'ятою, я чекав, коли вони дійдуть до обговорення закону, і сподівався, що це станеться до того, як я опинюся в повітрі, але засідання йшло своєю чергою, і обговорювалися інші теми.

Зрештою, о 16:30, саме коли "Британські авіалінії" оголосили про початок посадки, голова комітету Ройс представив законопроект, закликаючи всіх проголосувати за нього. Я не міг пропустити цього, тому сидів наче вмурований.

Ройс запитав, чи є коментарі. Декілька членів комітету висловили свою підтримку, але потім слово взяв Дана Рорабахер.

Він вніс свою поправку про виключення імені Сергія із закону і перейшов до злісних нападок на мою адресу, називаючи мене олігархом, який вкрав мільярди в Росії. Переплутавши все, що можна з кремлівського наклепу, він звинуватив мене в несплаті 230 мільйонів доларів російських податків (його не збентежило, що це ми заплатили ці податки, які згодом були вкрадені). Далі більше: ставши на бік Кремля, він виправдовував дії силовиків, які катували Сергія. За його словами, вони мали це зробити, щоб отримати інформацію про те, де я сховав "украдені мільярди".

Я не знаю, чи був Рорабахер "російським активом", але якщо так, то його куратори, мабуть, згоряли від сорому. Він навіть не зміг правильно відтворити основні моменти їхньої ретельно вибудованої схеми щодо приховання скоєних ними злочинів.

Попри несусвітну ахінею, яку несла ця людина, вона викликала у мене співчуття.

Вона вражала мене невідповідністю його слів із його зовнішнім виглядом. Рорабахеру було під сімдесят, майже завжди його бачили у в'язаній кофті, як у містера Роджерса, що робило його схожим на веселого дядечка з картин Нормана Роквелла. Здавалося, що більш невинної людини не знайти, але, використовуючи своє становище конгресмена, він захищав Кремль від звинувачень у здійсненій ним політичній розправі.

Наступним виступив конгресмен Еліот Енгель: "Є вагома причина, через яку ми внесли ім'я [Магнітського] до закону багато років тому, і ми повинні відкинути будь-які спроби ревізії закону або спроби покласти його під сукно. Ми не повинні бути прихильниками ідей Путіна".

Саме в цей час оголосили, що посадку на рейс завершено. Я так захопився переглядом, що ледве не пропустив свій літак. Схопившись і підбігши до стюарда, я подав посадковий талон і встиг-таки.

Зайнявши своє місце, я прибрав ноутбук і пристебнувся. Коли літак почав вирулювати, я все ще намагався під'єднатися до слухань комітету з мобільного, але стюардеса, помітивши це, сильно пожурила мене, тому телефон довелося прибрати. На жаль, ці авіалінії не мають вайфаю на європейських рейсах, і мені довелося чекати, поки ми прилетимо, щоб дізнатися, чим усе закінчилося.

Як тільки шасі торкнулися посадкової смуги "Гітроу", я спробував додзвонитися до Кайла, але потрапляв на автовідповідач. Вадим теж не брав слухавки. Вже в терміналі я опустився у найближче вільне крісло, дістав ноутбук і знову зайшов на сайт Комітету із закордонних справ. Слухання вже закінчилися, але відеозапис був в архіві. Прокрутивши до того місця, де перервався, я продовжив дивитися.

Не тільки Енгель відхилив поправку Рорабахера. Депутат від Вірджинії Джеральд Конноллі прокоментував слова Рорабахера так: "Слухаючи [Рорабахера], я почував себе так, ніби дивлюся "Раша Тудей" [RT]".

Конгресмен Девід Цициллін з Род-Айленда висловився таким чином: "Дозволити уряду Росії хоч малою мірою вплинути на це законодавство, включно з його назвою, буде ганьбою, яка знеславить те, що зробив пан Магнітський".

Ще кілька республіканців і демократів висловилися так само.

Рорабахеру знову дали слово, і він знову спробував заплутати ситуацію, але це не допомогло.

Було оголошено голосування, і поправку Рорабахера відхилили сорока шістьма голосами проти одного. Його розмазали й на цей раз, і ми думали, що на цьому наші проблеми у Вашингтоні закінчилися.

30. Полювання на кротів

...Але ми помилилися.

Через десять днів мені прийшов імейл від Пола Берендса, співробітника апарату Конгресу, який супроводжував Дану Рорабахера у московській поїздці. Берендс цікавився, чи зможу я бути у Вашингтоні на початку червня і виступити перед членами підкомітету Палати представників Європи та Євразії, який очолював Рорабахер.

У нормальній ситуації пропозиція виступити на слуханнях у Конгресі є великою удачею, але оскільки вона походила від Рорабахера, тут явно була каверза. Я розповів про це Кайлові, він швидко дізнався і підтвердив, що так і є. Рорабахер планував використати свій підкомітет як майданчик для прем'єри фільму Некрасова, після чого спробувати підчепити та дискредитувати мене.

Навіщо Рорабахер тягав каштани з вогню для Кремля? Навіщо таємні зустрічі в Москві, підтасовки з Глобальним законом Магнітського, а тепер ця нова спроба вибруднити мою репутацію?

На щастя, цього разу мені не довелося шукати шляхів виходу на голову Комітету Ройса для розв'язання проблеми. Дізнавшись про плани Рорабахера, той скористався своїми повноваженнями й скасував це засідання, одночасно замінивши його загальними слуханнями щодо російсько-американських відносин у повному складі Комітету із закордонних справ Палати представників без демонстрації фільму.

Боротьба з Кремлем та його американськими поплічниками дуже нагадувала дитячу гру "Полювання на кротів". Щоразу, коли ми їх забивали назад у нірку, вони обов'язково вискакували з іншої.

На початку червня Некрасов анонсував прем'єру свого фільму в Музеї журналістики та новин (англ. Newseum) — музеї, на фасаді якого висічено текст першої поправки Конституції США, що гарантує громадянам основні права та свободи. Музей розташований за кілька кварталів від Конгресу США. Аби надати фільму легітимності він якимось чином зумів переконати Сеймура Герша, знаменитого журналіста, відомого викриттям різанини у Сонгмі під час В'єтнамської війни, представити його фільм та виступити модератором дискусії після перегляду.

Тепер, коли фільм планувався до публічного показу, а не до закритого, як раніше, я попросив Алісдера Пеппера приєднатися та відправити керівництву музею свій дієвий лист з аргументами, що підтверджують наклепницький характер фільму.

Мама Сергія, яка не могла змиритися з тим, що Некрасов використав її втемну, також написала їм листа, бажаючи вчинити порядно і не показувати цей "брехливий фільм — знущання з життя та загибелі Сергія".

Листи були надіслані 9 червня 2016 року.

Того ж дня мали відбутися судові слухання в Апеляційному суді другого округу Нью-Йорка, де наш адвокат Джейкоб Бугдал мав шанс позбавити нас від Джона Москоу та його фірми "Бейкер-Гостетлер". Наші вороги найняли колишнього генерального прокурора США Майкла Мукасея. Наталія Весельницька була настільки зацікавлена у

результаті справи, що прилетіла на засідання з Москви.

І цього ж дня ми з дружиною мали бути в Бельгії, куди нас запросив сер Адріан Бредшоу, заступник верховного головнокомандувача НАТО в Європі, на прийом з нагоди 90-річчя королеви Єлизавети. Сер Адріан обіцяв познайомити нас із важливими людьми, які могли бути корисними у просуванні нашої європейської кампанії за справедливість у справі Магнітського.

Після полудня ми вирушили до Брюсселя із вокзалу Сент-Панкрас на "Євростарі". Ні від Алісдера, ні від Джейкоба новин не було. За дві години поїзд прибув на вокзал Міді. Розмістившись у готелі та переодягнувшись для прийому, ми вирушили на машині до Монса. Місто розташоване за пів години їзди на захід від Брюсселя. Дарма що ми знаходилися в Бельгії — захід був суто англійським. Біля входу гостей зустрічав військовий оркестр шотландських волинщиків у кілтах.

Сер Адріан з дружиною привітали нас, і разом ми пройшли до зали прийому, де він представив нас гостям.

Зазвучав гімн "Боже, бережи королеву", і в цей момент залунав мій телефон.

Телефонував Алісдер. Я потихеньку вислизнув із зали, щоб відповісти на дзвінок. Виявилося, Алісдер щойно отримав повідомлення від директора Музею журналістики Джеффри Хербста.

Білле, вони не поступаються, — сказав Алісдер. — А точніше, вони вперлися і не мають наміру скасовувати показ.

— Може, нам натиснути ще одним листом? — запитав я.

— Я б не став. Цей музей присвячений свободі слова. Я не думаю, що нам треба кидатися на амбразуру.

Він мав рацію. Моїм ворогом був Кремль, а не Музей журналістики.

Я недооцінив Некрасова. Його хід межував із геніальністю: він обрав єдиний майданчик у Вашингтоні, який під егідою свободи слова дозволив показати його пропагандонський фільм. Озираючись назад, я розумію, що подати позов проти музею, діяльність якого нерозривно пов'язана з Першою поправкою, була не найрозумнішою ідеєю з нашого боку.

Я спробував забути про ці неприємності й повернувся до дружини. Провівши на прийомі ще деякий час і поговоривши з кількома європейськими політиками, майже об 11-й вечора ми поїхали.

Вже дорогою до готелю мені зателефонував Джейкоб Бугдал і розповів, що відбувалося у суді. Схоже, процес розвивався у правильному напрямку. Відповідачі спробували скасувати дискваліфікацію, спираючись на формальності, але не спрацювало.

— Це не справило враження на суддів, — сказав Джейкоб. — Думаю, що ми маємо непоганий шанс на перемогу, але не хочу забігати вперед. Дочекаймося рішення. Щоправда, це може тривати кілька місяців.

Це було гарне завершення дня.

Машина плавно несла нас темними лісовими дорогами Бельгії, Олена задрімала на

моєму плечі, а я тим часом переглядав імейли, що накопичилися. Серед них було повідомлення від гуглу про нову статтю в "Нью-Йорк таймс" зі згадкою мого імені. Я клікнув посилання і переглянув статтю нашвидкуруч. У ній розповідалося про майбутній показ фільму та перераховувалися основні тези версії Некрасова у справі проти Сергія Магнітського (начебто вони на чомусь ґрунтувалися). Мабуть, від обурення я почав сильно сопіти, тому що дружина заворушилася і, сонно дивлячись на мене, запитала:

— Щось трапилося?

— "Нью-Йорк таймс" рекламує фільм Некрасова, — сказав я. Вона здригнулася.

— Як? Як це відбулося?

— Гадки не маю.

Цього не мало статися. "Нью-Йорк таймс", найавторитетніша газета в Америці, відома своїм суворим підходом до інформації, стала жертвою кремлівської дези. І це попри те, що практично вся західна преса вже втратила довіру до Кремля у справі Магнітського. Російська влада так відверто брехала, спотворювала та перебільшувала, а головне, це було так легко перевірити, що вже ніхто не вірив жодному її слову.

Стало цікаво, як їм вдалося повернути цю справу в "Нью-Йорк таймс".

Коли ми повернулися в номер, Олена замовила легку вечерю та налила чаю, а я сів за телефон.

Я подзвонив деяким знайомим журналістам у Вашингтоні та почав випитувати у них правду. Усі визнали, що стосовно мене відбувається щось незрозуміле, але під приводом захисту джерел ніхто не сказав мені, хто за цим стоїть.

І вже за північ я вирішив зателефонувати ще й кільком журналістам у Лондоні. Більшість із них я не застав, але до одного додзвонився; схоже, він не був скутий "професійним кодексом честі" і тому відповів на моє запитання так просто і прямо, начебто це було цілком очевидно та загальновідомо:

— Це ж Гленн Сімпсон.

Глен Сімпсон на початку 2000-х працював у брюссельському бюро "Волл-стріт джорнел" і писав про російську організовану злочинність. Я зустрічався з ним кілька разів під час роботи у фонді Hermitage, намагаючись розповісти про корупцію в деяких компаніях, в які ми інвестували. Глен — висока, трохи неохайна і схожа на ведмедя людина. У 2011 році він полишив журналістику і, заснувавши у Вашингтоні фірму "Ф'южн Джі-Пі-Ес", почав займатися розслідуваннями.

— Я думав, що Глен на боці хороших хлопців, — сказав я.

— Можливо, так і було, але тепер займається розслідуванням для всіх, хто платить, — сказав мій співрозмовник, маючи на увазі ті розслідування, в яких збирають компромат на політичних і громадських діячів. — Він уже кілька тижнів хвалиться, що знайшов вас в Аспені для вручення судового запиту.

Мені був потрібен час, щоб пропустити це через себе.

— Людиною, яка піддала мою родину колосальному ризику, розповівши про нас усе Кремлю, був Глен Сімпсон?

— Так. Мені дуже шкода, що ви не знали про це, але це секрет Полішинеля для нашої журналістської братії.

Подякувавши йому, я повісив слухавку. Якщо Сімпсон працює на моїх ворогів, значить, Кацив та Весельницька йому платять. Здавалося, всі шляхи вели до цієї навіженої російської адвокати. Весельницька найняла Джона Москоу та "Бейкер-Гостетлер"; вона ж координувала створення ГППЛ разом із Рінатом Ахметшиним; вона ж була на брюссельській прем'єрі, що не відбулася, разом з Некрасовим; вона найняла команду вашингтонських лобістів для зриву Глобального закону Магнітського; і вона ж залучила Глена Сімпсона до кампанії з очорнення мене.

Участь Сімпсона у справі все змінювала. "Ф'южн Джі-Пі-Ес" під його керівництвом працювала на ринку цих послуг уже п'ять років, і слава Сімпсона як ефективного пасквілянта з міцними зв'язками була всім добре відома. За ним тягнувся величезний шлейф занапащених репутацій політиків та бізнесменів усього світу. Кремль десятки разів намагався підірвати мій авторитет, але їхні спроби були невмілими і тому безуспішними, проте цей хлопець був справжній профі у своїй справі.

"Полювання на кротів" вийшло на новий, складніший рівень. Якщо Сімпсон зібрався прибрати до рук пресу під впливом від показу фільму Некрасова, то мені з Вадимом потрібно їхати до Вашингтона для мінімізації збитків.

12 червня рейсом авіакомпанії "Вірджинія Атлантик" ми перелетіли з "Гітроу" в "Даллес" і були у Вашингтоні за день до показу. У готелі "Гранд Хаятт" ми готувалися до низки зустрічей із членами Конгресу, урядовцями та журналістами. Ми сподівалися "прищепити" всіх, хто міг бути сприйнятливим до дези Весельницької.

Весельницька з командою і собі була зайнята зворотним не менше ніж ми. Прокинувшись наступного ранку, я дізнався, що офіс Рорабахера всю ніч безперервно розсилав запрошення на прем'єру фільму конгресменам.

Весельницька приділила увагу й пресі. Багато провідних вашингтонських журналістів отримали того дня запрошення на перегляд від якогось Кріса Купера, ще одного колишнього співробітника "Волл-стріт джорнел", який, як і Сімпсон, полишив журналістику і пішов на вільні хліби.

Потік запрошень представникам вашингтонського істеблішменту насторожував. Протягом усього дня ми з Вадимом гасали американською столицею, намагаючись випередити Весельницьку.

Наша остання зустріч була із заступником помічника держсекретаря Робертом Бершинськи, одним із ключових чиновників, які вносили лиходіїв до списку санкцій закону Магнітського. На зустрічі я намагався показати йому нашу презентацію, але він мене зупинив, сказавши, що в цьому немає потреби. Він чудово знав, що задумав Кремль, і, на його думку, те, що відбувалося, було нахабною, добре профінансованою і витонченою операцією зовнішньої розвідки на території США з-поміж відомих йому.

Я був радий, що людина такого рангу в уряді була всебічно поінформована про ситуацію, проте швидко зрозумів, що суттєвої допомоги чекати не варто.

— На жаль, ми не контррозвідка, — пояснив він. — Це робота ФБР.

Він пообіцяв відправити на перегляд свого співробітника для складання міжвідомчого звіту, але нічого більшого, окрім співчуття, він запропонувати не зміг.

Логіка підказувала, що якщо високопосадовець Держдепартаменту знає про таку операцію, то розвідслужби мали зірвати її. ФБР знало про російську кампанію з дезінформації, і навіть якщо припустити, що Роберт Бершинськи не попередив їх (що неможливо), то вже Кайл певно це зробив. Він попереджав їх у травні й тепер, уже через місяць, але вони так нічого заздалегідь не вдіяли.

Насправді уряд США, як величезний неповороткий слон, завмер у бездіяльності в очікуванні рухів від своєї бюрократії. Тому, щоб зрушити справу з мертвої точки, хтось дуже важливий повинен був втрутитися і крикнути: "Це не лізе в жодні ворота, негайно припинити!"

Але цього не сталося.

Ми з Вадимом залишили Держдеп у досить пригніченому настрої. В атріумі нашого готелю знайшли столик і на своїх ноутбуках та телефонах вирішили стежити за інформаційним потоком показу фільму з Музею журналістики. Кайл повинен був бути там і тримати нас в курсі в режимі онлайн протягом усього вечора. Моя поява тільки підкинула б хмизу у вогонь. Я не хотів допомагати Весельницькій та її команді влаштувати з цього показу шоу за моєю участю, на яку вони розраховували.

Їхній захід проходив в одному з красивих залів музею, що знаходився на останньому поверсі. На просторій терасі просто неба, з якої відкривався приголомшливий краєвид на Капітолійський пагорб, був влаштований передпоказний прийом із закусками та коктейлями. Гості балакали та насолоджувалися теплом літнього вечора.

Команда Весельницької була в повному складі: крім неї самої, там були Ахметшин і Некрасов, а також їхні американські дружки — Глен Сімпсон і Кріс Купер із натовпом помічників й підлеглих. Крім того, по залі блукала зграя репортерів російського державного телебачення, і знімальні групи документували все, що відбувалося.

Однак вони були не єдиними росіянами на цьому "святі". Надійшло приблизно десяток не запрошених на перегляд російських дисидентів. І хоча вхід був тільки на запрошення, їм не змогли відмовити, оскільки сам Некрасов підняв стільки галасу про своє право на свободу слова, та й ще зала була напівпорожня.

Мої найбільші побоювання, що цей захід масово відвідають політики та їхні помічники, не справдилися. Там не було жодного конгресмена, і навіть сам Рорабахер нехтував цією тусовкою. Єдиними, хто був якось пов'язаний з Конгресом, крім Кайла та ще одного знайомого нам співробітника, були Пол Берендс із невеликою компашкою з офісу Рорабахера.

Час йшов до заходу сонця, коли хтось із команди Некрасова запросив усіх до зали. Залишаючи терасу, Кайл захопив пакетик з попкорном та упаковку шоколадних кульок "Вопперс", які роздавали на вході до зали, начебто це був звичайний кіносеанс.

Кайл сів разом із помічником Роберта Бершинськи з Держдепу. Поки вони розмовляли, з іншого боку від Кайла приземлилася повненька, дорого одягнена жінка за сорок із золотаво-каштановим волоссям. Обернувшись у її бік, щоб привітатися, він

на мить втратив мову — це була Наталія Весельницька. Він упізнав її, але, схоже, вона гадки не мала, хто він, а він і не вважав за потрібне представитися. Ось так іронія долі: людина, яка буквально написала закон Магнітського, сиділа пліч-о-пліч з людиною, чия місія полягала у знищенні цього закону.

Завіса розсунулася, світло приглушили, і на сцену вийшов журналіст Сеймур Герш. У своєму сірому піджаку та окулярах з товстими лінзами 70-річний Сеймур виглядав як до краю змучений життям чоловік. Тримавши перед собою нотатки, він представив Некрасова, проорокуючи його фільму "довгий шлях до розвінчання міфу".

Перегляд розпочався. Наступні дві години і п'ять хвилин глядачі сиділи мовчки та слухали те, що відбувається на екрані. Це була та сама версія, яку ми з Кайлом уже бачили, але наприкінці картини Некрасов додав новий фрагмент, у якому намагався захистити друга Путіна, віолончеліста Сергія Ролдугіна, від звинувачень в отриманні частки з украдених 230 мільйонів доларів. Побігли титри, ввімкнулося світло, і Некрасов вийшов на сцену.

Але замість оплесків на його адресу зал вибухнув свистом і глузуванням. Хтось скандував: "Ганьба! Ганьба!" — хтось: "Вас треба включити до списку Магнітського!" У залі розпочалося гучне обговорення російською мовою. Некрасов стояв поруч із Гершем на маленькій сцені у світлі прожекторів. Герш намагався заспокоїти зал, говорячи:

— Ми всі стежимо за журналістикою. Це називається журналістикою.

У відповідь з різних місць в унісон пролунали голоси:

— Це не журналістика! Це пропаганда!

Гершу вдалося трохи заспокоїти аудиторію та розпочати обговорення. Перше запитання поставив Дрю Салліван, співзасновник Центру розслідувальної журналістики, який провів величезну роботу щодо молдовського файлу та "Панамського архіву". Не думаю, що серед присутніх хтось знав більше ніж він про відмивання грошей у справі Магнітського.

Для Некрасова це було фіаско. Саме Дрю керував розслідуванням, яке зв'язало Ролдугіна з аферою з відмивання 230 мільйонів доларів. Без будь-яких люб'язностей він пояснив, що якби Некрасов звернувся до нього, як це зробив би будь-який компетентний журналіст, то Дрю поділився б з ним документами, що підтверджують цей зв'язок.

Некрасов розумів, наскільки хитким було його становище. Він діяв як фактичний захисник Путіна. Видаючи себе за "правдошукача", він зіткнувся з реальним правдошукачем і на його тлі виглядав блідо й безглуздо.

Дедалі більше розпалюючись і стаючи агресивнішим, Некрасов пустився в розсудливі міркування про те, що все це дуже "складно" та простежити шлях грошей — все одно що шукати голку в копиці сіна.

На що Дрю холодно заперечив:

— Тож це і називається відмиванням грошей.

Усвідомивши, що йому не перемогти в цій суперечці, Некрасов у різкому тоні

запропонував поставити наступне запитання.

Але з кожним наступним запитанням його жалюгідне становище лише погіршувалося. Четверте запитання поставив його колишній колега та співвітчизник Олександр Гольдфарб. Його коментарі були вбивчими.

У спокійній манері Олександр представився давнім товаришем Некрасова та продюсером двох його ранніх антипутінських фільмів, додавши:

— Для мене це дуже особиста та емоційна справа, бо автор цього фільму нищівно відрізняється від того Андрія, якого я знав.

Некрасов стояв на сцені, схрестивши руки, поки Гольдфарб наступні шість хвилин послідовно знищував фундамент, на якому Некрасов спорудив свій фільм. І перш ніж закінчити, він кинув:

На мою думку, слід сказати прямо: режим Путіна, який, очевидно, є бенефіціаром цього фільму, — це диктатура вбивці. Я хочу, щоб ви повторили це зараз, як ви робили вже багато разів раніше.

Але Некрасов не повторив, і цим усе було сказано.

Тієї ночі я спав абсолютно безтурботно. Опубліковані наступного дня відгуки не залишили від Некрасова і мокрого місця. Вашингтонський політичний журнал "Американський інтерес" вийшов під заголовком "Велика брехня Росії". "Вашингтон пост" — з редакційною статтею "Російський агітпроп приземлився у Вашингтоні". Пізніше — "Дейлі Біст" зі статтею "Як антипутінський режисер став кремлівською маріонеткою". Зібрані разом ці безжальні статті знищили Некрасова. У західній пресі не було жодної позитивної рецензії на його фільм.

Некрасову, Весельницькій, Сімпсону та Кремлю, безумовно, вдалося влаштувати шоу, але тільки не те, на яке вони розраховували.

31. Іноагенти (Закон ФАРА)

Літо 2016 року

Наталія Весельницька вміло приховувала невдачу з влаштуванням нею шоу та провалом у Другому окружному суді кількома днями раніше. Наступного дня після "прем'єри" її вже бачили у першому ряду громадської галереї Комітету із закордонних справ Палати представників на слуханнях із питань відносин Росії та США, організованих головою Ройсом. Віддалік, за два ряди від неї, сидів Андрій Некрасов.

Ми з Вадимом також були там. Ми вибрали непомітні місця збоку, сподіваючись уникнути прямої конфронтації з цими двома. Тоді я вперше побачив Весельницьку на власні очі. Вона виглядала надто ошатною і такою "лапочкою" — важко було уявити, що вона завдала нам стільки неприємностей.

Слухання розпочалося. Кайл, який сидів позаду членів комітету, надіслав мені повідомлення, що до зали щойно увійшов Рінат Ахметшин. У нас не було жодної його

фотографії. Вадим нахилився вперед і непомітно зробив кілька знімків своїм телефоном. Надалі вони нам дуже стали в пригоді.

Слухання протікало дуже спокійно, без ексцесів, як і планував Ройс, і це було зовсім не те, на що розраховувала команда Весельницької. Фільму не було, а про мене чи Сергія взагалі ніхто не згадав.

Захід добіг кінця, і учасники почали розходитися. У цей момент мене попередили, що ззовні нас підстерігає російська знімальна група. Я відправив есемеску Кайлу із запитанням, чи є тут запасний вихід. Він написав, що чекає на нас на протилежному від входу кінці зали. Ми пробралися проти течії людей, що виходили з приміщення, і він вивів нас у порожній коридор через службовий вхід для співробітників.

Кайл турбувався, що інша телевізійна група може чекати нас уже на вулиці, тому ми разом спустилися службовим ліфтом до схожого на лабіринт підвалу під будівлею Палати представників імені Рейберна. І, опинившись на вулиці Сі-Ес-Ві, не помітили нічого підозрілого.

Подякувавши Кайлу, ми зловили таксі до готелю. Дорогою я намагався осмислити те, що відбувається. Я буквально змушений переховуватись від кремлівських холоуїв в урядових будівлях Капітолія. Ще обурливішим було те, що вони працювали не поодиночі. Їм допомагав цілий штат витончених західних поплічників, і це злило найбільше.

Багато людей у Росії поводяться так через уклад їхнього суспільства. Російське суспільство дуже жорстке і немилосердне, і щоб вижити в ньому, людям доводиться або мордувати інших, або бути роздертими, а часто й те й інше. Система винагород за етичні вчинки відсутня. Тому, щоб не скотитися в нігілізм, безчестя та корупцію, суспільство потребує виняткових осіб, таких як Сергій Магнітський, Борис Немцов та Володимир Кара-Мурза.

На Заході, і особливо в Америці, суспільство влаштоване інакше. Звичайно, там чимало проблем, але Джон Москоу, Марк Цимрот, Кріс Купер та Глен Сімпсон живуть чудово. Вони здобули освіту в гарних університетах, де спілкувалися з людьми високих моральних принципів, живуть у комфортабельних будинках і працюють у суспільстві, яке принаймні намагається прищепити людям прагнення добра, винагороджуючи їх за етичні вчинки. Безумовно, кожен має право на юридичний захист, але тут справа була не в захисті та не в законі, а у відкритій та зухвалій кремлівській кампанії з дезінформації. Те, що ці люди використовували свій багаж знань, контакти та навички для допомоги наближеним Путіна за гроші, було бруднішим, ніж дії самих цих наближених. У багатьох росіян просто немає вибору, бо не можуть робити інакше, але ці американці мають вибір! І вони свідомо відмовляються від нього.

У другій половині дня я зустрівся з Джуліанною Гловер за кавою в атріумі готелю "Гранд Хаятт". Я виливав на неї своє обурення діями цих кремлівських поплічників, і тут вона помітила:

— Білле, схоже, вони порушують закон про іноагентів, і якщо так, то у них неприємності.

Вона мала на увазі Закон про реєстрацію іноземних агентів (ФАРА від англ. FARA), який зобов'язує всіх, хто намагається впливати на політику США від імені іншої держави, зареєструватися в Міністерстві юстиції. Цей закон був прийнятий у 1938 році, щоб запобігти розповсюдженню в США нацистської пропаганди гітлерівськими агентами впливу напередодні Другої світової війни. Тепер ми зіткнулися з путінськими агентами, які безперешкодно розповсюджують російську пропаганду в Америці.

Джуліанна, Кайл і я якось говорили про можливість застосування цього закону, але в мене були сумніви щодо його корисності. Під час Другої світової війни та протягом приблизно двадцяти років після неї закон застосовували активно, але з 1967 року було винесено лише п'ять вироків за його порушення.

Але Джуліанна, яка краще за інших знала світ вашингтонських лобістів, знову спробувала пояснити:

— Білле, зрозумій. Це ж кримінальний закон. Через провал свого шоу ці люди хіба що злегка засмуться, зате навіть від найменшої перспективи опинитися у в'язниці в них вселиться справжній тваринний страх.

На випадок, якщо ми зважимося піти цим шляхом, Кайл пропонував допомогу відомого нам Томаса Фаєрстоуна. Томас не лише був експертом з питань правозастосування закону про іноагентів, а й чудово знав справу Магнітського.

Коли Сергія заарештували, Томас працював юрисконсультантом у посольстві США у Москві. Саме він писав повідомлення до Вашингтона, де докладно описував всю ситуацію, включно з тортурами, нелюдськими умовами утримання та безпосередньо вбивством Сергія. Його звіти розкривали всю неспроможність і брехливість російської версії та надавали уряду США впевненості в тому, що дійсно необхідно ухвалити закон Магнітського та ввести індивідуальні санкції щодо причетних до цієї справи осіб. Томас — один із багатьох героїв історії Магнітського, які залишилися за кадром.

За порадою Кайла ми відвідали Томаса в офісі його юридичної фірми (він уже давно пішов із держслужби). Вислухавши історію про інформаційну війну, розв'язану проти нас Весельницькою та залученими нею західними помічниками, він попросив дати йому їхні імена, записав їх у свій жовтий блокнот і, повернувшись до комп'ютера, увійшов до бази даних закону про іноагентів департаменту юстиції, щоб перевірити, чи зареєстрований хтось із них.

У базі їх не виявилося.

Він перевів погляд на нас і промовив:

— Я зв'яжуся з Гезер Гант, керівницею відділу ФАРА у департаменті Мін'юсту з контррозвідки.

Того ж дня він відправив їй імейл.

У суботу ми з Вадимом повернулися до Лондона, а вже у понеділок розмовляли з Гезер. Ми описали їй суть справи, однак, як і будь-яка відповідальна прокурорка, вона хотіла бачити докази — ми пообіцяли надіслати їх.

Наступні два тижні ми провели за викладом хронології тієї весни. Природно, якщо дивитися на вчинки Весельницької та її помічників окремо, то всі події, що відбулися,

можуть здатися випадковими і не пов'язаними між собою. Марк Цимрот стверджував, що представляв інтереси "Превезона", а не російського уряду. Глен Сімпсон наполягав, що працював на Джона Москоу, а не на Кремль. Рон Делламс був найнятий ГППЛ, а не російською владою. А Андрій Некрасов стверджував, що він незалежний журналіст, а не пропагандист, якому платить путінський режим.

Однак, якщо зібрати всі дані про дії цих людей воедино, то важко не помітити їхнього очевидного зв'язку між собою. Були вагомі підстави підозрювати, що це була багатоходова операція на користь російського уряду і керувала нею Наталія Весельницька.

15 липня 2016 року ми подали Гезер скаргу, звинувативши Цимрота, Сімпсона, Купера, Ахметшина та ще трьох громадян США у порушенні Закону про реєстрацію іноземних агентів.

Через кілька тижнів вона запросила мене до Вашингтона, щоб відповісти на запитання її співробітників. Щоб потрапити до їхньої будівлі на Пенсільванія-авеню, відомої як "Головне правосуддя", необхідно було пройти цілу бюрократичну процедуру. Спочатку я мав отримати попередній дозвіл, для чого заздалегідь витребували мій паспорт. Пізніше, вже в будівлі, мене провели через низку металошукачів і змусили чекати на офіційного провоза.

Я думав, що відділ контррозвідки — це звуконепроникна кімната в підвалі, як у шпигунських фільмах, але ми пройшли повз ресепшен у звичайну конференц-кімнату на першому поверсі з вікнами на вулицю, причому будь-який перехожий міг бачити нас через скло.

Мене зустріли двоє співробітників і повідомили, що Гезер зайнята і не буде присутня на зустрічі. Через кілька хвилин розмова зайшла в глухий кут. Я очікував, що мене засиплють запитаннями, але виявилось, що ці хлопці практично нічого не знають про справу і, здається, навіть не читали нашої скарги. Довелося розповідати з самого початку і повторити все, що ми казали Гезер телефоном кілька тижнів тому.

Вони все докладно записували, і наприкінці свого монологу я запитав:

— Що ви думаєте? Цього достатньо для початку роботи?

Один із них трохи не в тему видав зручне формулювання, яким часто користуються правоохоронці, особливо коли їм немає чого сказати:

— Ми не можемо ні підтвердити, ні спростувати, чи ведеться розслідування.

З досвіду знаю, як Міністерство юстиції веде розслідування. У справі "Превезона" Пол Монтелеоні та його колеги мучили нас своїми запитаннями практично щодня протягом шести місяців, доки не подали позов. Я був упевнений, що ці хлопці з ФАРА ні кували ні мололи.

Схоже, їм потрібен публічний стусан, адже якщо про російську операцію стане відомо, то їх змусять напружитися та зайнятися справою. Я поділився історією з кількома журналістами з "Нью-Йорк таймс", "Вашингтон пост", "Волл-стріт джорнел", "Сі-Ен-Ен", "Бізнес-інсайдера" та інших видань, але вони не виявили зацікавленості.

Це було більш ніж дивно. Все літо 2016 року мені телефонували журналісти та

запитували, чи немає чого цікавого про втручання Росії у справи Вашингтона. Якраз Дональд Трамп нещодавно став кандидатом у президенти від республіканців і не приховував своїх симпатій до Путіна.

Крім каламутного бізнесу самого Трампа в Москві, у його передвиборчій команді були люди з незрозумілими російськими зв'язками, але це все, що писали ЗМІ.

Хоча наша ситуація з ФАРА ніяк не пов'язана з Трампом, все ж таки йшлося про пряме втручання Росії у справи Америки. Я розпитував журналістів, чому їм не цікава наша історія, і всі в один голос відповідали або: "Історії немає, якщо немає офіційного розслідування", або: "Всі персонажі якісь каламутні, і до них нікому немає діла".

Все це більше скидалося на відмовки, і я відчув, що тут щось не так. Я вирішив дізнатися підспідок цієї справи у мого знайомого британського журналіста, який попередив мене про Сімпсона.

— Білле, ваша проблема знову в Глені, це ж очевидно,— сказав він.

— Мабуть, тоді мені треба говорити з іншими журналістами.

— Напевно... Але Глен став головним спеціалістом з торгівлі інформацією про Росію та Трампа. Він зі своєю командою зібрав величезний масив про Трампа, і тепер усі видання падають ниць, сподіваючись, що він кине їм кістку. Він недоторканий, і крапка. А це означає, що ніхто не писатиме про вашу історію.

Це був глухий кут. Мін'юст не проводитиме розслідування, й історію не побачить широкий загал. За винятком маленької нотатки в одному із щоденних онлайн-бюлетенів "Політико" — на яку, найімовірніше, мало хто зверне увагу. Мабуть, на цьому слід поставити хрест.

Проте тієї осені ми здобули одну величезну перемогу. У середині жовтня я якось забирав зі школи свого молодшого сина Ноя та раптом отримав імейл від Джейкоба Бутдала з Нью-Йорка.

Апеляційний суд другого округу ухвалив рішення дискваліфікувати юристів "Бейкер-Гостетлер". Нарешті!

Я відкрив доданий до імейлу документ. Колегія з трьох суддів не скупилася на слова. Вони визнавали, що наш випадок "справді безпрецедентний", що мені загрожує реальна небезпека з боку російського уряду і що я маю повне право на збереження своїх даних та їхній захист. На цій підставі вони зобов'язали суд нижчої інстанції "винести ухвалу про відведення [Джона] Москоу та компанії "Бейкер-Гостетлер"".

Читаючи це, я зупинився посеред тротуару, а Ной продовжував бігти вперед. Я стояв як вмурований і радісно усміхався. Нарешті наша сага з Джоном Москоу та "Бейкер-Гостетлер" закінчилася раз і назавжди.

32. Досьє Стіла

Кінець 2016 року

8 листопада 2016 року ми з Вадимом їхали поїздом до Парижа на зустріч із суддею-слідчим ван Рюмбеком, який вів справу щодо обтяжливих активів росіянки, заарештованої у Сан-Тропе 2015 року.

З моменту арешту він далеко просунувся в розслідуванні, але передчуття зустрічі затьмарювали президентські вибори в США, призначені того ж дня.

Згідно з усіма авторитетними опитуваннями, шанси Дональда Трампа на перемогу були незначними. Але його перемога могла обернутися для мене катастрофою. Протягом усієї передвиборчої кампанії він невпинно нахвалював Путіна, обіцяючи, що вони порозуміються. Оскільки Трамп називав себе "майстром по оборудках", а Путін роками намагався утягти мене до своїх лап, дуже легко було уявити собі, як мене видадуть Кремлю внаслідок якоїсь брудної закулісної угоди.

Ніхто не міг зрозуміти, чому раптом Трамп так топить за Путіна. Це не могло додати йому голосів. Більшість американців негативно ставляться до Росії та особливо Путіна. Та й республіканці традиційно більш войовничо налаштовані щодо Росії, ніж демократи, тож і їхня підтримка не стала б сильнішою.

Здавалося, що Трамп поводить себе нераціонально, але, довгі роки займаючись інвестиціями, я знав, що практично всі поводяться раціонально. Якщо чиясь поведінка здається вам ірраціональною, це означає тільки одне — у вас немає повної картини того, що відбувається. Це породжувало спекуляції протягом усієї виборчої кампанії. Я не знав про контакти Трампа з Росією, але в середині вересня до мене дійшла дивна чутка.

Походила вона від Коді Ширера, політичного оперативника, пов'язаного із сімейством Клінтонів. Коді дістав мій номер телефону через свого брата Дерека, колишнього посла США у Фінляндії та мого знайомого. Я гадки не мав, чим займається Коді, але в ті кілька разів, коли ми розмовляли, він не соромлячись згадував таємничі "джерела" у ФСБ, "високопоставлених" оперативників в американській розвідці та свої таємні контакти в Європі. Він був дуже яскравою особистістю.

— Білле, — сказав він хрипкуватим голосом, — я чув, що з Москви надходять дуже тривожні новини. Я зараз телефоную усім, щоб дізнатися, чи вони підтвердяться.

— А що за новини? — запитав я.

— Джерело у ФСБ розповіло, що вони мають відеокompromат на Трампа з "дамами", аж 1987 року, ціла тонна. Дуже бридко.

Дзвінок Коді пролунав приблизно за місяць до того, як вибухнув скандал "Пуссігейт"[\[15\]](#), але навіть тоді я був упевнений, що сексуальне життя Трампа мало кого хвилює. У нього було три дружини, безліч подружок та репутація людини, яка бігає за всім, що рухається. Усі знали, що таке Трамп.

— І що з того? — запитав я.

— Ти не розумієш. На плівках не тільки секс, там збочене лайно.

— Ти бачив їх?

— Ні, — зізнався він.

— Тоді звідки знаєш, що вони взагалі існують? ФСБ — це джерело дези.

— Все, що раніше говорило моє джерело, билось.

Я ледве знав Коді. І те, що він казав, було нісенітницею, що не коштувала ні гроша.

Крім того, він був пов'язаний із Клінтонами — він мав усі підстави поширювати подібні історії. Мені стало ніяково.

— Вибач,— сказав я. — Я нічого такого не чув.

Попри мій скептицизм, із наближенням виборів я не переставав про це думати. Раптом все ж переможе Трамп? Якщо є хоч крихта правди в цих чутках, то Путін теоретично зможе шантажувати президента Сполучених Штатів. Трамп став би справжнім маньчжурським кандидатом сучасності. Можна легко уявити, що тоді чекає на ворогів Путіна на Заході.

Саме це займало мої думки у поїзді до Парижа 8 листопада. "Нью-Йорк таймс" пророкувала Трампу всього 15% голосів, але я продовжував регулярно перевіряти новини у твітері, тримаючи носа за вітром.

Я мав, як і більшість тих, хто живе у Великобританії, погане передчуття. За п'ять місяців до цього відбулося голосування щодо брекзиту, і моя впевненість у його результаті була абсолютно помилковою. Усі, кого я знав, а також фахівці з опитування були впевнені, що британці віддадуть перевагу тому, щоб їх країна залишилася в Європейському Союзі. Але ми недооцінили, як сильно люди в Центральній Англії ненавидять Брюссель і як їм ненависна думка про те, що їхні робочі місця займають мігранти.

Здавалося, що таке може статися і в Америці. Можливо, Трамп стане американським еквівалентом брекзиту.

Наш потяг прибув на вокзал Гар-дю-Нор о 6-й годині вечора. Ми заселилися в готель та пішли вечеряти. Я був настільки пригніченим, що не міг зосередитись на підготовці до майбутньої зустрічі. Після вечері я повернувся до номера та перевірив новини. Нічого. Через різницю в часі дані екзитполів з'явилися б не раніше середини ночі. Я змусив себе заснути, але о п'ятій ранку був бадьорий як ніколи.

Новини в айфоні повідомляли, що Трамп щойно переміг у Флориді. От лайно! За кілька хвилин — Північна Кароліна.

Я ввімкнув телевізор. З жахом дивився, як Трамп перемагає в інших штатах: о 7:35 ранку впала Пенсільванія, за годину — Вісконсин. От і все. Трамп став обраним президентом США. Сталося неймовірне!

За кілька хвилин я отримав імейл від свого брата, Тома. "В Америку ні ногою. Тут тобі небезпечно", — попереджав він. Схожі повідомлення надходили увесь ранок, поки я намагався підготуватися до зустрічі з французьким суддею.

Я думав про це навіть в офісі судді, який був неподалік Паризької опери. Я попросив Вадима взяти на себе ініціативу. Зустріч пройшла якось повз мене. Вже на вулиці ми зловили таксі на вокзал, а дорогою я обдзвонював друзів з Америки. Усі вони говорили одне й те саме: "Дупа".

Мені не хотілося в це вірити, і я подумав: можливо, ми перебільшуємо, сприймаємо ситуацію надто емоційно. Я вирішив поговорити з більш тверезо мислездатними людьми істеблішменту республіканців. Спочатку я зателефонував до свого друга Кена Герша, однокашника по Стенфорду і старого покерного приятеля, який тепер очолював Президентський центр Джорджа Буша в Далласі. "Трампа несправжній республіканець. І ніколи ним не був. Я хотів би втішити тебе, Білле, але не можу. Я гадки не маю, що він робитиме, як тільки обійме посаду", — сказав він.

Потім я зв'язався з колишнім генеральним прокурором Джоном Ешкрофтом, який раніше був начальником Джуліанні та працював радником Трампа під час передвиборчої кампанії. Можливо, він знав більше ніж Кен. На жаль, і він не знав чого чекати від Трампа.

Дорогою назад я спробував заспокоїтися. Америка була правовою державою, і людей ще не викрадали на вулиці. Звичайно, за Трампа все може змінитися. Схоже, що мій єдиний вихід — чекати та спостерігати, наскільки деградує все. Якщо американські правові інститути не витримують тиску Трампа, то крайньою мірою для мене буде просто не з'являтися в США, поки він при владі.

Закон Магнітського, однак, був зовсім іншою справою. Закон, над яким я так старанно працював, раптово опинився під загрозою. Трампу буде складно його скасувати, оскільки для цього буде потрібний законодавчий акт Конгресу, але він легко міг припинити вносити нові імена до списку санкцій Магнітського або, ще гірше, почати виключати з нього людей.

Адміністрація Обама, що йшла, поділяла мої побоювання. Після перемоги Трампа, але до його інавгурації вони додали до цього списку ще п'ять імен, включно з Андрієм Павловим.

З самого початку ця людина була одним з основних кандидатів на потрапляння до списків санкцій. Він був ключовою ланкою в ланцюжку подій, починаючи з організації змови щодо фіктивних судових рішень, які були використані в афері на 230 мільйонів доларів, і закінчуючи появою в Монако з Дмитром Ключевим та погрозами Олександрю Перепиличному. Але до цього йому вдавалося вислизати від санкцій, оскільки він не був російським чиновником чи колишнім ув'язненим. Що ж, більше не вийде.

Адміністрація, що йшла від влади, також довела до кінця законопроект Глобального закону Магнітського. Президент Обама підписав його, і він набув чинності 23 грудня. Тим самим було припинено спроби Путіна зірвати ухвалення Глобального закону або прибрати з нього ім'я Сергія.

Широким жестом уряд США оголосив про нові санкції та вислав десятки російських дипломатів у відповідь на втручання Росії в американські вибори. Щоразу, коли Вашингтон робив такі кроки, Москва відповідала взаємністю. Ви вводите проти нас санкції? Ми запроваджуємо санкції проти вас. Ви висилаєте наших дипломатів? Ми висилаємо ваших у тій же кількості.

Але цього разу нічого такого не сталося. Кремль, мабуть, знав щось, про що ніхто не здогадувався. Саме тоді я почав турбуватися. Можливо, Коді мав рацію. Можливо,

Путін справді має щось на Трампа, і з 20 січня 2017 року американський президент буде фактично під його контролем. У міру наближення інавгурації ця божевільна ідея починала здаватися все менш божевільною. У Вашингтоні постійно ходили розмови про існування якогось викривального дос'є, яке пояснює зв'язок Трампа з Росією. На початку січня це дос'є фактично перебувало у руках ФБР, деяких членів Конгресу та багатьох великих медіа США. Преса повідомляла про його існування, але жодне видання не наважувалося опублікувати його, оскільки не могло підтвердити певність. Проте всі сприймали його ґрунтовно. Показово, що ФБР навіть поінформувало про ситуацію президента Обаму, який залишав пост, і обраного президента Трампа.

10 січня, пізно ввечері, коли я вже відходив до сну та переглядав останні новини, видання "Баззфід" виклало дос'є повністю, порушивши мовчання ЗМІ. Я кликнув за посиланням і почав читати. Це був 35-сторінковий документ у форматі PDF, складений колишнім співробітником британської розвідки. У ньому стверджувалося, що російські спецслужби мають у своєму розпорядженні відеокompromat, на якому Трамп зображений з повіями, які приймають "золотий душ" у президентському номері московського готелю "Рітц-Карлтон".

У ньому також стверджувалося, що Трамп та його наближені отримають 19-відсоткову частку у найбільшій російській нафтовій компанії "Роснафта" (а це на той момент майже 13 мільярдів доларів) в обмін на зняття американських санкцій. Складалося враження, що Кремль десятиліттями обкручував Трампа, бачачи у ньому свій актив. І це був лише початок. Від подиву в мене відвисла щелепа.

У дос'є було все: секс, гроші, шпигуни, змови. Найбільше шокувало те, що воно підтверджувало неймовірну історію Коді.

Сказати, що дос'є покращило мені настрій, це нічого не сказати. Навіть якщо тільки 10% із нього правда, цього вже вистачило б, щоб завадити Трампу зайняти президентське крісло.

Але наступного дня, після того як я відвіз свою дочку Джессіку на день народження до її подружки в район Гемпстед, мені зателефонував той британський журналіст, який першим розповів мені про Глена Сімпсона.

Я посміхнувся.

— Приголомшливе дос'є, так?

— Це цікаве, якщо це правда, — відповів він.

— Ви думаєте, що це неправда? — запитав я.

— У мене є сумніви. Ви ж знаєте, хто за цим стоїть?

— Кріс Стіл, — сказав я, маючи на увазі гаданого автора, колишнього британського розвідника MI-6.

— Ні. Я мав на увазі, хто стоїть за Стілом. Це Глен Сімпсон.

— Глен Сімпсон? — Я завмер. — Чорт, та ви жартуєте?

— Анітрохи.

Я відчував, як земля йде з-під ніг. Якщо це справа рук Сімпсона, можна бути впевненим, що дос'є скомпрометовано. Сімпсон за гроші з радістю розкручував брехню

Кремля про мене та Сергія в організованій кампанії проти закону Магнітського. Що йому заважало зробити те саме щодо Трампа в обмін на набагато більші гроші?

Нічого.

Напружувало і те, що Сімпсон займався досьє водночас, коли працював на Весельницьку та її команду.

Це було важливо. Ми точно знали, що Путін хотів бачити президентом Трампа, а не Гіллари Клінтон. Ми також знали, що звинувачення у досьє могли коштувати Трампу крісла президента, незалежно від того, була там правда чи ні. Цілком імовірно, що Кремль знав про це досьє ще на стадії його підготовки.

Найпростішим способом для Кремля знищити цінність цього досьє було навмисно підкинути туди дезу. Тим самим у досьє потрапили б специфічні "факти", які легко спростовувалися. Це дозволить Кремлю і, мабуть, самому Трампу заявити, що все досьє — одна суцільна брехня, хоч правда там теж є. І всі їхні вістунки на всю горлянку будуть репетувати: "ФЕЙКОВІ НОВИНИ!" І матимуть рацію.

Саме так Трамп і зробив, написавши 10 січня 2017 року у своєму твітері: "ФЕЙКОВІ НОВИНИ — ПОЛІТИЧНЕ ПОЛЮВАННЯ НА ВІДЬОМ!"

Це створило небезпечну ситуацію для тих, хто виступав проти Трампа. Вони дуже хотіли вірити в це досьє — так само наївно, як і я свого часу, — але воно було скомпрометоване і стало хитким ґрунтом, який у результаті їх підвів.

Таке ж фіаско чекало на всі інші нападки на Трампа. Він витримав цей тиск, і через дев'ять днів відбулася його інавгурація. Коли я дивився трансляцію його промови на Капітолійському пагорбі, то думав про символізм слів противників Трампа з обох партій: у Путіна тепер є своя людина в Білому домі.

Попереду були довгі та небезпечні чотири роки.

33. Справа Хлебнікова

Зима — весна 2017 року

Небезпека президентства Трампа була подвійною. По-перше, він міг домовитися безпосередньо з Путіним і видати мене та моїх колег російській владі. По-друге, Трамп у Білому домі надавав Путіну і подібним до нього диктаторам впевненості в тому, що вони можуть робити все, що захочуть, не боячись наслідків чи засуджень.

Одним із перших зіткнувся з цією небезпекою наш адвокат родини Магнітського Микола Горохов.

Микола займався справами сім'ї Сергія в Росії з 2011 року. Як колишній працівник прокуратури він чудово розумів, чим це йому загрожує, але Микола був того ж ґатунку, що й Сергій. Він вважав своїм обов'язком домогтися покарання вбивць Сергія.

Щоб повною мірою оцінити небезпеку, що нависла, потрібно повернутися у 2015 рік, коли Микола став ключовим свідком уряду США у справі проти "Превезона".

На той час в американської прокуратури виникла серйозна проблема. Для перемоги їм потрібні були документальні підтвердження, що вкрадені гроші було переведено з російського бюджету до Нью-Йорка через мережу міжнародних банків. Ми, природно, надали докази з нашої бази щодо відмивання грошей, але Пол Монтелеоні з командою вважали, що вони більше схожі на розвіддані, ніж докази, які суд може прийняти.

На практиці прокуратура США зазвичай використовує канали взаємної правової допомоги (ВПД), щоб отримати потрібні докази своїх колег з інших країн. Саме це вони зробили й у нашому випадку. Вони направили офіційні запити до шести країн, що їх цікавили, включно з Естонією, Латвією і Кіпром, з вимогою надати дані про банківські платежі. Відповідно до зобов'язань за договорами про ВПД, всі країни відповіли та надали документи. Все, крім Росії.

Без російських офіційних документів прокуратура в суді не змогла б документально показати повний ланцюжок руху грошей, і справа могла розвалитися. Саме тому російська влада і не надавала їх.

Але тут з'явився Микола. Він виявив серйозний прорахунок влади у її спробі звалити крадіжку 230 мільйонів доларів із бюджету на Сергія, офіційно звинувативши його у цьому. Можливо, ви пам'ятаєте, що після спроби перекласти провину за злочин на кількох мерців, Кремль вирішив додати до них живого В'ячеслава Хлебнікова — колишнього зека. Той визнав себе винним, щоб надати справі законнішого вигляду. Але вони забули про те, що як тільки Хлебніков назвав Сергія своїм "співучасником", Микола як адвокат родини Магнітського отримав законне право ознайомитися з усіма матеріалами справи Хлебнікова.

Микола подав клопотання до суду на ознайомлення зі справою, яке, природно, було одразу ж відхилено. Він подав ще одне. Відмова. Знову подав. Знову відмова.

Микола усвідомлював масштаби корупції у правовій системі — вони колосальні; але ця система іноді дає збій. Тому він продовжував наполягати, і нарешті, на дванадцятій спробі, йому попався суддя, який механічно дотримувався закону і задовольнив його клопотання.

Бувши людиною стриманою, Микола, не показуючи радості, подякував судді та прямо вирушив до секретаріату за справою. Це була, напевно, найоб'ємніша справа, яку він бачив: 94 томи по 300 аркушів у кожному.

Перегортаючи томи, він виявив ще одну помилку, якої припустилася влада у спробі приховати злочин. Намагаючись надати справі правдоподібного вигляду, вони включили до нього всі банківські перекази вкрадених грошей російських банків. Ця інформація з часом допоможе покарати справжніх злочинців і зняти брехливі звинувачення з Сергія (не кажучи вже про те, що буде повністю розкрита внутрішня схема відмивання грошей у Росії).

Все, що було потрібно, це скопіювати кожну сторінку справи!

Масштаб завдання грандіозний. Микола придбав цифрову камеру "Пентакс" зі спеціальним переносним штативом, що дозволяє закріпити фотоапарат прямо на столі,

сфокусувавши об'єктив на документі.

На жаль, камера не мала пульта дистанційного керування, але для Миколи — майстра на всі руки — це не було проблемою, і він спорудив його сам. Випробувавши конструкцію вдома, він почав ходити до суду щодня і по вісім годин фотографував аркуші справи, працюючи так швидко, як тільки міг, постійно чекаючи, що хтось з'явиться та заборонить зйомку. Через три тижні він мав копію всієї справи чудової якості — майже 27 000 зображень, що помістилися на сім SD-карт.

У справі були всі банківські перекази, які влада зобов'язана була надати американській прокуратурі згідно з договором про ВПД. Пол Монтелеоні попросив Миколу про допомогу у наданні матеріалів справи.

Боротьба Миколи за Сергія та його сім'ю в Росії тривала довгі роки, зустрічаючи необґрунтовані відмови та запеклий опір влади, але справа, відкрита в Америці, могла стати єдиним шансом на реальне правосуддя. Він це добре розумів і негайно погодився допомогти.

Але просто відправити файли Полу електронною поштою і на цьому закінчити було неможливим. Для суду необхідно було показати нерозривний ланцюжок отримання та володіння цими документами, і для цього Микола мав пройти через суворий юридичний процес. Пол попросив Миколу приїхати до Лондона, де він зустрівся у посольстві США зі співробітниками Міністерства внутрішньої безпеки. Наслідуючи специфічну процедуру, у нього взяли офіційні свідчення під присягою, що підтверджують легальне походження документів, і прийняли їхні копії з карток SD.

Потім Пол попросив Миколу приїхати до Нью-Йорка для надання усних свідчень, а це означало, що йому також доведеться відповідати на запитання сторони захисту "Превезона", яку на той час все ще очолювали Джон Москоу, Марк Цимрот та їхня фірма "Бейкер-Гостетлер".

Якщо людині в Росії запропонувати виступити свідком на боці прокуратури США проти визначених російських громадян, замішаних у відмиванні злочинних грошей, навряд чи вона погодиться. Але Микола був зроблений з іншого тіста: він погодився.

Для захисту Миколи американська прокуратура засекретила його ім'я у документах, закрила до них публічний доступ у судовому реєстрі та вказувала його як "Свідка № 1". Через суд прокуратура також вимагала підписання жорсткого договору про нерозголошення з "Бейкер-Гостетлер", Денисом Кацивом та Наталією Весельницькою. На папері все виглядало чудово, але з огляду на поведінку наших ворогів у минулому розраховувати на дотримання договору було марно. Можна було лише здогадуватись про вірогідні наслідки його порушення.

Пол чудово усвідомлював цей ризик і запропонував до завершення юридичних процедур перевезти Миколу з сім'єю до Нью-Йорка, де вони були б під захистом уряду США. Сама процедура надання свідчень займає сім годин, але юридична тяганина, що передує цьому, може зайняти тижні або навіть місяці (як це було, наприклад, зі мною), протягом яких Пол не хотів наражати на небезпеку Миколу і його сім'ю, якби вони залишились в Москві. У серпні 2015 року до Нью-Йорка приїхала дружина Миколи

Юлія з їхньою 13-річною донькою Діаною. Їх зустріла Світлана Ангерт, російськомовна співробітниця Міністерства національної безпеки. Вона оселила їх у квартирі з краєвидом на річку Гудзон у Гобокені, штат Нью-Джерсі. Через кілька тижнів приїхав Микола, і вони переїхали в трохи більший будинок, що знаходиться під державною охороною, у Верхньому Вест-Сайді на Мангеттені.

Разом у Нью-Йорку Горохови почували себе у безпеці. Поки Микола працював із прокуратурою, Діана пішла до місцевої середньої школи MS-256, де вбирала англійську мову як губка. Один з їхніх охоронців — Олександр Шварцман — мав чорний пояс з айкідо, і він записав Діану в додзьо по сусідству. Юля була в Америці вперше і вивчала місто з широко розплющеними очима та фотоапаратом, сприймаючи все це як довгу відпустку.

Але у вересні ідилію перервав дзвінок Юліної мами. Вкотре прийшовши до їхньої порожньої квартири в Москві, вона виявила, що там хтось побував. Нічого не вкрали, але "гості" залишили сліди. За час відсутності господарів меблі покритися пилом, але на столі, де стояв комп'ютер Миколи, ніякого пилу не було. Не було його і на екрані, і поряд із клавіатурою. "Гості" також заварили собі чай і залишили на столі у вітальні дві напівпорожні чашки. То була стандартна візитна картка ФСБ.

Все це сильно напружило подружжя, але Микола твердо вирішив йти до кінця.

1 жовтня, за два місяці після приїзду до Нью-Йорка, Микола мав відповісти на запитання захисту "Превезона". Допитував його Джон Москоу, а Весельницька спостерігала за трансляцією з Москви. Першою вимогою Джона Москоу було повідомити йому, де в Нью-Йорку проживає Микола із сім'єю.

Микола відмовився відповідати на це запитання.

Наступне запитання Джона: хто живе з Миколою, і чи має він постійну охорону?

Микола відмовився відповідати і на це запитання.

Джон Москоу продовжив так само і запитав, коли він планує повернутися до Росії.

Відмова.

Так тривало кілька годин поспіль, протягом яких Микола не втомлювався відшивати Джона Москоу. Можливо, Джон досяг би результату нахрапом, якби на місці Миколи була би більш слабохарактерна людина, але Микола щодня стикався із ще неприємнішими людьми в Росії, тому не звертав на Джона особливої уваги.

Допит зайняв практично увесь день. Наступного дня ставити запитання була черга американської прокуратури. Запитання Пола стосувалися лише ланцюжка передачі матеріалів справи Хлебнікова: ці дані були потрібні, щоб гарантувати ухвалення матеріалів судом. Зрештою, Пол отримав те, що йому було потрібно для суду, а "Бейкер-Гостетлер" допитала свідка у справі, і змагальність процесу була дотримана.

Рівень загрози для Миколи трохи знизився, і тепер, хай би що не трапилося, докази зі справи Хлебнікова вже були в суді. Звичайно, Микола розумів, що через допомогу уряду США у нього можуть виникнути серйозні неприємності на батьківщині, але судовий процес уже не зупинити.

І все ж таки Америка була чужою для Горохових країною, і всупереч ризикам вони хотіли додому. Наприкінці жовтня вони повернулися до Москви з подякою від уряду США.

Микола зайнявся справами, що накопичилися, Юля повернулася на роботу, а Діана — до школи. Поступово їхнє життя повернулося в нормальне річище, і згодом поїздка до Нью-Йорка дедалі нагадувала сон.

* * *

Але ситуація погіршилася на початку 2017 року, коли Микола виявив дуже важливий поворот у справі Магнітського. До його рук потрапило електронне листування Андрія Павлова, що підтверджувало змову зі співробітниками МВС у прихованні їхньої причетності до афери з поверненням 230 мільйонів доларів податків із російської скарбниці. Микола вважав, що його необхідно подати до суду та цим підірвати брехливий наратив влади про непричетність співробітників МВС до крадіжки бюджетних коштів.

22 березня 2017 року мало відбутися судове засідання, на якому Микола хотів подати листування та відкрити справу Магнітського у зв'язку з новими обставинами.

Але на засідання він не прийшов.

За день до цього, 21 березня після полудня, Юлі на роботу зателефонувала Діана. Вона ридала: "Мамо, тато впав із даху!" Горохови жили на останньому поверсі п'ятиповерхового будинку в Москві у квартирі з великим балконом. Тобто Микола впав із висоти приблизно 16 метрів.

Того дня Микола був на балконі та підіймав ванну та будівельні матеріали для ремонту квартири через балкон за допомогою лебідки, яку він неодноразово використовував для цих цілей. Конструкція була перевіреною та безпечною.

Юля спробувала дізнатися хоч щось, але Діана була збентежена і не могла зв'язно говорити. Перервавши розмову, Юля набрала номер телефону невідкладної допомоги 112, щоб дізнатися, чи не надходив до них хтось із характерними травмами. І хоча Москва — величезний мегаполіс, населення якого приблизно дорівнює населенню Нью-Йорка, диспетчер одразу відповів: "Так, схожого чоловіка доправили до Боткінської лікарні гелікоптером".

Юля зателефонувала до лікарні. Там підтвердили, що Микола у них, але відмовилися повідомляти деталі телефоном.

Вона вибігла з офісу та помчала до лікарні на метро. Не встигнувши перепочити, Юля попросила в реєстратурі дозволу побачити чоловіка.

На неї чекала така ж стіна байдужості, як і Женю Кара-Мурзу до цього. Їй сказали, що Микола у реанімації, і відправили чекати до кімнати для відвідувачів поряд з реєстратурою. Але звідти їй не було видно коридору, що з'єднує реанімацію з ліфтами, і, боячись пропустити перевезення Миколи, Юля сіла на підлогу просто в коридорі та почала чекати.

За чотири години з реанімації з'явилася каталка з Миколою у супроводі медсестер.

Юля кинулася до нього. Його очі були розплющені — точніше, праве око. Ліве було повністю забинтоване. Весь лівий бік обличчя був суцільною гематомою з глибокими саднами.

Юля кликала його, але у відповідь він лише стогнав. Не зупиняючись і не реагуючи на її прохання дати їй хоч хвилинку побути з чоловіком, медсестри вштовхнули у ліфт каталку, показуючи жестами, що їй з ними не можна.

Пригнічена, вона ще дві години залишалася в лікарні, благаючи медсестер та адміністраторів дозволити їй поговорити з лікарем. Але стіна байдужості бубоніла: Микола у відділенні інтенсивної терапії, години відвідування закінчилися, приходьте завтра у відведений час. Майже о десятій вечора за нею заїхав друг сім'ї та відвіз її додому. Вночі вона майже не спала.

На світанку Юля задрімала, але її розбудив телефонний дзвінок. Вона почула ледь знайомий чоловічий голос. Той, хто дзвонив, представився Іллею. За хвилину вона пригадала — це знайомий Миколи з інституту, якого вона бачила лише кілька разів.

Нагадавши їй, хто він, Ілля раптом заговорив жорстко, без жодного співчуття:

— Мабуть, ви чекали подібного?

— Чого саме?

— Ну, не мого ж дзвінка. Того, що трапилося з Миколою... До речі, як він? — спитав Ілля ніби між іншим.

— Погано. В реанімації.

— Ви думаєте писати заяву?

— Я... я не знаю, — розгублено відповіла Юля. Вона ще не встигла подумати про поліцію.

— Я не раджу. Будь-яке може статися, поки він у лікарні.

Це пролунало як погроза.

— Мені час, — тільки й змогла відповісти Юля і повісила слухавку.

Так! Викинути цього Іллю з голови, підвестися з ліжка, заварити чай, допомогти Діані зібратися до школи та знову мчати до лікарні у встановлені години прийому.

У реєстратурі сказали те саме:

— До нього не можна.

— Але чому?

— Він непритомний.

— Ну і що?

— Мені дуже шкода, але до нього не можна, — повторили у реєстратурі.

Що це за лікарня така — дружину не пускають до хворого чоловіка? Юля блукала по приймальному покою, сподіваючись, що Коля прийде до тям, або лікарі передумають і дозволять з ним побачитися. Не сталося ні того, ні іншого. О третій годині вона змушена була піти: "встановлені години відвідування" закінчилися.

Увечері їй зателефонував Сашко, колега чоловіка, спитати, як справи у Колі та чи не треба йому чогось. Розповівши про свій день, вона поділилася й історією про дивний і тривожний дзвінок Іллі, і його наполегливою рекомендацією не звертатися до поліції.

— Навпаки, — категорично сказав Олександр. — Обов'язково це треба зробити. Це захистить Колю.

На ранок Саша був у Юлі та допоміг їй скласти заяву з описом того, що сталося. Наприкінці вона вказала, що вважає те, що сталося, навмисним замахом на життя чоловіка, помстою за його роботу у справі Магнітського.

Разом з Олександром вона подала заяву до найближчого відділення поліції, передавши його черговому. Той швидко переглянув заяву і розсміявся. "Ви серйозно? Ваш чоловік не такий уже важливий птах, щоб його вбивати!" — сказав він. Протягом п'ятнадцяти хвилин вони намагалися пояснити йому, чому вони так вважали, але черговому це було нецікаво. Проте Юля залишила заяву в нього.

У другій половині дня в лікарні їй нарешті дозволили побачитися з чоловіком. Відділення інтенсивної терапії розташовувалося на останньому поверсі та було однією великою палатою, повністю заповненою нещасними пацієнтами. Деякі стогнали. Їх роз'єднували лише миршаві фіранки, але поєднувало страждання. Микола був при тямі, але його вимов було не розібрати. Він постійно повторював: "Навіщо ти тут?" — мабуть, не розуміючи, хто вона, і: "Як інші?" Юля не розуміла, кого він має на увазі.

Микола був живий, і Юля цьому раділа, але страх, що травма голови може призвести до незворотних наслідків, стискав її серце. Їй досі не дали медичного висновку і лікарі майже нічого не говорили. Але було важко уявити, що падіння 53-річного чоловіка з висоти шістнадцяти метрів мине безслідно. Вона сиділа поруч з ним стільки, скільки дозволяли "встановлені години", і пішла додому в тумані невизначеності.

Коли вона підійшла до під'їзду, туман згустів ще більше. На неї чекали двоє поліцейських, один із них із включеною камерою. Відразу стало зрозуміло: вони тут не для розслідування. "Коли ви заберете свою заяву?" — вимогливим тоном запитав той, що не знімав.

Юля подивилася на них і, не промовивши жодного слова, пішла нагору.

Прокинувшись уранці, вона звернула увагу на поліцейську машину поряд із будинком. Набравши маму, Юля попросила провести Діану до школи, якщо поліцейські вирішать зупинити дитину.

Поліцейська машина була там же, коли Юля вийшла, щоб вирушити до лікарні після обіду. До неї знову підійшли поліцейські з камерою і гаркнули: "Ви заберете заяву?" Не відповівши, вона пройшла повз.

На щастя, у лікарні ніхто з них на неї не чекав. Микола був при тямі, але залишався у відділенні інтенсивної терапії.

За ніч його стан значно покращився. Тепер він повністю усвідомлював, хто вона, але досі намагався зрозуміти, чому він тут. Усміхаючись, Юля взяла його за руку. Він спробував усміхнутися у відповідь, але травми спотворили обличчя болем. Він запитав, чи все гаразд із Діаною, і поцікавився, як ми в Лондоні. Юля почала жваво розповідати, що з Діаною все добре, їй моторошно і вона переживає, але вдячна небесам, що він вижив.

Юлі нарешті дали ознайомитися з медичною карткою. У Миколи була роздроблена нижня щелепа, зламано одинадцять ребер, страшна внутрішня кровотеча, закрита черепно-мозкова травма, струс мозку та сильне пошкодження лівого ока з очницею. На подив, руки та ноги були в порядку, серце, легені та інші життєво важливі органи — також. Попереду місяці болісного одужання, ряд пластичних операцій з реконструкції обличчя, зір буде ослаблений і, мабуть, надовго, але, якщо порівнювати з тим, що могло статися, це було диво.

Вони проговорили до закінчення "встановлених годин". І хоча Микола не міг пригадати момент свого падіння, він пам'ятав майже все, що передувало цьому. Уживану ванну з міцного пластику, але в хорошому стані, він замовив онлайн, а доставили її троє вантажників транспортної фірми. З ними він домовлявся на початку тижня. Вони також мали забрати в іншого продавця кілька піддонів із гіпсокартоном. Оскільки вони жили на останньому поверсі, було простіше підняти все через великий балкон за допомогою лебідки, ніж сходами. Микола був на даху з одним із вантажників, які працювали з лебідкою, а двоє інших допомагали знизу. Спочатку підняли гіпсокартон, а потім прикріпили ванну. На цьому його пам'ять обривалася.

Наступне, що пам'ятав Микола, це те, що він прокинувся у відділенні інтенсивної терапії. Провал у пам'яті був понад три дні. Якимось чином Микола, ванна та лебідка опинилися на землі. Микола впав лівим боком на ванну, а головою сильно вдарився об тротуар. Там залишилася калюжа крові.

Дивно, але на Колі все загоювалося як на собаці, і через десять днів він уже вийшов із лікарні на своїх двох. Біля будинку їх знову чекали поліцейські — ті ж, що підстерігали Юлю щодня. Микола був розлюченим, але занадто слабким для розмови з ними, тому вони з Юлею пройшли повз, начебто тих не існувало.

Поки Микола одужував удома, поліція не припиняла допикати сім'ю. Вони вручили всім, включно з Діаною, повістки, загрожували Юлі кримінальним переслідуванням за дачу "хибних" свідчень, вимагали від Миколи підписати заяву, що це був нещасний випадок, дошкуляли родині постійними дзвінками на мобільні, номери яких узяли невідомо де. Дійшли навіть до того, що, розшукавши Діану вконтакте, відправили їй повідомлення із вказівкою негайно звернутися до поліції.

Але цей колосальний тиск не мав зовсім ніякого ефекту. Юля не відкликала свою заяву, Микола не підписав жодних паперів, а Діана не думала з ними зв'язуватися. Горохови не збиралися йти в них на повідцю, але це не завадило ментам, як завжди, списати все на нещасний випадок: ванна була надто важка, а лебідка — ненадійна.

Насправді все було навпаки. Ванна не була важкою. Вантажність лебідки становила понад 450 кілограмів, а ванна важила менше ніж 120 кілограмів. Того дня, перш ніж підіймати ванну, лебідку використовували для підйому трьох набагато тяжчих вантажів — піддонів із гіпсокартоном. Фотографії з місця події свідчили, що противаги були навмисно пошкоджені, що й зробило лебідку нестійкою.

Можливо, найяскравішим доказом був протокол огляду місця події, складений поліцейськими, які прибули на виклик. Вони взяли свідчення лише у двох із трьох

вантажників. Начебто третього просто не існувало (ніхто досі не знає, хто це був). Обидва допитані збрехали, сказавши, що ніхто не підіймався нагору до Миколи, піддони з гіпсокартоном вони переносили вручну сходами, а лебідку використовували тільки для підняття ванни. А ще цей дзвінок Іллі з погрозою! Усе це не билось.

7 квітня, за два тижні після події, Микола подав більш вичерпну та розширену заяву про злочин. Але, як і очікувалося, це не змінило поведінки поліції, і вони відмовилися проводити розслідування.

Якщо хтось і винен у цьому злочині — а ми підозрюємо, що це був злочин, — навряд чи стане відомо хто. Але, незважаючи ні на що, ми були щасливі, що Микола вижив, бо, напевно, не витримали б загибелі ще одного нашого юриста.

34. Сенатор Грасслі

Літо 2017 року

Через місяць після події з Миколою я поїхав до Америки на важливий для нас процес.

Нарешті в Нью-Йорку розпочинався суд по суті у справі "Превезона". Після чотирьох років розслідування, величезних витрат часу та сил власник "Превезона" постане перед правосуддям.

Я був головним свідком звинувачення. На початку процесу я повинен викласти факти, що свідчать про аферу з 230 мільйонами доларів, яку здійснили посадовці російської влади, і розповісти суду про те, що сталося із Сергієм. Це створить контекст для журі присяжних та дозволить прокуратурі висунути звинувачення у відмиванні грошей. Після надання цих свідчень нові адвокати "Превезона" піддадуть мене виснажливому багатоденному допиту. Очікувалося, що судовий розгляд триватиме місяць. Пол Монтелеоні попередив мене, що я можу провести в суді щонайменше тиждень.

За шість днів до початку процесу американська прокуратура здобула дуже важливу перемогу: новий суддя, призначений замість Грієса, ухвалив прийняти до розгляду свідчення Миколи та документи у справі Хлебнікова.

Це було вирішальним моментом для виходу справи "Громадяни США проти "Превезона". А якщо ні, то прокуратура не змогла б довести безперервний рух 230 мільйонів доларів від моменту їхнього розкрадання в Росії до отримання частини цих грошей у Нью-Йорку і напевно прогнала б справу.

Компанія "Превезон" зробила все, щоб цього не допустити. Але тепер, коли це сталося, їхня єдина тактика в суді — постаратися стерти мене в порошок. Вони бездоказово ганьбитимуть і звинувачуватимуть мене самого у злочині, від якого збагатилася компанія "Превезон", і всіляко виставлятимуть мене жадібним аферистом. Оскільки в судовому процесі, з їхньої точки зору, всі засоби — до діла, включно з наклепом і образою, вони б робили це, не побоюючись наслідків, і таким чином

заплутали б присяжних, що погано знаються на фінансах. Ті просто опустили б руки і винесли б рішення: "Ми просто не розуміємо, хто і що зробив, і тому не можемо визнати "Превезон" винним".

Перед тим як вирушити до Нью-Йорка, я зробив зупинку у Вашингтоні. За місяць до цього стався несподіваний прорив у розгляді нашої скарги згідно із Законом про іноагентів (ФАРА). Невелика замітка в онлайн-виданні "Політико" все ж таки не пройшла непоміченою. На неї звернув увагу один із помічників сенатора Чарльза Грасслі та розповів про неї своєму босові. Це дуже зацікавило Грасслі — голову Судового комітету Сенату, одного з найвпливовіших комітетів Конгресу у Вашингтоні.

Протягом багатьох років сенатор Грасслі порушував питання про нехтування цим законом. Наша скарга була не лише своєчасною та конкретною, а й порушувала цю проблему з новою силою та гостротою. Я кілька разів обговорював її з його радником із законодавчих питань Патріком Девісом і розповідав про всіх, хто брав участь у кампанії з дезінформації у зв'язку з прийняттям закону Магнітського, а також про роботу відділу ФАРА Міністерства юстиції, яка засмучувала.

Сенатор Грасслі вирішив взяти справу до своїх рук і направив до Мін'юсту листа з вимогою повідомити, що відбувається з нашою скаргою. На відповідь він дав їм два тижні. На початку травня пройшов місяць, а відповіді не було.

Я вже звик до того, що правоохоронці ігнорують мене, але сумнівався, що вони вчинять так само і з сенатором. Грасслі погодився зустрітися зі мною у четвер, 11 травня, та обговорити, як змусити Мін'юст працювати.

Увечері 10 травня я був у Вашингтоні. Втома, що накопичилася, давалася взнаки. Кількість справ зростала як грудя снігу. Я думав про те, як відсипатимуся цілий тиждень після завершення суду у справі "Превезона". Але до того часу я мав тримати себе в руках і працювати як заведений.

Тієї ночі в готелі "Віллард Інтер-Континентал" я відчув, що захворію, причому серйозно. На ранок застуда посилилася. У другій половині дня в мене була призначена зустріч із сенатором Грасслі, яку я не міг пропустити. Проковтнувши таблетку нурофена, я змусив себе дотримуватися графіка і дістався до третьої години до його офісу, де мене зустрів Патрік Девіс. В очікуванні сенатора ми обговорили нашу справу та поведінку Мін'юсту. Нарешті до нас приєднався і сам сенатор Грасслі — 84-річний республіканець з Айови, який пропрацював у Сенаті 36 років. Я бачив його вперше, і він справив враження приємної та чуйної людини.

Ми обговорили низку можливих дій після неминучої відповіді від Мін'юсту, яка, як ми обидва розуміли, рано чи пізно прийде і буде дуже лаконічною: "Ми не можемо ні підтвердити, ні спростувати". Він пообіцяв, що в такому разі викличе їх на слухання до Судового комітету Сенату і доб'ється від них конкретної, а не формальної відповіді. Грасслі поцікавився, чи готовий я дати свідчення.

— Звісно, — відповів я.

Надвечір у мене розігралася вже справжня люта застуда. Було не до вечері, і, звалившись у ліжку о пів на восьму, я забувся сном.

З ранку мене страшно морозило, проте футболку можна було викручувати. Не схоже на застуду. Зателефонувавши на ресепшен, я попросив принести градусник. Температура зашкалювала. Готель прислав лікаря. Тест на грип був позитивний. Лікар прописав парацетамол, пити багато рідини та залишатися в ліжку. Довелося скасувати усі зустрічі. Я проспав цілий день.

Температура ввечері була 39,7°C. Навіть думати про поїздку до Нью-Йорка було неможливо: я насилу доповзав від ліжка до ванної. Але якщо припустити, що я таки зможу дістатися міста на Гудзоні, як вистояти в суді цілий тиждень? На жаль, просто взяти лікарняний я не міг. Це серйозний процес у федеральному суді з десятками адвокатів, свідків, присяжних, суддею — все було розписано, всі готувалися, і я був головною дійовою особою на відкритті процесу.

Я здригався від самої думки, що можу підвести сім'ї Магнітського, Миколи, моїх колег та американське правосуддя після чотирьох років боротьби. Випивши колдрекс і згорнувшись калачиком, я молився, щоб до ранку температура спала.

Але цього не сталося.

Прокинувся я рано, до світанку. Почувався огидно. Голова розколювалася, футболка знову промокла. Робити нема чого — я змирився і вирішив повідомити Полу, що в такому стані я фізично не зможу з'явитися в суді в понеділок. Я дотягся до телефону і хотів було відправити імейл, коли помітив його повідомлення, що надійшло о 2:35 ночі.

Виявилося, що поки я був у грипозному забутті, Денис Кацив запропонував врегулювати справу в досудовому порядку з виплатою 5,9 мільйона доларів уряду США. Мені було так погано, що я не міг про це думати, але відчув величезне полегшення і, поставивши телефон у режим "Не турбувати", провалився в сон ще на кілька годин.

Прокинувшись і вибравшись із ліжка, я налив собі чаю і подзвонив Івану та Вадиму. Ми були єдині у своєму ставленні до останніх подій і шкодували, що американський суд не винесе обвинувальний вирок "Превезону", але результат був не такий уже й поганий. У процесі розслідування американська прокуратура виявила ще 1 мільйон доларів, які отримав "Превезон" із вкрадених 230 мільйонів, і разом із початковою знайденою нами сумою 857 764 долари вийшло майже 1,9 мільйона. Сума досудової угоди втричі перевищувала цю суму.

На мій погляд, чесні люди не платять 5,9 мільйона доларів за те, щоб позбавитися проблеми, до того ж ще 15 мільйонів доларів, за моїми оцінками, "Превезон" заплатив своїм юристам. Ціна приховування походження 1,9 мільйона доларів гаданих брудних грошей була дуже високою.

У вівторок гарячка нарешті спала, і до мене повернулися сили. Я подзвонив Патріку з офісу сенатора Грасслі, щоб поділитись новиною про досудове врегулювання справи "Превезона", але він уже був у курсі. Як і ми, вони були спантеличені, але те, що відбулося, не мало прямого стосунку до нашої скарги по ФАРА, і вони продовжували рухатися вперед повним ходом. Патрік повідомив мені, що тільки-но прийшла відповідь з Мін'юсту. Як і очікувалося, сенатор отримав відписку: "Ми не можемо ні підтвердити,

ні спростувати".

Патрік сказав, що слухання призначені 16 липня в Судовому комітеті Сенату, і запитав, чи я зможу бути присутнім. Попри мої плани побути з родиною у Колорадо, я відповів, що обов'язково приїду.

До Лондона я повертався в піднесеному настрої. Я одужав, мені більше не треба було думати про справу "Превезона", наша скарга щодо ФАРА принесла несподіваний результат у вигляді слухань, і головне, вимальовувався серйозний прорив на іншому фронті: все йшло до того, що Канада протягом найближчих кількох місяців прийме свій власний закон Магнітського.

І всю цю пишність завершувала запланована телепередача "Ен-Бі-Сі", в якій, як я сподівався, буде відверто розказана вся історія справи Магнітського та все, що з нею було пов'язано пізніше. Я не знав, коли ефір, однак розраховував на те, що передача вийде до слухань у судовому комітеті.

І 7 липня, за місяць, передача вийшла на каналі "Ем-Ес-Ен-Бі-Сі". Ми з дружиною саме збиралися вирушити до Колорадо. Ведучий передачі Річард Енгель не просто розповів історію Сергія та афери з 230 мільйонами доларів, а й додав сюжети про отруєння Володимира Кара-Мурзи, вбивство Бориса Немцова та "нещасний випадок" з Миколою Гороховим. Передача вийшла вбивча.

На світанку ми з Оленою завантажили дітей у машину, а потім усім гуртом пройшли контроль у "Гітроу" і зайняли свої місця на рейсі "Юнайтед" до Чикаго, де планували пересісти в літак до Аспена. Вперше за довгий час я зміг видихнути, а гомін наших дітей навіть якось заспокоював.

Я провалився в сон, а чуйна дружина дбайливо охороняла його весь політ.

35. У Вежі Трампа

Літо 2017 року

Рано-вранці, після восьмигодинного перельоту в економ-класі, ми приземлилися в аеропорту "О'Гара". Я чудово виспався, чого не можна було сказати про дітей. Вони втомилися, зголодніли і вередували. Ми знали — якщо не нагодувати наших чотирьох спиногризів, то роздратування переросте у бунт під час наступного перельоту. Олена забавляла дітей, а я вирушив у розвідку на пошуки закусочної, яка б нам сподобалася. Наприкінці Терміналу-1 знайшов суші-бар "Вікер Парк Сіфуд". Схопивши дітей в оберемок, ми дійшли до бару, зайняли столик і нарешті зробили замовлення.

Дивно, але їжу принесли швидко, і так само швидко дітлахи вм'яли каліфорнійські роли та креветки темпура. Настрій у всіх явно покращився. Ух! Криза минула. Тут задзвонив телефон. Це була Джо Бекер — журналістка з "Нью-Йорк таймс", двічі лауреатка Пулітцерівської премії. Ми з нею якось зустрічалися в Лондоні.

З моменту інавгурації Трампа скандал, пов'язаний з його виборами та впливом на

них Росії, тільки розростався і ставав дедалі захопливішим. Буквально напередодні увечері Трамп провів імпровізовану зустріч із Путіним на саміті Великої двадцятки (G20) у Гамбурзі. Я подумав, що Джо телефонувала саме з цього приводу, але вона відразу задала інший вектор.

— Вам знайома якась там адвокатеса Наталія Весельницька? — спитала вона.

— Чи знайома вона мені? — не вірячи своїм вухам, відповів я.

Я відійшов від нашого столика і сів у крісло в затишному кутку біля величезного вітража з краєвидом на злітне поле. Джо вже багато знала про Весельницьку, та її цікавило те, що не на поверхні. Для простоти сприйняття я відправив їй нашу презентацію про кремлівську дезу за участю Весельницької — ту саму, яку без успіху пропонував багатьом виданням минулої осені, — і детально пройшовся з Джо всіма пунктами.

Закінчивши, я поцікавився:

— Звідки така допитливість?

Вона відповіла ухильно:

— Зрозумієте, прочитавши сьогоднішній номер.

Заінтригований, я повернувся до своїх за стіл. Джо була першою, хто зателефонував і поцікавився персоною Весельницької, і до того ж — вона провідний журналіст "Нью-Йорк таймс". Доїдаючи суші, я постійно оновлював програму "Нью-Йорк таймс" на телефоні, але нічого не з'являлося. Оголосили посадку на наш рейс. Літак компанії "Юнайтед Експрес" був досить маленький, і в ньому не було вайфаю, тому я зміг дізнатися, про що написала Джо, тільки після прильоту.

За кілька годин шасі торкнулися смуги, і я ввімкнув телефон. Ось воно! "Команда Трампа зустрічалася з юристом, пов'язаним із Кремлем, під час передвиборчої кампанії".

То була бомба! Стаття розповідала про те, як Наталія Весельницька зустрічалася із сином Трампа Дональдом Трампом-молодшим, його зятем Джаредом Кушнером та керівником його передвиборчої кампанії Полом Манафортом 9 червня 2016 року у Вежі Трампа для обговорення закону Магнітського. З початку скандалу, пов'язаного з Трампом та втручанням Росії у вибори, це був перший підтверджений контакт між російською громадянкою та найближчим оточенням Трампа напередодні виборів.

Приголомшений, я йшов аеропортом, розсіяно "допомагаючи" дружині підганяти юрбу діточок. Той факт, що закон Магнітського опинився в центрі одного з найбільших політичних скандалів в історії США, хвилював мій мозок. Ще неймовірнішим було те, що Кремль через Весельницьку зміг домогтися аудієнції із сином майбутнього президента США.

В очікуванні багажу біля стрічки транспортера моя молодша дочка Ханна, взявши мене за руку, запитала:

— Тату, а ми підемо завтра купатися?

У відповідь я пробурмотів щось нерозбірливо, не в змозі перестати знову і знову прокручувати статтю в голові. Щоразу я застрягав на даті — 9 червня 2016 року.

Чому вона здавалася мені такою знайомою?

Я відкрив свій розклад і перегорнув його назад. Ну звичайно ж! 9 червня 2016 року відбувалося остаточне слухання у федеральному суді другого округу з дискваліфікації "Бейкер-Гостетлер"! На ньому була присутня Весельницька. Глен Сімпсон теж був там. Мабуть, прямо із суду вона вирушила до Вежі Трампа.

Це було неймовірно.

Вже вдома я намагався допомогти дружині з дітьми, але мій телефон розривався від дзвінків. Імейли, есемески та повідомлення приходили з усіх куточків планети. Схоже, що на мене замкнули сотні видань: Джо процитувала мене у своїй статті, і я виявився одним із небагатьох, якщо не єдиним, на Заході, хто багато знав, і не з чуток, про цю загадкову російську адвокатесу.

Плавання з Ханною доведеться відкласти.

Усамітнившись, я почав відповідати на повідомлення і домовлятися про телеінтерв'ю наступного дня. Через зміну часових поясів й адреналін, що зашкалював, тієї ночі я зміг поспати всього кілька годин. З ранку я помчав до Інституту Аспена. На щастя, Аспен є одним з небагатьох місць між Солт-Лейк-Сіті та Денвером, де є своя телевізійна студія. Це, звісно, гучно сказано. Студія розташована в тісному підвалі, оббитому звукоізоляційними панелями. Інститут використовує її для невеликих зйомок своїх семінарів. Але все ж таки там був свій телеоператор, Джейсон. Ймовірно, він займався цим не заради грошей, а заради можливості жити в горах та кататися взимку на лижах. Але того тижня Джейсон був жаданий на всі сто, і пліч-о-пліч ми працювали не покладаючи рук.

Саме за його допомогою з цієї маленької кімнати вели трансляцію інтерв'ю, з якого світ дізнався про те, хто така Наталія Весельницька — російська адвокатеса й оперативниця Кремля. Я пояснював, що таке закон Магнітського і чому його скасування стало головною метою зовнішньої політики Путіна. Я також розповідав про те, що як тільки Трамп став кандидатом у президенти від республіканців, Путін побачив у ньому нову можливість досягнення своєї мети і поклав цю місію на Весельницьку, відправивши її до Америки.

Медіа хотіли почути мою думку про те, що сталося на зустрічі у Вежі Трампа. І хоча я не був на ній присутній, але був практично впевнений у тому, що там прозвучало моє ім'я і Весельницька просила Трампа у разі перемоги на виборах скасувати закон Магнітського. Я не знаю, що вона пропонувала натомість. Але, напевно, все це було частиною витонченої операції російської розвідки, і Весельницька прийшла до Трампа просити про таку велику послугу не з порожніми руками. На всі ці запитання могли відповісти тільки ті, хто там був, але після статті в "Нью-Йорк таймс" Весельницька ніби провалилася крізь землю, а Трамп-молодший злякався.

Спочатку він намагався применшити значення того, що сталося, стверджуючи, що це була не більше ніж "коротка ознайомча зустріч", що в основному стосувалася "усиновлення [російських] дітей". Він не став уточнювати, але, як ми всі знаємо, під "усиновленням [російських] дітей" малося на увазі скасування закону Магнітського, і

ніщо інше.

Під неослабним тиском преси, у спробі усунути недомовки, Трамп-молодший опублікував ряд імейлів, які демонструють, яким чином було організовано цю зустріч. Але цим досяг зворотного ефекту.

Електронне листування, опубліковане Трампом-молодшим, було між ним і Робом Голдстоуном — англійським музичним продюсером, який працював на сина одного впливового олігарха та друга родини Кацивів. Голдстоун писав, що "Королівський прокурор Росії" (неправильна вказівка посади генерального прокурора Юрія Чайки) запропонував надіслати до нього "російського державного радника", який "надасть виборчому штабу Трампа деякі офіційні документи та інформацію, що викривають Гілларі в її [брудних] ділячках з Росією". І ці документи, за словами Чайки, "можуть стати в пригоді твоєму батькові".

Трамп-молодший відповів: "Якщо це те, про що ви говорите, то мені це подобається".

Так ми дізналися, що було запропоновано натомість.

Тепер це був справжній скандал, який загрожував вибухом. Якщо відкинути його серйозні політичні наслідки, він став ідеальним тлом для майбутніх слухань у Судовому комітеті Сенату 16 липня. І хоча номінально вони стосувалися лише ФАРА, ці слухання все одно стануть хітом, оскільки мої свідчення торкатимуться Весельницької та її діяльності у Вашингтоні.

Ще сильніший імпульс слуханням надав сенатський Судовий комітет, викликавши для надання свідчень Дональда Трампа-молодшого, Глена Сімпсона та Пола Манафорта. Цей крок змусить весь світ стежити за слуханнями з невсипущою увагою. До того як стало відомо про зустріч у Вежі Трампа, я планував відвезти свою середню доньку, Вероніку, до дитячого табору в Нью-Джерсі, а потім вирушити до Вашингтона. Але тепер, після виклику Трампа-молодшого, Сімпсона та Манафорта, слухання перенесли на 26 липня, а це означало, що мені доведеться з'їздити в той бік двічі.

14 липня ми з Веронікою мали летіти до Ньюарка. Того ранку я прокинувся рано, все ще живучи за лондонським часом і в ритмі напруженого розкладу минулого тижня. Намагаючись не потурбувати дружину, я дістав телефон і тихенько переглядав пошту та новини. Нічого надзвичайного за ніч не сталося.

Але вже після сьомої ранку на "Ен-Бі-Сі" вийшла стаття під назвою "Колишній співробітник радянської контррозвідки був на зустрічі з Дональдом Трампом-молодшим та російською адвокатесою".

Виявилося, що Весельницька була не сама.

З якоїсь причини журналіст Кен Діланіан всіляко уникав називати ім'я цього "колишнього співробітника радянської контррозвідки"[\[16\]](#), але мені було ясно, хто це був. Я скопіював посилання на статтю і виклав її у твітері, супроводивши таким коментарем: "Цікаво, чому "Ен-Бі-Сі" не назвала ім'я колишнього співробітника розвідки? Єдиний компаньйон Весельницької, який відповідає опису, — це Ахметшин".

За годину агентство "Ассошіейтед Прес" підтвердило, що Рінат Ахметшин справді був присутній на тій зустрічі. Телефон знову вибухнув. Поки ми з Веронікою востаннє перевіряли речі для табору за списком, мене постійно відволікала журналістська братія, яка хотіла більше дізнатися про Ахметшина.

У другій половині дня ми повинні були відлітати через "Денвер". Ми пройшли контроль і здали валізу доньки, і тут зателефонував журналіст, який працював над статтею, і запитав:

— Ви колись зустрічалися з Ахметшиним? Не хлопець, а таємниця, вкрита мороком. Я ніде не можу знайти його фото.

— Я його не знаю, — відповів я. — Але я сидів від нього за кілька місць на слуханнях у Конгресі минулого року. Мій колега зробив кілька фотографій.

— Шикарно! Ощасливіть, поділіться, будь ласка.

Я зателефонував Вадиму, і він надіслав знімки журналісту. Через кілька хвилин стаття вийшла разом із фотографіями, під якими дрібним шрифтом було вказано копірайт Hermitage Capital.

Через 45 хвилин ми з Веронікою приземлилися у "Денвері". За цей час я отримав повідомлення від десятка фоторедакторів, які благали дозволити їм використати наші фотографії. Я погодився і з нетерпінням чекав на вихід нових статей.

Діставшись Нью-Йорка надвечір і заселившись у готель, ми сходили в китайський ресторанчик і рано лягли спати. Вранці вирушили на сніданок у кафе готелю, де на маленькому столику біля входу розклали ранкові газети. Я звернув увагу на таблоїд "Нью-Йорк Пост". Верхню частину першої лінії займала наша фотографія Ахметшина, а заголовок стверджував: "Трамп наляканий: колишній російський "шпигун" теж був на зустрічі з молодшим".

Ця ж фотографія того дня потрапила більш ніж у десяток видань.

Того ранку в мене було заплановано інтерв'ю з Фарідом Закарією на "Сі-Ен-Ен", і потім ми з Веронікою продовжили наш шлях. Дорога проходила в зоні поганого зв'язку, але ми з донечкою спілкувалися без перешкод і доїхали до воріт дитячого табору на річці Делавер, встигнувши на реєстрацію вчасно.

Поки я був у дорозі, американська преса нарешті по-іншому глянула на нашу скаргу щодо ФАРА, і на час мого повернення в Аспен журналісти вже впритул займалися Крісом Купером, Андрієм Некрасовим, Даною Рорабачером і навіть його правою рукою, Полом Берендсом. Статті про Берендса, що з'явилися, були настільки вбивчими, що він був негайно звільнений з посади в комітеті із закордонних справ Палати представників.

Пізніше, 19 липня, за тиждень до початку слухань президент Трамп сам втягнув себе в гущу подій, давши розгорнуте інтерв'ю газеті "Нью-Йорк таймс". У ньому було все наперекір — типово для Трампа; але ближче до кінця він промовив щось дуже відверте.

Під час урочистої вечері в останній вечір саміту Великої двадцятки в Німеччині Трамп пересів із відведеного йому за протоколом місця поряд із дружиною японського

прем'єр-міністра до своєї дружини Меланії, яка сиділа поряд із Путіним. Трамп без помічників та перекладачів спілкувався з Путіним протягом години. На запитання газети "Таймс", про що вони говорили, Трамп відповів: "Насправді було дуже цікаво, ми говорили про усиновлення".

Наступного дня Трамп-молодший заявить те саме про свою зустріч із Весельницькою. Це не було випадковістю. Пізніше, наприкінці липня, стало відомо, що президент Трамп продиктував пресі первісну заяву Трампа-молодшого, коли він повертався з Німеччини на борту номер один. Більшість людей навряд чи звернули увагу на його зізнання, але воно було знаковим. Президент Трамп і його син знали, що "усиновлення" — це безневинно звучний код для закону Магнітського, і тепер вони обоє дуже намагалися применшити зловісне значення зустрічі у Вежі Трампа.

Мій запланований виступ у Судовому комітеті Сенату дав би шанс пов'язати все воедино і показати, що закон Магнітського не лише визначав політику Путіна щодо Заходу, а й став причиною його зухвалого втручання у політичний процес в Америці.

Такий шанс випадає лише раз.

36. Судовий комітет Сенату

Літо 2017 року

Протягом тижня, що залишився до слухань, я писав і переписував свою промову. Вона була найважливішим документом, над яким я коли-небудь працював, і мала звучати переконливо.

Зазвичай запрошені виступити на слуханнях зачитують підготовлений текст з аркуша, але не я. Під час промов я дивлюся законодавцям у вічі та розповідаю історію, що йде від душі.

Виступ доповідача не повинен перевищувати семи хвилин. Прочитавши його вголос кілька разів, я повторив по пам'яті, крокуючи кабінетом і засікаючи час. На комп'ютері відредагував, скоротив текст і знову промовив усе вголос. І ще раз, і ще. Цілий тиждень я жив і дихав своїм виступом, намагаючись зробити його ідеальним.

Увечері перед від'їздом із Колорадо я переслав текст виступу Патріку Девісу до Судового комітету Сенату.

Ближче до вечора я прибув до Вашингтона і знову зупинився в готелі "Віллард". Заселившись, я почав репетирувати свою промову востаннє. Трохи менше ніж сім хвилин. Легко повечерявши та поговоривши з дружиною телефоном, я ліг спати, причому досить рано. Вранці треба було давати свідчення разом із Дональдом Трампом-молодшим, Гленом Сімпсоном та Полом Манафортом. Потрібно бути відпочилим та зібраним.

Про всяк випадок я перевірів пошту. Надійшло повідомлення від Патріка: "Біллі, у зв'язку з великим напливом преси, місце проведення слухань перенесено в будівлю

імені Гарта, зала № 216. Ця зала містка".

Подія набувала грандіозних масштабів.

До сьомої ранку я вже був у костюмі та краватці. Спускаючись ліфтом, я переглядав новини. Трамп щойно розмістив твіт про серйозну зміну політики: він заборонив американцям-трансгендерам проходити службу в армії. На зорі свого президентства щоразу, коли Трамп був незадоволений потоком новин, він розміщував якийсь обурливий твіт, знаючи, що ЗМІ заковтнуть нову наживку і забудуть про поточні події. Я дуже сподівався, що сьогодні преса не поведеться на цей трюк.

Ми зустрілися з Джуліанною у ресторані готелю. Вона погодилася підтримати мене на слуханнях корисною порадою у разі загострення ситуації, особливо з Гленом Сімпсоном.

Після швидкого сніданку ми повернулися до холу, де на мене мали чекати хлопці з охорони. Зазвичай у Вашингтоні я не наймаю охорону, але я мав вивалити купу брудної кремлівської білизни в прямому ефірі національного телебачення, тому треба було готуватися до гіршого. Двоє охоронців, яких мені надали, нещодавно повернулися з Іраку. У Голлівуді люблять таких карикатурних охоронців: обидва під два з лишком метри, по 115 кілограмів кожен, голені налісо, з козячими борідками, в костюмах, що погано сидять, але в зручному взутті для бігу або бійки. Носити зброю в урядових будівлях заборонено, але й без зброї вигляд у них був страшним.

Вчотирьох ми вийшли з готелю, забралися в "Ес-Ю-Ві" із затемненим склом і поїхали до офісної будівлі Сенату ім. Гарта.

Вийшовши з ліфта на другому поверсі будівлі, ми побачили чергу в кілька сотень людей до зали № 216. Я не був раніше в цій залі, але навряд чи половина з них помістилася б у ній. Фокус Трампа із заборonoю служби для трансгендерів та його розрахунок на те, що він змусить "хвіст виляти собакою", у цьому випадку не спрацювали.

Оскільки я був промовцем, нам не довелося стояти в черзі. Ми протиснулися вперед. Коли ми проходили через подвійні двері до зали засідань, на нас накиннулися журналісти з телекамерами та газетні фотографи, але в цей момент з'явився Патрік Девіс і, взявши мене за руку, потяг нас усіх якомога далі від метушні у службову кімнату за президією.

Він показав нам пару вільних місць у кутку і відійшов поговорити із сенатором Грасслі.

У кімнаті метушилися співробітники апарату, комусь дзвонили, з кимось переписувалися поштою, хтось постійно входив та виходив. У повітрі висіло очікування чогось непередбаченого.

Патрік повернувся за кілька хвилин.

— Трамп-молодший, Манафорт і Сімпсон не прийдуть, — сказав він. — Трамп-молодший та Сімпсон домовилися про надання свідчень у закритому режимі, а Манафорта нам, схоже, доведеться викликати через суд. Ви виступаєте після хлопців із Мін'юсту.

Я зітхнув із деяким полегшенням. Трамп-молодший та Манафорт привернули увагу всього світу до цього слухання, але якби вони таки прийшли, то в залі "не залишилося б кисню" для інших промовців. Тепер сенатори зосередяться на моїй історії, не відволікаючись на можливі сенсації. (Крім того, більше не потрібно було турбуватися про Глена Сімпсона і про те, що він, як завжди, почне розповсюджувати російську дезу).

За п'ять до десятої ранку ми знову увійшли до зали. Я бачив лише спалахи та чув безперервне клацання затворів фотокамер. У цей момент я став гранично зібраним та контролював кожен свій крок. Жодних емоцій і незручних рухів, які на віки зафіксують камери.

Зала була забита вщент. Репортери пліч-о-пліч товпилися навколо столу преси, їхні ноутбуки були відкриті та готові до роботи. З десятків фотографів сиділи на підлозі між столами для доповідачів та президією для сенаторів.

Представники Мін'юсту США розташувалися за столом для промовців. Моїм охоронцям сказали встати вздовж стіни, а нас із Джуліанною провели до зарезервованих місць у другому ряді. Усюди клацали фотоапарати. За звичкою я потягнувся до свого телефону, але вирішив не витягувати його, щоб повідомлення на екрані не стали надбанням випадкового фотографа.

Сенатор Грасслі вдарив молотком глави. Слухання розпочалося. Сенатор пояснив, що Трамп-молодший, Сімпсон та Манафорт сьогодні не виступатимуть. Залою прокотилася хвиля колективного розчарування.

Після двадцяти хвилин формальностей працівників Мін'юсту привели до присяги. Кожен зачитував підготовлену заяву, ледве відриваючи погляд від тексту.

Ніхто з них не хотів обговорювати свої невдачі під час застосування закону про іноагентів, заповнюючи відведений їм час професійним жаргоном і нудною балаканиною і прекрасно розуміючи, що ніхто не запам'ятає жодного сказаного ними слова. І це, схоже, у них виходило чудово. Поки вони зачитували текст, сенатори займалися переглядом пошти в телефонах або перешіптувалися з помічниками.

За п'ятнадцять хвилин почалися запитання сенаторів. Відповіді чиновників були так само беззмістовні, як і підготовлені ними промови. Усі, хто прийшов, чекали на феєрверк, а отримали дурничку.

Цю нудьгу зелену порушило несподіване оголошення сенатора Грасслі про те, що демократи щойно скористалися "правилом двох годин". Джуліанна нахилилася і тихо пояснила, що це процедура, яка обмежує слухання рівно двома годинами й ні на хвилину більше.

— А навіщо це їм? — прошепотів я.

Вона знизала плечима.

— Я думаю, до вас це не має жодного стосунку. Найімовірніше, це якась не пов'язана з нами політична гра.

Яка б не була причина, але кожна хвилина балаканини цих хлопців із Мін'юсту

зменшувала час мого виступу. Що далі йшлися слухання, то зрозумілішим ставало: часу на мене просто не вистачить.

Я глянув на Джуліанну.

— Невже все зірветься?

— Не хвилюйтеся. Грасслі знайде спосіб.

Вона мала рацію. За кілька хвилин сенатор Грасслі оголосив, що слухання відновляться завтра о 9-й ранку. Мій виступ буде єдиним пунктом порядку денного.

Зазвичай потрібно місяці, щоб викроїти десять хвилин для розмови з одним сенатором. Тепер у мене буде цілих дві години з групою найважливіших американських законодавців.

* * *

Я прокинувся рано-вранці та був готовим до бою.

Напередодні ввечері телеканал "Сі-Ен-Ен" запросив мене на ранкове інтерв'ю. О 6:30 ранку я вже був у їхній студії поряд із "Юніон-Стейшн". Переді мною виступав Ентоні Скарамуччі — новий директор з комунікацій президента Трампа, який вночі вибухнув тирадою в інтерв'ю газеті "Нью-Йоркер", назвавши Райнса Прибуса, тодішнього главу адміністрації Трампа, "довбаним параноїдальним шизофреніком", а коли репортер припустив, що Ентоні не достатньо спілкування зі ЗМІ, він відповів: "Я не Стів Беннон, я не намагаюся смоктати свій член".

Я давно знав Ентоні Скарамуччі, хитрого і балакучого нью-йоркця, і він мені подобався. Після виходу моєї книги "Червоний циркуляр" щоразу, коли ми з ним стикалися, він зчіплював руки нижче паху, ніби тримав у них щось важке, і казав: "Чувак, у тебе до біса мідні яйця — так тягнути на Путіна!" Лихословити — було частиною його чарівності, але останні коментарі для "Нью-Йоркера", навіть при відмороженому Трампі, були вже через край.

Того ранку я чекав своєї черги у холі для гостей шоу "Сі-Ен-Ен", а Ентоні був в ефірі з телефону. Він намагався пояснити те, що сталося, але ведучий Кріс Куомо не визнавав цих пояснень. Інтерв'ю вийшло жарким і тривало майже пів години. Зазвичай усі ранкові шоу розписані за секундами, і такий перебір за часом практично неможливий.

Ентоні нарешті закінчив, і я зібрався вийти на знімальний майданчик. До початку слухань у Сенаті було багато часу. Але під час рекламної паузи, що розділяла Ентоні та мене, на майданчик вибігла схвильована продюсерка і сказала:

— Мені дуже шкода, пане Браудер, але в нас не лишилося на вас часу. Попередній гість виступав надто довго.

— Мене образив забіяка [італ. "Скарамучча" — маленький забіяка]? — пожартував я.

Усміхнувшись, вона повторила:

— Мені дуже шкода.

До початку слухань залишалося ще дві години, і разом з охоронцями ми вирушили

до закускої неподалік Капітолію, де я пригостив їх сніданком. За яєчною і тостами вони розповідали мені свої бойові історії про саморобні вибухові пристрої та боротьбу з повстанцями в Іраку. Ця розмова дозволила забути про нервозність майбутніх слухань.

Підкріпившись, ми знову вирушили до будівлі Сенату ім. Гарта. Я очікував, що без Трампа-молодшого та Манафорта народу буде менше, але не був готовий до того, що побачив. Вийшовши з ліфта, ми опинилися в абсолютно порожньому коридорі. Не було ані черги, ані юрби репортерів, ані додаткового обслуговчого персоналу. У залі засідань був один-єдиний фотограф, що сидів на підлозі, перед столом промовців, схрестивши ноги, а телекамери були тільки від "Сі-СПАН" (C-SPAN), в обов'язки якої входить зйомка всіх засідань комітету, хоч би якими незначними вони не були. Преса була представлена одним журналістом у червоно-синій гавайці та темно-синьому спортивному піджаку. Я гадки не мав, хто він і з якого новинного агентства.

Було прикро, але із цим нічого не можна було вдіяти. Я зосередився на сенаторах і уявив, що зала повна. Я зайняв єдине місце за столом запрошених, а мої охоронці сіли з боків у першому ряду.

Приблизно о дев'ятій сенатор Грасслі спустився з трибуни президії та підійшов до мене привітатись і подякувати за те, що я погодився залишитися ще на день. Обвівши порожню залу рукою, я запитав:

— Схоже, крім мене, більше не виступають. Чи потрібно дотримуватися ліміту сім хвилин?

Поклавши мені руку на плече, сенатор Грасслі добродушно відповів:

— Ні, сьогодні весь час ваш, Білле.

Я склав присягу.

Я не взяв із собою ані паперів, ані блокнота, ані ручки, і не було кому допомогти (Джуліанна вже вилетіла до Каліфорнії у справах). Але я не нервувався. Я не був обмежений часом, і протягом одинадцяти хвилин я розповідав нашу історію так, як я її відчував.

Більшість слухань у Сенаті — це частково вистава. Сенатори вимовляють промови та ставлять запитання, посилюючи свою партійну лінію, і нині не обійшлося без цього. Республіканці намагалися дискредитувати Глена Сімпсона і хотіли почути від мене, що досьє на Трампа було цілковитою вигадкою, а демократи тиснули на те, що зустріч у Вежі Трампа була доказом змови між Кремлем та виборчим штабом Трампа.

Я не піддався, тримаючи курс прямо центром. Я не міг дозволити перетворити ці слухання на партійні суперечки. Мені потрібно було, щоб і республіканці, і демократи продовжували працювати разом. Мені потрібне їхнє єднання, щоб дати відсіч Путіну, який намагався зірвати ухвалення закону Магнітського. На щастя, у міру просування слухань партійний розбрат зійшов нанівець, і сенатори обох партій щиро хотіли зрозуміти, навіщо Кремль так робить, і чому Путін так поводить.

Протягом години та сорока п'яти хвилин я розкривав його мотивацію. Я розповідав про те, як частина грошей із вкрадених 230 мільйонів доларів надійшла на рахунки

довіреної особи Путіна — віолончеліста Сергія Ролдугіна. І про те, що це не одиничний випадок, а один із тисяч злочинів, від яких Путін отримав вигоду, і зміг сколотити статки, що оцінюються у 200 мільярдів доларів. І що майже всі ці прибутки зберігаються у фінансових установах на Заході та можуть бути заморожені відповідно до закону Магнітського. Саме з цих причин цей закон був загрозою особисто для нього і для його армії високопосадовців. Четверо з дев'яти senatorів були колишніми прокурорами, і їхня професійна скрупульозність і вміння докопуватися запитаннями до суті дозволили багато прояснити. Коли я перестав відповідати, мені здалося, що присутні в залі законодавці нарешті прозріли. Вперше все набуло сенсу: однією з головних причин втручання Путіна в американські вибори й був закон Магнітського.

По закінченню слухань я підвівся з-за столу і почав розмовляти з Патріком Девісом. У цей момент до нас підійшов старший співробітник senatorки від Каліфорнії Даєнн Файнстайн, основної учасниці Судового комітету Сенату, і запитав, чи не міг би я приділити тій кілька хвилин. Я погодився і пішов за ним у службову кімнату. Даєнн подякувала мені за те, що я залишився ще на день, і сказала, що мій виступ був одним із найсильніших за її двадцятип'ятирічну кар'єру senatorки США.

Як виявилось, попри те що в залі засідань практично нікого не було, за дебатами спостерігали десятки тисяч людей, і вони вдалися: величезна кількість людей підписалися на мій твітер, відео "Сі-СПАН" побито всі рейтинги популярності (такі речі трапляються!), пролунав ураган публікацій у пресі, моя книга "Червоний циркуляр" повернулася на перші рядки списку бестселерів "Нью-Йорк таймс", і найголовніше — закон Магнітського отримав залізну підтримку.

Під час слухань на сесії "запитань та відповідей" senator Корнін, республіканець із Техасу, та senatorка Файнстайн прямо заявили, що закон Магнітського нізащо не буде скасовано. А senator Вайтгаус, демократ із Род-Айленда, пішов ще далі, запропонувавши внести до закону поправку, яка не дає президенту право виключати людей зі "списку Магнітського" без згоди Конгресу (поправка, яка на момент написання цієї книги не була внесена, але я її повністю підтримую).

Але найважливіше усього була публічність. Якщо до слухань у Судовому комітеті Сенату про Сергія та закон Магнітського чули лише 0,1% американців, то коли пройшли всі публікації та відгуки на них у ЗМІ, ця цифра почала зростати в геометричній прогресії. Переважна більшість американців — і, безперечно, сам Володимир Путін — почули це оповіщення.

Закон Магнітського залишиться законом. Його не скасують.

37. Міжнародний доступ

Кінець 2017 року

Реакція Кремля на мої свідчення не забарилася. За кілька днів після слухань у Сенаті

заступник генпрокурора Віктор Гринь, той самий чиновник зі списку санкцій Магнітського, який навесні 2016 року зустрічався в Москві з конгресменом Даною Рорабахером, затіяв нове заочне судилище. Мене звинувачували у шахрайстві, фіктивному банкрутстві та, зрозуміло, ухилянні від сплати податків — старий та випробуваний трюк режиму Путіна. Мій колега Іван став моїм співвідповідачем. Це судове шоу не було варте навіть того, щоби направляти туди наших адвокатів, але Кремлю дуже хотілося поквитатися.

Якщо вони думали залякати мене, вони прорахувалися. Я як заведений працював над просуванням кампанії справедливості щодо Магнітського, і через кілька місяців, 4 жовтня, Палата громад Канади одностайно (277 голосів — "за", 0 — "проти") проголосувала за ухвалення власної версії закону Магнітського. 17 жовтня його так само одностайно ухвалив Сенат, а вже наступного дня підписав прем'єр-міністр, і він набув чинності.

Канадський закон Магнітського став важливою віхою. Річ була навіть не в тому, що російські корупціонери та інші мерзотники скуповували нерухомість у Торонто або зберігали свої гроші в банках Монреалю, а в тому, що це стало прикладом для інших країн. Багато країн не готові наслідувати приклад Сполучених Штатів або через гордість, або з ненависті, але до Канади такого ставлення не було. Я знав, що Канада здатна викликати ланцюгову реакцію в інших країнах, і ті ухвалють свої закони Магнітського.

Очевидно, Путін також це розумів.

У другій половині дня 19 жовтня я планував нашу спільну з родиною Сергія поїздку до Оттави на урочистості з нагоди ухвалення закону Магнітського, як раптом отримав автоматичне повідомлення від Прикордонно-митної служби США (ПМС США): "Статус вашої заявки змінено. Будь ласка, зайдіть на сайт Trusted Traveler для отримання додаткової інформації".

Дивно. Я летів до Канади напругу, а не через Америку, і не подавав жодних заявок до ПМС США. Я подумав, що це, мабуть, спам чи якась спроба фішингу. Адреса відправника — no-reply@cbp.dhs.gov — не викликала сумнівів, але це нічого не означало. Пам'ятаю, сім років тому, першого квітня, я отримав електронного листа з адреси events@whitehouse.gov із запрошенням провести вікенд разом із президентом Обамою. Я був дуже схвилюваний і задоволений, поки не виявив у ньому сім граматичних помилок і зрозумів, що це був безглуздий розіграш. Тоді я розповів про це своєму 15-річному синові Девіду, а він, бешкетно посміхаючись, пояснив, що надати електронному листу вигляду, ніби він з Білого дому чи звідкись ще — простіше простого.

Я постарався забути про повідомлення, але воно не давало мені спокою, і за пів години я знову повернувся до нього. Потрібно було розібратися.

Я ніколи не відкриваю посилання з листів незнайомих відправників, тому я набрав адресу в інтернеті та зайшов на державний сайт ПМС. Після введення паролів я опинився на своїй сторінці та побачив несподіване попередження: "Ваш Міжнародний

доступ анульований". Міжнародний доступ (англ. Global Entry) — це програма Служби прикордонно-митного контролю США, яка дозволяє учасникам проходити паспортний контроль без черги в більшості аеропортів США, минаючи всі формальності.

Як і всі, я не люблю черг, але справа була не в цьому. Сталося щось погане. Це здавалося малоймовірним, але увага до Трампа, Путіна та їхньої можливої змови була настільки великою, що я мимоволі задумався, чи не уклали вони якусь брудну угоду щодо мене в усіх за спиною.

Але як це з'ясувати? Я не міг просто взяти та зателефонувати до посольства США в Лондоні й запитати, чи немає мене в списку нев'їзних, складеному Трампом та Путіним. Упевнений, що вони нічого не знали, а якби й знали, то не сказали б.

Логіка підказувала, що насамперед потрібно з'ясувати, чи була відкликана моя американська віза, чи проблема у програмі Міжнародного доступу. Громадяни Великобританії та Європи в'їжджають до Сполучених Штатів так званою ЕСАП (електронна система авторизації поїздок, англ. ESTA). Це своєрідна віза-лайт. Ви подаєте заявку через інтернет, і, якщо ви не терорист чи лиходій, за 12 доларів видалити миттєво отримуєте цю візу на два роки.

Я зайшов на сайт ЕСАП, щоб перевірити статус моєї візи, але нічого конкретного там не було.

Найпростішим способом перевірити, чи не анульована віза, було купити зворотний авіаквиток і зареєструватися на рейс онлайн. Якщо авіакомпанія видасть електронний посадковий талон, то з ЕСАП все гаразд. Але цього не сталося: в автоматичному повідомленні на сайті авіакомпанії "Юнайтед" говорилося, що вони не можуть оформити посадковий талон і просять мене підійти до їхньої стійки реєстрації в аеропорту для вирішення питання.

На метро я доїхав до вокзалу Паддінгтон, а потім експресом до аеропорту "Гітроу". Вся подорож зайняла менш ніж годину. Я знайшов найближчу стійку реєстрації та встав у невелику чергу. Підійшовши до віконця і привітавшись із черговим, я простяг свій паспорт. Він ввів мої дані до системи. Тиша. Він повторив уведення. Як і раніше, нічого. Я поцікавився, у чому річ. Розгублений, він покликав супервайзерку. Її спроби введення теж не мали успіху. Вона зателефонувала, як я припустив, представнику ПМС США у "Гітроу" та попросила підійти до її робочого місця. Мене вона попросила почекати, додавши, що повідомить, як тільки все владнає.

За кілька хвилин вона глянула на мене. Кислий вираз її обличчя говорив навіть більше ніж наступна фраза.

— Мені дуже шкода, пане Браудер, але ваш ЕСАП недійсний.

— Чому? Щось трапилося?

— Мені не повідомили причини.

— Що ж мені робити?

— Я б порадила звернутися до американського посольства. Мені дуже шкода, але ми нічим не можемо допомогти.

Роздумливо я відійшов від стійки. Я розумів, що все це якось пов'язане з Кремлем.

Але як вони змусили Америку піти на поступки? Якщо це справді приватна угода між Трампом і Путіним, то маю великі проблеми.

В експресі дорогою назад я намагався знайти логічне пояснення, не пов'язане з Трампом і Путіним. Єдине, що спадало на думку — це ймовірність участі Інтерполу, а не безпідставна конспірологія.

В офісі я зайшов на сайт Інтерполу подивитися, чи є я в їхньому публічному списку для розшуку. Мене там не було, але це була слабка втіха: Інтерпол публікує лише малу частину бази розшукуваних. Більшість людей, які потрапили до неї, навіть і не підозрюють про це, поки їх не заарештують на кордоні та не відведуть у кайданках.

Цю загадку можна було розгадати за секунду, якби поглянути на повний список Інтерполу, але для звичайної людини це неможливо. Доступ до нього мали лише правоохоронні органи.

У ході нашого розслідування шляху брудних грошей ми познайомилися з багатьма поліцейськими та прокурорами з різних країн. Я вирішив запитати у них, але відповідь була одна: "Біллі, ви ж знаєте, що я не можу цього розголошувати", а деякі взагалі були розчаровані тим, що я поставив таке запитання.

Я продовжував методично йти своїм списком контактів, сподіваючись, що не спалю всі мости. Але це було потрібно. Нарешті я додзвонився до людини, з якою зустрічався лише раз. Я очікував, що відповідь буде схожа на інші, але, на мій подив, він весело відповів: "Звичайно, дайте мені хвилинку", як щось зрозуміле. Я почув звуки ударів по клавіатурі, і за пів хвилини він повернувся.

— Так, схоже, у системі щось є.

— Звідки? — вже знаючи відповідь, спитав я.

— З Росії.

— Коли був зроблений запит?

— Минулого вівторка.

Це було 17 жовтня. Саме цього дня Сенат Канади ухвалив закон Магнітського. Цей запит на арешт через Інтерпол був прямою відповіддю Кремля.

З цією новиною та запитанням, чи є зв'язок між проблемою з моїм ЕСАП та запитом через Інтерпол, я зателефонував Патріку Девісу до офісу сенатора Грасслі. З'ясувавши це у прикордонно-митній службі США, він повернувся з підтвердженням, що, дійсно, система ЕСАП синхронізується з системою Інтерполу. Усі, кого розшукує Інтерпол, автоматично втрачають ЕСАП.

Ніхто в Америці мене не переслідував, і я відчув себе безглуздо ще й через ці думки про змову. Звичайно, президент США, хоч би ким він був, не став би узгоджувати свої дії з Путіним.

Проте ця ситуація була глибоко іронічною. Після вбивства Сергія однією з моїх головних цілей у житті стало домогтися заборони на в'їзд до США та інших країн з верховенством закону російським корупціонерам, але натомість Путін за допомогою Інтерполу закрити в'їзд до Америки мені.

На щастя, ця заборона тривала недовго. Справа набула розголосу в неділю ввечері.

У журналі "Національний огляд" (National Review) вийшла стаття мого друга Джея Нордлінгера під заголовком "Чому Біллу Браудеру заборонили в'їзд в Америку?". Відповідь була швидкою і гучною. Першою реакцією багатьох, як і моєї спочатку, було відчуття, що Америка занурюється у п'тьму. Невже ми тепер живемо у світі, де незгодним із Путіним заборонено в'їзд до Штатів лише тому, що Трамп став президентом?

Вранці сенатори Мак-Кейн та Кардін опублікували спільний пресреліз від обох партій, у якому вимагали негайно відновити мою візу. "Робота пана Браудера допомогла очистити нашу фінансову систему від корупціонерів... Було б сумно, якби Сполучені Штати Америки заборонили йому в'їзд на підставі рішень тих самих російських чиновників, проти яких і було ухвалено [закон Магнітського]".

За дві години мою ЕСАП-візу відновило Міністерство внутрішньої безпеки.

А ще через два дні Інтерпол анулював цей російський запит у своїй базі даних, зобов'язавши всі 192 країни-учасниці видалити будь-яку згадку про мене зі своїх національних систем.

Ця поразка була принизливою для Путіна, але одну систему він все ж таки добре контролював — судову систему Росії. Тверський районний суд Москви 29 грудня 2017 визнав нас з Іваном винними в нових "злочинах". Івана засудили до восьми років, а мене до дев'яти, причому обох заочно.

Вісімнадцять років таборів — загальний строк, установлений Кремлем, якщо мене колись екстрадують до Москви.

38. "Данске банк"

Зима — літо 2018 року

У середині лютого ми з сім'єю вирушили на відпочинок у Швейцарські Альпи на гірськолижний курорт Кран-Монтана за дві години їзди від Женеві. Ми провели там чудовий тиждень, але по закінченню нам довелося розлучитися. Дружина з дітьми мала повернутися додому в неділю ввечері, до початку школи, а в мене виникли справи в Женеві.

У неділю вдень я відвіз усіх до аеропорту, обійняв і попрощався до вечора понеділка. Наступного дня я виступав із промовою про закон Магнітського на Саміті ООН із прав людини у Женеві.

Кампанія за справедливість для Сергія Магнітського вже набрала гарного темпу. Лише через місяць після ухвалення закону Магнітського в Канаді парламент Литви ухвалив свій власний закон Магнітського, і це символічно збіглося з роковинами вбивства Сергія за вісім років до того. Пізніше, на початку лютого 2018 року, те саме зробила Латвія. Я був упевнений, що незабаром ще більше країн ухвалить свої закони Магнітського.

Після виступу я затримався, щоб зустрітися з політиками та активістами, і майже о п'ятій вечора вирушив до аеропорту на свій рейс до Лондона.

Після реєстрації я заскочив у дюті-фрі за швейцарським шоколадом для діточок і подався далі до вартарок прикордонного контролю. Моє питання з Інтерполом було цілком вирішене, тому я не очікував жодних несподіванок.

Я простяг паспорт, прикордонник сканував його і завмер, мружачися на екран комп'ютера. Замість повернути паспорт, він узяв у руки телефон. Оскільки він перебував за перегородкою, я не міг почути, що він каже.

Я відчував себе ніяково. Люди позаду мене почали переходити до іншого віконця. Увімкнувши переговорний пристрій, прикордонник почав ставити мені запитання англійською мовою.

— Як довго ви у Швейцарії?

— Сім днів,— відповів я.

— Що ви тут робили?

— Ми з сім'єю каталися на лижах, а потім я мав справи в ООН.

Він глянув позаду мене.

— А де ваша родина?

— Вони вчора поїхали додому.

— Додому у Велику Британію?

— Так.

Він простяг мені аркуш паперу та ручку.

— Будь ласка, напишіть вашу домашню адресу у Великій Британії.

— А навіщо вам це?

— Пане Браудер, тут запитання ставлю я.

Я був у Швейцарії десятки разів, і ніколи мені не ставили жодного запитання під час виїзду з країни. Мені це не сподобалося. Що їм до того, де я живу в Англії?

Проте він вимагав від мене відповіді. Я написав свою домашню адресу і повернув папірець.

— Які у вас плани на майбутнє?

Це запитання зовсім мене збентежило. Я невиразно відповів, що планів не маю. Це було правдою, бо я не забронював жодних авіаквитків. Я лише промовчав про кілька зустрічей у Європі, які планував провести найближчими тижнями.

Він відключив інтерком і знову почав комусь телефонувати. І знову я нічого не почув. За кілька сантиметрів від мене, за склом, сидів представник закону і з кимось про мене розмовляв. Я написав дружині.

— Здається, проблеми. Застряг в аеропорту у Женеві.

— Інтерпол?

— Поки не знаю.

— Тримай у курсі.

Я стояв і дивився, як інші люди проходять прикордонний контроль: суший дріб'язок — простяг паспорт, його просканували, віддали, наступний.

Через десять хвилин дружина написала: "Як справи?" — "Поки ніяк. Все ще тут", — відповів я.

Зрештою, за двадцять хвилин прикордонник повернув паспорт без пояснення причин, навіть не перепросив за затримку.

Я подзвонив Олені та сказав, що все гаразд. Але я не відчував себе у безпеці, доки ми не злетіли. Я гадки не мав, чому все це сталося, але був упевнений, що це знову витівки Кремля^[17].

Вже тоді я почав трохи побоюватися подорожувати Європою. І це не була параноя. Як ви знаєте, через три місяці, вранці 30 травня 2018 року, мене заарештували у Мадриді в готелі "Гран-Готел-Інглес" на російський запит до Інтерполу. Мені так і не вдалося з'ясувати, як це могло статися, але гарячими слідами Інтерпол заявив, що іспанці діяли за старим російським запитом, виписаним відразу після ухвалення закону Магнітського в Канаді, і проігнорували вказівку Інтерполу видалити моє ім'я зі своєї національної системи.

Іспанці тоді спростували це, заявивши, що діяли на підставі нового запиту. Оскільки мій арешт у Мадриді був наступним за Женевою, я більше вірив іспанцям, а не Інтерполу. Цю впевненість посилював і дивний твіт Інтерполу (@Interpol_HQ), опублікований ними невдовзі після мого звільнення: "Немає та ніколи не було червоного циркуляра щодо Білла Браудера. Пан Браудер не розшукується каналами Інтерполу". М'яко кажучи, це було лицемірством. На той момент Росія вже розмістила безліч запитів каналами Інтерполу.

Кремль не зміг оговтатися від мадридського приниження, і невдовзі після мого звільнення генеральний прокурор Юрій Чайка публічно заявив: "Найближчим часом потужніші ходи на міжнародній арені будуть зроблені з боку РФ. Ми спокійно спати Браудеру не дамо".

Це був тривожний сигнал, але я не міг дозволити Чайці залякати мене. Через тиждень після мого арешту в Мадриді, що не відбувся, ми з Вадимом вирушили в Копенгаген на зустріч з двома відважними журналістами, Євою Юнг і Майклом Лундом з відомого данського видання "Берлінгске" (дат. Berlingske). Використовуючи великий витік даних, відомий як "Російський ландромат" ("Російська пральня"), Єва та Майкл з'ясували, що у найбільшому банку Данії, "Данске банк", масштабне відмивання грошей було поставлено на потік як мінімум десять років. Як і інші витіки в цій історії, цей був розкритий Центром дослідження корупції, тієї самої НКО, яка спочатку надала нам молдовський файл. За попередній рік Єва та Майкл написали понад 70 статей про цей банк. У них розповідалося про цілу низку підозрілих платежів і про численні схеми, в яких брали участь персонажі різного калібру: вищі керівники Азербайджану, корумповані західноєвропейські політики, російський торговець зброєю, іранські компанії, які перебувають під санкціями, двоюрідний брат Путіна та інші.

Їхні публічні викриття змусили "Данске банк" провести перевірку своєї діяльності. Восени 2017 року голова правління та голова банку Томас Борген оголосив про проведення повного аудиту незалежними юристами та аудиторами. На час нашої

зустрічі з Євою та Майклом результати цієї перевірки ще не були відомі.

Я хотів зустрітися з Євою та Майклом, бо ми й самі дійшли невтішних висновків про діяльність цього банку. За допомогою даних, отриманих від французьких прокурорів, з молдовського файлу та інших джерел, Вадим виявив 43 112 переказів на суму 200 мільйонів доларів, пов'язаних з аферою на 230 мільйонів, які були відмиті через рахунки 20 підставних фірм лише в одній естонській філії "Данске банк" у Таллінні.

Нам не вдалося змусити правоохоронні органи Данії розслідувати ці операції, і ми сподівалися, що наше спілкування з журналістами та їхні публікації зможуть підштовхнути владу. 5 червня ми з Вадимом прибули до Копенгагена і вирушили до офісу Єви та Майкла в сучасній будівлі в самому центрі міста. "Берлінгске" — одна з найстаріших газет Скандинавії, її перший випуск побачив світ 3 січня 1749 року, і в неї дуже довга історія безперервного видання.

У вестибюлі на нас уже чекала Єва, блондинка років тридцяти. Вона провела нас в аскетичну кімнату з меблями як з ІКЕА і познайомила всіх з Майклом, високим шатеном з білозубою посмішкою. Майкл люб'язно підсунув для неї стілець.

Вадим взявся до справи. Він розгорнув і розстелив на столі масивний ватман зі складною схемою руху грошей із російського казначейства через низку підставних компаній у різних країнах до естонської філії "Данске банк" і далі. Майстерно ведучи пальцем цим павутинням, він сорок п'ять хвилин розповідав усі деталі і відповідав на запитання.

— А ви можете поділитися цією схемою з нами? — спитала Єва наприкінці зустрічі, поки Вадим акуратно згортав свій сувій із проводками.

— Ми хочемо порівняти їх із нашими даними, — додав Майкл.

— Із задоволенням, будемо раді, якщо ви це зробите, — відповів я.

Повернувшись до Лондона, Вадим зібрав усі 43 112 переказів цих 20 фірм, запакував їх у зашифроване повідомлення та відправив шукачам із "Берлінгске". Серед них були дуже звучні назви для відмивних компаній — "Даймондс форева інтернешнл" ("Діаманти назавжди інтернешнл"), "Еверфронт сайлс" ("Вічність на продаж") і "Каслфронт" ("Фасад замку").

Ми не знали, чи повернуться до нас журналісти, але за п'ять днів Вадим отримав від Майкла повідомлення, що їхні дані підтверджують знайдені нами 200 мільйонів доларів; крім цього, вони виявили підозрілих переказів ще на 8,3 мільярда доларів, що надійшли з Росії та інших колишніх радянських республік на рахунки цих же 20 фірм у період з 2007 до 2015 року. Це було набагато більше ніж ми могли собі уявити. Це був третій за величиною скандал щодо відмивання брудних грошей у Європі.

Стаття у "Берлінгске" вийшла 3 липня 2018 року. Вона не тільки справила ефект бомби, що розірвалася в Данії, але й вийшла на міжнародний рівень. До цього інтерес до скандалу з "Данске банк" обмежувався кордонами Скандинавії. Але тепер він став воістину глобальним.

Це посилювало тиск на "Данске банк" та його аудиторів. Тут уже була не суто

корпоративна справа, а питання національного значення, яке має далекосяжні наслідки.

Данія має репутацію бездоганно чесної держави та знаходиться на другому місці після Нової Зеландії в індексі корупції "Трансперенсі Інтернешнл", що публікується щороку. Якщо країна хоче зберегти обличчя, то "Данске банк" не повинен нічого приховувати.

Але не лише данці були стурбовані. Стаття Єви та Майкла розкрила схему одного з потоків брудних грошей із Росії. Я був упевнений, що згодом це викриття допоможе розкрити ще більшу кількість злочинів путінського режиму.

Але я чекав і реакції у відповідь від Кремля. Тоді я не знав, коли та в якій формі вона відбудеться.

39. "Вражаюча пропозиція"

Літо 2018 року

Через три дні після публікації в "Берлінгске" мені прийшов імейл ламаною англійською мовою. "Пишу вам, щоб попередити про змову з боку російських спецслужб, яка може статися найближчим часом. Я отримав інформацію, що ви їхня ціль".

Важко було оцінити певність цього послання, оскільки його автор — колишній офіцер російської розвідки, який живе у Великій Британії, — мав репутацію людини, схильної вірити в змови, замаху темних сил та інші витівки Кремля. Проте він був тверезий у своїх оцінках. "Це порада професіонала, — писав він, — якою ви, звичайно, можете знехтувати, але, будь ласка, будьте обережні та посильте заходи безпеки".

Спочатку я не сприйняв це серйозно. Я отримую багато подібних повідомлень, і це послання не викликало у мене особливої довіри. Проте нещодавні події трохи напружували. 4 березня 2018 року Кремль підіслав двох убивць у Солсбері (Англія), щоб звести рахунки з колишнім співробітником російської розвідки, а насправді подвійним агентом, який працював на британців, — Сергієм Скрипалем. Вбивці застосували заборонену військову нервово-паралітичну речовину російського походження — "Новачок". І хоча їм не вдалося вбити Скрипалю, він та його доросла дочка Юлія були отруєні та перебували при смерті. За трагічною випадковістю, двоє місцевих жителів та офіцер поліції зазнали впливу цієї ж речовини. Одна з них, Доун Стерджес, пізніше померла. Їй було 44 роки.

Це вбивство, яке Кремль організував на британській землі, ще раз демонструвало, наскільки зухвало й безбоязно Путін діє на Заході. Саме через цей випадок я не міг з усмішкою проігнорувати це попередження і переслав його до SO15 (англ. SO15) — управління боротьби з тероризмом, яке, оцінивши ризики, відкрило власне розслідування. У минулому це управління байдуже дивилося на наші проблеми, але замах на Скрипалів та його наслідки змусили їх по-новому осмислити сувору реальність

російських загроз. Я був упевнений, що зараз СО15 поставиться до цього попередження серйозно.

Наступного дня ми з родиною виїжджали до Аспена на літні канікули.

Неважливо, була частка правди в цьому попередженні чи ні, нас захищали самі події, що відбувалися у світі. Ми приїхали до Америки за тиждень до першого саміту Трампа та Путіна, який був запланований 16 липня у Гельсінкі. Навряд чи Кремль пішов би на гучне політичне вбивство на території США напередодні такої важливої зустрічі двох глав держав.

Тоді всі тільки й казали, що про саміт. І хоча це звучало трохи шалено, але я не міг позбутися думки, що ваш покірний слуга стане їхньою темою обговорення.

Я розумію, що це звучить трохи пихато, але, лежачи в ліжку в ніч нашого приїзду в Колорадо, я розмірковував: а може, й ні? Адже Трамп і Путін обговорювали закон Магнітського на своїй імпровізованій зустрічі в Гамбурзі на саміті Двадцятки рік тому, а документи, які нещодавно вилучили ФБР у Пола Манафорта, підтверджували, що я був головною темою сумнозвісної зустрічі у Вежі Трампа. Першим пунктом у його блокноті стояло "Білл Браудер". Інші включали "офшор — Кіпр" і "Браудер найняв Джоанну Гловер" — очевидно, він неправильно записав ім'я Джуліанни. "Усиновлення російських дітей американськими сім'ями" було останнім пунктом.

Вир моїх думок не сповільнювався. Я взяв телефон і написав твіт: "Цікаво, чи згадає про мене Путін у Гельсінкі?"

Мій палець завис над кнопкою твітнути. Твітер став однією з основних платформ для ведення хроніки мого конфлікту з Кремлем. Але завжди краще охолонути і не давати емоціям взяти гору. Дружина міцно спала поруч. Вона не раз лаяла мене за те, що я спочатку твітну, а потім думаю. Я вирішив, що все ж таки ранок вечора мудріший.

Прокинувшись майже о сьомій, я вирішив стерти свій нічний невідправлений твіт. Звичайно, вони не збиралися говорити про мене. Вони мали більш важливі теми: ядерне роззброєння, війна в Сирії, боротьба з тероризмом. Крім того, відправ я його вночі, до ранку тролі підняли б мене на сміх. Все ж таки правильно, що я дочекався світанку.

Цього ж ранку Роберт Мюллер — спецпрокурор, який займався розслідуванням втручання Росії в президентські вибори 2016 року та можливими зв'язками Кремля з виборчою кампанією Трампа, — зробив несподівану заяву. Він звинуватив дванадцять співробітників ГРУ (Головне розвідувальне управління Міністерства оборони Росії) у кіберзломі Національного комітету Демократичної партії та втручання в американські вибори на стороні Трампа.

Обвинувальний висновок був нищівним. Мюллер отримав доступ до секретного електронного листування між співробітниками російської розвідки. Він також виявив платежі в біткоїнах, які неможливо відстежити і які російська розвідка використовувала для фінансування своїх операцій у США. Здавалося, що уряд США доб'ється залізного судового вироку — якщо, звичайно, ці 12 співробітників будь-коли постануть перед американською Фемідою.

Що б там не було на порядку денному саміту Трампа та Путіна, обвинувальний висновок Мюллера тепер буде в центрі уваги, незалежно від незручностей для них обох.

Це додало мені впевненості, що моє ім'я на саміті не спливе; хоча мені дуже хотілося подивитися на це шоу, але важливіше було розпочинати роботу над цією книгою. Я і так відкладав її вже декілька місяців, особливо з огляду на мої весняні "пригоди": затримання в Женеві, арешт у Мадриді, історію з "Данске банк" та інше. Я налаштувався писати. О восьмій ранку в понеділок, 16 липня, коли Трамп і Путін пішли на закриту зустріч, я розташувався з ноутбуком за обіднім столом, причому спеціально спиною до мальовничого краєвиду на гори, і приступив до роботи.

Зазвичай діточки гасають по всьому будинку без перешкод, але сьогодні наша їдальня — заборонена зона.

Жорсткі обмеження стосувалися і мене самого: телефон екраном вниз, і щоб ні звуку! Я заприсягся не перевертати його й не перевіряти ані твітер, ані електронну пошту.

Після двох годин старанної роботи з результатом менше однієї сторінки — писати виявилось важче ніж пам'яталося за першою книгою, — я здався і взяв у руки телефон. Повідомлення переповнювали екран: десятки есемесок, листи, запити в месенджерах та соціальних мережах, голосові повідомлення, пропущені дзвінки тощо.

Перше повідомлення було таке: "Біллі, ти дивишся Гельсінкі??" Я гортав далі. "Це, блін, найпоганючіша штука, що я коли-небудь бачив", — писав один із друзів. Інший писав: "Ми сховаємо тебе в нашому домі в горах!"

Що, чорт забирай, відбувається? Я знайшов найперше повідомлення про Гельсінкі від журналіста "Ем-Ес-Ен-Бі-Сі", Алі Велші, з темою листа: "Путін зараз говорить про вас".

Чорт забирай!

Я відклав телефон і відкрив ноутбук. Потрібно було буквально кілька секунд, щоб знайти пресконференцію за результатами саміту. Обидва лідери стояли за однаковими пюпітрами на сцені, але їхній вигляд розрізнявся як небо і земля: Путін виглядав так, ніби він тут господар, а Трамп — похмуро, згорблено, зовсім не по-президентськи.

Я почав дивитися запис із самого початку, і момент ікс настав, коли репортер агентства "Рейтер" запитав: "Президенте Путін, можу я продовжити запитання? Ви дозволите екстрадицію 12 російських громадян?"

Путін посміхнувся і впевнено кивнув, виказавши, що він зрозумів запитання. Він виглядав так, ніби провів усі вихідні, готуючись до цієї відповіді: "Ми можемо зробити ще один крок назустріч. Ми можемо допустити офіційних представників Сполучених Штатів, зокрема цієї комісії пана Мюллера, бути присутніми на цих допитах. Але тоді, у цьому випадку, ми, безумовно, ставитимемо питання про те, щоб ці дії були взаємними... Що я маю на увазі? Відома справа фірми Hermitage Capital пана Браудера".

Я переглянув цей момент кілька разів, щоб переконатися, що я правильно зрозумів. Виходило, що Путін, стоячи поруч із президентом США, пропонував обміняти мене на 12 гереушників!

Я чекав реакції Трампа. Звісно, він відкине цю ідею з порога. Але ні! "Я думаю, це вражаюча пропозиція", — відповів той, натякаючи, що готовий до обміну.

Раціонально я розумів всю серйозність ситуації, але емоційно був занадто вражений, щоб прийняти її. Це було схоже на жахливу автокатастрофу. Я знав, що травмований, але не уявляв, наскільки небезпечно.

Я спробував осмислити масштаб катастрофи, але в моїй голові крутилася лише одна думка: чи є сенс мені залишатися в Америці? Моє споконвічне побоювання, що кремлівські найманці спробують убити мене, тепер затьмарив зовсім тваринний страх, що президент Сполучених Штатів просто передасть мене їм.

Я вибіг на задній двір у пошуках дружини, що дивилася, як діти граються на батуті, доторкнувся до її плеча і попросив зайти в будинок. Залишивши Джесіку — нашу старшу — за старшу, ми відійшли вбік, щоб діти нас не чули, і ледве контролюючи себе, я прошепотів: "Путін щойно попросив Трампа видати мене, і Трамп погодився".

Вона взяла мене за руку, щоб заспокоїти, і ми повернулися до будинку, щоб разом переглянути пресконференцію. Нервово постукуючи ногою, я чекав на її реакцію. Але, переглянувши ще раз, я не витримав: "Думаю, треба їхати прямо зараз".

Олена задумливо протягнула: "Не думаю. Трамп, може, й зможе тебе видати, але це не станеться миттєво. Сьогодні весь світ хоче знати, хто такий Білл Браудер, і мені здається, ти маєш їм розповісти".

Вона мала рацію. Три чверті повідомлень на телефоні були від новинних медіа, які благали мене вийти в ефір. Цікавість до того, що сталося, зашкалювала навіть більше ніж після викриття секретної зустрічі у Вежі Трампа. Я почав відповідати на дзвінки, і протягом години у мене було призначено інтерв'ю з десятками програм новин.

Одягнувши піджак із краваткою, я знову вирушив у невеличку телевізійну студію Інституту Аспена. У підвалі Центру Дьорра-Гозієра (англ. Doerr-Hosier Center), оббитому чорними звукоізоляційними панелями, я мав провести весь день і всю ніч.

Дорогою зателефонував мій друг із Вашингтона, що обертається у вищих політичних колах.

Я тільки встиг відповісти, як він одразу перейшов до справи: "Біллі, не знаю, де ти зараз, але тримайся якомога далі від Штатів. Я щойно розмовляв із людиною з Мін'юсту. Він сказав, що все йде через дупу, і ніхто гадки не має, що відбувається. Він вважає, що Трамп видасть тебе".

Я не став казати, що вже в Америці, але подякував йому за турботу.

Діставшись до місця, я увійшов до Центру Дьорра-Гозьєра, де мене зустрів оператор Джейсон. Ми познайомилися з ним минулого літа, коли він допомагав мені з ефіром під час публічного скандалу з таємною зустріччю у Вежі Трампа.

Все було готове до ефіру. Фіксуючи мікрофон, я звернув увагу на заднє тло із зображенням гір Аспена із кабінкою гірськолижного підйомника, що рухається до

вершини. Це зображення з'явиться на екрані кожного телеглядача та видасть моє місцеперебування. Я попросив Джейсона змінити картинку, і він знайшов фон із нейтральною нічною студією новин, яка могла знаходитися в будь-якій точці світу.

Перше інтерв'ю було із "Сі-Ен-Ен". Я попросив Джейсона тричі переконатися, що продюсер на тому кінці не виводить на екран жодної інформації про моє географічне розташування. Той підтвердив, що у цьому включенні (і у всіх наступних) на екрані з'являться лише моє ім'я та прізвище.

До кінця дня я не злазив зі стільця, беручи участь в ефірі з "Сі-Ен-Ен", "Фокс", "Ем-Ес-Ен-Бі-Сі", "Бі-Бі-Сі", "Аль-Джазірою", "Сі-Бі-Ес", "Франсе-24", Австралійською мовною корпорацією, "Скай Ньюз", "Дойче Велле" і так далі до нескінченності.

Я пояснював, що Путін ненавидить мене через закон Магнітського, який ставить під загрозу його владу та статки. І якщо мене йому видадуть, я негайно опинюся в російських казематах, де мене катуватимуть і врешті-решт уб'ють так само, як убили Сергія. Я був повністю впевнений у цьому. У чому я не був упевнений, то чи скористається Трамп цією "вражаючою пропозицією", і якщо так, то чи достатньо сильні правові інститути Америки, щоб йому протистояти.

Все, що я міг, то це триматися хоробріше й пояснювати: "Америка — це країна з верховенством закону, і я не думаю, що він може мене видати". Але, на жаль, сам я не був у цьому так упевнений.

У той момент я, як і багато хто, намагався усвідомити, як все раптово змінилося, і чому те, що було немислимо уявити, стає новою реальністю. В епоху Трампа зрозуміти, у що вірити, ставало дедалі важче.

40. 98 : 0

Літо 2018 року

Того дня я повернувся додому дуже пізно, вичавлений як лимон. Попередні дванадцять годин я практично не вилазив з ефіру, повторюючи свою історію мільйонам глядачів по всьому світові, при цьому зберігаючи самовладання і ховаючи страх перед можливою співпрацею Трампа з Путіним щодо моєї видачі в Росію.

Дружина дбайливо залишила їжу на кухонному столі. Опустившись на стілець і знявши харчову плівку з тарілки, я жадібно, але із задоволенням проковтнув залишки, а потім звалився в ліжку і заснув як убитий.

О 6:30 ранку Олена тихенько розштовхала мене і простягла аркуш паперу. "Милий, глянь на це!". Виявилось, що вона прокинулася ще до світання та переглянула російські новини. Того ранку російська Генеральна прокуратура опублікувала свій список з одинадцяти осіб, яких вона хотіла витребувати зі Штатів в обмін на 12 гереушників. У Кремлі люблять симетрію у таких питаннях. Америка хоче 12, отже, і Росія хоче 12 — зі мною.

Напівлежачи, я взяв роздрук. Кремль хотів отримати Майкла Мак-Фола, колишнього посла США в Росії; мого друга Кайла Паркера, людину, яка написала закон Магнітського; спеціального агента Тодда Гаймана з Агентства національної безпеки, який розслідував справу "Превезона"; спеціальних агентів Світлану Ангерт та Олександра Шварцмана, які відповідали за охорону Горохових у Нью-Йорку[18]; Джонатана Вінера, юриста з Вашингтона та колишнього співробітника Держдепартаменту, який запропонував початкову ідею із законом Магнітського; Девіда Крамера, ще одного колишнього співробітника Держдепартаменту та голову правозахисної організації "Фрідом-Гаус", який виступав за ухвалення закону Магнітського разом зі мною та Борисом Немцовим. У списку було ще чотири прізвища, але всіх об'єднувало причетність або до закону Магнітського, або до справи "Превезона".

У чому нас звинувачував Кремль? Напередодні Путін заявив, що я та мої "ділові партнери" "заробили в Росії понад півтора мільярда доларів, [і] не заплатили податки", а потім, щоб привернути увагу Трампа, "400 мільйонів доларів направили на виборчу кампанію пані Клінтон".[19] Далі йшлося: "У нас є підстави вважати, що деякі співробітники спецслужб Сполучених Штатів супроводжували ці незаконні угоди". Путін звинуватив посла Мак-Фола, Кайла Паркера, спеціального агента Гаймана та решти у цьому списку в тому, що вони були частиною моїх "протиправних дій на території Російської Федерації". Це була класична кремлівська розводка. Не ми були жертвами, а вони. Не вони були злочинцями, а ми.

Замість ОЗУ Дмитра Ключева, до якої входили корумповані російські чиновники, які вкрали та відмили величезну суму грошей, виявляється, існувала "ОЗУ Білла Браудера", до якої входили корумповані американські чиновники, які її вкрали.

Ми з дружиною переглянулися і розреготалися. Путін знову передав куті меду.

Одна річ — переслідувати мене, причому англійського підданого. Це було неприємно, але, зрештою, хто я такий? Але зовсім інша річ — вимагати видачі колишнього посла США, співробітника Конгресу та рядових службовців Міністерства національної безпеки. Якщо Трамп піде назустріч цим вимогам Путіна, це створить катастрофічний прецедент — не лише через повну капітуляцію перед Кремлем, а й через неможливість подальшого залучення людей на службу до держорганів США. Хто захоче працювати на державу, яка будь-якої миті видасть вас ворожій державі тільки за те, що ви робили свою справу?

Трампу слід було ще в Гельсінкі відмовити Путіну, але навіть якщо припустити, що він не розумів, що відбувається (це, поза сумнівом, не так, оскільки роком раніше він допоміг синові написати заяву, в якій причиною його зустрічі з росіянами у своїй Вежі називав "усиновлення"), його радники мали миттєво детально роз'яснити ситуацію, в якій він опинився. Але минула майже доба, а з Білого дому — могильна тиша.

Остаточного прокинувшись, я поснідав пластівцями з молоком і подзвонив Майклу Мак-Фолу. Я знав Майкла практично з того дня, коли вперше приїхав до Росії 1992 року, і вважав його за свого друга. До призначення його послом США в Росії він служив

у Обама радником з національної безпеки по Росії та був важливим союзником в адміністрації при ухваленні закону Магнітського.

Майкл щойно повернувся до Сан-Франциско з Гельсінкі, де був присутнім як коментатор саміту від телекомпанії "Ен-Бі-Сі". Як і я, він дізнався про путінський список, коли ввімкнув телефон і виявив безліч повідомлень.

— Як ти думаєш, є ризик, що це справді станеться? — запитав я.

— Ні, але мій адвокат вважає, що я маю діяти, а не сподіватися на випадок. Я вже на зв'язку з людьми в адміністрації, щоби переконатися в цьому.

— Мені шкода, що тебе втягнули в цю справу, Майкле.

— Це не твоя вина, а Путіна. — Він зробив паузу. — Я завжди знав, що він ненавидить тебе, Білле, але гадки не мав, що так сильно.

Закінчивши розмову, я зібрався та поїхав назад до Центру Дьорра-Гозієра на черговий день ефіру. Цього разу я захопив із собою свого старшого сина Девіда. Він приїхав до нас погостювати з Каліфорнії та був страшенно стурбований тим, що відбувається. Він не зміг би захистити мене, якби влада прийшла за мною, але зробив би все, щоб усі потрібні люди дізналися про це. Востаннє, коли ми з Девідом зіштовхнулися із проблемами в Інституті Аспена, він був ще підлітком, але тепер це була доросла 22-річна людина. Поруч із ним мені завжди було набагато легше.

Впевненості надавав і Аспенський форум з безпеки — міжнародна конференція, яка зібрала видатних діячів істеблішменту з нацбезпеки та, природно, величезну кількість журналістів. Тому, якщо щось і станеться зі мною, це відбуватиметься у прямому ефірі, і свідками стануть важливі люди в уряді.

Того ранку в Інституті панувала метушня. За ніч на головній галявині було розбито величезний білий тент, встановлені столи та дивани, невеликий бар та стійки, де учасники могли отримати свої бейджі. Організатори навіть подбали про барбекю із молочного поросяти.

Ми з сином пройшли до нашої підвальної студії. Девід познайомився з Джейсоном і плюхнувся на диван дивитись мої інтерв'ю на айфоні, а я почав готуватися до ефіру у звуконепроникному акваріумі.

Після першого інтерв'ю з "Ем-Ес-Ен-Бі-Сі" Девід з неприхованим занепокоєнням зазирнув до мене в акваріум і запитав:

— Я ввійду?

— Звісно, — відповів я. — Що трапилося?

Він показав нам із Джейсоном на айфоні скріншот із мого ефіру. Я був зображений на тлі нейтральної студії новин, але внизу красувався субтитр: "Білл Браудер, Аспен, Колорадо". Через метушню, пов'язану з організацією другого дня інтерв'ю, ми з Джейсоном зовсім забули попередити чергового продюсера "Ем-Ес-Ен-Бі-Сі", щоб він не розкривав мого розташування.

Позаяк я живу у Великій Британії, передбачалося, що я даю інтерв'ю з Лондона, і оскільки влада США не може нічого зробити на території Великобританії, то й сама "угода" Трампа з Путіним залишалася каламутною. Але тепер усі дізналися, що я в

Америці, а на своїй території вони могли робити все, що завгодно.

Моєю першою думкою було зірвати чортів мікрофон і помчати до аеропорту. Але за кілька хвилин я заспокоївся. Для мого арешту Трамп має офіційно запросити Генерального прокурора Джефа Сешнса. Той має виписати ордер прокурору штату Колорадо. Останній повинен вигадати переконливе юридичне обґрунтування для мого арешту за відсутності договору про екстрадицію між США та Росією. На все пішов би час, тому я вирішив залишитись і продовжити.

Після чергового інтерв'ю ми перервалися на обід. У барі взяли сандвіч зі свининою і сіли на галявині в тіні під тентом. Під час трапези до нас підійшли кілька гостей конференції. Ті, хто знав мене, висловлювали занепокоєння за мою безпеку. Ті, хто не знав, дивилися, ніби мене вели на ешафот.

Після обіду мій ефір продовжився, але Майкл Мак-Фол не відставав, приєднавшись до боротьби. Він обурювався більше за мене. Бувши послом у Москві, він сам і його сім'я зазнавали нападок, стеження, але все ж таки він ніколи не був об'єктом фіктивних кримінальних справ з боку російського уряду. Тепер це сталося, і він очікував жорсткої відсічі Путіну з боку офіційного Вашингтона як чогось, що само собою зрозуміле. Але Вашингтон продовжував мовчати, і це шокувало.

Наступного ранку, перед тим як повернутися до Інституту Аспена, я зателефонував Майклу, щоб дізнатися, що чути з Вашингтона.

"Я розмовляв зі співробітниками з Ради національної безпеки, Держдепу та Мін'юсту. Всі вони дуже прихильно налаштовані та вражені не менше за нас, але жоден не сказав, що цього точно не станеться. Всі ж розуміють, що в Білому домі сидить безумний".

Вже третій день поспіль я виходив в ефір зі студії інституту. Рівень інтересу не слабшав. "Вражаюча пропозиція" Путіна, як і раніше, була в центрі уваги всіх каналів новин, а Білий дім продовжував мовчати.

На початку дня я готувався до п'ятого за три дні інтерв'ю з "Фокс ньюз". "Фокс", як відомо, топив за Трампа, але тут вони були розгублені та обурені не менше за нас. Напрочуд, вони були згодні з "Сі-Ен-Ен" і навіть зі своїм противником, "Ем-Ес-Ен-Бі-Сі". За кілька секунд до мого виходу в ефір новинний продюсер "Фокса" сказав мені в навушник: "Біллі, ми маємо перейти на прямий брифінг Білого дому. Будь ласка, залишайтеся на зв'язку і ми введемо вас в ефір після цього включення".

"Звичайно", — відповів я.

"Фокс" перейшов на брифінг, який йшов повним ходом. І хоча я не бачив картинки, я чув, що відбувається. Сара Гакабі Сандерс, пресекретарка Трампа, щойно почала відповідати на запитання журналістів.

Через хвилину журналістка з "Нью-Йорк таймс" Меггі Габерман випалила своє запитання: "Російська влада вчора озвучила список імен американських громадян, яких вони хочуть допитати і які, на їхню думку, причетні, цитую, до "злочинів" Білла Браудера, включно з колишнім послом у Росії Майклом Мак-Фолом. Чи підтримує цю ідею президент Трамп? І чи дозволить він провести допит американських посадових

осіб Росією?"

Усі завмерли в очікуванні відповіді.

Прессекретарка Сандерс не здригнулася: "Президент зустрічається зі своєю командою. Ми повідомимо, коли ми матимемо що сказати з цього приводу". За її словами, Трамп "сказав, що це цікава ідея... і він хоче попрацювати зі своєю командою і знайти підґрунтя, яке було б корисне для процесу".

Що це, у біса, таке? Вони все ще думають про це?

Я відчув, що земля знову йде з-під ніг. Всі розумні люди в оточенні Трампа, напевно, вже сказали йому, що це шалена ідея, а він все ще розмірковував.

Коли пресконференція закінчилася, "Фокс" повернувся до мене із запитанням про те, що я думаю про такі новини. Я дуже намагався не скотитися до образ Трампа — не хотів давати йому додатковий стимул для моєї депортації в Росію, — але було важко стримувати емоції, і мене понесло.

На щастя, всі у Вашингтоні були згодні зі мною. Держдепартамент негайно вийшов в ефір із власною пресконференцією, і на запитання журналіста, чому ця ідея все ще розглядається, прессекретарка Гізер Наверт відповіла: "Я не можу відповідати за Білий дім". Це було досить сміливе формулювання для співробітника Держдепартаменту, оскільки він є частиною адміністрації Білого дому. "Але я можу сказати, що всі твердження російського уряду з цього приводу повний абсурд".

Трохи пізніше конгресмен Адам Шифф, член Комітету з розвідки Палати представників, висловив свою думку у твітері: "Не потрібно жодних "консультацій", щоб ясно дати зрозуміти, що США ніколи не підуть назустріч Путіну у його хрестовому поході проти Білла Браудера чи колишніх американських держслужбовців, таких як посол Мак-Фол".

Потім сенатор-республіканець від штату Міссісіпі Роджер Вікер, один із найперших прихильників закону Магнітського, написав в офіційній заяві: "Білий дім повинен ясно дати зрозуміти, що уряд США за жодних обставин не передасть колишнього посла США в Росії Майкла Мак-Фола, керівника апарату Гельсінської комісії Кайла Паркера[20] чи іншого американського чиновника для допиту ворожою іноземною державою. Президент Трамп також має рішуче виступити проти пропозиції Путіна допитати британського підданого Білла Браудера, який самовіддано привернув міжнародну увагу до вбивства Сергія Магнітського. Сполучені Штати не стануть на шлях зради борців з агресією та злочинами путінського режиму".

Подібні думки багато хто висловлював у Вашингтоні. Хвиля обурення захльостувала, і Сенат миттєво виніс на голосування резолюцію, яка забороняє Трампу погоджуватися на "вражаючу пропозицію" Путіна.

В адміністрації президента відчували, що це цунамі ось-ось знесе їх, і за годину до голосування Білий дім пішов навспак. Прессекретарка Сандерс заявила: "Хоча пропозиція президента Путіна була щирою, президент Трамп не може на неї погодитися". Це була не та форма відсічі, на яку чекали від Білого дому. Вона більше скидалася на розшаркування Трампа перед Путіним і знизування плечима, мовляв,

вибач, старий, я намагався, але мені не дозволили.

Й о 14:42 пополудні Сенат проголосував за ухвалення резолюції. 98 голосів — "за" й 0 — "проти".

Кремль нікого не отримає.

41. 234 мільярди доларів

Дванадцятьма роками раніше, пізно ввечері 13 вересня 2006 року, Андрій Козлов, 41-річний голова Центрального банку Росії та один із небагатьох чесних російських чиновників, відігравши футбольний матч із колегами на стадіоні "Спартак" у Москві, підходив до своєї машини на парковці. У цей момент до нього та його водія підійшли двоє та відкрили вогонь. Водій загинув миттєво. Андрій отримав множинні поранення в груди, живіт та голову. Лікарі швидкої допомоги доправили його до московської лікарні № 3, де він помер на операційному столі. У нього залишилися дружина та троє маленьких дітей.

За три місяці до замаху Андрій їздив до Таллінна на зустріч із головним фінансовим регулятором Естонії. Він виявив велику схему з відмивання та виведення грошей із Росії через естонську філію фінського "Сампо банк" і звернувся по допомогу до колег у Таллінні, щоб припинити ці злочинні операції. Естонці вислухали його, але робити нічого не стали. Відмивання та виведення грошей продовжилися.

Через п'ять місяців після вбивства Андрія "Сампо банк" був поглинутий більшим данським банком — "Данске банк".

Так, це була та сама філія того ж банку, яка в результаті відмила 200 мільйонів доларів, пов'язаних зі справою Магнітського, і ще 8,3 мільярда доларів, які викриють у своїх репортажах Єва та Майкл.

Незабаром після закінчення саміту в Гельсінкі, у вересні 2018 року, "Данске банк" опублікував результати проведеного повного аудиту. У ньому було зазначено весь обсяг брудних грошей, прокачаних Росією та колишніми республіками Радянського Союзу через цю естонську філію протягом 10 років.

234 мільярди доларів!

Саме так — 234 мільярди. Це було у 28 разів більше за те, що знайшли журналісти "Берлінгске", і понад тисячу разів більше за ті 200 мільйонів доларів, які знайшли ми.

"Данске банк" заходив ходором. У період з 2017 року, коли Єва та Майкл почали розслідувати їхню діяльність, до 2019 року, через рік після аудиту, "Данске банк" втратив 65% своєї ринкової вартості; його генеральний директор Томас Борген разом із більшою частиною вищого керівництва були змушені піти у відставку[\[21\]](#); слідчі органи Данії нарешті розпочали кримінальне розслідування.

Бувши під слідством, Айвар Рехе, колишній голова естонської філії "Данске банк", звів рахунки з життям у себе вдома в Таллінні.

У наступні місяці журналістські розслідування виявили ще два банки, причетні до відмивання російських грошей, обидва зі Швеції. Один — "Скандинавіска Еншильда

баанкен" (СЕБ) — ймовірно, відмив 28 мільярдів доларів, а інший — "Сведбанк" — здійснив безліч підозрілих операцій на суму 42 мільярди доларів. Після появи цих журналістських розслідувань Вадим підтвердив за допомогою наших баз даних, що 18 мільйонів доларів, пов'язаних з аферою на 230 мільйонів доларів у справі Магнітського, пройшли через цей "Сведбанк". Генеральний директор "Сведбанк" теж був змушений піти у відставку.

І хоча сума у 234 мільярди доларів вражає уяву, вона пройшла через одну філію одного європейського банку середнього розміру в одній країні. Якби вдалося зняти завісу секретності з кожного західного банку, то, за моїми оцінками, сума брудних грошей, виведених із Росії з моменту приходу до влади Путіна, склала б 1 трильйон доларів, а можливо, й набагато більше.

Протягом багатьох років я розповідав про масштаби відмивання російських грошей. Але результати незалежного аудиту, зробленого юридичною фірмою, найнятою "Данске банк", шокували законодавців багатьох країн.

Найголовніше, що ця оцінка зробила пролом у стіні байдужості в Європі. Протягом двох місяців після публікації результатів аудиту "Данске банк" уряд Нідерландів зібрав у Гаазі представників усіх країн — членів ЄС для обговорення закону Магнітського в Євросоюзі. Моє розчарування в голландському прем'єр-міністрі Марку Рютте — політику, який заблокував закон Магнітського у 2011 році, — минуло, оскільки він нарешті ініціював цей процес.

Закон Магнітського в Євросоюзі був для Путіна нічним кошмаром наяву. З усього, що я робив, саме цього він намагався уникнути за всяку ціну. Я впевнений, що російський уряд провів необхідну лобістську роботу проти цього закону, і щоб остаточно "підкріпити" свої аргументи, вони зробили те, чого навіть ми не очікували.

19 листопада, за день до зустрічі країн-учасниць Євросоюзу в Гаазі, Генеральна прокуратура Росії провела пресконференцію в Москві. На сцену перед великою групою західних та російських журналістів вийшов заступник Юрія Чайки. За його спиною на екрані на загальний огляд були виведені документи, що погано читалися.

Він оголосив, що прокуратура висуває проти мене нові кримінальні звинувачення. За його словами, я організував "транснаціональну злочинну групу", яка вбила Сергія Магнітського "з використанням диверсійних хімічних речовин, що містять сполуки алюмінію, які спровокували розвиток гострої серцево-печінкової недостатності. Таким чином було інсценовано картину природної смерті".

Далі — більше: нібито моя "злочинна група" за тією ж схемою вбила ще трьох осіб, включно з Олександром Перепиличним, і в них є "достатньо доказів", щоб звинуватити мене в цих "найтяжчих злочинах". Якщо мене визнають винним, то мені загрожує 20 років позбавлення волі додатково до тих 18 років, до яких я вже був засуджений заочно. Заступник Чайки пообіцяв розіслати новий червоний циркуляр на мій арешт і конфіскувати моє майно в Росії.

Так коло замкнулося. Протягом дев'яти років Кремль та особисто Володимир Путін із піною біля рота "доводили", що смерть Сергія була природною і в ній не було ознак

насильства. Путін і його уряд повторювали цю мантру знову і знову, за кожної зручної нагоди, на кожній пресконференції, кожному західному уряду. Тепер, напередодні ухвалення Євросоюзом закону Магнітського і після викриття одного потоку з їхнього гігантського відмивального трубопроводу, російська влада заявила, що Сергія насправді вбили, і вбив його — я.

Коли ми почали розслідування податкової афери на 230 мільйонів доларів, ми й уявити не могли, що воно призведе до таких світових подій, до такої шаленої агонії російської влади. Чому Путіну було просто не кинути кількох дрібних чиновників на поталу за вбивство Сергія? Навіщо йому вперше за всю історію Росії судити мертву людину? Навіщо йому псувати стосунки із Заходом через закон Магнітського? Навіщо йому втручатися у західні вибори та зламувати комп'ютери виборчих штабів? Навіщо цей хаос?

Тепер ми знаємо. На кону стояли не мільйони та навіть не мільярди, а, скоріше, трильйон доларів чи навіть більше. І Путін робив усе, щоби захищати ці гроші.

Ця величезна сума пояснює і гучні вбивства таких людей, як Сергій Магнітський, Борис Немцов, Олександр Перепиличний та Андрій Козлов. Вона також пояснює, чому Кремль намагався вбити Володимира Кара-Мурзу та Миколу Горохова. Якою б огидною не була поведінка Путіна та його режиму, нічого з цього не могло статися без допомоги його західних поплічників: таких юристів, як Джон Москоу та Марк Цимрот, таких піарників, як Глен Сімпсон, таких політиків, як Дана Рорабахер, та управлінців таких фінансових установ, як "Данске банк". Ці люди, поряд із багатьма іншими, — гвинтики механізму, який дозволяє Путіну та його камарильї уникати покарання за свої злочини.

Ці злочини не могли статися і без потурання слабких і неефективних урядів, які відмовляються дотримуватися своїх власних законів та заявлених цінностей. Відмінний приклад — Великобританія. Найбільша сума грошей від афери на 230 мільйонів доларів виявилася не в Нью-Йорку, Іспанії, Франції чи Швейцарії, а в моєму рідному місті Лондоні. Ці гроші йшли на купівлю нерухомості та предметів розкоші, і попри всі докази, які ми надали британським правоохоронним органам, парламенту та британській пресі, у Великій Британії досі не розпочато жодного розслідування щодо відмивання грошей, пов'язаних зі справою Магнітського.

Коли ви читали мою книгу, ви, можливо, подумали: "Шанси такі неймовірно малі, а ризиків так багато... Навіщо все це?"

Спочатку я робив усе це тому, що був у боргу перед Сергієм. Його вбили, тому що він працював на мене, і я не міг залишити цей злочин безкарним. Саме так, як і з моєю вкраденою флейтою, але в нескінченно великих масштабах, я мав відновити справедливість. Саме той випадок з дитинства став для мене запорукою прагнення справедливості, цієї неодмінної частини мене. Справедливість ніби стала вшита у моїй ДНК. Відмова від цього прагнення зруйнувала б мене зсередини.

Потім, коли ситуація загострилася, то це вже стало боротьбою за виживання. Не тільки для мене та моєї родини, а й для моїх друзів та колег, і всіх тих, хто допомагав справі Сергія всередині Росії.

Але, взагалі ж, я робив усе це, тому що це правильно. Погано це чи добре, але я став одержимим цим відтоді, коли Сергія не стало. Ця одержимість вплинула на всі сторони мого життя, на всі мої стосунки, навіть на стосунки з моїми дітьми, і не завжди на краще.

Але ця одержимість також познайомила мене з чудовими людьми, які змінили не лише моє життя, а й перебіг історії. Деякі з них представлені на сторінках цієї книги: Борис Немцов, Володимир Кара-Мурза, Микола Горохов, Кайл Паркер, Пол Монтелеоні, Джуліанна Гловер.

Деякі були згадані лише побіжно: сенатор Джон МакКейн, сенатор Бен Кардін, сенатор Роджер Вікер, сенатор Джо Ліберман, конгресмен Джим Мак-Говерн. Інших навіть не згадав: член парламенту Канади Ірвін Котлер; заступник прем'єр-міністра Канади Христия Фріланд; міністр закордонних справ Великої Британії Домінік Рааб; члени парламенту Нідерландів Сьорд Сьордсма і Пітер Омціг; член Європарламенту від Литви Пятрас Ауштрявічюс; сенатор Австралії Кімберлі Кітчінг. Це не список подяк, його ви знайдете наприкінці книги, якщо захочете. Я просто хочу показати вам, що рух за справедливість для Сергія вже давно подолав межу моєї одержимості. Він став дорослим та самостійним, і це добре.

Найголовніше те, що моя одержимість породила спадщину Сергія. На відміну від багатьох інших, його насильницька смерть не канула в Лету. На момент написання цих рядків закони Магнітського набули чинності у 34 країнах: США, Канаді, Великобританії, Австралії, 27 країнах Європейського Союзу, Норвегії, Чорногорії та Косові, і це не рахуючи британських заморських територій та острівних володінь британської корони: Гібралтар, о. Джерсі, о. Гернсі, Британські Віргінські острови та Кайманові острови. А у Новій Зеландії та Японії робота над аналогічними законопроектами вже на фінішній прямій.

Понад 500 фізичних та юридичних осіб були піддані санкціям на підставі цих законів. У Росії це Дмитро Ключев, Андрій Павлов, Павло Карпов, Артем Кузнецов, Ольга Степанова з її чоловіком та ще 35 громадян, причетних до незаконного арешту, тортур і вбивства Сергія, а також до шахрайства з поверненням податків на суму 230 мільйонів доларів США[22].

Але не лише російські громадяни потрапили під санкції згідно із законом Магнітського. Під ними ходять кати Джамалія Хашоггі із Саудівської Аравії — журналіста, який був по-звірячому вбитий, а потім розчленований; китайські чиновники, які створили концентраційні табори для уйгурів у Сінцзяні; генерали з М'янми, відповідальні за геноцид народу рогінджа; брати Гупта, що розорили уряд ПАР, та сотні інших людей, які вчинили злочини.

На кожну людину чи організацію, проти яких було введено санкції, припадають тисячі інших порушників прав людини та kleптократів, які з жахом чекають, чи мине їх чаша ця. Безперечно, закон Магнітського змінив їхню поведінку і став стримувальним фактором для потенційних вбивць та злодіїв.

Я не можу повернути Сергія, і усвідомлювання цього лягло важким тягарем на все

моє життя, але його жертва набула величезного сенсу: вона врятувала і врятує ще багато, багато життів.

Якщо в Росії колись відбудуться зміни у бік справжньої демократії, то майбутні росіяни спорудять як доповнення до цих юридичних пам'ятників справжній пам'ятник справжньому герою — Сергію Магнітському.

Поки що ж боротьба триває.

Епілог

Що ж сталося далі з деякими з героїв цієї книги? — питаєте ви.

Хоча багато мерзотників у Росії потрапили під санкції закону Магнітського, одного ключового персонажа так і не покарали — це Наталія Весельницька. Але навряд чи вона колись зможе приїхати до Сполучених Штатів.

8 січня 2019 року прокуратура США висунула їй звинувачення у перешкоді правосуддю. Її брехня американській прокуратурі у справі "Превезона" розкрилася завдяки витоку електронного листування з високопоставленими російськими чиновниками. Протягом усього судового процесу в Америці вона удавала незалежного адвоката російського громадянина, а насправді весь цей час працювала на російський уряд. З того ж листування з'ясували, що саме вона була одним з основних авторів офіційної відповіді російського уряду на запит Федеральної прокуратури Південного округу Нью-Йорка у справі "Превезона". Саме в цьому документі мене та Сергія звинуватили у крадіжці 230 мільйонів доларів податків, а також відмовили у наданні банківської інформації, яку запитувала американська прокуратура каналами міжнародної правової допомоги на міждержавному рівні і якої вона гостро потребувала.

Після висунення звинувачення Міністерство юстиції США виписало ордер на арешт Весельницької та її майна в Америці.

Варто згадати ще кількох персонажів.

Андрій Павлов вирішив змінити професію. Наприкінці 2019 року він залишив "приватну юридичну практику" і став чиновником, очоливши юридичний департамент Агентства зі страхування вкладів (АСВ). На відміну від Заходу, у Росії ця державна посада є надприбутковою.

Подробиці незаконної діяльності Марка Цимрота та юридичної фірми "Бейкер-Гостетлер" спливали також завдяки витоку електронного листування Весельницької. Виявилося, що Цимрот і "Бейкер-Гостетлер", попри їхню дискваліфікацію у справі "Превезона", продовжували надавати юридичні послуги цій фірмі до останнього дня, коли Кациви вирішили виплатити 6 мільйонів доларів уряду США в межах досудового врегулювання. Ані Цимрот, ані "Бейкер-Гостетлер" не були покарані за відверте порушення судового рішення щодо їхньої дискваліфікації. Марк Цимрот, як і раніше, працює в "Бейкер-Гостетлер", де продовжує консультувати російських клієнтів, включно зі "Сбербанком Росії".

У листопаді 2018 року Джон Москоу пішов із "Бейкер-Гостетлер" і зараз працює в

юридичній фірмі "Льюїс-Баах-Кауфман-Міддлміс" (Lewis Baach Kaufmann Middlemiss) на посаді старшого юрисконсульта. За іронією долі, Кауфман у назві цієї фірми якраз і є Адам Кауфман, колишній прокурор Нью-Йорка, якому я подав початкову скаргу на "Превезон". Джон Москоу продовжує читати лекції про відмивання грошей та організовану злочинність на Кембриджських симпозиумах.

Відпрацювавши 15 термінів у Палаті представників Конгресу США, Дана Рорабахер із каліфорнійського округу Ориндж 2018 року зазнав поразки від демократа Гарлі Руда. Після цього він переїхав до Йорка, штат Мен, де разом із Полом Берендсом, своїм колишнім співробітником, створили лобістську фірму "Р&Б Стретеджиз". 13 грудня 2020 Берендс помер у віці 62 років. Причиною смерті стала тяжка травма голови, яку той отримав унаслідок падіння біля свого будинку у Вірджинії. Представник Рорабахера заявив, що немає жодних підстав вважати, що смерть Берендса була насильницькою та якимось пов'язаною з Росією.

Щодо моїх друзів у цій історії, то в більшості з них все більш-менш нормально.

Микола Горохов з дружиною Юлею, як і раніше, живе і працює в Москві. Їхня донька Діана вже стала дорослою. Микола почувається досить добре, але важка травма голови, отримана під час падіння, не пройшла безслідно — його зір повільно згасає.

Володимир Кара-Мурза продовжує літати світом, роз'яснюючи необхідність запровадження санкцій за законом Магнітського і домагаючись справедливості щодо Бориса Немцова. Всупереч отруєнню і моїм спробам відговорити його, він, як і раніше, проводить більшу частину часу в Росії, борючись за свободу та демократію у своїй країні. На початку 2017 року його знову отруїли, і його знову врятував той самий лікар, Денис Проценко.

У звіті за 2021 рік агентство "Беллінгкет" (Bellingcat), що базується в Лондоні та займається розслідуваннями за допомогою аналізу даних із відкритих джерел, виявило чотирьох співробітників ФСБ, які стояли за отруєннями Володимира. Двоє з них стежили за ним у Казані в травні 2015-го. Вони були причетні до отруєння інших російських дисидентів й опозиціонерів, зокрема й Олексія Навального.

Вдова Сергія Магнітського Наталя та його син Микита завжди в моїх думках, хоча я мало згадував про них у цій книзі.

З моменту загибелі Сергія я запрявся не лише добитися справедливості, а й подбати про його родину. З першого дня я хотів витягнути Наташу та Микиту з Росії. Микитці тоді було вісім. Я знав, що залишатися там їм було небезпечно, і відчував, що зможу краще подбати про них, якщо вони будуть поруч з нами.

Але Наталя була сповнена рішучості залишитися. Вона вважала, що Микиті буде краще у Росії. Коли Сергія не стало, вона зверталася до лікарів та психотерапевтів за порадою, як допомогти Микитці пережити цю страшну травму. Всі говорили одне — дитині потрібна стабільна ситуація. Але забрати Микитку і переїхати до Лондона, де в них не було ані рідних, ані будинку, ані школи, до якої він звик, опинитися без мови в незнайомому культурному середовищі, було прямою протилежністю тих стабільних

обставин, яких потребував Микита. І все ж таки з часом стало зрозуміло, що її рішення залишитися в Росії було помилкою. Що активніше ми викривали людей, які стояли за вбивством Сергія та аферою з 230 мільйонами доларів, то активніше влада шукала об'єкт для помсти, і, природно, у Росії Наташа стала їхньою головною мішенню.

17 серпня 2011 року у двері Наталчиної квартири подзвонили. Вона була на кухні, прибирала після сніданку. Микитка вже був у школі. На порозі стояв листоноша з телеграмою. Вона розписалася в отриманні. Це була повістка з МВС Росії про виклик на допит. В останньому параграфі вказувалося: "У разі неявки у зазначений термін [...] вас можуть припровадити примусово".

Наталка впала на стілець, нерви здали, і її почало трясти. Їй наказали з'явитися на допит у кримінальній справі, яку порушили проти Сергія вже після його смерті.

Дізнавшись про це, я знову спробував умовити її поїхати, але марно. Її травма заважала їй бачити речі такими, якими вони є. Я не смів тиснути, наполягаючи на від'їзді, і мав дати їй час. Наперекір всім нашим побоюванням, 26 серпня 2011 року Наталка пішла до Слідчого департаменту МВС РФ, розташованого в центрі Москви, на розі Великої Нікітської та Газетного провулка. Підійшовши до будівлі, вона раптом зрозуміла, що вони з Сергієм багато-багато разів проходили повз цей будинок дорогою на концерти класичної музики в консерваторії. Слідчий департамент розміщувався в красивій блідо-жовтій будівлі XIX століття, і на ньому не було жодних вивісок.

Її адвокат уже прибув, і разом вони увійшли до будівлі. Черговий офіцер провів їх коридорами та вузькими сходами, повз закриті кабінети та складські приміщення. Нарешті вони дійшли до кімнати, де її збиралися допитувати. Там було кілька невеликих столів, що стояли один навпроти одного. Місця ледь вистачало для двох людей, а тут треба було розміститися Наталці, її адвокату, слідчому та спеціалісту-відеотехніку. Уздовж стіни навпроти замизканого вікна стояли шафи, і всюди валялися папки. На стіні висів торішній календар і під ним у рамці — Путін.

Слідчим, точніше, слідчою виявилася розповніла тітка середнього віку з фарбованим вогненно-рудим волоссям, яка чомусь нервувала не менше ніж Наталія. Зачитавши права, вона вручила Наталці дивний документ. Разом з адвокатом вони ознайомилися з ним: Наталці надавали статус "законного представника померлого обвинуваченого". Це була абсолютно безглузда, вигадана юридична конструкція, відсутня у російському законодавстві. Померлих людей не можна притягувати до відповідальності, тому їм не потрібен законний представник. Міністерство внутрішніх справ просто придумало це спеціально для Наталки.

Сидячи на незручній металевій табуретці, Наталка дістала підготовлену заздалегідь заяву і зачитала її, перш ніж тітка встигла відкрити рота. У ньому вона засудила посмертне переслідування Сергія і закінчила словами: "Продовження кримінального переслідування померлої людини протизаконне, нелюдське та аморальне, оскільки вона не може себе захищати... Я не відповідатиму на жодне запитання слідчого".

Тітка проігнорувала заяву та розпочала допит. Для початку вона зажадала назвати

імена, адреси проживання, номери телефонів та інші дані всіх, хто був пов'язаний чи працював із Сергієм чи Наталкою.

Наталка дивилася на неї з кам'яним обличчям і не вимовляла жодного слова.

Далі слідча попросила Наталку визнати законність ведення кримінальної справи проти її мертвого чоловіка.

Знову тиша.

Те саме запитання, але по-іншому.

Тиша.

Бачачи, що батогом не виходить, тітка вирішила спробувати пряником, сказавши Наталці, що якщо та співпрацюватиме, то зможе зажадати від держави завданої їй шкоди. Ця розводка була смішною ще й тому, що держава нізащо не визнала б своєї провини у смерті її чоловіка, не кажучи вже про якусь компенсацію.

Та й насамкінець тітка прямо попросила Наталку визнати Сергія винним від свого імені у її "новому статусі".

Саме цього вони й вимагали. Якби вони змогли дотиснути Наталку і змусити її обмовити Сергія, то тоді, оголосивши його злочинцем, вони на тарілочці з блакитною облямівкою відправили б справу до суду, і все було б шите й крите! Справжні злочинці, які викрали 230 мільйонів доларів зі скарбниці, розгулюватимуть на волі.

Наталка нічого не відповіла. Так вона трималася всі 2 години 39 хвилин допиту, перш ніж тітка вирішила закінчити.

У той момент, коли вони з адвокатом зібралися йти, слідча підійшла до однієї з шаф і, витягнувши з неї папірець, поклала його перед ними на стіл. Це була нова повістка, в якій Наталці наказували з'явитися на допит 29 серпня, а фраза наприкінці стверджувала: "У разі неявки у вказаний термін [...] вас можуть припровадити примусово".

Наталка вийшла з будівлі, пообіцявши собі, що, попри погрози, вона ніколи не повернеться сюди.

Я знову намагався переконати її виїхати, та не міг збагнути, чому вона відмовляється.

29 серпня вона залишилася вдома і чекала, коли за нею приїдуть менти, щоб "припровадити примусово". Але цього не сталося.

Протягом наступного року слідчі продовжували викликати її на допити, а вона продовжувала на них не ходити. Загалом її викликали ще шість разів, а в останній запросили для ознайомлення зі справою, для якої відвели вісім днів поспіль.

Кожна її відмова з'являтися там була пов'язана з ризиком "примусу", і тоді їй здавалося, що вона більше не побачить Микитку. Все, досить! Її арешт годі було порівняти з будь-яким стресом для сина під час переїзду до Лондона.

20 вересня 2012 року Наталка та Микита приземлилися в "Гітроу". Тепер вони були у безпеці, і ми могли оточити їх турботою.

Найперше, що ми зробили, — зайнялися пошуками гарної школи для Микити й знайшли її в графстві Суррей (передмістя Лондона). Його прийняли в Гемптон-Корт-

Гаус. Потім ми винайняли для них квартиру в сусідньому Теддінгтоні. Микитка почав вчитися, а Наталка взялася до роботи в нашому офісі, допомагаючи нам з кампанією із просування закону Магнітського.

Почався процес їхнього лікування. Він був повільним, важким і довгим, але їхня психіка одужувала, і душа не кровоточила, як у Росії.

Микитка ріс і перетворювався з хлопчика на розважливу дорослу людину. Він чудово володів англійською і в поїздках до Америки та інших країн був перекладачем для мами та бабусі на всіх зустрічах із політиками та законодавцями. Він чудово навчався і закінчив школу з відзнакою, але головне — він став емпатичною, доброю і привабливою молодого людиною, і ми ним пишалися.

Спостерігаючи за його успіхами, я дуже хотів, щоб він продовжив навчання в одному з університетів Ліги плюща. Враховуючи його унікальну історію та чудові оцінки, він мав усі шанси на вступ. Я думав про те, як пишався б сином Сергій, якби той закінчив Гарвард або Принстон, тому й вирішив допомогти Микиті підкорити цю вершину.

У Лондоні ми знайшли найкращу консультантку з підготовки абітурієнтів до вступу до американського університету. Микита, Наталка та я регулярно зустрічалися з нею і заглиблювалися в тонкощі процесу вступу — від подання документів, позакласних занять, підготовки обов'язкового есе до складання додаткових іспитів та іншого, іншого, іншого.

І хоча я не був його батьком, але, як і багато батьків 17-річних підлітків-медалістів, став одержимим цим процесом. Наближався термін подання документів, і ми домовилися з Іваном та Вадимом зустрітися всім разом в офісі, щоб обговорити есе Микити. Всі мізки нашої фірми були зібрані до купи для штурму цієї нової для нас висоти.

Приїхав Микита, але мені здалося, що його щось бентежило, і перед початком нашого мозкового штурму він попросив мене вислухати його наодинці.

У нашій невеликій переговорній він сказав:

— Білле, дякую вам за все, але... мені дуже важливо зробити все самотужки.

— Що саме?

Він витримав паузу і продовжив:

— Я не дуже хочу вступати до Гарварду чи Принстону.

Це було неочікувано. Я чомусь ніколи не думав про те, чи хоче він цього.

— До-о-обре, — ще пропускаючи через себе цю новину, протягнув я. — А що натомість тоді?

— Мене цікавить мистецтво.

— Я впевнений, що ти можеш займатися мистецтвом у Гарварді.

— Ні. Я вже вивчив усе. Я хочу вступити до інституту дизайну, ілюстрації та анімації. Саме це мене цікавить по-справжньому.

І в цей момент я усвідомив, що вся ця історія з Гарвардом і Принстоном була

скоріше моїм хотінням, а не його бажанням. Звичайно, він повинен слідувати своєму внутрішньому голосу.

Я відчув, що Сергій у цей момент пишався б Микитою. Він був би щасливий від того, що Микита не побоявся відстояти свою думку й розповісти мені про це. Я теж був дуже гордий за нього.

Викинувши свої грандіозні плани з голови, я передав ініціативу до його рук, і він вступив до інституту своєї мрії. Восени 2021 року Микита Магнітський розпочав свій перший семестр в одному з престижних коледжів із мистецтва та дизайну в Америці.

Я дуже сподіваюся, що саме цього Сергій завжди бажав своєму синові.

Від щирого серця

Ця книга охоплює лише малу частину тієї роботи, завдяки якій 34 країни ухвалили свій закон Магнітського та 16 країн розпочали розслідування щодо відмивання грошей, пов'язаних з аферою на 230 мільйонів доларів — аферою, яку викрив Сергій та за яку він віддав своє життя. Якби я розповів усю історію, ця книга була б удесятеро товщою і, найімовірніше, не такою захопливою.

У нашій боротьбі за справедливість нам допомагала ціла армія законодавців, журналістів, активістів, юристів, НКО, слідчих, прокурорів, редакторів, друзів та багатьох інших небайдужих людей. Я спробував перерахувати їх нижче, але навмисно оминув багатьох. З цілком зрозумілих причин я не зміг згадати тих, хто надав нам конфіденційну інформацію та допомогу, а саме наші джерела та багатьох друзів. Ви знаєте, що я говорю саме про вас, і знаєте, що жодні слова не можуть висловити всю нашу подяку. Я також не згадав багатьох журналістів та співробітників правоохоронних органів. Я нескінченно вдячний вам за вашу роботу і водночас хочу зазначити, що ви робили її тому, що це ваше покликання, а не тому, що вас зобов'язувала "лояльність" до мене чи до когось ще.

Ви легко впізнаєте лише деяких із перерахованих, але про дуже багатьох людей, які роками працювали разом з нами, ви ніколи не чули.

Почну з країни, де я народився, — Сполучених Штатів Америки, а потім країни, яку довгий час називаю домом, — Великобританії. У кожному розділі я намагався розмістити всіх за абеткою [залишивши ваші імена у тому вигляді, як вони звучать і пишуться вашою рідною мовою — прим. перекладача].

У Сполучених Штатах Америки я вдячний Michael Abramowitz, Karl Altai, генеральному прокурору John Ashcroft, Anders Åslund, Robert Berschinski, Ellen Bork, Cindy Buhl, доктору Robert Bux, Ted Bromund, Chris Brose, сенатору Benjamin Cardin, David Crane, Charles Davidson, Patrick Davis, Lars de Gier, Sophie de Selliers, Sarah Drake, Grant Felgenhauer, Thomas Firestone, Enes Kanter Freedom, Jeffrey Gedmin, Juleanna Glover, James Goldston, Maggie Goodlander, Michael Gottlieb, Thor Halvorsen, Hans Hogrefe, Gulchehra Hoja, Nathaniel Hurd, Uri Itkin, Nils Johnson-Shelton, Robert Kagan, Robert Kareem, Jonathan Karp, Gappi Каспарову, Orly Keiner, Michael Kim, David

Kramer, Katrina Lantos Swett, Carolyn Leddy, Duncan Levin, сенатору Joe Lieberman, Микиті Магнітському, конгресмену Tom Malinowski, Christopher Mangum, Paul Massaro, Randy Mastro, сенатору John McCain, Meghan McCain, послу Michael McFaul, конгресмену Jim McGovern, Juan Méndez, Katya Migacheva, Mark Milosch, Tanya Nyberg, Spencer Oliver, Priscilla Painton, Hana Park, Kyle Parker, Julia Pettengill, Lisa Rubin, Randy Scheunemann, Stefan Schmitt, Nate Sibley, Neil Simon, Mason Simpson, Susannah Sirkin, конгресмену Chris Smith, Kimberly Stanton, Bernie Sucher, Jordan Tama, Piero Tozzi, Fred Turner, Ed Verona, Lindsey Weiss Harris, сенатору Roger Wicker, Jonathan Winer, John Wood та Наталці Жаріковій.

У Великобританії я вдячний баронесі Rosalind Altmann, Lord David Alton, Lisa Amos, Lord Donald Anderson, Anne Applebaum, Lord Ian Austin, Courtenay Barklem, Robert Barrington, Lord Richard Benyon, Olga Bischof, депутату парламенту Ian Blackford, депутату парламенту Peter Bottomley, General Sir Adrian Bradshaw, депутату парламенту Tom Brake, Sabrina Brasey, Daniel Bruce, депутату парламенту Malcolm Bruce, депутату парламенту Chris Bryant, депутату парламенту Robert Buckland, Barbora Bukovská, Івану Черкасову, Анні Черновій, депутату парламенту Christopher Chope, Lord Timothy Clement-Jones, Lord Ray Collins, депутату парламенту Claire Coutinho, Peter Dahlin, Luke de Pulford, депутату парламенту Jonathan Djanogly, Anand Doobay, Антону Дрелю, Mark Ellis, королівському адвокату Ben Emmerson, королівській адвокатесі Catrin Evans, Carla Ferstman, Maya Foa, Andrew Foxall, депутату парламенту Nusrat Ghani, Jamison Firestone, королівському адвокату Jonathan Fisher, королівському адвокату Edward Fitzgerald, Roger Gherson, депутату парламенту Helen Goodman, Margaret Halton, Stephen Hayes, королівській адвокатесі Henrietta Hill, Jonathan Hill, Eliot Higgins, депутату парламенту Margaret Hodge, George Ireland, Bianca Jagger, Наталії Каляді, королівському адвокату Steven Kay, депутату парламенту Alicia Kearns, королівському адвокату Hugo Keith, королівській адвокатесі баронесі Helena Kennedy, Едуарду Гайретдінову, Михайлу Ходорковському, депутату парламенту Stephen Kinnock, Вадиму Клейнеру, королівському адвокату Maya Lester, Davis Lewin, Maria Logan, Edward Lucas, Imogen MacLean, депутату парламенту Denis MacShane, королівському адвокату Arthur Marriott, Arthur Marriott, Ian Marshall, депутату парламенту Stewart McDonald, депутату Європарламенту Edward McMillan-Scott, Andy McSmith, Alan Mendoza, Neil Micklethwaite, депутату парламенту Andrew Mitchell, Jasvinder Nakhwal, Jessica Ni Mhainín, James O'Brien, королівському адвокату Tim Otty, Володимирі Пастухову, Alexandre Prezanti, Watson Pringle, депутату парламенту Dominic Raab, Daniel Rathwell, королівському адвокату Geoffrey Robertson, Benedict Rogers, Lord Jeffrey Rooker, Jago Russell, Mark Sabah, Jürgen Schurr, депутату парламенту Bob Seely, Anisha Shakya, Jason Sharman, Laura Simmonds, Rupert Skilbeck, депутату парламенту Iain Duncan Smith, Clive Stafford Smith, королівському адвокату Joe Smouha, Mark Stephens, депутату Європарламенту д-ру Charles Tannock, Peter Tatchell, Sue Thackeray, Flavia Trevisani, депутату парламенту Tom Tugendhat, Rebecca Vincent, Monique Villa, Patrick Walsh, королівському адвокату Antony White, Andrea

Wong та Martin Woods.

Далі країни перераховані за абеткою.

В Австралії я вдячний депутату парламенту Kevin Andrews, депутату парламенту Michael Danby, депутату парламенту Andrew Hastie, депутату парламенту Chris Hayes, Jordan Heng-Contaxis, сенатору Kimberley Kitching, Francis Leach, сенатору Nick McKim, сенатору Christine Milne, сенатору James Paterson, сенатору Marise Payne, сенатору Janet Rice, Tonya Stevens та сенатору Peter Whish-Wilson.

В Австрії я вдячний доктору Friedrich Schwank.

У Бельгії я вдячний Piet Blondé, Karel de Meester, Eva Palatova, Andrew Rettman, Alice Stollmeyer, Joris van Cauter та депутату Європарламенту Guy Verhofstadt.

У Бразилії я вдячний Ricardo Miotto та Jorge Oakim.

У Німеччині я вдячний Henry Alt-Haaker, депутату Бундестагу Marieluise Beck, Jaka Bizilj, депутату Бундестагу Bernd Fabritius, депутату Європарламенту Rebecca Harms, послу Christoph Israng, депутату Бундестагу Gyde Jensen, депутату Європарламенту Sergey Lagodinsky, депутату Бундестагу Sabine Leutheusser-Schnarrenberger, депутату Європарламенту Barbara Lochbihler, Markus Löning, депутату Бундестагу Andreas Nick, депутату Бундестагу Norbert Röttgen, депутату Бундестагу Manuel Sarrazin, депутату Бундестагу Marina Schuster, депутату Бундестагу Christoph Strässer та Oliver Wallasch.

У Данії я вдячний депутату Фолькетінгу Michael Aastrup-Jensen.

На о. Джерсі я вдячний сенаторові Philip Ozouf.

В Ірландії я вдячний депутату Еряхтасу Ivana Bacik, сенатору Pádraig Ó Céidigh, Jason Corcoran, Remy Farrell, депутату Еряхтасу Brendan Howlin, депутату Еряхтасу Mary Lou McDonald, депутату Еряхтасу Catherine Murphy, депутату Еряхтасу Ann Phelan, сенатору Jim Walsh та сенатору Barry Ward.

В Іспанії я вдячний Ruperto Guerra, Juan Carlos Gutiérrez, депутату Європарламенту Juan Fernando López Aguilar, депутату Генеральних кортесів Fernando Maura Barandiarán, депутату Європарламенту Javier Nart, депутату Європарламенту José Ignacio Sánchez Amor та сенатору Jordi Xuclà.

В Ісландії я вдячний Jonas Sigurgeirsson.

В Італії я вдячний Laura Harth, депутату парламенту Matteo Mecacci, сенатору Roberto Rampi, депутату Європарламенту David Sassoli та Antonio Stango.

У Канаді я вдячний депутату парламенту Dean Allison, сенатору Raynell Andreychuk, депутату парламенту James Bezan, Lincoln Caylor, Jonathan Cooperman, депутату парламенту Irwin Cotler, Charlie Feldman, депутату парламенту Chrystia Freeland, сенатору Linda Frum, депутату парламенту Hedy Fry, депутату парламенту Garnett Genuis, депутату парламенту Peter Kent, депутату парламенту Tom Kmiec, Marcus Kolga, Олексію Ковальову, депутату парламенту Hélène Laverdière, депутату парламенту Michael Levitt, Howard Liebman, депутату парламенту John McKay, депутату парламенту Rob Nicholson, депутату парламенту Rob Oliphant, сенатору Ratna Omidvar, депутату парламенту Bob Rae, депутату парламенту Murray Rankin, депутату парламенту Andrew Scheer, Brandon Silver, депутату парламенту Arif Virani та депутату

парламенту Borys Wrzesnewskyj.

У Республіці Кіпр я вдячний депутату парламенту Christos Pourgourides.

У Косові я вдячний Muhamet Brajshori.

У Латвії я вдячний міністру Janis Bordans, депутату Сейму Lolita Cigane, депутату Європарламенту Sandra Kalniete та Valdis Liepiņš.

У Литві я вдячний депутату Сейму Vilija Aleknaite-Abramikiene, депутату Сейму Laima Andrikiene, депутату Європарламенту Petras Auštrevicius, депутату Європарламенту Leonidas Donskis, депутату Європарламенту Andrius Kubilius, депутату Сейму Gabrielius Landsbergis, депутату Європарламенту Vytautas Landsbergis MEP, депутату Сейму Žygimantas Pavilionis, Dovile Šukyte та депутату Сейму Emanuelis Zingeris.

У Люксембурзі я вдячний депутату Зборів Anne Brasseur.

У Молдові я вдячний депутату парламенту Igor Munteanu.

У Нідерландах я вдячний Leonoor Broeder, депутату парламенту Coskun Çörüz, депутату парламенту Ingrid de Caluwé, депутату Європарламенту Esther de Lange, депутату парламенту Kathleen Ferrier, депутату парламенту Pieter Omtzigt, депутату Європарламенту Kati Piri, депутату Європарламенту Marietje Schaake, депутату парламенту Sjoerd Sjoerdsma, Göran Sluiter, депутату Європарламенту Sophie in't Veld, Barend van der Have та Barbara van Straaten.

У Новій Зеландії я вдячний депутатам парламенту Simon O'Connor та Louisa Wall.

У Норвегії я вдячний Ivar Amundsen, Aage Borchgrevink, Carl Bore, Gunnar Ekeløve-Slydal, депутату Стортингу Ola Elvestuen, Bjørn Engesland, депутату Стортингу Peter Skovholt Gitmark, депутату Стортингу Knut Arild Hareide, депутату Стортингу Morten Nøglund, депутату Стортингу Trine Skei Grande та депутату Стортингу Ingjerd Schou.

У Польщі я вдячний Adam Bodnar, Sonia Draga, депутату Європарламенту Anna Fotyga, депутату Сейму Ryszard Kalisz, Pawel Osik та депутату Європарламенту Radoslaw Sikorski.

У Португалії я вдячний депутатам Європарламенту Ana Gomes та João Soares.

У Росії я вдячний Євгенії Альбац, Марії Алехиній, Роману Аніну, Олександрю Антипову, Валерію Борщову, Олексію Венедиктову, Петру Верзилову, Любові Волковій, Марії Гессен, Миколі Горохову, Сергію Гурієву, Андрію Ілларіонову, Володимирі Карамурзі, Михайлу Касьянову, Юлії Латиніній, Дмитру Липкину, Наталці Магнітській, Тамарі Морщаковій, Дмитру Муратову, Олексію Навальному, Борису Немцову, Мару Полякову, Ользі Романовій, Олегу Ручці, Зої Световій, Сергію Соколову, Надії Толоконниковій, Вірі Челищевій, Євгену Чирикову, Лілії Шевцовій, Олесі Шмагун та Ірині Ясиній.

У Румунії я вдячний депутату Європарламенту Cristian Ghinea, депутату парламенту Adrian Prisnel i Stefan Voinea.

У Сербії я вдячний Ivan Cvejić та Orhan Dragaš.

У Тайвані я вдячний депутату Законодавчого Юаня Wang Ting-Yu.

В Україні я вдячний депутату Верховної Ради Сергію Кіралю, Євгену Кисельову та

Марині Ліліченко.

На Філіппінах я вдячний Maria Ressa.

У Фінляндії я вдячний Jessikka Aro, депутату парламенту Pia Kauma, Joel Kontro, Leena Majander та Henriikki Timgren.

У Франції я вдячний Safya Akorri, Pauline Benay, William Bourdan, Agnès Callamard, депутату парламенту Mireille Clapot, депутату Європарламенту Daniel Cohn-Bendit, François Croquette, Emmanuel Daoud, сенатору André Gattolin, депутату Європарламенту Raphaël Glucksmann, депутату Європарламенту Eva Joly, Axelle Lemaire, Noël Mamère, Laurent Muschel, депутату парламенту Delphine O, Philippe Robinet, депутату парламенту Laëtitia Saint-Paul, Günter Schirmer та сенатору André Vallini.

У Чорногорії я вдячний президенту Milo Đukanović.

У Чехії я вдячний Jakub Janda, депутату парламенту Jan Lipavský та депутату Європарламенту Jaromir Štětina.

У Швеції я вдячний депутату Риксдагу Sofia Arkelsten, депутату Риксдагу Walburga Habsburg Douglas, депутату Європарламенту Gunnar Hökmark, депутату Риксдагу Mats Johansson, Oscar Jonsson, депутату Риксдагу Kerstin Lundgren, Christer Sturmark, Martina Stenstrom, депутату Риксдагу Caroline Szyber, Katarina Tracz та депутату Риксдагу Hans Wallmark.

У Швейцарії я вдячний депутату парламенту Andreas Gross, Florian Irminger, Hikmat Maleh, Markus Mohler, Hillel Neuer, Mark Pieth, Олені Серветтаз, депутату парламенту Carlo Sommaruga та Daniel Tunik.

В Естонії я вдячний Marie Edala, президенту Toomas Ilves Hendrik, депутату Рійгікогу Andres Herkel, Riina Kionka, прем'єр-міністру Mart Laar, депутату Рійгікогу Silver Meikar, депутату Рійгікогу Eerik Niiles-Kross, депутату Рійгікогу Mart Nutt, депутату Європарламенту Kristiina Ojuland, депутату Рійгікогу Mailis Reps та Jaanus Tehver.

У ПАР я вдячний прем'єру Helen Zille.

В Японії я вдячний професору Akira Igata та депутату парламенту Shiori Yamao.

Вибачте мені, якщо я когось забув або написав чиєсь ім'я неправильно.

Як ви бачите, і як я вже писав, наша боротьба за справедливість набула власного життя і вже не може керуватися тільки мною та нашою невеликою командою. Для мене було честю працювати з кожним із вас і називати деяких із вас друзями.

На жаль, ситуація з порушеннями прав людини та клептократією в нашому світі стає дедалі похмурішою і може здатися безвихідною. Але я впевнений, що нам із вами доведеться вирішувати нові завдання найближчими днями та роками, оскільки разом ми продовжимо боротьбу за справедливість і верховенство закону.

І наприкінці я ще раз хотів би сказати всім вам ВЕЛИЧЕЗНЕ ДЯКУЮ.

Про автора

БІЛЛ БРАУДЕР — засновник і генеральний директор компанії Hermitage Capital Management, до 2005 року — найбільший іноземний інвестор у Росії. Браудер став відомий завдяки своїй боротьбі з широкомасштабною корупцією в російських держкомпаніях.

Юрист Браудера Сергій Магнітський допоміг виявити та розслідувати розкрадання групою російських чиновників 5,4 мільярда рублів (230 мільйонів доларів) бюджетних коштів, за що поплатився життям.

Після незаконного арешту та вбивства в Росії Сергія Магнітського 2009 року Білл Браудер організував та очолив міжнародну кампанію з відновлення справедливості щодо Сергія та захисту прав людини. Завдяки цій кампанії у 34 країнах було прийнято закон Магнітського та введено персональні санкції проти порушників прав людини та клептократів.

Білл Браудер має ступінь бакалавра економіки Чиказького університету й ступінь магістра ділового адміністрування Стенфордської бізнес-школи. Живе та працює у Лондоні.

Посилання та юридичні документи

1. Каста Недоторканих. Частина 1. Артем Кузнецов, червень 2010 р.
www.youtube.com/watch?v=y0QYb2b6yR8&ab_channel=RussianUntouchables
2. Каста Недоторканих. Частина 2. Майор Павло Карпов, липень 2010 р.
www.youtube.com/watch?v=588NYHPQn4g&ab_channel=RussianUntouchables
3. Каста Недоторканих. Частина 3. Ольга Степанова та ІФПС № 28, квітень 2011 р.
www.youtube.com/watch?v=MYDJYTcgnLo&ab_channel=RussianUntouchables
4. Каста Недоторканих. Частина 4. ОЗУ Ключєва, червень 2012 р.
www.youtube.com/watch?v=gaQP8IAITmk&t=5s&ab_channel=RussianUntouchables
5. Заява Hermitage до швейцарської прокуратури проти Ольги та Владлена Степанових, січень 2011 р.
www.billbrowder.com/wp-content/uploads/2021/11/Hermitage-Swiss-complaint-Jan-2011.pdf
6. Відео з Дмитром Ключєвим на Парламентській асамблеї ОБСЄ, Монако, липень 2012 р.
www.youtube.com/watch?v=yowqCWu0kx0&t=6s&ab_channel=KetevanKardava
7. "У пошуках вкрадених грошей. Афера, яку викрив Магнітський", OCCRP, серпень 2012 р.
www.occrp.org/en/the-proxy-platform/following-the-magnitsky-money
8. Заява Hermitage до прокуратури США щодо компанії "Превезон" та Дениса Кацова, Нью-Йорк, грудень 2012 р.
www.billbrowder.com/wp-content/uploads/2021/11/Hermitage-NY-complaint-against-Pre

[vezon-Dec-2012.pdf](#)

9. Позов прокуратури Південного округу Нью-Йорка, що стосується компанії "Превезон", вересень 2013 р.

www.billbrowder.com/wp-content/uploads/2021/11/SDNY-complaint-against-Preveon-Sep-US-Docket-1_13-cv-06326-No.-1-S.D.N.Y.-Sep.-10-2013.pdf

10. Судове рішення в справі "Превезона" про дискваліфікацію Джона Москоу та юридичної фірми "Бейкер-Гостетлер", вересень 2014 р.

www.billbrowder.com/wp-content/uploads/2021/11/Memorandum-of-Law-to-disqualify-BH-US-Docket-1_13-cv-06326-No.-126-S.D.N.Y.-Sep.-29-2014.pdf

11. Наталія Весельницька: допис у фейсбуці, жовтень 2014 р.

https://en-gb.facebook.com/permalink.php?id=100006242531258&story_fbid=1544392249112178

12. Таємний лист, що передано конгресмену Дані Рорабахеру заступником генерального прокурора РФ Віктором Гринем, квітень 2016 р.

www.billbrowder.com/wp-content/uploads/2021/11/Confidential-Grin-letter-given-to-Dan-a-Rohrabacher-April-2016.pdf

13. Обвинувальний висновок США, наданий дванадцяти офіцерам ГРУ РФ комісією Роберта Мюллера — спецпрокурора з розслідування втручання Росії у президентські вибори 2016 року та ймовірних зв'язків Кремля з виборчою кампанією Трампа, липень 2018 р.

www.billbrowder.com/wp-content/uploads/2021/11/DOJ-indictment-of-12-GRU-officers.pdf

14. Нотатки Пола Манафорта під час зустрічі у Вежі Трампа, липень 2016 р.

www.billbrowder.com/wp-content/uploads/2021/11/Paul-Manafort's-Trump-Tower-meeting-notes-July-2016-extract.pdf

15. Обвинувальний висновок США в справі Наталії Весельницької, січень 2019 р.

www.billbrowder.com/wp-content/uploads/2021/11/Natalia-Veselnitskaya-DOJ-Indictment_18_cr_904_-_signed_and_stamped_redacted.pdf

16. Список росіян, що пов'язані зі справою Магнітського, проти яких було впроваджено санкції в США

www.billbrowder.com/wp-content/uploads/2022/01/Acrobat-Document.pdf

Примітки

1

Це були другі свідчення Сергія Магнітського Слідчому комітету (СК РФ). Перші обвинувачувальні свідчення він надав у червні 2008 року. Тоді він розповів про ролі співробітників МВС Карпова та Кузнецова в розкраданні російських інвестиційних компаній фонду Hermitage. Він згадав обидва прізвища 27 разів. (Прим. тут і далі Івана

Черкасова, якщо не зазначено інше).

2

Мається на увазі 1975 рік — рік підписання 35 державами (включно з СРСР, якого наслідувала Росія) Гельсінської декларації з прав людини та основних свобод, а саме свободи пересування, контактів, інформації, культури та освіти, право на працю, освіту та медичне обслуговування; рівність та право народів на самовизначення, на свій внутрішній та зовнішній політичний статус.

3

"Поштова скринька" (підприємство п/с № такий-то) — службове найменування заводів, підприємств та організацій оборонного значення, прийняте в СРСР для відкритого поштового листування із зазначенням міста — введена для забезпечення режиму секретності.

4

"Котли", "котел" — у кримінальному жаргоні назва коштовних наручних годинників; вважають, що це слово пов'язане з тим, що у таборах для ув'язнених, зайнятих на різних будівництвах, про перерву на обід, а також про початок і закінчення роботи сповіщали за допомогою списаних з кухні котлів. У такий посуд дзвонили, як у дзвони. Тоді це слово набуло особливого сенсу. Згодом воно стало використовуватися поза контекстом і перейшло в жаргон.

5

Мауріц Корнеліс Ешер (нід. Maurits Cornelis Escher, 1898—1972) — нідерландський художник-графік. Відомий насамперед своїми концептуальними літографіями, гравюрами на дереві й металі, в яких він майстерно досліджував пластичні аспекти понять нескінченності та симетрії, а також особливості психологічного сприйняття складних тривимірних об'єктів (Прим. пер.).

6

ОЗУ — організоване злочинне угруповання, термін, який дають банді злочинців на чолі з ватажком правоохоронні органи.

7

Надає захист, прикриває, як дах будівлю — російською "дах" — "крыша" (Прим. пер.).

8

Запити ВПД (Взаємної правової допомоги) базуються на міжнародних угодах між країнами з метою збирання доказів та інформації, необхідної для слідства та звинувачення, у кримінальних та цивільних справах. Найчастіше країни надають запитувану інформацію.

9

Правило 1.9 Професійного кодексу поведінки юристів Нью-Йорка свідчить: "Юрист, який раніше представляв клієнта у справі, не може згодом представляти іншу особу в тій же чи по суті пов'язаній справі, в якій інтереси цієї особи матеріально протилежні інтересам колишнього клієнта, крім випадків, коли колишній клієнт, поінформований про це, дає на це згоду у письмовій формі".

10

Це було підтверджено у 2018 році, коли розслідування під керівництвом Нідерландів дійшло висновку, що борт МН17 був збитий ракетою класу "земля-повітря" із ЗРК "Бук", що належить російській 53-й зенітно-ракетній бригаді, яка базується в Курську (Росія). Мобільну установку перекинули до Донецька (Україна), використали для ураження пасажирського літака, після чого евакуювали назад до Російської Федерації. Володимир Путін продовжує заперечувати будь-яку причетність Росії до цього теракту.

11

У доповіді Парламентської асамблеї ОБСЄ від лютого 2020 року стверджується, що Путін із високою ймовірністю був замовником убивства Бориса.

12

Перша Градська лікарня імені М. І. Пирогова.

13

Судовий наказ (лат.).

14

За правилами юридичних процедур ім'я цієї жінки не підлягає розголошенню.

15

7 жовтня 2016 року було опубліковано запис, на якому Дональд Трамп, серед іншого, каже: "Коли ти зірка, вони дозволяють тобі все. Ти можеш робити все, що завгодно. Хапати їх за лобок. Можеш робити все, що завгодно". Усі думали, що це буде кінець його президентської кампанії. Але це був лише початок.

16

Роком раніше, на піку кампанії з дезінформації журналіст Кен Діланіан намагався опублікувати в "Ен-Бі-Сі" статтю, яка була "згодована" йому Весельницькою та Ахметшиним і в якій повторювалася брехлива історія Кремля про мене та Сергія. На щастя, після того як ми надали документи та факти керівництву, вони зняли цю статтю з випуску.

17

Я не помилявся. Зрештою ми дізналися, що приблизно в цей же час Вінценц Шнелль, високопоставлений співробітник федеральної поліції Швейцарії, який розслідував відмивання російських грошей, пов'язаних зі справою Магнітського, був викритий у таємному та несанкціонованому візиті до Москви, де зустрічався ні з ким іншим, як з Наталією Весельницькою. Пізніше також з'ясувалося, що поки Шнелль активно саботував швейцарське розслідування справи Магнітського, він кілька разів їздив на ВІП-полювання до Росії, яке оплачував один із російських олігархів. У результаті Шнелля було звільнено зі служби та засуджено швейцарським судом.

18

Можливо, бажаючи виставити цих агентів більш схожими на шпигунів, Генпрокуратура помилково стверджувала у своїх офіційних заявах, що спеціальні агенти Ангерт,

Шварцман та Гайман працювали на Агентство національної безпеки, а не на Міністерство внутрішньої безпеки.

19

То був абсурд, і навіть у Кремлі, схоже, це розуміли. Наступного дня Генпрокуратура тихо зменшила цифру із 400 мільйонів до 400 тисяч доларів, що теж брехня. Реальна сума — нуль.

20

Після драми з Рорабахером у Комітеті із закордонних справ Палати представників Кайл перейшов на роботу до Гельсінської комісії США.

21

Будь-які заяви вищого керівництва банку про те, що вони нічого не знали, можна сміливо ігнорувати. Журналісти з'ясували, що прибутковість капіталу естонської філії "Данске банк" становила 402%, або 6,9% прибутковості всього банку.

22

У додатку наводиться повний список осіб, причетних до справи Магнітського, згідно з американським законом Магнітського.